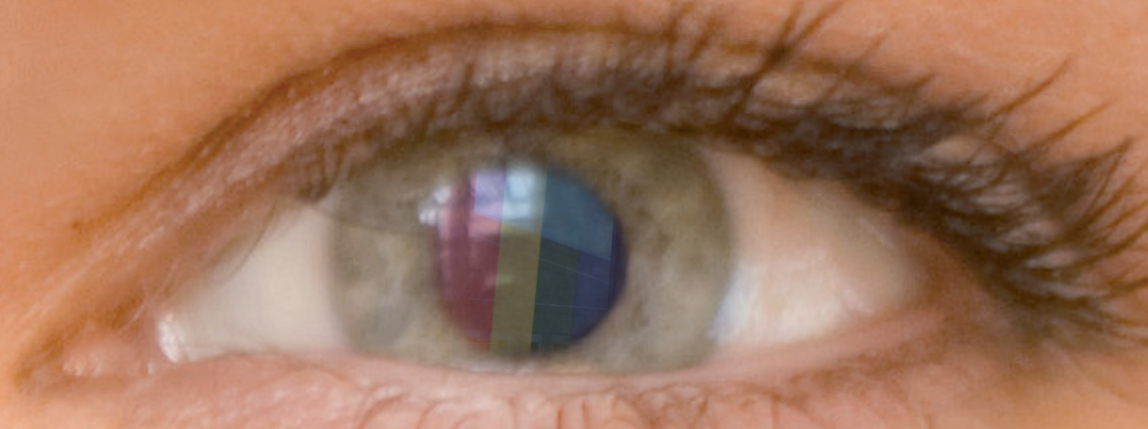

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

HON HEN HAN

En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner.

UNGDOMSSTYRELSENS
2010:2
SKRIFTER

UNGDOMSSTYRELSEN
www.ungdomsstyrelsen.se

HON HEN HAN

En analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner.

UNGDOMSSTYRELSENS
2010:2
SKRIFTER

Ungdomsstyrelsen

är en myndighet som tar fram kunskap om ungas levnadsvillkor.
Vi ger stöd till föreningsliv och kommuner samt till internationellt samarbete.

© **Ungdomsstyrelsens skrifter 2010:2**

ISSN 1651-2855

ISBN 978-91-85933-25-9

projektledare **Nils-Olof Zethrin**

textredigering **Ingrid Bohlin**

grafisk form/omslag **Christián Serrano**

tryck — — —

distribution **Ungdomsstyrelsen, Box 17801, 118 94 Stockholm**

tfn **08-566 219 00**, *fax* **08-566 219 98**

e-post: **info@ungdomsstyrelsen.se**

webbplats: **www.ungdomsstyrelsen.se**

Förord

Homosexuella och bisexuella ungdomar samt unga transpersoner har sämre hälsa än befolkningen som helhet. Samtidigt är det viktigt att framhålla att de allra flesta unga i de här grupperna mår bra. Det ska inte betraktas som en riskfaktor i sig att ha en sexuell läggning eller könsidentitet som inte motsvarar normen. Många unga vittnar om ett negativt bemötande och diskriminering från samhället i övrigt. Det är främst det som leder till att en del unga inte upplever en god hälsa. Deras egen identitetsutveckling och formandet av sina liv stöter på patrull i mötet med majoritetssamhällets normer.

Ungdomsstyrelsen fick i slutet av 2008 i uppdrag av regeringen att genomföra en fördjupad analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner. I rapporten analyseras den upplevda fysiska och psykiska hälsan, diskriminering i olika former samt utsattheten för hatbrott och förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck. Vi berättar också om målgruppernas erfarenheter av möten med hälso- och sjukvården och andra samhällsinstitutioner. Hälsosituationen kopplas till erfarenheter av utbildning och arbete och med utgångspunkt i utredningens analys lämnas förslag till åtgärder.

Arbetet med utredningen har skett inom enheten för nationell och kommunal utvecklingspolitik. Nils-Olof Zethrin har varit projektledare och arbetat tillsammans med Lidija Kolouh och Lisa Modée. Från Ungdomsstyrelsen har även Jonah Nylund, Cecilia Narby, Anna Westin, Ebba Sofia-dotter samt Jessica Gullberg varit delaktiga. Två av kapitlen har skrivits av externa forskare, professor Eva Tiby vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet (kapitel 5.1) och fil. dr. Fanny Ambjörnsson vid Centrum för genusstudier, Stockholms universitet (kapitel 2). Från RFSL Ungdom har Anna Ahlin och Eddie Summanen bidragit med underlag (kapitel 3, 6 och 7). Regina Winzer vid Statens folkhälsoinstitut har fungerat som en värdefull referensperson. Ungdomsstyrelsen vill också tacka ALMA europa för deras bidrag.

Utredningen har genomförts i samråd med Diskrimineringsombudsmannen, Statens folkhälsoinstitut, Skolverket, Socialstyrelsen, RFSL, RFSL Ungdom samt Sveriges Förenade HBTQ-studenter.

Ungdomsstyrelsen vill varmt tacka alla som bidragit med värdefulla synpunkter under arbetet med utredningen och framförallt de unga som i enkäter och intervjuer delat med sig av sina erfarenheter.

Per Nilsson
generaldirektör, Ungdomsstyrelsen

Innehåll

7 INLEDNING

29 KAPITEL 1

Hälsan i siffror

53 KAPITEL 2

Att ta plats – motståndsstrategier

Forskare: Fanny Ambjörnsson

79 KAPITEL 3

Hur utsatthet för brott påverkar livssituationen

105 KAPITEL 4

Att leva i en hbt-fientlig familj

137 KAPITEL 5

Upplevelser av utsatthet för hatbrott

Forskare: Eva Tiby

163 KAPITEL 6

Sociala sammanhang och bemötande

177 KAPITEL 7

Diskriminering i arbetslivet

195 KAPITEL 8

Verksamheter för en bättre hälsa

217 KAPITEL 9

Några unga berättar

235 KAPITEL 10

Slutdiskussion och förslag

243 BILAGOR

Bilaga 1 Regeringsuppdrag

Bilaga 2 Ungdomsenkäten 2009

INLEDNING

Ungdomsstyrelsens förslag

Ungdomsstyrelsens utredning visar att många unga homosexuella, bisexuella och unga transpersoner upplever osynliggörande, öppen diskriminering och kränkningar. De utsätts för mobbing, hot om våld och våld. Detta påverkar deras hälsa negativt. Ungdomsstyrelsen ser allvarligt på utredningsresultaten.

Vikten av trygga och icke-diskriminerande sammanhang för alla unga kan inte nog betonas. Det kan konstateras att hur man än mäter framstår det som en stor utmaning för samhället att förändras i en sådan riktning att hälsan förbättras för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner.

Mycket kan göras hos offentliga aktörer på statlig, regional och lokal nivå för att öka kunskapen för att kunna genomföra och därigenom verka inkluderande åtgärder för hälsomässigt utsatta grupper. Ungdomsstyrelsen lägger förslag inom områdena: förbättra arbetet i skolan, myndigheters kompetens och mötesplatser.

Hälsan kan förbättras genom aktiva förhållningsätt till de normer som genomsyrar samhället och bidrar till diskriminering. Normer som gör att homosexuella, bisexuella och transpersoner upple-

ver en sämre hälsa. Det innebär att granska de normer som gör att vissa människor anses som vanliga och andra som avvikare. Tanken är att tydliggöra diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning eller ålder samt att ifrågasätta de normer som påverkar individers möjligheter negativt.

Ungdomsstyrelsen menar att ungas och framförallt vuxnas föreställningar, normer och värderingar är en nyckelfråga för att kunna utveckla ett arbete som bygger på respekt för allas lika värde och som främjar unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsa inom familjen, i skolan, i arbetslivet och på samhällets övriga arenor.

Unga är en heterogen grupp och allt förebyggande arbete som riktas till unga måste utformas utifrån ungas specifika behov. Ungdomsstyrelsen menar att det finns en risk för att homosexuellas, bisexuellas och transpersoners villkor osynliggörs. Det handlar om att synliggöra dessa unga och ha perspektiv som inkluderar, inte exkluderar.

1. Förbättra arbetet i skolan

- Skolan måste ta fram rutiner för arbetet mot kränkande behandling, trakasserier, hot och våld och se till att de följs. De bör ta till vara elevernas kunskap och erfarenheter i arbetet. De program som används i det förebyggande arbetet bör analyseras ur normkritiska perspektiv.
- Sex- och samlevnadsundervisningens kvalitet bör höjas.

2. Myndigheters kompetens

- Personal som arbetar med unga, främst inom skolan, det förebyggande och främjande arbetet och vården, behöver utbildas om hur de kan arbeta för att förebygga psykisk ohälsa bland unga homosexuella, bisexuella och transpersoner och motarbeta stereotypa könsroller och diskriminering.
- Statliga och kommunala insatser kring information och kunskap som riktas till unga måste anpassas till diskrimineringslagstiftningen och kompletteras med barns och ungas erfarenheter.

3. Mötesplatser

- Kommuner bör säkerställa att de mötesplatser som finns för unga lokalt även vänder sig till unga homosexuella, bisexuella och transpersoner men också att de har tillgång till egna mötesplatser.
- Behovet av regionala och lokala mötesplatser för unga homosexuella, bisexuella och transpersoner bör kartläggas liksom vilka metoder som finns och fungerar för att främja en bättre hälsa. Även möjligheten till mer långsiktig finansiering av verksamheterna bör ses över.

Sammanfattning

Ungdomsstyrelsens uppdrag

Ungdomsstyrelsen har fått i uppdrag att genomföra en fördjupad analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner. Analysen ska beskriva faktorer som stärker homosexuellas och bisexuellas samt unga transpersoners hälsa samt lämna förslag på främjande åtgärder. Analysen ska inriktas på den upplevda hälsan samt upplevelsen av diskriminering i olika former, målgruppernas erfarenheter av möten med hälso- och sjukvården och andra samhällsinstitutioner, utsattheten för hatbrott och förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck. Hälsosituationen ska kopplas till erfarenheter av utbildning och arbete.

Utredningens innehåll

I utredningens inledande del redovisas Ungdomsstyrelsens huvudresultat, tolkning av uppdraget och myndighetens förslag. I kapitel 10 presenteras förslagen mer utförligt. Kapitel 1 till 9 innehåller utredningens analyser, undersökningar och intervjuer.

Kapitel 1 innehåller en övergripande statistisk belysning av unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation.

Kapitel 2 är en intervjustudie där 15 unga homosexuella, bisexuella och transpersoner intervjuats om hur de hanterar livet i ett heteronormativt samhälle.

Kapitel 3 är av en analys av sambanden mellan psykosocial livssituation och utsatthet för hatbrott och sexuella övergrepp.

Kapitel 4 handlar om hedersrelaterat våld utifrån tidigare forskning, statistik och verksamhetsexempel och om hur homosexuella, bisexuella och transpersoner utsätts för psykiskt och fysiskt våld i hbt-fientliga familjer.

Kapitel 5 tar upp unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners utsatthet för och upplevelser av hatbrottshändelser samt om ungas utsatthet i skolan.

Kapitel 6 innehåller en intervjustudie med transpersoner. Intervjuerna tar upp förhållanden som är relevanta för hälsan relaterade till frågor om könsidentitet.

Kapitel 7 är av en kunskapssammanställning kring diskriminering av unga homosexuella och bisexuella samt unga transpersoner i arbetslivet.

Kapitel 8 beskriver ett antal verksamhetsexempel som har som syfte att förbättra målgruppernas hälsa. Dessa ger praktisk kunskap om hälsofrämjande arbete.

Kapitel 9 återger intervjuer med sju unga som delger oss sina erfarenheter.

Kapitel 10 utvecklar Ungdomsstyrelsens förslag.

Utredningens huvudresultat

Majoriteterna av unga homosexuella, bisexuella och unga transpersoner mår bra, men dessa majoriteter är betydligt mindre än i den unga befolkningen som helhet. Andelarna av de unga som inte är heterosexuella och som har blivit utsatta för våld eller hot om våld i den egna familjen är betydligt större än bland heterosexuella. En fjärdedel av de unga homo- och bisexuella kvinnorna uppger att de har försökt ta livet av sig.

Att unga homosexuella, bisexuella och transpersoner har sämre hälsa än den unga befolkningen i sin helhet handlar i stor utsträckning om den psykiska hälsan samt om riskbruk av alkohol, droger och tobak. Unga homosexuella, bisexuella och transpersoner utsätts också i högre grad än befolkningen i sin helhet för kränkande behandling eller bemötande samt våld och hot om våld. De uppger också i större utsträckning otrygghet, avsaknad av emotionellt stöd och brist på tillit till andra människor. Utsatthet för diskriminering och våld och trakasserier till följd av sexuell läggning eller könsuttryck/könsidentitet är också vanligt förekommande.

Bilden av ungas hälsa är mångtydig vilket Ungdomsstyrelsen visar i denna rapport men även i sin översikt över ungas levnadsvillkor *Ung idag 2009* (Ungdomsstyrelsen 2009). Om man frågar unga hur de mår svarar de flesta att de mår bra. Samtidigt uppger stora andelar av ungdomsgruppen symptom som indikerar en hälsoproblematik. Alltifrån dåligt allmänt hälsotillstånd till att stora andelar övervägt att ta sitt liv. Detta är några av flera exempel. Denna mångtydighet gäller för homosexuella och bisexuella samt unga transpersoner oberoende av om dessa kategorier betraktas som en sammanhållen grupp eller om grupperna analyseras var för sig.

Ungas motståndsstrategier

I rapporten visar vi hur ett antal unga hbt-personer formulerar olika sätt att hantera livet och göra vardagligt motstånd i det heteronormativa samhället. Motståndet handlar om att skapa säkra platser för att på så sätt ges möjlighet och utrymme att bli igenkänd, få vara begriplig, skapa och finnas i ett socialt sammanhang och hitta alternativa livsvägar.

Ett annat område är familjen. En stor del av dessa ungas motstånd handlar om att aktivt skapa och försöka upprätthålla alternativa familjebildningar. Att hitta alternativa vägar och val som bryter mot heteronormativiteten handlar om att forma sitt eget liv. På ett övergripande plan handlar de intervjuade hbt-personernas motståndsstrategier om att balansera mellan att å ena sidan hitta säkra platser där man kan vara sig själv och å andra sidan aktivt försöka förändra majoritetssamhällets normer.

Psykosocialt

välbefinnande och utsatthet

I utredningen konstateras ett samband mellan psykosocialt välbefinnande och utsatthet för hatbrott och sexuella övergrepp. Ungdomsstyrelsen har undersökt sambanden mellan psykosocial livssituation med frågor om socialt stöd samt bemötande från familj och vänner relaterat till sexuell läggning och/eller könsidentitet och självkänsla. Slutsatsen är att de hbt-personer som har utsatts för sexuella övergrepp och våld i större utsträckning har en problematisk psykosocial livssituation än de som inte varit utsatta. Transpersoner och personer med osäker könsidentitet är generellt i högre grad utsatta för våld och sexuella övergrepp och har dessutom i större utsträckning en sämre psykosocial livssituation. Att inte bli ifrågasatt på grund av sin sexuella läggning eller könsidentitet och att ha personer att identi-

fiera sig med är centralt för ett psykosocialt välbefinnande. Stöd från närstående och/eller en trygg och god psykosocial livssituation är en viktig förutsättning för minskad risk att utsättas för hot och övergrepp av olika slag.

Hatbrott

Trots att samhället blir allt mer upplyst kring hbt-frågor visar statistiken ingen nedgång över tid för hatbrott mot homosexuella, bisexuella och transpersoner. Det gör att det finns anledning att problematisera föreställningen om att *"om bara medborgarna blir mer upplysta och toleranta så borde hatbrotten minska"*. Dock blir det allt tydligare att de utsatta vågar berätta om hur de blivit behandlade och att de blivit medvetandegjorda om att de blivit utsatta för hatbrott.

I rapporten belyser vi särskilt unga under 30 år och utsatthet för hatbrott, med fokus på kopplingen mellan hbt-frågor och gestaltningar av maskulinitet respektive femininitet. Vi redovisar resultat från tre olika studier: två offerstudier samt en så kallad registerstudie som bygger på polis-anmälda hatbrott.

Studien om hatbrott från 1999 visade att en fjärdedel av respondenterna i studien ansåg sig utsatta för homofobiska hatbrott. Det som skiljde de utsatta från de icke utsatta kan sammanfattas under begreppen *livsstil* och *exponering*. Det handlar om hur öppen personen varit med homosexualitet, bisexualitet eller olika transidentiteter och därmed riskerat att utsättas för hatbrott. En uppföljande studie 2004 visade att andelen som upplevde sig utsatta för homofobiska hatbrott ökat markant, 53 procent av kvinnorna och 51 procent av männen svarade att de kände sig utsatta.

De vanligaste platserna för att utsättas för hatbrott var skola/arbetsplats följt av allmän plats och sedan hemmet. Skolan är en plats där unga

hbt-personer riskerar att utsättas för brott och är en plats som unga inte kan välja bort. Eftersom skolmiljön toppar listan över brottsplatser för hatbrott är det en viktig arena för integration av normkritiska perspektiv i det preventiva arbetet mot trakasserier och hatbrott.

Heder

I utredningsuppdraget ingick att kartlägga situationen för unga hbt-personer som lever med hedersrelaterat våld och förtryck. En statistisk belysning av detta är svår att genomföra. En indikation om förhållandena ger statistik om hbt-personers utsatthet för våld inom familjen. Det är cirka 10 procent av de unga mellan 16 och 25 år som svarar att de har blivit utsatta för fysiskt våld inom familjen. Andelen unga hbt-personer som drabbats av fysiskt våld inom familjen är betydligt högre, cirka 19 procent.

I kapitel 4 redovisar vi intervjuer med sex unga som lever med hedersrelaterad problematik. De ger en kompletterande bild av hur unga hbt-personer kan hantera hot om våld och fysiskt våld på grund av sexuell läggning. I relation till hedersrelaterat våld och förtryck är unga homosexuella, bisexuella och transpersoner en särskilt utsatt grupp. I intervjuerna beskriver de dödshot, miss-handel, självmordsförsök, självdestruktivitet, användning av droger och andra problem. Men bakgrunden till deras livssituation handlade om föräldrarnas intolerans och hot.

Flera studier konstaterar att barn och unga som utsätts för fysiskt och psykiskt våld av föräldrar är en särskilt utsatt grupp i samhället. Våld i hemmet är en grogrund för andra problem. Ungdomsstyrelsen ser dessa tre faktorer, utsatthet i familjen, i nätverket och i samhället som en bakgrund till unga hbt-personers ohälsa.

I kapitel 8 intervjuar Ungdomsstyrelsen två organisationer som arbetar förebyggande riktat till unga hbt-personer som utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

Unga transpersoner

Genom intervjuer med unga transpersoner, ges en inblick i hur det är att leva som ung transperson i dagens Sverige. En slutsats som dras är att transpersoner systematiskt upplever stigmatisering och osynliggörande. Ett av de viktigaste skälen till detta kopplar respondenterna till heteronormativa föreställningar kring kön. Unga transpersoner är särskilt utsatta. Man kan som transperson ha svårt att utveckla och bejaka sin köns-identitet av dessa skäl, men också för att det är ont om förebilder.

En annan slutsats som kan dras av intervju-studien är att innan insikten om att vara transperson har nåtts, upplevs den psykiska ohälsan till stor del bero på att man inte vet vem man är. När man väl inser att man är transperson uppstår lättnad men nya problem tar vid. Man möts inte sällan av kränkande behandling, konflikter med sin familj, en oförstående omgivning, lång väntan på vård och flera andra aspekter som i sin tur leder till psykisk ohälsa. Bemötandet de intervjuade fått från skol- och vårdpersonal har varierat beroende på erfarenheter och kunskaper hos den yrkesverksamme. Det är dock återkommande att de flesta av de intervjuade upplever bemötandet som otillfredsställande. Detta är ett problem då det kan leda till att personer i behov av vård undviker att söka hjälp på grund av tidigare dåligt bemötande. Inte heller de vårdinstanser som utreder trans-sexualism, och som kan resultera i könskorrigering behandling, får ett gott omdöme från de intervjuade. Därför är det viktigt att det finns kunskap om transpersoners speciella omständigheter inom vårdsektorn.

Det är tydligt att bemötande från omgivningen och det sociala nätverket är avgörande för transpersoners psykiska hälsa och att det viktigt att jobba med normkritiska perspektiv för att upphäva den stigmatisering som många transpersoner upplever i dagens samhälle.

Arbetsliv

Diskriminering av hbt-personer förekommer i arbetslivet. För de personer som drabbas kan det få svåra konsekvenser, till exempel i form av sämre psykisk hälsa. Det finns i dagsläget relativt få studier som undersöker just unga homosexuella, bisexuella och transpersoners situation på arbetsmarknaden. Inte heller Arbetsförmedlingen har i någon större utsträckning uppmärksammat dessa unga. Denna brist på statistik gör det svårt att uttala sig om det är fler i den här ungdomsgruppen än bland övriga ungdomar som har svårigheter att ta sig in på arbetsmarknaden. Det finns dock flera indikationer, som till exempel förekomsten av diskriminering och unga hbt-personers sämre hälsa, som tyder på att så skulle kunna vara fallet.

I utredningen visar vi att det finns skillnader mellan unga och äldre hbt-personers utsatthet för diskriminering. En större andel unga än äldre homosexuella och bisexuella har till exempel utsatts för utfrysning och mobbning, medan en större andel äldre hbt-personer har utsatts för diskriminering i form av att man blivit uppsagt på grund av sin sexuella läggning. På grund av det antagandet att alla människor är heterosexuella med en könsidentitet som stämmer överens med ens biologiska kön är man som hbt-person normbrytare på en arbetsplats, vilket får en del konsekvenser.

Effekter av att bli diskriminerad eller riskera att bli det är bland annat rädsla och oro. Hbt-personer riskerar även att hamna utanför gemenskapen på en arbetsplats. Att som ung person och ny på arbetsmarknaden inte släppas in i en arbetsgrupp kan antas vara en svår situation för många personer. Det finns olika strategier för att undvika diskriminering. Ett exempel på detta är att man väljer att vara dold, det vill säga inte berättar för sina kollegor om sin identitet som homosexuell, bisexuell eller transperson. Då det finns ett samband mellan diskriminering och psykisk ohälsa är motverkandet av diskrimineringen av unga hbt-personer i arbetslivet, en viktig del i det hälsofrämjande arbetet för dessa individer.

Verksamhetsexempel

Vi beskriver fem verksamheter som på ett eller annat sätt riktar sig till unga homosexuella, bisexuella och transpersoner. Gemensamt för de olika verksamheterna är att de med normkritiska perspektiv arbetat för att skapa mötesplatser för unga hbt-personer och/eller förbättra deras hälsosituation på olika sätt. Verksamheterna är och uppskattade, men flertalet av dem har svårt att garantera vidare verksamhet på grund av finansierings-svårigheter. De verksamheter som beskrivits har med ett undantag drivits i projektform vilket bidrar till finansieringsproblem när de ska övergå till permanenta former. De kan alla anses fylla en viktig funktion för att stärka hälsan hos målgrupperna. De fem verksamheterna är: Umo.se, Egalia, Ett bättre HBT Norrland, Café BFree och ett läger för unga transpersoner.

UMO.se är en nationell ungdomsmottagning på internet. Den riktar sig inte specifikt till unga hbt-personer, utan är en webbplats där unga kan hitta information och ställa frågor till personal från ungdomsmottagningar om ämnen som sex, hälsa

och relationer. Företrädare för UMO menar att de genom ett normkritiskt och integrerande arbete har skapat en webbplats där alla kan känna att den är till just för dem. UMO.se bedrivs under permanenta former.

UMO arbetar såväl med att stärka ungas välfärd och inflytande som med ett integrerande perspektiv. Innehållet ger tydliga signaler om att de arbetar med att stärka hälsan hos målgrupperna genom ett normmedvetet förhållningssätt.

Verksamheterna RFSL/Stockholms Egalia i Stockholm och det kommunala Café BFree i Karlstad är två mötesplatser för unga hbt-personer. Egalia är en mötesplats och en fritidsverksamhet för unga hbt-personer i åldern 13–20 år. Hit kan unga komma utan att få sin sexuella identitet och könsidentitet ifrågasatt. Egalia är vad de själva kallar *ett fritidshäng*. Egalia ska fungera som en språngbräda eller sluss som hjälper unga att gå vidare. Verksamheter som Egalia kan vara en länk i en kedja av verksamheter och insatser för en ung individs behov av jagstärkande sammanhang.

Café BFree är en kommunalt driven mötesplats för unga personer som har funderingar kring könsidentitet, homosexualitet, bisexualitet och transsexualism eller som redan definierar sig som tillhörande någon grupp. Syftet med BFree är att ungdomarna som är där ska kunna stärka varandra och utbyta tankar och idéer. I Karlstad finns ett övergripande arbete med hbt-frågor. Kopplingen mellan medvetenheten om diskrimineringen av målgrupperna, behovet av utbildningsinsatser, genomförda utbildningsinsatser och konkreta verksamheter är tydlig.

Uppbyggandet av BFree är ett exempel på hur erfarenheter från kommunal verksamhet har identifierat ett behov av målgruppsinriktad verksamhet som i förlängningen kan ha en hälsostärkande funktion.

Skolinformationsprojektet *Ett bättre HBT Norrland* bedrevs av RFSL Nord mellan april 2006 och mars 2009. Det finansierades av Allmänna arvsfonden, men ingår nu i RFSL Nords ordinarie skolinformationsverksamhet som är avgiftsfinansierad. Skolinformationen vände sig till skolor i Norrbotten och norra Västerbotten och cirka 10 000 ungdomar och över 300 lärare, annan skolpersonal och rektorer har nåtts av projektet. Många på orter som annars är svåra att nå på grund av stora avstånd och dyra transportkostnader. Ett normkritiskt tänkande har genomsyrat hela projektet, med avsikt att öka kunskapen om bland annat sexuell läggning, kön, normer och dess konsekvenser för att förhindra diskriminering.

Ytterligare en verksamhet som skrivits är det läger som RFSL Ungdom anordnade sommaren 2009 för transpersoner i åldern 14–25 år. På lägret fick ungdomarna chansen att utbyta erfarenheter och upplevelser med likasinnade och vara sig själva utan att ifrågasättas eller kritiseras. Dessutom fick ungdomarna chansen att möta vuxna transpersoner som förmedlade en positiv bild av hur det är att vara transperson.

Ungdomspolitikens fyra perspektiv

Ungdomspolitikerna och all offentlig verksamhet för unga i Sverige utgår från fyra perspektiv: självständighetsperspektivet, rättighetsperspektivet, mångfaldsperspektivet och resursperspektivet. Dessa perspektiv är grundläggande för hur myndigheter och verksamheter som berör unga ska agera och ingår därför också i denna analys.

1. Resursperspektivet

När man talar om unga som resurs menar man att samhället bör ta vara på de unika kunskaper och erfarenheter som unga har. Under de intervjuer vi genomfört och de kontakter vi haft med unga och ungas egna organisationer har vår insikt stärkts om att unga är en resurs. Unga homosexuella och bisexuella samt unga transpersoner har på grund av erfarenheter under sin uppväxt – i den egna familjen, inom utbildningsväsendet, inom arbetslivet och i det sociala livet – en unik kompetens kan tas tillvara och utveckla vårt samhälle i riktningar som både gynnar hälsan i de studerade grupperna och den generella välfärden.

Vi har sett många exempel på ungas kompetens att hantera värderingsskillnader i hemmet och i det övriga samhället. Det handlar om att unga utvecklar strategier i sin vardag som bidrar positivt till deras personliga hälsa. Det handlar också i stor utsträckning om att verka ute i samhället – i arbetslivet eller genom frivilligt arbete inom föreningslivet och andra sfärer där engagemang kan göra skillnad.

2. Mångfaldsperspektivet

Mångfaldsperspektivet innebär att mångfalden bland unga är värdefull. Offentlig verksamhet för unga bör bejaka och vara medveten om mångfalden och sträva efter lika rättigheter och möjligheter för alla. Vi har fått ta del av ungas livserfarenheter och framtidsdrömmar. De ser fram mot att studera, arbeta, uppleva nära gemenskap med familj och vänner och bli respekterade i samhället. Den öppna eller underliggande diskrimineringen och osynliggörandet med grund i olika styrande normer gör att offentliga verksamheter inte alltid bidrar till att främja den mångfald som ska präglade ett inkluderande samhälle.

3. Själständighetsperspektivet

I självständighetsperspektivet ligger att ungas möjlighet till självständighet och oberoende ska stödjas. Faktorer som skapar beroende och minskar den unga personens handlingsutrymme ska undanröjas, oavsett om det handlar om företeelser som tvång, förtryck och diskriminering eller stereotypa könsroller. Grunden för detta är en god hälsa eftersom hälsa är en resurs för att uppnå sina mål och hantera livets utmaningar. Att kunna etablera sig i ett socialt sammanhang, i en skolmiljö eller på arbetsmarknaden är grunden för ett självständigt liv. Den diskriminering som har sin grund i de normer som formar vad som anses som "normalt" står i vägen för förverkligandet av ungas självständighet.

4. Rättighetsperspektivet

Alla unga har rätt till grundläggande social och ekonomisk trygghet, god hälsa och möjligheter till utveckling och självförverkligande. Rättighetsperspektivet grundar sig dels på barnets rättigheter enligt FN:s barnkonvention, dels på FN:s deklaration om mänskliga rättigheter. Grundlagen säger vidare att det allmänna ska värna om den enskilda människans privat- och familjeliv, motverka diskriminering på grund av sexuell läggning samt beakta allas likhet inför lagen. Diskrimineringslagstiftningen understryker att dessa rättigheter också ska gälla homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Ungdomsstyrelsens resultat visar att ungas grundläggande rättigheter inte tillgodoses för att unga homosexuella och bisexuella samt unga transpersoner diskrimineras.

Bakgrund

Ungdomsstyrelsen utredning behandlar en av de viktigaste förutsättningarna i en ung människas liv, nämligen hälsan. Hälsan är sämre bland unga homosexuella, bisexuella och transpersoner än vad den är bland den unga befolkningen i sin helhet.

Här redovisar vi Ungdomsstyrelsens tolkning av utredningsuppdraget, vilka avgränsningar som gjorts och hur vissa centrala begrepp i utredningen används. Vidare berättar vi om ungas attityder till de studerade grupperna samt vilka samhällsaktörer som har speciellt ansvar för målgruppernas hälsa.

Hälsa – ett huvudområde inom ungdomspolitik

Hälsa är en viktig förutsättning i en människas liv. Hälsa är inte ett mål i sig, inte heller ett absolut tillstånd, utan en resurs för att uppnå andra mål och hantera livets utmaningar. En god hälsa är en mänsklig rättighet. Människors hälsa grundläggs under uppväxten. Hälsan i en grupp kan betraktas som god när gruppen har en god fysisk och psykisk hälsa, ekonomisk och social trygghet, skydd från utsatthet, brott, mobbning, diskriminering och andra former av kränkande behandling samt goda möjligheter att påverka sin livssituation och sin närmiljö. Det betyder att när det offentliga samhället arbetar för att förbättra hälsosituationen krävs insatser från en rad olika politikområden.

Hälsa hänger ihop med frågor om utsatthet. Därför är exempelvis ett av de fem huvudområdena inom den nationella ungdomspolitik just *hälsa och utsatthet*. Detta huvudområde handlar om att

stärka förmågan och möjligheten till delaktighet för människor i socialt och ekonomiskt utsatta situationer. Huvudområdet syftar till att skapa förutsättningar för en god hälsa på lika villkor i hela befolkningen och det handlar därför om att identifiera och förstå vilka delgrupper som är särskilt utsatta. Hälsofrågorna är därför såväl generell välfärdspolitiska som selektiva och målinriktade insatser till olika grupper. God hälsa uppnås bland annat genom att stödja individens egna livsstils-val, utveckla hälsofrämjande metoder utifrån vetenskaplig grund och stödja ett gemensamt folkhälsoarbete mellan olika samhällsaktörer. Huvudområdet syftar också till att stärka den enskildes rättstrygghet och rättssäkerhet, minska brottsligheten och öka tryggheten.

Utsatthet är precis som hälsa ett tillstånd. Det kan betyda att unga exponeras för riskfaktorer som kan leda till sjukdom eller ohälsa. Inom bland annat sociologin beskrivs inte alltid individer som utsatta eller exponerade, utan man brukar tala om riskmiljöer eller missgynnade individer (missgynnade av samhälle eller miljö) som i sin tur påverkar individernas livsval.

Att vara ung definieras ibland som mer riskfyllt på grund av den osäkra ställning unga har i samhället. Unga kan beskrivas som sårbara utifrån den utvecklingsfas de befinner sig i och som kan leda till osäkerhet, vilsenhet och sviktande självkänsla. De kan definieras som mer exponerade för risker på grund av att de vistas i särskilda miljöer som bland kompisar, ute på stan, på uteställen, på fester med mera. Att vara spänningssökande och inte riskmedveten, att prova droger, dricka sig berusad på alkohol, ha sex utan att skydda sig, är några av de saker som ofta förknippas med unga.

Det är först när många faktorer samverkar som det går att definiera en individ eller en grupp som utsatt. I det förebyggande arbetet bland unga är det ofta riskbeteendet som är i fokus.

I denna utredning tas inte utgångspunkten i eventuellt riskbeteende. Det är inte den homosexuelles, bisex-uelles eller transpersonens beteende som är den främsta risken. Det är de normer och attityder som verkar diskriminerande som bidrar till ohälsan.

Hälsans relation till diskriminering

I denna utredning analyserar vi särskilt hälsans relation till samhällets normer och därpå följande diskriminering. För att fastlägga hälsans relation till diskriminering refererar Ungdomsstyrelsen till Statens folkhälsoinstituts utredning *Särbehandlad och kränkt – en rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa* (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Statens folkhälsoinstitut har bedömt att diskriminering är en av hälsans bestämningsfaktorer. Myndigheten menar att de grupper i samhället som är mest utsatta för ohälsa också är de grupper som är mest utsatta för diskriminering. Resultaten visar på samband mellan ohälsa, ohälsosamma levnadsvanor och diskriminering.

Ett gemensamt förhållningssätt till diskriminering utarbetades av en rad myndigheter i Statens folkhälsoinstituts utredning. Där används ett förhållningssätt som utgår från att alla former av diskriminering, oavsett om det begås av individer eller institutioner, är strukturellt betingade, det vill säga att de bottnar i rådande samhällsstrukturer. Strukturerna rör relationer mellan de grupper som underordnar sig och de grupper som dominerar i samhället.

”Med strukturell diskriminering avses regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för underordnade grupper att uppnå lika rättigheter och möjligheter som dominerande grupper har. Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt.”

(Statens folkhälsoinstitut 2005)

Folkhälsoinstitutets sammanställning visar psykologiska effekter av diskriminering på grund av sexuell läggning, till exempel psykisk ohälsa, ångest, självmordstankar, minskad livskvalitet, nedstämdhet och större användning av psykiatri. I utredningen görs vidare bedömningen att det är den självrapporterade diskrimineringen som är det lämpligaste sättet att fånga upp förekomsten av diskriminering, trots att sådana tillvägagångssätt rymmer flera metodologiska problem. Att diskriminering leder till ohälsa konstateras i sammanställningen, däremot kan omfattningen av ohälsa kopplat till diskrimineringen svårigen läggas fast med metoder med botten i självrapportering. Folkhälsoinstitutet understryker också att ett av problemen är att fånga upp den diskriminering som respondenterna själva inte uppfattar men som ändå bidrar till ohälsa.

Ett avsnitt i Folkhälsoinstitutets utredning, som är skriven av den norska forskaren Bera Ulstein Moseng, fokuserar särskilt på diskriminering av homosexuella och bisexuella personer. Ulstein Moseng menar att homosexuella är ett exempel på en grupp som faller utanför eller som upplever att de blir aktivt utestängda från samhället. Ett utanförskap som detta kan ha negativa effekter på en individs hälsa. De flesta homosexuella har enligt tidigare undersökningar god hälsa och goda

levnadsvillkor men det är en större andel homosexuella än heterosexuella som har en svår livssituation och dålig hälsa. Enligt Ulstein Moseng är det rimligt att anta att orsakerna till att homosexuella oftare har hälsoproblem än befolkningen i genomsnitt beror på en skepsis till och negativ särbehandling av icke-heterosexuella samlevnadsformer. Breda och representativa befolkningsundersökningar antyder att denna snedfördelning av ohälsa beror på majoritetsbefolkningens attityder och negativa särbehandling av homosexuella. Forskningsrön pekar också på att homosexuella och bisexuella i större utsträckning tycks uppleva negativa följder av diskrimineringshändelser, i form av psykiska problem, än heterosexuella (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Attityder till homosexuella personer

De som idag är mellan 16 och 25 år är födda i en tidsperiod där lagar successivt har gett homosexuella rättigheter, inte bara i Sverige utan i flera andra länder. Samtidigt har andra länder infört dödsstraff mot homosexuella handlingar som i Iran och Saudiarabien. Homosexualitet är i lag förbjudet i 70 länder i världen, även om det kan vara socialt accepterat i vissa av dem.¹

I olika enkätundersökningar har man ställt frågor om ungas attityder till homosexualitet. I *Brunetter och blondiner – sex, relationer och tjejer i det mångkulturella Sverige* visar Margareta Forsberg dels hur ungas attityder har förändrats, dels hur stora skillnader det är mellan pojkars och unga mäns och flickors och unga kvinnors attityder. Forsberg skriver att under den relativt korta tid som forskare har ställt frågor om ungas syn på och erfarenhet av homosexualitet så har hela samhället genomgått en ”komma-ut-process” för

samkönat sex. Det har successivt blivit mer accepterat att ställa frågor om detta (Forsberg 2007).

År 1989 ansåg 64 procent av pojkar mellan 16 och 17 år att homosexualitet var onormalt, mot 45 procent 2003. Bland flickor var det 46 procent som ansåg att homosexualitet var onormalt 1989 medan det 2003 var 13 procent som ansåg det. Bland unga har de som är över 20 år i mindre utsträckning negativa attityder, men de stora skillnaderna mellan könen kvarstår (Forsberg 2007).

Ungdomsstyrelsens rapport *Unga med attityd* beskriver attityder och värderingar hos personer mellan 16 och 29 år och mellan 35 och 75 år. Rapporten bygger på en återkommande enkätstudie som bland annat innehåller frågor om homosexuellas rättigheter i samhället. Analysen av enkäten visar att det finns stora skillnader mellan den yngre och den äldre gruppens syn på homosexuellas rättigheter i Sverige och då särskilt deras rättigheter att gifta sig och bilda familj. Unga mellan 16 och 29 år har mer tillåtande attityder än den äldre åldersgruppen i studien. Av män och kvinnor är det kvinnorna som är minst intoleranta. Bland dem som är födda i Sverige och dem som är födda utrikes är de förstnämnda minst intoleranta. Detsamma gäller för storstäder i förhållande till landsbygd och för dem med tjänstmannabakgrund i förhållande till arbetarklassbakgrund. Även religion spelar roll. De unga som har en religiös livsåskådning är mindre toleranta mot homosexuella än de som inte har en sådan åskådning. Sammanfattningsvis har unga män, personer som är utrikes födda, unga med religiös livsåskådning och den del av befolkningen som är över 35 år i större utsträckning negativa attityder till homosexuellas lika rättigheter än övriga grupper (Ungdomsstyrelsen 2007).

Normkritik och normer

Normkritik och medvetenhet om normer är begrepp som återkommer i utredningen. Normkritik är ett begrepp som har flera definitioner. Det är ett begrepp som används flitigt i debatten och är föremål för olika tolkningar beroende på vilket sammanhang det används i. När normkritik används i avsnitten om olika verksamhetsexempel ska det förstås i relation till hur respektive verksamhet använder det. När Ungdomsstyrelsen i övrigt använder begreppet i denna utredning avses det metodkomplex som ger redskap att uppfylla diskrimineringslagstiftningens krav på att motverka de fem diskrimineringsgrunder som anges i denna lagstiftning. Det handlar om medvetet arbete mot diskriminering. Därmed avser inte normkritiskt arbete att man enbart arbetar med diskriminering relaterat till homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Normkritik handlar bland annat om att vara medveten om exkluderande strukturer som gäller kön, könsöverskridande identitet och uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder. Genom denna medvetenhet och den praktiska tillämpningen av den tydliggörs normer och det blir möjligt att öka individers möjliga livsval och handlingsutrymme. Den normerande makt som finns problematiseras. Konsekvenser av vissa normer är exempelvis diskriminering och känslor av utanförskap.

Ett normkritiskt perspektiv innebär att man fokuserar på vilka fördelar det finns med att tillhöra normen istället för att peka ut vilka som avviker från normen. Det handlar mindre om att bryta ner de rådande normerna och mer om att medvetandegöra människorna om dem och att arbeta mot att normerna fungerar exkluderande.

Med heteronormativitet åsyftas föreställningen om att alla människor är antingen en man eller en kvinna och att man förväntas ha ett korrekt könsuttryck (vad som anses korrekt beror på vilket kön man tillskrivs). Exempelvis förväntas en person som uppfattas som kvinna att ha ett feminint könsuttryck.

Könsuttryck innefattar bland annat kroppspråk, kläder och socialt beteende. En väsentlig del av heteronormen är att man tillskrivs olika egenskaper utifrån sitt kön och att man förväntas känna sig bekväm med det kön som man vid födseln identifierats tillhöra. Kön ses utifrån ett heteronormativt perspektiv främst som något konstant, inte som något föränderligt. En central aspekt av heteronormativitet är att människor förväntas leva upp till könsnormerna. Man förväntas även vara heterosexuell och man förväntas vara heterosexuell på ett visst sätt, exempelvis att en feminin kvinna begär en maskulin man och vice versa.

Med tvåkönsnorm åsyftas föreställningen om att det endast existerar två kön (män och kvinnor) och att man tillhör det ena eller det andra av dessa två kön.

Sexuell läggning och könsidentitet

Enligt direktivet ska utredningen strukturera resultaten utifrån kategorierna homosexuella, bisexuella och transpersoner. Kategorierna refererar dels till sexuell läggning, dels till könsidentitet.

Sexuell läggning

Kategorierna homosexuella och bisexuella utgår i allmänhet från föreställningen om att det finns två kön, man och kvinna. Homosexuella anses vanligen vara personer som blir kärä i, kåta på eller attraherade av personer med samma kön som de själva. Bisexuella är personer som blir kärä i, kåta på eller attraherade av både kvinnor och män och heterosexuella är personer som blir kärä i, kåta på eller attraherade av personer med motsatt kön.

Denna tvåkönsmodell kan dock problematiseras eftersom vad som identifieras som kvinnligt, manligt eller däremellan varierar över tid och i olika sammanhang. Det finns också ibland en diskrepans mellan hur personer definierar sin sexuella läggning och med vem eller vilka de väljer att ha sex eller relationer med. De som har sex eller relationer med personer som har samma könstillhörighet som de själva har identifierar sig inte alltid som homosexuella eller bisexuella. Motsvarande gäller givetvis heterosexuella personer. Sexualvaneundersökningar visar att en stor andel av de personer som identifierar sig som heterosexuella även har sex med personer som har samma könstillhörighet som de själva. Det gäller inte minst unga tjejer som inte uppger att de är homo- eller bisexuella. I *Kärlek och sexualitet på internet 2009* uppgav 13 procent av tjejerna att de hade haft sex med en annan tjej, motsvarande andel bland killarna var 3 procent (Daneback & Månsson 2009). Det finns även personer, främst ungdomar, som inte identifierar sig med någon av de ved-

ertagna kategorierna, utan väljer att inte kategorisera sin sexuella läggning alls eller använder sig av andra definitioner och utgångspunkter.

Könsidentitet

I utredningsdirektivet står att transpersoners hälsosituation ska utredas. Ungdomsstyrelsen tolkar uppdraget som att hälsosituationen för transpersoner ska förstås utifrån en persons själv-identifierade, självupplevda kön, det kön en person känner sig som.

Transpersoner är ett paraplybegrepp som avser personer vars könsidentitet och/eller könsuttryck alltid eller under perioder skiljer sig från det kön som registrerades för dem vid födseln. Begreppet anses vanligen omfatta transvestiter, transsexuella, transgenderpersoner, nongender, transsexuella, intergenderpersoner dragqueens, dragkings och intersexuella.² Att vara transsexuell innebär att man har en annan könsidentitet än den som registrerades vid födseln och att man har en vilja att förändra kroppen helt eller delvis, till exempel med hormonbehandling eller kirurgi. Att vara transvestit innebär att man alltid, eller ibland, använder sig av kläder eller andra attribut som tillhör en annan könsroll än den man förväntas ha (Darj & Nathorst-Böös 2008). Med transidentitet avses könsidentitet, inte sexuell läggning.

I utredningen används också begreppet cisperson. En cisperson är en person som inte är transperson. Det vill säga en person som har en könsidentitet som är densamma som det biologiska könet. När det kommer till könsuttryck kan dock cispersoner avvika från normen utan att för den skull definiera sig själva som trans. Cis är latin för "på samma sida" (Darj & Nathorst-Böös 2008). Både transpersoner och cispersoner har en sexuell läggning som i allmänhet är homosexuell, bisexuell eller heterosexuell.

Begreppet hbt-personer är ett samlingsbegrepp som i den här utredningen omfattar personer som inte är heterosexuella cispersoner. Ofta har hbt-personer gemensamt att de bryter mot heteronormen men i övrigt är det en mycket heterogen grupp. En del personer, speciellt i ungdomsgruppen, definierar sig inte enligt de vedertagna kategorierna: homosexuell, bisexuell eller transperson, trots att de bryter mot heteronormen. Hbt-person kan därför vara bra att använda för att inte "tvinga" in någon i en kategori som personen inte känner sig bekväm med.

Öppen eller dold

Med att vara öppen med sin sexuella läggning eller könssidentitet avses i den här utredningen att omgivningen vet om att man är homosexuell, bisexuell eller/och transperson. Anledningen till att hbt-personer kan anses vara öppna eller dolda beror på heteronormen. De som inte är hbt-personer behöver i allmänhet inte förhålla sig till att vara öppen eller dold med sin sexuella läggning eller könsidentitet eftersom alla enligt normen antas vara heterosexuella cispersoner. Processen att berätta för omgivningen kallas även för att *komma ut*. Denna process handlar dels om att komma ut och bli medveten inför sig själv, dels om att komma ut inför omgivningen. Eftersom en människa befinner sig i många olika sammanhang kommer man inte ut enbart en gång.

Sexualitet

Enligt Världshälsoorganisationen (WHO) är sexualitet en integrerad del i att vara människa. Sexualitet handlar om mer än att ha sex. Den påverkar människans liv på ett fundamentalt sätt och därmed också vår psykiska och fysiska hälsa. Sexualiteten är inlemmad i könsidentiteter och könsroller, sexuell orientering, erotik, njutning, intimi-

tet, kärlek och fortplantning. Vi upplever och uttrycker den genom tankar, fantasier, önskningar, trosföreställningar, attityder, värderingar, handlingar, roller och relationer. Den finns i energin som driver oss att söka kärlek, kontakt, värme och närhet, den uttrycks i vad vi känner, hur vi rör oss, hur vi rör vid andra och själva tar emot beröring. Sexualiteten är dessutom både influerad av och integrerad i biologi, psykologi, kultur, etik, juridik, historia, religion och politik.³

Sexualiteten är bland annat påverkad av normer. En stark norm i samhället är att sexualitet är något som utspelas i relationen mellan män och kvinnor. Denna norm bidrar till föreställningar om vad som är naturlig sexualitet, föreställningar om korrekt manligt och kvinnligt beteende och i slutändan föreställningar om vad som *är* normalt beteende för män och kvinnor.

Människor bemöts i princip aldrig frikopplade från kön, utan vi bedöms antingen som man eller kvinna, redan från födseln. Självklart påverkas barn och unga av de normer som finns och även av vad som medvetet eller omedvetet bedöms som "normal" och "onormal" sexualitet och "normalt" och "onormalt" beteende kopplat till kön. En del personer kommer aldrig att fundera över sina handlingar och hur de är kopplade till det biologiska könet. En del kommer heller aldrig att undra över sin sexuella läggning eller bli ifrågasatt av andra på grund av den.

Eftersom sexualitet är sammanvävd med kultur och samhälle betyder det att handlingar som människor betraktar som normala eller onormala i förhållande till sex kan förändras över tid. Det kan också betyda att beteenden som blivit normaliserade återigen kan bedömas som onormala i en annan tid.

Lagar

För att kunna få ett personnummer i Sverige måste man kategoriseras som antingen man eller kvinna. När ett barn föds fyller barnmorskan i en födelseanmälan som skickas till Skatteverket. Barnets födelse registreras i folkbokföringen och barnet får ett personnummer. Om det finns tveksamheter kring könstillhörighet görs en utredning och eventuella medicinska ingrepp för att så fort som möjligt fastställa könet på barnet. Sedan 1970-talet har det varit möjligt att byta könstillhörighet för de personer som anser att de är kategoriserade i fel kön (lag 1972:119). Lagen gäller transsexuella och intersexuella. För att byta kön från det biologiskt fastställda könet måste man ansöka om könsbyte hos Socialstyrelsen och genomgå en omfattande utredning. Dessutom måste man vara svensk medborgare, ogift, ha fyllt 18 år och vara steril.

Enligt svensk lag finns tre sexuella läggningar: heterosexualitet – sex mellan man och kvinna, homosexualitet – män som har sex med män och kvinnor som har sex med kvinnor och bisexualitet – män som har sex med män och med kvinnor, kvinnor som har sex med kvinnor och med män. De tre sexuella läggningarna uttrycks bland annat i lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning (lag 1999:133).

Även om lagen anger att det finns olika legitima sexuella läggningar, så betyder det inte att bisexualitet och homosexualitet är accepterat av alla människor i samhället. Lagen som gör det möjligt att byta kön har underlättat för dem som har behov av att genomgå ett könsbyte, men det betyder inte att människors attityder och värderingar har förändrats lika mycket kring könsöverskridande beteende.

På statlig nivå har synen på homosexualitet gått från att på 1940-talet betraktas som ett brott till att riksdagen 70 år senare lagstiftar om att vigselakten gäller alla par som vill gifta sig, oavsett sexuell läggning. Fram till 1979 var homosexualitet registrerat som en sjukdom i Socialstyrelsens sjukdomsregister. Det betyder att ett antal miljoner människor i Sverige har varit med om stora förändringar i samhällets syn på homosexualitet under sin livstid.

Även om homosexuella idag enligt lag har samma rättigheter som alla andra, så betyder det inte att det ser ut så i praktiken. Lagstiftningen ger uttryck för normer, men det sker ingen automatisk överföring av dem till befolkningen. Attityder och värderingar förändras långsamt. Enligt regeringsformen får inte någon medborgare bli missgynnad genom lagar eller regler.⁴ Trots detta vet vi att människor diskrimineras varje dag i tillämpningen av lagar och regler beroende på ålder, sexuell läggning, funktionshinder, etnicitet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck. Tillämpningen av regelverk görs av människor och människor bygger sin bedömning på normer. Trots att det enligt regeringsformen är så att det allmänna ska verka för allas lika rättigheter är det inte säkert att de individer som arbetar inom statliga och kommunala verksamheter på ett bra sätt kan förvalta de värderingar som lagarna ger uttryck för.

Myndigheter och andra samhällsinstitutioners ansvarsområden

Arbetet med att förbättra hälsan för de studerade grupperna faller inom ansvarsområdet för en rad olika aktörer i samhället. Här följer en sammanställning av olika myndigheter och deras roll i det förebyggande arbete som riktas till barn och unga som på något sätt tangerar de problemområden som berörs i denna rapport.

Ungdomsstyrelsen

Ungdomsstyrelsen har sektorsövergripande ansvar för att följa utvecklingen av ungas villkor inom områdena hälsa och utsatthet, arbete, inflytande och representation, utbildning samt kultur och fritid och rapportera dessa till regeringen. Myndigheten arbetar också med att stödja kommunerna att utveckla sin lokala ungdomspolitik. Ungdomsstyrelsen fördelar statsbidrag till ungdomsorganisationer, kvinnors organisering, etniska organisationer samt verksamhetsmedel till ideella organisationer inom olika områden. Vi fördelar även bidrag inom EU:s ungdomsprogram Ung och Aktiv i Europa.

Socialstyrelsen

Socialstyrelsen har en omfattande verksamhet inom socialtjänst, hälso- och sjukvård, hälso- skydd, smittskydd och epidemiologi. Myndigheten är samordnande myndighet för arbetet med hiv/aids och sexuellt överförbara infektioner. Myndigheten ska utveckla, samordna, planera och följa upp det förebyggande arbetet som sker nationellt.

Sedan 2006 fördelar Socialstyrelsen statsbidrag för att förebygga hiv och andra sexuellt överförbara infektioner. Medel kan gå till landsting, kommuner och frivilligorganisationer. Socialstyrelsen

fördelar också statsbidrag till ideella organisationer som verkar inom det sociala området som alkohol- och drogförebyggande arbete, arbete för utsatta barn och deras familjer samt insatser mot mäns våld mot kvinnor. Socialstyrelsen utformar även riktlinjer kring socialtjänstlagens tillämpning i kommunerna samt följer upp socialtjänstens verksamhet tillsammans med länsstyrelserna.

Skolverket

Under 2009 kom förslaget om en ny skollag. Skolverket har i uppdrag av regeringen att utarbeta förslag till nya kursplaner för grundskolan, obligatoriska särskolan, specialskolan och same-skolan. I detta arbete ingår även revidering av sex- och samlevnadsundervisningen. Förslagen ska redovisas till regeringen 1 april 2010.

Skolverket har ansvar för att utarbeta ämnesplaner för gymnasieskolan. Examensmål, programstrukturer och gymnasiegemensamma ämnen beslutas av riksdagen. Den nya grundskolan och gymnasieskolan startar hösten 2011.

Myndigheten genomför fram till 31 december 2010 högskolekurser (7.5 hp) i sex- och samlevnadsundervisning för personal inom grund- och gymnasieskolan (Utbildningsdepartementet 2008). Kursens syfte är att främja jämställdhet och skapa en likvärdig undervisning av hög kvalitet. Under 2009 fick Umeå universitet i uppdrag av Skolverket att granska de vanligaste metodböckerna som lärare använder i sex- och samlevnadsundervisningen.

I arbetet med värdegrundsfrågor och mänskliga rättigheter har Skolverket sedan i april 2009 ett regeringsuppdrag att främja, stärka och sprida kunskap om skolans värdegrund som den beskrivs i för-, grund- och gymnasieskolans läroplaner. (Utbildningsdepartementet 2009).

Statens folkhälsoinstitut

Statens folkhälsoinstitut har regeringens uppdrag att vara nationellt kunskapscentrum för metoder och strategier samt att följa upp och utvärdera folkhälsopolitiken. Myndigheten har bland annat ansvar för sektorsövergripande uppföljning och utvärdering av insatser i relation till målområde 8 i den nationella folkhälsopolitiken: *Sexualitet och reproduktiv hälsa*. Myndigheten är också nationellt kunskapscentrum för metoder och strategier inom folkhälsoområdet. Myndigheten ska bistå kommuner, landsting och andra myndigheter samt organisationer om evidensbaserade metoder och insatser för att arbeta för en trygg och säker sexualitet och en god reproduktiv hälsa.

Brottsförebyggande rådet

Brottsförebyggande rådet (Brå) är ett centrum för forsknings- och utvecklingsverksamhet inom rättsväsendet. Rättsväsendet består av myndigheter som polisen, åklagarna, domstolarna och kriminalvården.

En central utgångspunkt för den svenska kriminalpolitiken är att arbeta för att förhindra att brott sker. Brå verkar för att minska brottsligheten och öka tryggheten i samhället genom att ta fram fakta (bland annat statistik över hatbrott) och sprida kunskap om brottslighet och metoder för brottsförebyggande arbete. De fördelar bidrag till lokalt brottsförebyggande arbete.

Länsstyrelserna

Länsstyrelserna samordnar statlig och kommunal verksamhet inom länet. De har ansvar för att regeringens politik och målsättningar följs inom olika verksamheter som inom det sociala området, där de bland annat har ansvar för att fördela statsbidrag till insatser som rör förebyggande arbete inom alkohol- och drogområdet, tidiga insatser riktade mot våldsutsatta familjer, projekt som

riktar sig till instanser inom ungdoms- och missbrukarvården, anhörigstöd, projekt för att förebygga hedersrelaterat våld, kvinnojourverksamhet och personliga ombud.

Landstingen

Landstingen är den politiska organisation som finns i varje län, de har regionalt ansvar för olika frågor som ansvar för sjukvården, och deras arbete regleras av hälso- och sjukvårdslagen (1982:763). En av målsättningarna för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för befolkningen (hälso- och sjukvårdslagen § 2). Dessutom ska hälso- och sjukvården arbeta för att förebygga ohälsa (hälso- och sjukvårdslagen § 2b). Landstingen har bland annat ansvar för utbildning av hälso- och sjukvårdspersonal. Nästan alla landsting har en regional samordnare för hiv och sexuellt överförbara infektioner som ansvarar för frågorna inom landstinget och också fungerar som kontaktperson för Socialstyrelsen samt för samarbetet med andra landsting och med kommunerna.

Kommunerna

Kommunerna har särskilt ansvar för det förebyggande arbete som riktas till barn och unga. Enligt Socialtjänstlagen (2001:453) har kommunerna det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp de behöver. Socialnämnden ska till exempel verka för att barn och unga växer upp under goda förhållanden (socialtjänstlagen 6 kap. § 11). Kommunerna ansvarar direkt för att främja ungas hälsa genom att de är ansvariga för skolan och elevhälsan (ofta i samverkan med landstinget) och för fritidsgårdarna. De kan också tillsammans med landstingen vara huvudmän för ungdomsmottagningarna.

Uppdraget

Ungdomsstyrelsens utredningsuppdrag innefattar att genomföra en fördjupad analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt för unga transpersoner (bilaga 1).

Med ungdomar och unga tolkar Ungdomsstyrelsen att regeringen avser unga i åldern 13–25 år, det vill säga den åldersgrupp som omfattas av ungdomspolitikerna. På grund av utredningstekniska och etiska skäl görs inga statistiska belysningar av unga under 15 år. Vissa statistiska belysningar görs av unga upp till och med 29 år av statistiskt analytiska skäl. Förhållanden för unga under 15 år kommer delvis fram i intervjuundersökningarna.

Kartläggningen ska inriktas på den upplevda fysiska och psykiska hälsan samt upplevelse av diskriminering i olika former. Därutöver ska erfarenheter av möten med hälso- och sjukvården och andra samhällsinstitutioner, av utsattheten för hatbrott och förekomsten av hedersrelaterat våld och förtryck beskrivas. Analysen av hälsosituationen ska kopplas till erfarenheter av utbildning och arbete samt beskriva vilka faktorer som stärker homosexuella och bisexuella ungdomars och unga transpersoners hälsa. Med utgångspunkt i analysen ska Ungdomsstyrelsen lämna förslag till främjande åtgärder.

I utredningen har Ungdomsstyrelsen valt att beskriva situationen för homosexuella, bisexuella och transpersoner. Det är denna kategorisering som används. Samtidigt är vi medvetna om att personer som inkluderas i dessa kategorier kan ha andra typer av sexuella läggningar och köns-mässiga identiteter, som de själva inte menar passar in i dessa kategorier. Det är värt att poängtera att homosexualitet och bisexualitet i denna utredning främst betraktas som sexuella läggningar och

att transpersoner främst relateras till frågor kring könsidentitet.

I uppdragsskrivningen står att analysen ska uppmärksamma de tre gruppernas hälsosituation gemensamt och var för sig. Vidare ska analysen i möjligaste mån beröra hur hälsosituationen skiljer sig åt beroende på familjesituation, bakgrund, bostadsort och eventuella funktionshinder. Skillnader med avseende på kön ska analyseras och för transpersoner avses enligt uppdragsbeskrivningen det kön som registrerades för dem vid födseln.

Uppdragets skrivningar om hur skillnader utifrån kön ska analyseras kräver några kommentarer. Inte någon av de undersökningar som presenteras i denna utredning som behandlar transpersoner utgår från registerstatistik där de studerade individerna kan kopplas till olika bakgrundsfaktorer. Uppgifter om sexuell läggning eller könsidentitet finns inte heller med i sådan statistik. Uppdelningen i de analytiska kategorierna man och kvinna, vilka efterfrågas i utredningsdirektivet, är i rapportens statistik det kön som respondenten uppger. Den analytiska uppdelningen i två kön följer, den så kallade tvåkönsnormen, vilken är en av flera normer som problematiseras i denna utrednings undersökningar.

För transpersoner har vi valt att utgå från den könsidentitet de uppgav vid undersökningstillfället. Med de undersökningsmetoder som vi valt har vi inte kunnat analysera gruppen utifrån det kön som registrerades på dem vid födseln.

Ungdomsstyrelsen tar fasta på uppdragsbeskrivningen som säger att analysen ska inriktas på såväl den upplevda hälsan som upplevelsen av diskriminering. Skrivningen tolkas som att en god hälsa inte enbart ska ses som frånvaro av sjukdom och handikapp utan att hälsa är ett posi-

tivt tillstånd som rör individens hela livssituation och att en god hälsa är en resurs för att uppnå andra mål och hantera livets utmaningar. Svårigheterna att beskriva och analysera gruppernas hälsosituation statistiskt har gjort att utredningen i stora stycken valt andra metoder än de rent kvantitativa.

Det har inte varit möjligt att utifrån det material vi haft att tillgå göra några mer ingående jämförelser mellan unga utifrån deras bostadsort och eventuella funktionshinder.

Referenser

Daneback, K. & Månsson, S-A. (2009). Kärlek och sexualitet på internet 2009. I *Se mig – om unga sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Darj, F. & Nathorst-Böös, H. (2008). *Är du kille eller tjej? – En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor*. Stockholm: RFSL Ungdom.

Forsberg, M. (2007). *Brunetter och blondiner – sex, relationer och tjejer i det mångkulturella Sverige*. Studentlitteratur.

Socialstyrelsen (2009). *Folkhälso rapport*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Statens folkhälsoinstitut (2005). *Särbehandlad och kränkt – en rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2005). *Särbehandlad och kränkt – en rapport om sambanden mellan diskriminering och hälsa*. Bilaga 4 av Bera Ulstein Moseng. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2006). *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland HBT*, Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Ungdomsstyrelsen (2007). *Unga med attityd – Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2007*. Stockholm: Fritzes

Ungdomsstyrelsen (2009). *Ung idag 2009 – en beskrivning av ungdomars villkor*, Stockholm: Ungdomsstyrelsen

Utbildningsdepartementet (2008). *Uppdrag till Myndigheten för skolutveckling att genomföra jämställdhetsinsatser i skolan* (U2006/9049/S).

Utbildningsdepartementet (2009). *Uppdrag till Statens skolverk om skolans värdegrund* (U2009/2848/S).

Lagar

Diskrimineringslag (2008:567).

Hälsa- och sjukvårdslag (1982:763).

Lag om fastställande av köns-tillhörighet i vissa fall (1972:119).

Lag om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning (1999:133).

Socialtjänstlagen (2001:453).

Internet

Regeringsformen:
http://www.riksdagen.se/templates/R_PageExtended____6055.aspx (2009-12-15).

RFSL landrapporter:
<http://www.rfsl.se/?p=2517> (2010-01-07).

WHO: http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/sexual_health/en/ (2009-12-03).

Noter

¹ <http://www.rfsl.se/?p=2517> (2010-01-07).

² Med transgenderperson avses en person med en könsidentitet som inte överrensstämmer med traditionell manlig eller kvinnlig identitet och kan syfta på en könsidentitet som inte förstås utifrån dikotomin manligt eller kvinnligt. Med nongender avses upplevd avsaknad av könsidentitet. Med intergenderperson avses en person som identifierar sin könsroll som i båda, mellan eller bortom de traditionella könsrollerna. Med intersexuell avses ett biologiskt syndrom där en persons kön är oklart i förhållande till könsorganens utformning eller till kromosomuppsättning.

³ http://www.who.int/reproductivehealth/topics/gender_rights/sexual_health/en/ (2009-12-03).

⁴ http://www.riksdagen.se/templates/R_PageExtended____6055.aspx (2009-12-15)

⁵ Enligt Socialstyrelsen syftar sexuell hälsa på WHO:s definition att sexuell hälsa är "ett tillstånd av fysiskt, känslomässigt, mentalt och socialt välbefinnande i förhållande till sexualiteten; det är inte bara avsaknad av sjukdom och skada. Sexuell hälsa kräver en positiv och respektfylld inställning till sexualiteten och sexuella förhållanden, såväl som möjligheten att ha njutbara och säkra sexuella upplevelser, som är fria från tvång, diskriminering och våld"

KAPITEL 1

Hälsan i siffror

Homosexuella, bisexuella, transpersoner samt personer som är osäkra på sin läggning eller identitet har sammantaget en betydligt sämre hälsa i jämförelse med befolkningen i sin helhet. Detta är väl belagt i utredningar som *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation. Återrapportering av regeringsuppdraget att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer 2005:19* (Statens Folkhälsoinstitut 2005), *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer* (Statens folkhälsoinstitut 2006) samt *Vem får man vara i vårt samhälle Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa* (Statens folkhälsoinstitut 2008a).

Att homosexuella, bisexuella och transpersoner har sämre hälsa än heterosexuella handlar i stor utsträckning om den psykiska hälsan samt om riskbruk av alkohol, droger och tobak. Hbt-personer utsätts också i högre grad än heterosexuella för kränkande behandling eller bemötande samt våld och hot om våld. De uppger också i större utsträckning otrygghet, avsaknad av emotionellt stöd och brist på tillit till andra människor. Utsatthet för diskriminering och våld och trakasserier till följd av sexuell läggning eller könsuttryck/könsidentitet är också vanligt förekommande. Folkhälsoinstitutet har utifrån detta dragit slutsatsen att det råder en tydlig ojämlikhet i hälsa mellan hbt-personer och heterosexuella.

I detta kapitel beskriver vi hälsoläget bland homosexuella, bisexuella och transpersoner genom statistik om unga homosexuella, bisexuella och de som är osäkra på sin sexuella läggning samt heterosexuella.¹ Den statistik som presenteras är kategori-serad utifrån uppgiven sexuell läggning.

Detta betyder att vi inte belyser hälsan för transpersoner utifrån totalpopulationsnivå.

Den mest omfattande statistiska beskrivningen av grupperna i relation till hela befolkningen är Folkhälsoinstitutets *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation. Återrapportering av regeringsuppdraget att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer 2005:19* (Statens folkhälsoinstitut 2005). I huvudsak bygger den på den stora nationella folkhälsoenkäten. Eftersom den inte innehåller kategoriseringar som är relevanta för transpersoner ger inte enkäten någon information kring personer med olika transidentiteter. I Folkhälsoinstitutets återrapportering till regeringen finns frågor relaterade till transpersoner analyserade utifrån en riktad enkät till transpersoner. Resultaten från enkäten presenteras i utredningen *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer* (Statens folkhälsoinstitut 2006). Den och resultaten från *Vem får man vara i vårt samhälle* (Statens folkhälsoinstitut 2008a) används i detta kapitel för att beskriva transpersoners hälsa.

Det finns flera metodologiska problem vid statistiska studier av homosexuella, bisexuella och transpersoner som innebär att det är svårt att bryta ned resultat på olika bakgrundsfaktorer. Grundproblematiken ligger i att det är små andelar av totalpopulationen i Sverige som i enkäter uppger sig ha en annan sexuell läggning än heterosexuell. I den nationella folkhälsoenkäten från 2005 uppgav drygt två procent att de hade en icke-heterosexuell läggning.² Av de 40 000 personer som svarade på enkäten 2005 motsvaras det av 968 personer som inte uppgav heterosexuell läggning fördelade på alla åldersgrupper. Detta bety-

der att det är ett litet urval unga som finns med i materialet.

För att kunna ge en översiktlig beskrivning av unga har Ungdomsstyrelsen fått tillgång till resultaten från de nationella folkhälsoenkäterna 2005 och 2008 där resultaten från respektive år läggs samman. Statens folkhälsoinstitut har tagit fram statistik som är en sammanslagning av de två nationella folkhälsoenkäterna om unga homo- och bisexuellas hälsosituation³ (Statens folkhälsoinstitut 2009).

I och med hopslagningen av de två åren ökade antalet respondenter, vilket innebär att fler förhållanden kan belysas. Dock ger inte statistiken underlag till att belysa grupperna utifrån alla de bakgrundsvariabler som regeringen efterfrågat i utredningsuppdraget till Ungdomsstyrelsen utan kategoriseringen bygger på uppgiven sexuell läggning⁴ och respondenterna delas in i kvinnor och män.

I dessa enkäter fanns inte något svarsalternativ om transpersoner. Den metodmässiga problematik som ligger i att beskriva målgruppernas hälsa statistiskt i förhållande till hela befolkningen har bidragit till att Ungdomsstyrelsen i utredningens övriga kapitel valt andra metoder för att fördjupa kunskapen kring hälsoläget. Därigenom avhjälpas i viss mån bland annat bristen på statistisk belysning av unga transpersoners hälsosituation.

Löpande kommer även jämförelser att göras med Statens folkhälsoinstituts webbenkät som presenterades i rapporten *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation. Återrapportering av regeringsuppdraget att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer 2005:19* (Statens folkhälsoinstitut 2005). Denna webbenkät riktades till homosexuella, bisexuella och transpersoner och fanns till-

gänglig på webbplatser som besöks av målgruppen. Webbenkäten möjliggör inte alltid jämförelser inom gruppen unga. I de fall jämförelser görs är det för att kunna lyfta fram kunskap kring transpersoners hälsosituation.

Det ska poängteras att transpersoners hälsotillstånd inte direkt bör jämföras med hälsosituationen i grupper som kategoriserats efter sexuell läggning. Transpersoners hälsosituation bör istället främst relateras till kategorier om könsidentitet, men sådana undersökningar innebär svåra statistiska mätbarhetsproblem. En transperson kan också vara såväl homosexuell som bisexuell eller heterosexuell och det är därför i viss mån felaktigt att jämföra transpersoner med olika sexuella läggningar. Statistik kring transpersoners hälsa är som sagt dock begränsad och i den statistik som finns tillgänglig görs jämförelserna med homosexuella och bisexuella och inte med cispersoner på grund av metodmässiga överväganden.

Totalt svarade 13 329 unga i åldern 16–29 år på frågorna om sexuell läggning i de nationella folkhälsoenkäterna 2005 och 2008, varav 554 personer uppgav att de var homo- eller bisexuella och 215 personer uppgav att de var osäkra på sin sexuella läggning. Trots detta är svarsgruppen inte tillräckligt stor för att dra några långtgående generaliserande slutsatser och resultaten ska tolkas med viss försiktighet. Det finns dock ett antal intressanta och statistiskt säkerställda resultat som vi berättar om här.

Generellt vet vi att både gruppen unga homo- och bisexuella och gruppen unga som är osäkra på sin sexuella läggning har en mer utsatt hälsosituation än heterosexuella unga. Majoriteten av dessa unga mår bra, men andelen som på ett eller annat sätt mår dåligt är större än bland heterosexuella.

Social förankring

I kategorin social förankring ingår frågor om emotionellt stöd och socialt deltagande.⁵

Emotionellt stöd

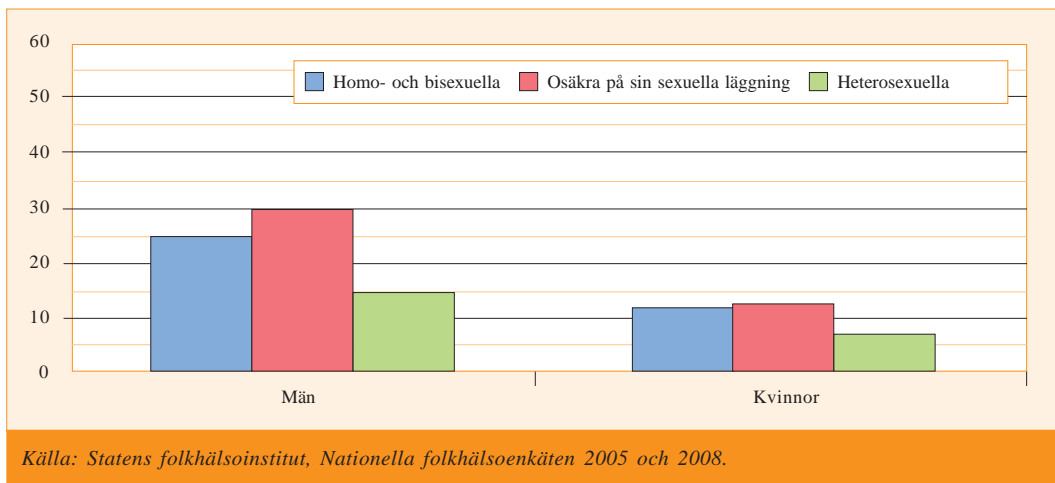
Med emotionellt stöd menas i det här fallet att sakna någon att dela sina innersta känslor med och anförtro sig åt. Här fanns påtagliga skillnader mellan de olika grupperna. Det var en statistiskt säkerställd högre andel i gruppen homo- och bisexuella unga män och i gruppen unga män som var osäkra på sin sexuella läggning som uppgav sig sakna emotionellt stöd, än unga heterosexuella män. Bland unga homo- och bisexuella kvinnor fanns liknande resultat, skillnaderna var dock mindre och endast skillnaden för gruppen homo- och bisexuella unga kvinnor var statistiskt signifikant i förhållande till heterosexuella (figur 1.1).

Resultaten från webbenkäten, som alltså jämför homosexuella, bisexuella och transpersoner, visar att en större andel transpersoner (32 procent) än

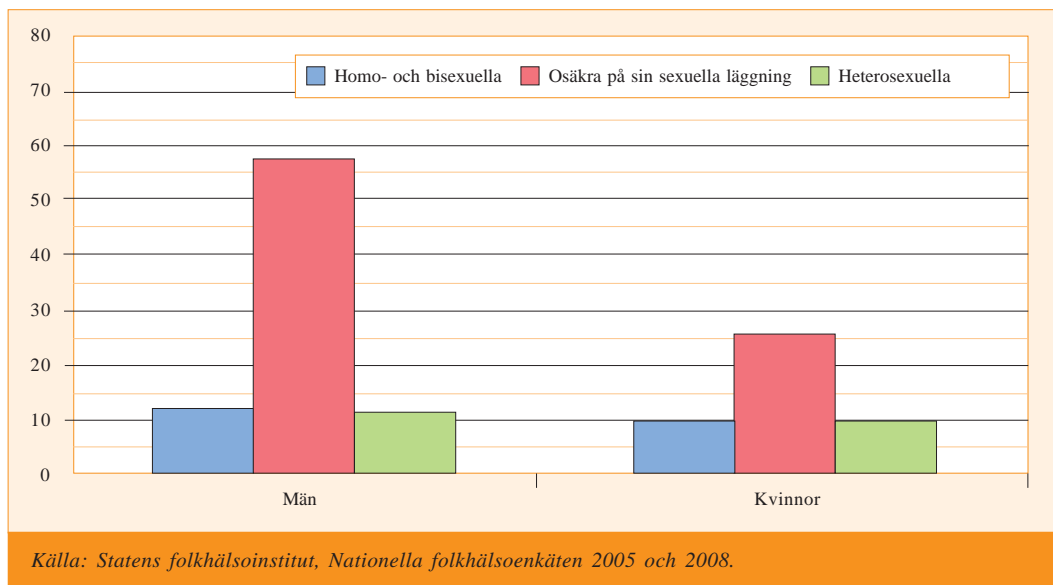
homosexuella personer (19 procent) saknade emotionellt stöd. Av transpersoner i åldern 16–29 år saknade 25 procent emotionellt stöd vilket var något lägre än i övriga åldersgrupper (Statens folkhälsoinstitut 2006).

Socialt deltagande

Andelen med lågt socialt deltagande var i princip densamma i grupperna unga homo- och bisexuella män och unga heterosexuella män samt i grupperna unga homo- och bisexuella kvinnor och unga heterosexuella kvinnor. Det finns dock en statistiskt signifikant skillnad mellan unga män som är osäkra på sin sexuella läggning och övriga grupper av unga män, samt mellan unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning och övriga grupper av unga kvinnor. Dessa grupper av unga kvinnor och män uppvisar betydligt lägre socialt deltagande än heterosexuella i samma ålder. Mer än varannan ung man som är osäker på sin sexuella läggning uppvisar ett lågt socialt deltagande.

Figur 1.1 Andel 16–29-åringar som saknar emotionellt stöd efter sexuell läggning och kön. Procent.

Figur 1.2 Andel 16–29-åringar med lågt socialt deltagande efter sexuell läggning och kön. Procent.

Det kan jämföras med grupperna unga homo- och bisexuella män och unga heterosexuella män där bara drygt 10 procent uppvisar lågt socialt deltagande. Ungefär var fjärde bland unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning har ett lågt socialt deltagande och var tionde bland unga homo- och bisexuella kvinnor och bland unga heterosexuella kvinnor (figur 1.2).

Enligt webbenkäten fanns inga skillnader i socialt deltagande mellan grupperna homo- och bisexuella personer och transpersoner och ingen nämnvärd skillnad mellan olika åldersgrupper av transpersoner (Statens folkhälsoinstitut 2006).

Kroppslig hälsa

Statistik över kroppslig hälsa rör andel personer med dålig hälsa och andel personer med långvarig sjukdom.

Dåligt allmäntillstånd

Med dålig hälsa avses att en person rapporterat sitt allmänna hälsotillstånd som dåligt i enkäten. Det är statistiskt säkerställt att unga män som är osäkra på sin sexuella läggning mår betydligt sämre än heterosexuella män. Det var 16 procent av de unga männen i gruppen som är osäkra på sin sexuella läggning som rapporterade att de hade dålig hälsa, vilket kan jämföras med 3 respektive 2 procent bland de unga homo- och bisexuella männen och de heterosexuella männen.

Bland unga kvinnor är det statistisk säkerställt att både homo- och bisexuella och kvinnor som är

osäkra på sin sexuella läggning mår sämre än unga heterosexuella kvinnor. Här var det 10 procent av de unga kvinnorna som är osäkra på sin sexuella läggning som rapporterade ett dåligt allmänt hälsotillstånd, medan 7 procent av de homo- och bisexuella unga kvinnorna och 2 procent av de unga heterosexuella kvinnorna gav samma svar. Det är fortfarande så att de flesta unga kvinnor och unga män i alla grupperna mår bra, men andelen som mår dåligt är dock så pass mycket större i vissa av dessa grupper att de måste uppmärksammas och tas på allvar (figur 1.3).

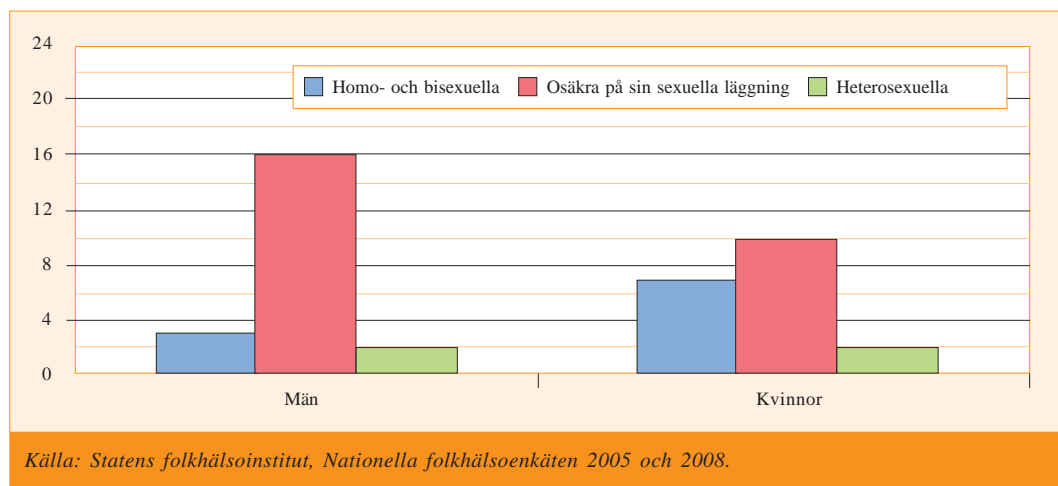
I webbenkäten var det 10 procent av de bisexuella personerna som rapporterade att de hade ett dåligt hälsotillstånd, vilket kan jämföras med 6 procent av de homosexuella personerna. Bland transpersonerna var det 12 procent som uppgav att de hade ett dåligt hälsotillstånd. En jämförelse mellan transpersoner i olika åldrar visar att det var störst andel transpersoner i gruppen 16–29-åringar som rapporterade dåligt hälsotillstånd (23

procent). I åldersgruppen 30–44 år var motsvarande siffra 11 procent och i åldersgruppen 45–64 år 6 procent. Resultaten pekar på att unga transpersoner mår sämre än äldre transpersoner (Statens folkhälsoinstitut 2005).

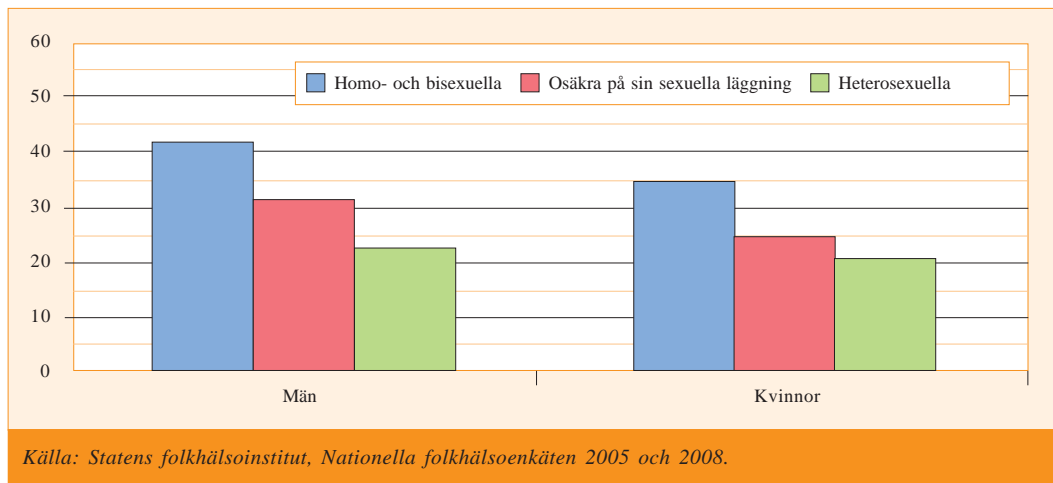
Långvarig sjukdom

Det finns en statistisk signifikant skillnad mellan gruppen unga homo- och bisexuella och gruppen heterosexuella unga när man mäter andel personer med långvarig sjukdom. Det är fler unga i gruppen homo- och bisexuella som i enkäten uppgett att de lider av en långvarig sjukdom än unga heterosexuella. Det finns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan unga som är osäkra på sin sexuella läggning och unga heterosexuella när man mäter andel personer med långvariga sjukdomar.

Bland de unga homo- och bisexuella männen har fyra av tio uppgett att de har en långvarig sjukdom. Motsvarande siffra var 32 procent i gruppen med osäker sexuell läggning och 23 procent i

Figur 1.3 Andel 16–29-åringar som rapporterade dåligt allmänt hälsotillstånd efter sexuell läggning och kön. Procent.

Figur 1.4 Andel 16–29-åringar som rapporterade långvarig sjukdom efter sexuell läggning och kön. Procent.

gruppen heterosexuella. Bland de unga homo- och bisexuella kvinnorna uppgav drygt var tredje person att de har en långvarig sjukdom. Av de unga heterosexuella kvinnorna rapporterade 21 procent långvarig sjukdom (figur 1.4).

Enligt webbenkäten hade 41 procent av alla transpersoner en långvarig sjukdom med ungefär lika stora andelar i alla ålderskategorier (Statens folkhälsoinstitut 2006).

Psykisk hälsa

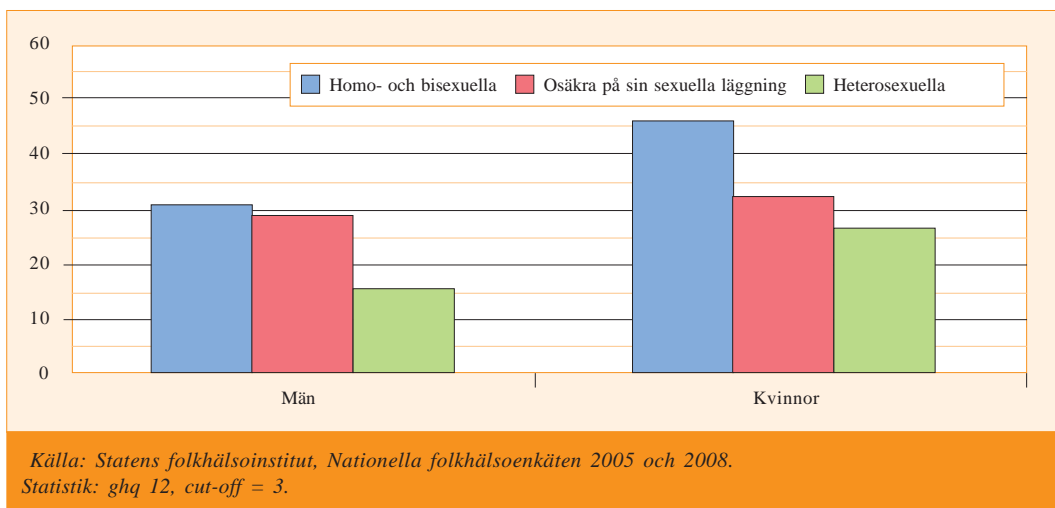
Den psykiska hälsan tar i detta fall hänsyn till andel personer som uppgett nedsatt psykiskt välbefinnande, andel personer med svåra besvär av ångslan, oro eller ångest, andel personer som någon gång haft självmordstankar och andel personer som någon gång försökt att ta sitt liv.

Psykiskt välbefinnande

Det är en dubbelt så stor andel i grupperna unga homo- och bisexuella män och unga män som är osäker på sin sexuella läggning än bland unga heterosexuella män som uppger sig ha nedsatt psykiskt välbefinnande. Det är en statistiskt säkerställd skillnad. Bland unga kvinnor finns den högsta andelen personer med nedsatt psykiskt välbefinnande bland homo- och bisexuella. Detta resultat är också statistiskt signifikant. Nästan varannan ung homo- och bisexuell kvinna uppger sig ha nedsatt psykiskt välbefinnande. Det finns däremot ingen statistiskt säkerställd skill-

nad mellan unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning och unga heterosexuella kvinnor (figur 1.5).

Webbenkäten visade att transpersoner har ett sämre psykiskt välbefinnande än homosexuella personer. Resultaten från enkäten visade också att det är betydligt vanligare med nedsatt psykiskt välbefinnande bland transpersoner i åldern 16–29 år än bland dem i åldern 45–64 år (Statens folkhälsoinstitut 2006).

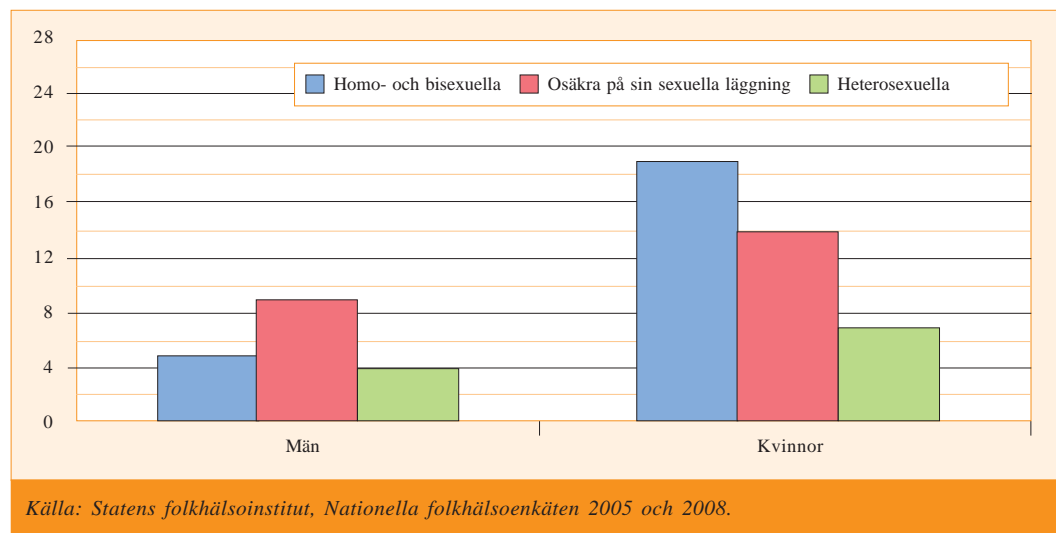

Figur 1.5 Andel 16–29-åringar med nedsatt psykiskt välbefinnande efter sexuell läggning och kön. Procent.

Ängslan, oro och ångest

Det tycks inte finnas några större skillnader mellan andelarna i de olika grupperna av män som angett svåra besvär av ängslan, oro eller ångest. Det finns dock ett statistiskt signifikant resultat som säger att grupperna unga homo- och bisexuella kvinnor och kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning i större utsträckning är drabbade av oro, ängslan och ångest än heterosexuella unga kvinnor. Ungefär en femtedel av de unga homo- eller bisexuella kvinnorna och 14 procent av de unga kvinnorna som är osäkra på sin sexuella läggning menar att de lever med svåra besvär av ängslan, stress och oro (figur 1.6).

Webbenkätens resultat visade att det var dubbelt så vanligt att ha svåra besvär av ängslan, oro eller ångest bland transpersoner som bland homosexuella (Statens folkhälsoinstitut 2006).

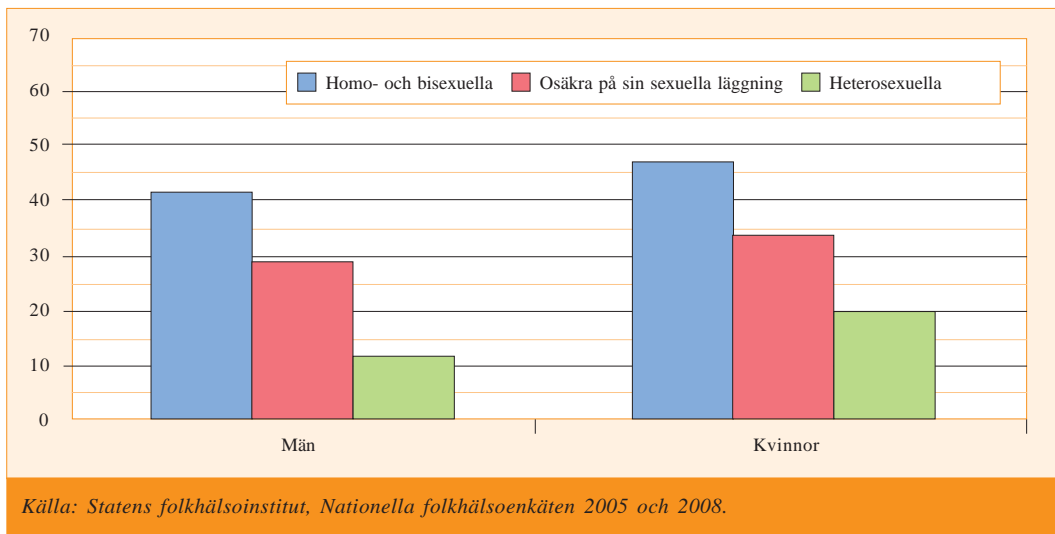
Figur 1.6 Andel 16–29-åringar med svåra besvär av ängslan, oro eller ångest efter sexuell läggning och kön. Procent.

Självordstankar

När vi ser på andelen unga kvinnor och män som uppger att de någon gång haft självordstankar finns en tydlig skillnad mellan de olika grupperna. Här finns det statistiskt säkerställt resultat som säger att det är vanligare att unga homo- och bisexuella samt unga som är osäkra på sin sexuella läggning någon gång haft självordstankar jämfört med unga heterosexuella. Statistiken över de unga männen visar att så många som 42 procent av de homo- eller bisexuella männen och 29 procent av männen som är osäkra på sin sexuella läggning någon gång haft självordstankar. Bland unga heterosexuella män är motsvarande siffra 12 procent och bland de unga kvinnorna är procent-siffrorna ytterligare lite högre. Hela 47 procent av de homo- eller bisexuella kvinnorna och 34 procent av kvinnorna som är osäkra på sin sexuella

läggning har någon gång haft självordstankar. Även bland de unga heterosexuella kvinnorna är siffran hög. Var femte ung heterosexuell kvinna har någon gång haft självordstankar (figur 1.7).

Webbenkätens resultat för transpersoner skiljer sig stort från ovan redovisade siffror. Så många som varannan transperson i undersökningen upp-gav att de någon gång övervägt att ta sitt eget liv och i gruppen 16–29 år är andelen som övervägt att ta sitt liv 65 procent (Statens folkhälsoinstitut 2006).

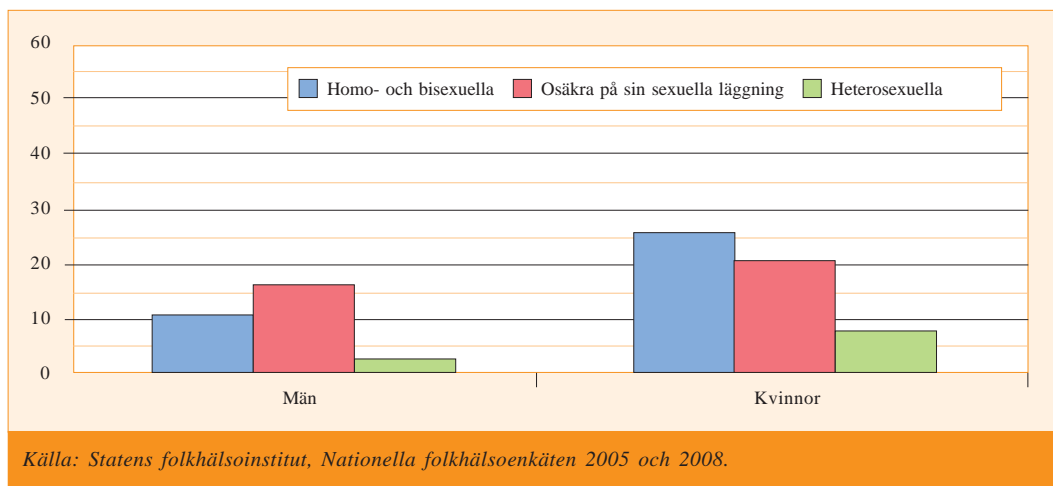
Figur 1.7 Andel 16–29-åringar som någon gång allvarligt övervägt att ta sitt liv efter sexuell läggning och kön. Procent.

Självordsförsök

Liknande skillnader framkommer när vi studerar andel unga som uppger att de någon gång försökt ta sitt liv, och även här är de procentuella skillnaderna relativt stora mellan grupperna och mellan könen. En statistiskt säkerställd större andel i gruppen unga homo- och bisexuella samt i gruppen unga som är osäkra på sin sexuella läggning har försökt ta sitt liv än unga heterosexuella. Det är 17 procent av de unga männen som är osäkra på sin sexuella läggning och 11 procent av de unga homo- eller bisexuella männen som rapporterar att de någon gång försökt ta sitt liv. Detta kan jämföras med 3 procent av de unga heterosexuella männen. Bland de unga kvinnorna har så många som var fjärde homo- eller bisexuell kvinna och var femte kvinna som är osäker på sin sexu-

ella läggning försökt ta sitt eget liv. För unga heterosexuella kvinnor var motsvarande siffra 8 procent (figur 1.8).

Det var 21 procent av alla transpersoner i webbenkäten som rapporterade att de någon gång försökt ta sitt liv. Webbenkätens resultat pekar på att andelen transpersoner som försökt ta sitt liv är större än andelen i grupperna homo- och bisexuella personer. Andelen transpersoner som försökt ta sitt liv var 27 procent bland 16–29-åringarna, 28 procent bland 30–44-åringarna och 12 procent bland 45–64-åringarna (Statens folkhälsoinstitut 2006).

Figur 1.8 Andel 16–29-åringar som någon gång försökt ta sitt liv efter sexuell läggning och kön. Procent.

Riskbruk av alkohol och tobak samt drogvänor

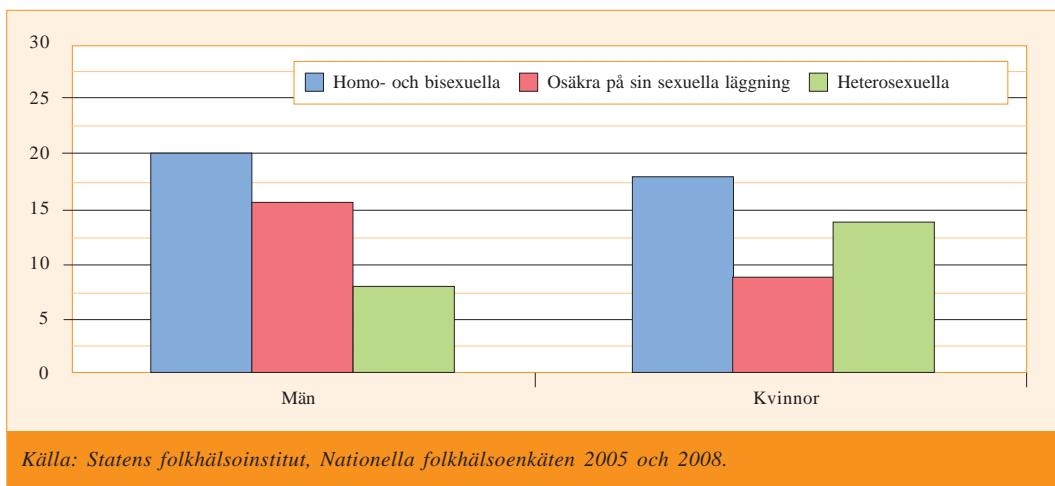
I detta avsnitt finns statistik om andel personer som röker dagligen, andel personer som under det senaste året prövat cannabis samt andel med riskabla alkoholvanor.

Rökning

Det finns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan de olika grupperna av unga kvinnor när det gäller andel personer som röker dagligen. Det är däremot statistiskt säkerställt att en större andel i gruppen unga homo- och bisexuella män röker dagligen jämfört med unga heterosexuella män. I gruppen unga homo- och bisexuella män är det 20 procent som röker dagligen jämfört med 8 pro-

cent i gruppen unga heterosexuella män. Det finns däremot inte någon statistiskt säkerställd skillnad mellan unga män som är osäker på sin sexuella läggning och unga heterosexuella män (figur 1.9).

Enligt webbenkäten var det 17 procent av transpersonerna i åldersgruppen 16–29 år som rökte dagligen jämfört med 18 procent i åldersgruppen 30–44 år. Det var inte vanligare bland transpersoner än bland homo- och bisexuella att röka dagligen (Statens folkhälsoinstitut 2006)

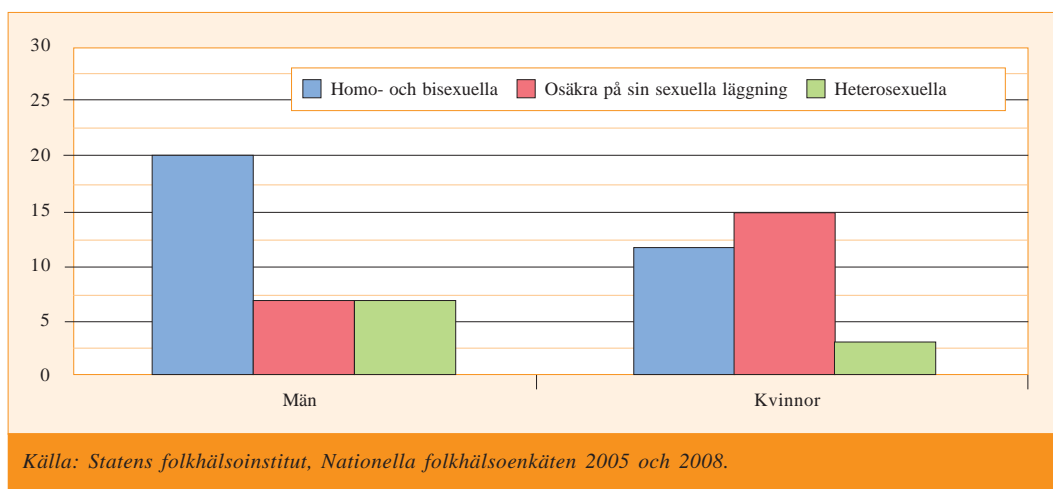

Figur 1.9 Andel 16–29-åringar som röker dagligen efter sexuell läggning och kön. Procent.

Cannabis

Det är statistiskt säkerställt att andelen unga kvinnor som prövat cannabis det senaste året är högre bland homo- och bisexuella samt bland kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning än bland heterosexuella unga kvinnor. Det är också en statistiskt säkerställd högre andel unga homo- och bisexuella män än heterosexuella unga män som prövat cannabis det senaste året, men det finns ingen statistiskt signifikant skillnad mellan unga män som är osäkra på sin sexuella läggning och unga heterosexuella män i detta avseende. Var femte ung homo- eller bisexuell man har prövat cannabis det senaste året, att jämföra med 7 procent av unga män som är osäkra på sin sexuella läggning och unga heterosexuella män. Det

var 12 procent av unga homo- eller bisexuella kvinnor och 15 procent av kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning som prövat cannabis de senaste 12 månaderna, medan det var 3 procent av de unga heterosexuella kvinnorna (figur 1.10).

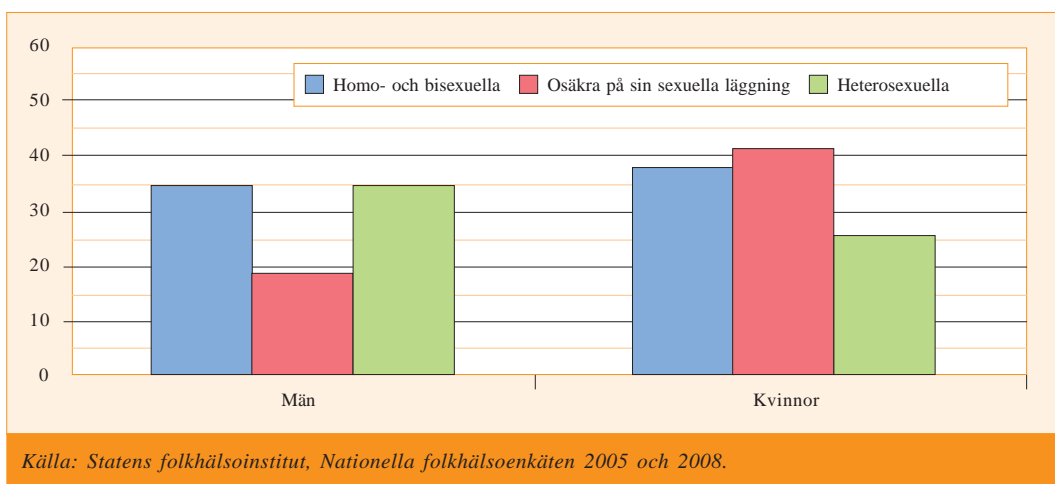

Figur 1.10 Andel 16–29-åringar som prövat cannabis det senaste året efter sexuell läggning och kön. Procent.

Riskabla alkoholvanor

Statistiken kring riskabla alkoholvanor⁶ visar att i gruppen homo- och bisexuella kvinnor är andelarna med riskabla alkoholvanor större än i gruppen heterosexuella kvinnor. Män i gruppen som uppger att de är osäkra på sin sexuella läggning uppvisar betydligt mindre andelar med riskabla alkoholvanor jämfört med gruppen homo- och bisexuella män och gruppen heterosexuella män. Dessa vanor kan dock sättas i relation till att en mycket större andel av männen i gruppen som uppger att de är osäkra på sin sexuella läggning har ett lågt socialt deltagande. Den låga andelen med riskabla alkoholvanor ska därför inte enbart tas som en indikation på god hälsa (figur 1.11).

Enligt webbenkäten var det inte lika vanligt att transpersoner har riskabla alkoholvanor (16 procent) som att homosexuella personer har det (28 procent). Bland bisexuella var motsvarande siffra 22 procent, men det fanns ingen statistiskt signifikant skillnad mellan bisexuella och transpersoner. Bland transpersoner i åldern 16–29 år var det dock 31 procent som hade riskabla alkoholvanor. Detta kan jämföras med de övriga åldersgrupperna: 11 procent i åldersgruppen 30–44 år och 14 procent i åldersgruppen 45–64 år. Detta är ytterligare ett område där unga transpersoner i högre grad än andra grupper är hälsomässigt utsatta (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Figur 1.11. Andel 16–29-åringar med riskabla alkoholvanor efter sexuell läggning och kön. Procent.

Utsatthet

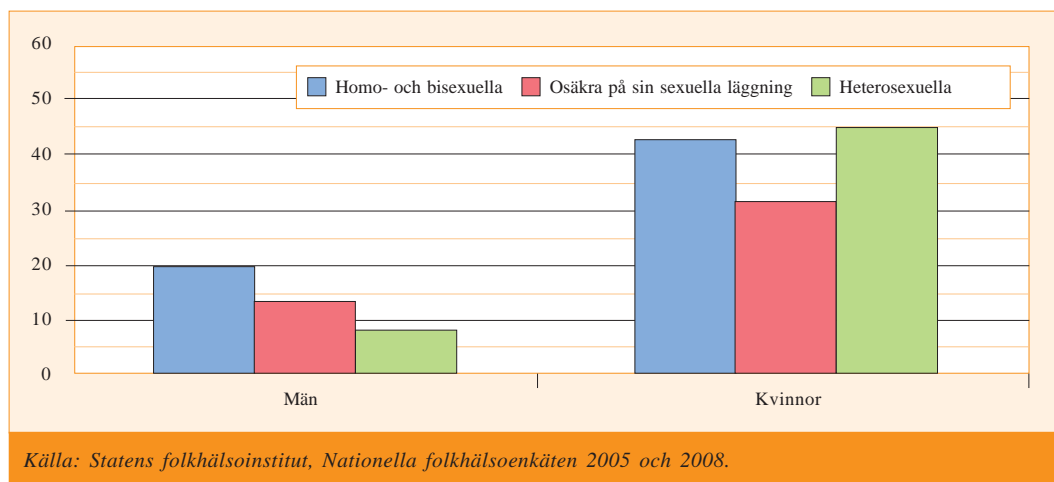
Utsatthet innebär i detta fall andel personer som varit rädda att gå ut ensamma, andel personer som utsatts för hot om våld, andel personer som utsatts för våld och andel personer som utsatts för kränkande bemötande eller behandling.

Avstått från att gå ut ensam

Den enda statistiskt signifikanta skillnaden för rädsla att gå ut ensam är att en högre andel i gruppen unga homo- och bisexuella män var rädda för detta än heterosexuella unga män. Var femte ung homo- eller bisexuell man uppgav att de avstått från att gå ut på egen hand på grund av denna rädsla, till skillnad från 8 procent av de unga heterosexuella männen.

Bland unga kvinnor finns ingen statistiskt signifikant skillnad mellan grupperna. Generellt var dock andelen som är rädda för att gå ut ensamma högre hos unga kvinnor än hos unga män, oavsett sexuell läggning. Det var till exempel 43 procent i gruppen homo- och bisexuella unga kvinnor och 45 procent av de unga heterosexuella kvinnorna som avstått från att gå ut själva av rädsla för att bli överfallen, rånad eller ofredad (figur 1.12).

I webbenkäten var det vanligare att transpersoner (29 procent) avstått från att gå ut ensamma på grund av rädsla för överfall, rån eller annat ofredande än homosexuella personer (21 procent). Bland transpersoner i åldern 16–29 år var andelen 31 procent (Statens folkhälsoinstitut 2006).

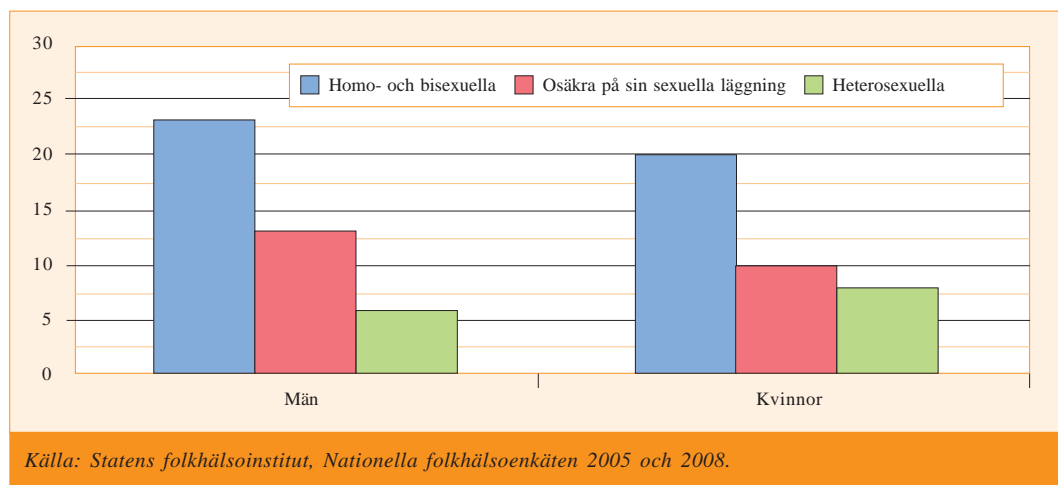

Figur 1.12 Andel 16–29-åringar som avstått från att gå ut ensamma av rädsla för överfall, rån eller annat ofredande efter sexuell läggning och kön. Procent.

Utsatthet för hot om våld

Det finns dock statistiskt säkerställda skillnader för såväl unga män som unga kvinnor när det gäller utsatthet för hot om våld. Det är betydligt vanligare att gruppen unga homo- och bisexuella utsatts för hot om våld än heterosexuella unga. I gruppen unga homo- och bisexuella män var det 24 procent som uppgav att de utsatts för hot om våld. Motsvarande siffra bland unga heterosexuella män var 6 procent. Var femte ung homo- eller bisexuell kvinna hade blivit utsatt för hot om våld, bland unga heterosexuella kvinnor är motsvarande siffra 8 procent. Det finns ingen statistiskt säkerställd skillnad mellan unga som är osäkra på sin sexuella läggning och unga heterosexuella (figur 1.13).

Enligt webbenkäten var 20 procent av transpersonerna utsatta för hot om våld under de senaste 12 månaderna (Statens folkhälsoinstitut 2006).

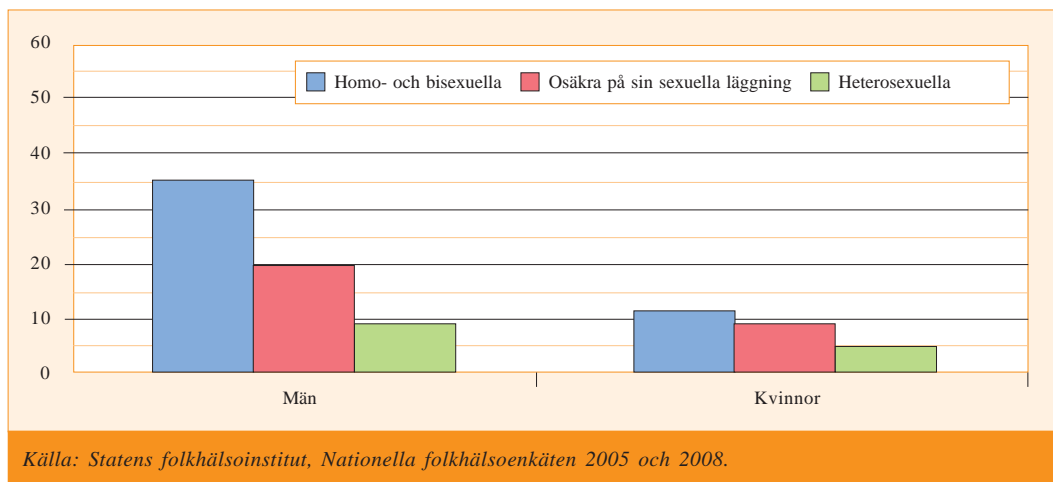

Figur 1.13 Andel 16–29-åringar som under de senaste 12 månaderna blivit utsatta för hot om våld efter sexuell läggning och kön. Procent.

Utsatthet för våld

Det är vanligare att unga i gruppen homo- och bisexuella utsatts för våld än heterosexuella unga. Här finns det dock ett statistiskt signifikant resultat som visar att även unga män som är osäkra på sin sexuella läggning är mer utsatta än unga heterosexuella män. Hela 36 procent av de homo- eller bisexuella männen och 20 procent av de män som är osäkra på sin sexuella läggning har blivit utsatta för våld. Det kan jämföras med 9 procent bland de unga heterosexuella männen. Bland unga kvinnor är de procentuella skillnaderna inte lika stora, 12 procent av de unga homo- eller bisexuella kvinnorna och 5 procent av de heterosexuella har blivit utsatta för våld (figur 1.14).

En tredjedel av transpersonerna i webbenkäten rapporterade att de någon gång i livet utsatts för våld eller trakasserier. Av dessa hade 27 procent varit utsatta för våld eller trakasserier de senaste 12 månaderna på grund av sitt könsuttryck eller sin könsidentitet. Motsvarande siffra för 16-29-åringarna var 34 procent (Statens folkhälsoinstitut 2006).

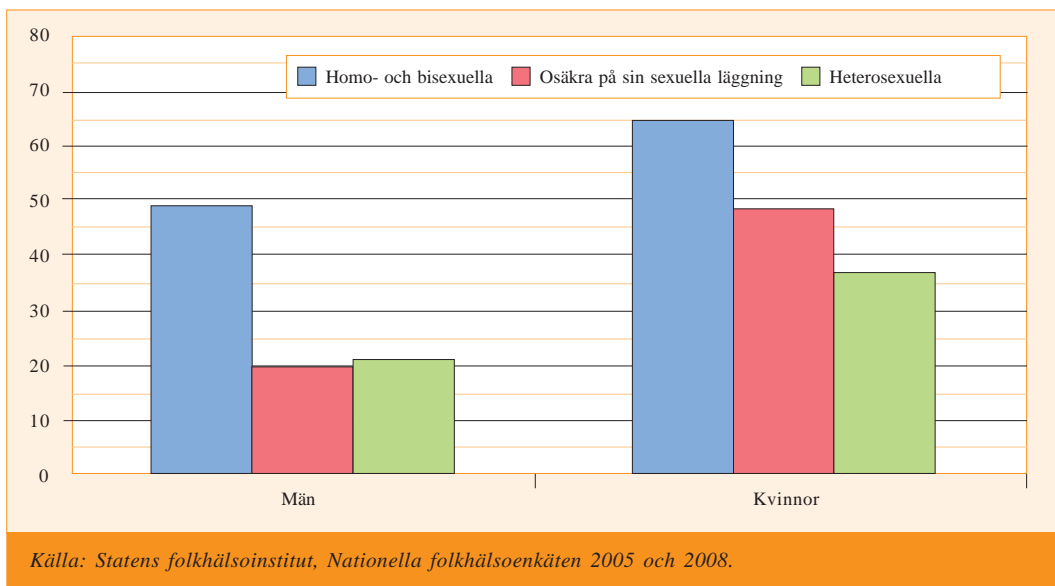
Figur 1.14 Andel 16–29-åringar som under de senaste 12 månaderna blivit utsatta för fysiskt våld efter sexuell läggning och kön. Procent.

Kränkande bemötande

Att ha blivit bemött eller behandlad på ett kränkande sätt är betydligt vanligare bland unga homo- och bisexuella och bland unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning än bland resterande unga. Dessa resultat är statistiskt säkerställda och procenttalen är uppseendeväckande. Hela 65 procent av alla unga homo- eller bisexuella kvinnor och 48 procent av alla kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning har blivit utsatta för kränkande bemötande eller behandling under de senaste tre månaderna. Bland unga heterosexuella kvinnor är siffran, 37 procent, också relativt hög. Nästan varannan ung homo- eller bisexuell man har blivit utsatt för kränkande behandling

eller bemötande, vilket kan jämföras med ungefär var femte ung man som är osäker på sin sexuella läggning eller 22 procent av de heterosexuella (figur 1.15).

Resultaten från webbenkäten visade att det var en större andel transpersoner (41 procent) än homosexuella personer (30 procent) som upplever att de utsatts för kränkande behandling eller bemötande under de senaste tre månaderna. Att ha blivit utsatt för kränkningar var bland transpersoner vanligast i åldern 16–29 år (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Figur 1.15 Andel 16–29-åringar som under de senaste 3 månaderna blivit utsatta för kränkande bemötande/behandling efter sexuell läggning och kön. Procent.

Förtroende för olika samhällsinstitutioner

Unga människors förtroende för olika samhällsinstitutioner ger en indikation på om de anser sig bli fördomsfritt och icke diskriminerande bemötta.

I Folkhälsoinstitutets utredning om homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation berördes homosexuellas, bisexuellas samt i viss mån transpersoners förtroende för samhällets institutioner. Analysen byggde på hela ålderspopulationen och analyserade inte unga specifikt (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Det övergripande resultatet var att det inte förekom några stora skillnader mellan gruppen homo- och bisexuella personer och gruppen heterosexuella personer rörande förtroendet för sjukvård, skola, polis, socialtjänst, domstolar, riksdag, landstingspolitiker, kommunalpolitiker och fackföreningar. Det var dock något vanligare att unga homo- och bisexuella personer hade litet förtroende för arbetsförmedlingen och försäkringskassan än att heterosexuella personer hade det. Det var å andra sidan vanligare bland unga heterosexuella med att ha litet förtroende för politiska församlingar.

Inom gruppen homo- och bisexuella personer framkom några skillnader där en större andel homosexuella och bisexuella män hade litet förtroende för polis och socialtjänst och en större andel bisexuella än homosexuella kvinnor hade litet förtroende för arbetsförmedlingen. En större andel bisexuella än homosexuella hade litet förtroende för domstolar. Transpersoner uppvisade ett mindre förtroende för sjukvård, socialtjänst, domstolar och politiska församlingar än homosexuella och bisexuella. Generellt var förtroendet lägre för samhällsinstitutioner bland de med kort utbildning än bland de med lång utbildning (Statens folkhälsoinstitut 2005).

De övergripande resultaten från Folkhälsoinstitutets undersökning av homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation kan nyanseras med den statistik som kan hämtas från de sammanslagna nationella folkhälsoenkäterna från 2005 och 2008

Andelar unga med lågt förtroende för olika samhällsinstitutioner skiljer sig åt från totalpopulationen på flera sätt. Utifrån dessa siffror går det att sluta sig till att unga i gruppen homo- och

Tabell 1.1 Andel 16–29-åringar med lågt förtroende för olika institutioner i samhället efter sexuell läggning och kön. Procent

	Homo- och bisexuella			Osäkra på sin sexuella läggning			Heterosexuella		
	Totalt	Kvinnor	Män	Totalt	Kvinnor	Män	Totalt	Kvinnor	Män
Sjukvården	28	29	24	32	27	41*	26	27	24
Skolan	40*	40*	43	28	25	33	32	31	35
Arbetsförmedlingen	70*	70*	68*	61	69*	48	56	56	55
Försäkringskassan	48*	45*	54*	41	39	43	37	36	38
Socialtjänsten	50*	50*	52*	47	53*	37	40	39	42
Polis	44*	41*	50*	38	30	50	32	26	39

Källa: Statens folkhälsoinstitut, Nationella folkhälsoenkäten 2005 och 2008

* = signifikant skillnad jämfört med övrig befolkning.

bisexuella har mindre förtroende för arbetsförmedling, försäkringskassa, socialtjänst och polis än unga heterosexuella. I gruppen män som är osäkra på sin sexuella läggning är andelen med lågt förtroende för sjukvården större än i grupperna homo- och bisexuella män och heterosexuella män. Bland kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning hade större andelar ett lägre förtroende för arbetsförmedlingen och socialtjänsten än i övriga grupper. Dock skiljer sig inte andelarna med lågt förtroende för sjukvården bland homosexuella och bisexuella från andelarna bland heterosexuella (Statens folkhälsoinstitut 2009).

I webbenkäten framkom att det var vanligare bland transpersoner än bland homosexuella personer att ha lågt förtroende för sjukvården och socialtjänsten (Statens folkhälsoinstitut 2005).

Målgruppernas förtroende för olika samhällsinstitutioner är sparsamt belyst i tidigare forskningsrapporter och utredningar förutom för utbildning och arbetsliv, vilket berörs i följande kapitel. Nedan utvecklas ett resonemang från en av fåtaliga studier kring målgruppernas relation till kommunal verksamhet (Socialstyrelsen 2004). Studien kring bemötandet av homosexuella och bisexuella personer i kontakt med socialtjänsten pekar på några viktiga teman som kan ha bäring även på andra verksamheter.

Socialstyrelsen kartlade alltså på regeringens uppdrag i vilken mån en persons sexuella läggning kan ha betydelse för bemötandet inom socialtjänsten. Där identifierades att en del homosexuella och bisexuella personer utsatts för ett dåligt bemötande i kontakten med socialtjänsten, till exempel *diskriminerande särbehandling* eller *kränkande och nedvärderande* behandling (Socialstyrelsen 2004).

Många homosexuella och bisexuella upplever

inte några direkta problem i kontakten med socialtjänsten om de väljer att inte berätta om sin sexuella läggning. Det finns dock en risk att en del personer väljer att inte berätta om sin sexuella läggning av rädsla för att då bli bemötta på ett kränkande sätt eller att inte bli förstådda. Den slutsats som dras i kartläggningen är att brister i bemötandet inom socialtjänsten ofta beror på bristande observans och kunskap hos socialtjänstens personal. Det heteronormativa tänkandet som till stor del tycks genomsyra verksamheten kan leda till att homosexuella och bisexuella inte känner sig bekväma i mötet med socialtjänsten och att de får utstå kränkande behandling eller diskriminering.

En del i kartläggningen fokuserar särskilt på unga homosexuella och bisexuella personers möte med socialtjänsten. Kartläggningen uppmärksammar att förhållanden som innebär att man som ung behöver trycka tillbaka sin egen sexuella läggning kan skada den egna identiteten och utvecklingen, och att det finns flera exempel på att socialtjänsten inte har uppmärksammat ungas behov av stöd och hjälp i denna process.

I familjerådgivningssituationer där ungas homo- eller bisexualitet inte accepteras av föräldrarna har till exempel familjerådgivaren i stället för att ge ungdomarna stöd uppmanat dem att ha förståelse för föräldrarna för att få familjen att fungera. Det finns också exempel där homo- och bisexuella ungdomar har råkat illa ut för att deras sexuella läggning har ifrågasatts av familjehemmet där de varit placerade. Då ungdomarna tagit upp frågan med socialsekreteraren har deras ifrågasättande förringats av socialsekreteraren.

Sammanfattning

Den övergripande bilden är att unga homo- och bisexuella har en mer utsatt hälsosituation än unga heterosexuella. Några anmärkningsvärda skillnader rör till exempel utsatthet för våld, avsaknaden av emotionellt stöd, långvariga sjukdomar och nedsatt psykisk hälsa. I vissa avseenden har även unga kvinnor och unga män som är osäkra på sin sexuella läggning en mer utsatt hälsosituation än unga heterosexuella. De har precis som gruppen unga homo- och bisexuella i större utsträckning än unga heterosexuella haft självmordstankar och försökt ta sitt eget liv. Det är också en större andel personer i denna grupp som uppger att de mår dåligt än i gruppen heterosexuella.

Om man ser till social förankring i stort är det framförallt män som är osäkra på sin sexuella läggning som uppvisar de mest nedslående resultaten. I denna grupp finns både störst andel personer som saknar emotionellt stöd och störst andel som har lågt socialt deltagande. Bland unga kvinnor är andelen som saknar emotionellt stöd och andelen med lågt socialt deltagande störst bland unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning.

Det är framförallt unga i gruppen homo- och bisexuella personer som uppger sig lida av långvariga sjukdomar. Den kanske mest uppseendeväckande skillnaden rör uppgivet dåligt allmäntillstånd där andelarna i gruppen unga män som är osäkra på sin läggning är betydligt större än andelen i gruppen unga homo- och bisexuella män och andelen i gruppen unga heterosexuella män där 16 procent i den första gruppen rapporterar ett dåligt allmänt hälsotillstånd mot 3 procent av de homo- och bisexuella männen och 2 procent av de heterosexuella männen.

Det är tydligt att grupperna unga homo- och bisexuella samt unga som är osäkra på sin sexuella läggning mår psykiskt sämre än unga heterosexuella. En större andel i gruppen unga homo- och bisexuella och i gruppen män som är osäkra på sin sexuella läggning, uppger nedsatt psykiskt välbefinnande än i övriga grupper. Gruppen unga homo- och bisexuella kvinnor och gruppen kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning är mer drabbade av oro, ångslan och ångest än heterosexuella unga kvinnor och gruppen unga homo- och bisexuella samt gruppen unga som är osäkra på sin sexuella läggning har i större utsträckning än heterosexuella unga haft självmordstankar eller försökt ta sitt eget liv. I många fall är resultaten alarmerande, till exempel den höga andelen unga som funderat på eller försökt ta sitt liv. Framförallt gäller detta i grupperna homo- och bisexuella och de som är osäkra på sin sexuella läggning.

Att unga i gruppen homo- och bisexuella män i större utsträckning än andra män röker tobak dagligen och har prövat cannabis det senaste året tyder på att denna grupp i större utsträckning än andra grupper utsätter sig för hälsorisker. Även gruppen unga homo- och bisexuella kvinnor och gruppen unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning uppvisar ett visst riskfyllt beteende i och med en högre andel personer som prövat cannabis det senaste året än i gruppen unga heterosexuella. I fråga om daglig rökning går det dock inte att säga att grupperna unga homo- och bisexuella och gruppen unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning har mer riskfyllda levnadsvanor än unga heterosexuella kvinnor.

Statistiken ger tydliga indikationer på att gruppen unga homo- och bisexuella är mer utsatt än heterosexuella. De är i större utsträckning än andra utsatta för hot om våld, fysiskt våld och krän-

kande bemötande eller behandling. Unga i gruppen homo- och bisexuella män är dessutom i större utsträckning rädda för att gå ut ensamma. Unga män som är osäkra på sin sexuella läggning är även de mer utsatta i det avseendet att de i större utsträckning än gruppen heterosexuella unga män utsatts för våld.

Unga kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning är mer utsatta än gruppen unga heterosexuella kvinnor då de uppvisar en högre andel personer som utsatts för kränkande behandling eller bemötande. Alarmerande procenttal går att finna även här. Att till exempel mer än var tredje ung man i gruppen homo- och bisexuella blivit utsatt för våld och att 65 procent av de unga i gruppen homo- och bisexuella kvinnor blivit utsatta för kränkande behandling eller bemötande är oroväckande. Att dessa grupper är mer utsatta än andra måste uppmärksammas och kommer att diskuteras i andra kapitel i denna rapport (till exempel kapitel 3 och 5).

Några av de mer anmärkningsvärda procentandelar som redovisas i kapitlet är att mer än var tredje ung i gruppen homo- och bisexuella män utsatts för våld, att nästan hälften av unga i gruppen homo- och bisexuella kvinnor rapporterar att de har nedsatt psykisk hälsa och att mellan var tredje och varannan ung i gruppen homo- och bisexuella samt i gruppen som är osäker på sin sexuella läggning har haft självmordstankar. Att så många som var fjärde ung i gruppen homo- och bisexuella kvinnor försökt ta sitt liv är även det skrämmande siffror.

Statens folkhälsoinstituts webbenkät tyder på att transpersoner har en mycket utsatt hälsosituation. I de fall då resultat från olika åldersgrupper presenterats är det tydligt att unga trans-

personer är särskilt utsatta. Detta gäller till exempel upplevelsen av att ha blivit utsatt för kränkande behandling eller bemötande, andel med riskabla alkoholvanor, nedsatt psykiskt välbefinnande och dåligt allmänt hälsotillstånd. Det finns också oroväckande resultat, som att varannan transperson övervägt att ta livet av sig. Kategorin transpersoners hälsotillstånd kan naturligtvis jämföras med andra kategoriers hälsotillstånd med det är samtidigt värt att påpeka problematiken i att jämföra en hälsosituation relaterat till könsidentitet med en hälsosituation relaterat till sexuell läggning. Vi skriver mer om hälsosituationen för transpersoner i kapitel 6.

Det ska återigen poängteras att en majoritet av unga i grupperna homo- och bisexuella och transpersoner i dagens Sverige mår bra, men denna majoritet är betydligt mindre än bland heterosexuella. En allt för stor andel av dessa unga människor mår på ett eller annat sätt dåligt eller är utsatta för hot, våld och kränkande behandling. Att uppmärksamma detta och försöka identifiera orsaker och möjliga lösningar till problemen är nödvändigt för att kunna förbättra hälsosituationen för dessa unga människor.

Att människor har förtroende för samhällets institutioner är viktigt och statistik kring detta ger också en indikation på om människor anser sig bli respekterade och fördomsfritt bemötta. Den problematik som finns i mötet med samhällsinstitutioner har illustrerats med förhållanden inom socialtjänsten. Den misstro som ett kränkande eller diskriminerande bemötande kan ge upphov till bekräftas i den refererade statistiken som visar att homosexuella och bisexuella i åldern 16–29 år uppvisar ett statistiskt säkerställt *lägre* förtroende för socialtjänsten än heterosexuella i samma ål-

der. Så många som varannan homo- eller bisexuell person uppger att de känner ett lågt förtroende för socialtjänsten. Även kvinnor som är osäkra på sin sexuella läggning uppvisar ett statistiskt signifikant lägre förtroende för socialtjänsten än heterosexuella.

Vad denna skillnad har för reell effekt och påverkan på en individs levnads- och hälsosituation är visserligen beroende av i vilken utsträckning personen ifråga kommer i kontakt med socialtjänsten. De personer som av någon anledning är i kontakt med socialtjänsten befinner sig ofta i en situation där de behöver hjälp på ett eller annat sätt och att då inte bemötas på ett bra sätt och respekteras för den man är kan ha en negativ inverkan på en individs hälsa och välbefinnande. Detta är ett problem som måste tas på allvar oavsett hur få eller många dessa personer är. Tidigare erfarenheter av ett dåligt bemötande, eller vetenskapen att någon som man identifierar sig med blivit diskriminerad eller drabbats av kränkande behandling, kan också avskräcka personer som faktiskt behöver socialtjänstens stöd för att söka sig dit.

Att inte våga eller vilja söka stöd från socialtjänsten eller andra samhällsinstitutioner fast man skulle behöva det och har rätt till det kan få allvarliga konsekvenser för individens hälso- och livssituation. Det faktum att gruppen unga homo- och bisexuella personer uppvisar ett lågt förtroende för socialtjänsten kan alltså ytterligare försämra hälsosituationen för en redan hälsomässigt utsatt grupp. Det är inte orimligt att anta att de problem och utvecklingsområden som identifierats i mötena med socialtjänsten också gäller i möten med andra samhällsinstitutioner och att det framöver finns anledning att uppmärksamma vad som kan ha bidragit till att så stora andelar visar lågt förtroende för samhällets institutioner.

Referenser

Socialstyrelsen (2004). *Sexuell läggning och bemötande i socialtjänsten*. Socialstyrelsen: Stockholm.

Statens folkhälsoinstitut (2005). *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation: Åtterrapporering av regeringsuppdrag att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2006). *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2008a). *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa*. Östersund: Statens folkhälsoinstitut.

Statens folkhälsoinstitut (2008b). *Syfte och bakgrund till frågorna i nationella folkhälsoenkäten*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Internet

Statens folkhälsoinstitut (2009): <http://www.fhi.se/Documents/Aktuellt/Nyheter/pm-unga-hbt-livsvillkor-halsa-0907.pdf> (2009-08-15) *Livsvillkor och hälsa bland unga homo- och bisexuella: Resultat från nationella folkhälsoenkäten*.

Noter

¹ I den refererade statistiken kategoriseras heterosexuella under rubriken övrig befolkning. Folkhälsoinstitutet ansluter sig numera till terminologin i internationell litteratur och kallar kategorin för heterosexuella. Ungdomsstyrelsen ansluter sig till den aktuella terminologin.

² För vidare beskrivning se: Statens folkhälsoinstitut (2005), s. 9.

³ Statistiken finns presenterad i en PM författad av Gunnel Broström och Regina Winzer (Statens folkhälsoinstitut 2009).

⁴ Svartalternativen för sexuell läggning 2005 var: 1. heterosexuell, 2. heterosexuell med vissa homosexuella inslag, 3. bisexuell, 4. homosexuell med vissa heterosexuella inslag, 5. homosexuell, 6. osäker på min sexuella läggning.

Svartalternativ för sexuell läggning 2008 var: 1. heterosexuell, 2. bisexuell, 3. homosexuell, 4. osäker på min sexuella läggning.

Vid sammanslagningen av enkäterna har svartalternativen 2 och 4 i 2005 års enkät hänförts till alternativ 3.

Uppgifterna som analyseras i texten kommer av metodologiska skäl att utgå från kategorierna män och kvinnor som de angetts i statistiken från Statens folkhälso-

institut. Av samma anledning används också Statens folkhälsoinstituts definitioner för sexuell läggning: homo- och/eller bisexuella, osäkra på sin sexuella läggning och heterosexuella.

⁵ Med socialt deltagandet avses deltagande i studiekurs/kurs på arbetsplatsen, studiekurs/kurs på fritiden, fackföreningsmöte, annat föreningsmöte, teater/bio, konstutställning, religiös sammankomst, sporttillställning, skrivit insändare i tidning/tidskrift, demonstration av något slag, offentlig tillställning som till exempel nattklubb, dans-tillställning eller liknande, större släktsammankomst eller privat fest hos någon.

KAPITEL 2

Att ta plats – motståndsstrategier

Forskare: Fanny Ambjörnsson

Detta kapitel handlar om livsutrymme, självkänsla och motstånd. Mer specifikt handlar det om ett antal unga homosexuella, bisexuella och transpersoner som på olika sätt försöker hantera sina liv i ett heteronormativt samhälle. Genom att kritiskt förhålla sig till samhällets normer för exempelvis boende, familjebildning och plats – och genom att aktivt formulera alternativa sätt att leva – försöker de både skapa säkra platser där de får existera på egna villkor och samtidigt tänja på gränserna för det som anses godtagbart.

Forskningsöversikt

I Sverige har vi sedan ett antal år tillbaka ett snabbt växande forskningsfält om unga människors identitetsskapande med fokus på etnicitet, genus, sexualitet och heteronormativitet (se t.ex. Ambjörnsson 2004, Bäckman 2003, Fundberg 2003, Jonsson 2007, Lundgren 2000, Lundström 2007). Sexualitet har kommit att bli ett allt större akademiskt intresseområde inom ungdomsforskningen. Gemensamt för merparten av de studier som finns är att de huvudsakligen handlar om heterosexuella ungdomars identitetsskapande¹. Med undantag för några enstaka studier (Ambjörnsson 2005, Kolm 2003, Lundahl 1998) finns det emellertid få svenska undersökningar om hbt-personer med utgångspunkt i deras egna upplevelser. Den forskning som bedrivits om hbt-personers situation i Sverige är främst inriktad på skolan som institution (Bromseth & Wildow 2007, Gilljam 2004, Lundgren & Sörensdotter 2004, Martinsson & Reimers 2008) och lärarnas roll (Lundgren 2008). Den svenska forskningen ligger i linje med tongivande internationella studier (Epstein & Johnson 1998,

Kumashiro 2001, Mac an Ghail 1994, Røthing 2007).

Ur ett internationellt perspektiv finns det däremot en hel del forskning med fokus på hbt-personers livsvillkor och identitetsskapande. Merparten av denna forskning är amerikansk. I fokus står de problem som hbt-personer många gånger upplever i relation till det heteronormativa så kallade majoritetssamhället (D'Augelli 2003, Monro 2006, Owens 1998). Tendensen har varit att beskriva ungdomarna som offer för tvingande normer, fördomar samt psykiskt och fysiskt våld.

Flera samtida forskare vänder sig mot detta relativt ensidiga fokus på problem och utsatthet. Susan Talburt (2004) skriver exempelvis att ”själv-mord begångna av queera ungdomar blev så frekvent återkommande berättelser att man i artikel efter artikel, uppsats efter uppsats, rapport efter rapport porträtterade ungdomarna som en risk i sig genom statistik om självmord, drog- och alkoholmissbruk, sexuellt överförbara sjukdomar, hemlöshet, skolavhopp, depression, verbala och fysiska trakasserier etcetera” (Talburt, 2004, s. 28, författarens översättning).

Tone Hellesund (2007) som forskat om självmordstankar bland norska hbt-personer är inne på samma spår. Hellesund undrar hur det kommer sig att ett så pass liberalt och tolerant samhälle som det norska ändå har så höga självmordsförsökssiffror bland hbt-personer. Hennes analys visar att en bidragande orsak till att hennes intervjupersoner försökt ta livet av sig är en upplevd svårighet att kombinera icke-heterosexualitet med ett fullgott liv. Om merparten av de bilder av homosexualitet, bisexualitet och transsexualitet

som genomsyrar offentligheten fokuserar på våld, utsatthet och förtryck, är det svårt att känna annat än desperation inför en möjlig hbt-identifikation.

Den norska självmordsstatistiken bland hbt-personer skulle alltså inte enbart vara en direkt avspeglning av uttalad diskriminering. Snarare blir den ett symptom på heteronormativa strukturer som representerar risk och misslyckande på mer subtila vägar. Ett möjligt sätt att förändra utfallet av självmordsstatistiken vore alltså att underlätta för hbt-personer att presentera icke-heterosexualitet som ett fullvärdigt alternativ till heterosexualitet. Att visa att hbt kan rymma identiteter så goda som andra.

Frågan är då hur man gör detta på bästa sätt. I artikeln ”Constructing LGBT youth” visar Susan Talburt hur vuxenvärldens välvilliga uppmärksamhet, genom såväl forskning som sociala initiativ, ofta ter sig missriktad från ungdomarnas perspektiv. De vuxnas lösningar rimmar många gånger illa med ungdomarnas egna erfarenheter. En liknande poäng gör Mollie Blackburn (2007) när hon uppmanar forskare att rikta in sig på ungdomarnas egna berättelser. Framför allt, menar hon, bör vi uppmärksamma det motstånd som genereras bland hbt-personer.

I antologin *Queer Youth Cultures* (2008) tar man fasta på denna uppmaning. Enligt redaktören Susan Driver är en av poängerna med boken att uppmärksamma queera ungdomar som politiska och kulturella katalysatorer genom att erkänna och värdesätta den vardagliga kamp som ungdomarna för. På så sätt skapas också alternativa bilder av vad det innebär att vara hbt-person idag.

Men det är inte enbart för att synliggöra andra verkligheter som fokus bör riktas mot motstånd. Genom att undersöka politisk aktivism kan vi även få syn på hur makt verkar och reproduceras. I antologin *Motstånd* (2009) hävdar redaktörerna

Mona Lilja och Stellan Vinthagen att det är omöjligt att förstå maktens mekanismer utan att undersöka det motstånd som makten genererar. Med utgångspunkt i Foucaults teorier påpekar de att makt och motstånd snarast är att förstå som speglingar av varandra (Foucault 1976/2002). Den mer subtila och osynliga maktutövning som ofta förekommer i samhällen liknande det svenska kanske inte ens går att upptäcka om inte motståndet undersöks. Därför, menar de, bör koncentrationen på makt och marginalisering kompletteras med studier av kollektivt och individuellt motstånd.

Presentation av informanterna

Detta kapitel handlar om hur unga hbt-personer formulerar sätt att hantera livet i ett heteronormativt samhälle.² Metoden som använts är kvalitativ etnografisk med fokus på olika former av intervjuer samt i viss mån deltagande observation. Sju enskilda intervjuer och två gruppintervjuer har genomförts, med fyra respektive två deltagare i varje. Deltagande observation har utförts i olika sammanhang där informanterna befinner sig dagligdags som i hemmen, på caféer, på föredrag, på klubbar etcetera.

Cirka 15 personer mellan 20 och 28 år har deltagit i studien. De bor i både Stockholms förorter och innerstad. Flertalet av dem är uppväxta i mindre städer eller samhällen långt ifrån storstadsregionerna och har flyttat till Stockholm i tonåren eller i början av 20-årsåldern.

I enlighet med etnografisk tradition har namnen på deltagarna fingerats för att i största möjliga mån säkra deras anonymitet. Detta har skett på så sätt att personerna själva fått välja ett namn de är bekväma med. Deltagarna har även fått välja vilket personligt pronomen de vill bli beskrivna med.

Detta innebär att vissa benämns som han, vissa som hon och vissa som hen (hen = könsneutralt pronomen). De transpersoner som ingår i studien har alltså själva fått välja hur de vill bli benämnda, oavsett vilket kön de fötts som eller registrerats som. Detta betyder också att undersökningens resultat inte kategoriseras utifrån regeringsuppdragets skrivning om att analysen ska ta hänsyn till registrerat kön vid födseln.

Gemensamt för informanterna är en upplevd genusmässig eller sexuell avvikelse i relation till hur normerna ser ut i det övriga samhället. Vissa av dem kallar sig queer, andra bögar eller flator, vissa transpersoner (som sedan kan kalla sig bög, flata, hetero eller annat) och andra vill helst inte definiera sig alls. De beskriver sig också alla på ett eller annat sätt som aktivister. De upplever samhället som hetero-normativt och vill agera för förändring. Detta gör de genom att vara aktiva i allehanda politiska sammanhang, till exempel RFSL Ungdom, tjejjourer, politiska teatergrupper och Stockholm Pride. Flera av dem skapar egna aktivistforum, till exempel sajter på nätet, tidskrifter och fanzines, mötesplatser på stan och enstaka offentliga aktioner.

Deras politiska aktivism handlar i mångt och mycket om att bli erkända och synliga såsom de upplever sig vara. Att få ta plats och bli förstörd i sin egen rätt. Detta innebär samtidigt att de hela tiden försöker tänja på normerna i det som här kallas majoritetssamhället. Man skulle alltså kunna sammanfatta deras former av vardagliga motstånd som ständiga försök att *skapa säkra platser* och samtidigt *tänja på gränserna* för det godtagbara.

Innehållet i aktivismen handlar huvudsakligen om genus och sexualitet. Ungdomarna upplever ett förtryck av all avvikelse från normativ genus-

och sexualitetspresentation. Samtidigt kopplar de samman sexuellt förtryck och genusförtryck med andra former av förtryck, baserat på till exempel etnicitet, ålder, klass, kroppsfunction etcetera. De ansluter sig till den så kallade intersektionella ansats som präglar vissa delar av den feministiska aktivismen och forskningen sedan några år tillbaka (se t.ex. de los Reyes & Mulinari 2005, Lundh Sandström & Fielder 2009, Lykke 2003).

Intersektionalitet handlar hos informanterna om att, istället för att rangordna förtryck och enbart koncentrera sig på en form (exempelvis könsförtryck), vara öppna för att olika former av underordning samverkar och påverkar varandra. Därför är det ingen tillfällighet att seminarierna under festivalen Stockholm Pride, i den del av programmet som kallas Pride House och som är det enskilt största av alla forum för svensk queeraktivism, rör sig inom ett brett spektrum av områden. I programmet för sommaren 2009 rymdes alltifrån seminarier om psykradikalism³ till relationsanarki⁴, ”fettaktivism⁵” och flyktingfrågor.

Utsatthet i det offentliga rummet

De ungdomar som studien grundas på är att betrakta som aktivister, vilka medvetet gör motstånd mot tvingande normer i allmänhet och heteronormativitet i synnerhet. Deras motstånd handlar till stora delar om att synliggöra en livssituation där de ständigt upplever sig som utsatta för allehanda diskriminering. Det handlar om olika typer av stigmatisering på olika arenor. I vissa fall är den tydlig och omiskännlig. I andra fall mer subtil.

Den kanske mest uppenbara utsattheten riskerar man enligt informanterna i offentligheten: på gator och uteställen, ofta efter mörkrets inbrott, men även i tunnelbanan, i affärer och på caféer. Det handlar om människor som skriker glåpord, stirrar, kommenterar och i värsta fall ger sig på en fysiskt. Allra mest utsatta i det offentliga rummet tycks de personer vara vars genuspresentation går på tvärs med den vedertagna normen. Det kan handla om individer som varken identifierar sig som kvinna eller man, eller som iscensätter maskulinitet och samtidigt har en biologisk kvinnokropp och vice versa. Så är det för Gustav, 25 år, som definierar sig som någon form av transperson. Gustav har blivit påhoppad otaliga gånger i offentliga rum:

”Gustav: Jag har liksom förut blivit och blir fortfarande ofta påhoppad på gator och så.

Intervjuare: Vad gör folk då?

Gustav: Skriker saker eller vill slåss eller hotar. Jag blev ofta sexuellt trakasserad när jag var yngre, jag var mer androgyn förut. Det handlar om att bli ifrågasatt för vem jag är.

Intervjuare: Sker det fortfarande, eller?

Gustav: Jag tänker på när vi var ute i lördags.

John: Tänker du på bron?

Gustav: Ja, och jag gick med min kille i handen och vi promenerade hem till mig, jag, John och min kille. Så var det nån kille som började gasta på engelska, typ, ja, det hade väl inte med saken att göra. Men han ropade: what’s wrong with you? Eller jag kommer inte helt ihåg, jag blev så arg. Jag blev rädd, men så hade jag tänkt på min rädsla för att visa ömhet för min kille i offentliga miljöer, och jag hade bestämt mig för att ändå försöka göra det.

Jag blev rädd, men jag försökte ta till strategier som jag lärt på nån självförsvarskurs som jag gått två gånger. Att gå rakyggad, inte se rädd ut, försöka möta aggressiviteten utan rädsla.”

På arbetsplatsen

En annan plats där många av informanterna känner sig utsatta är på jobbet (jfr. t.ex. Bildt 2004, Forsberg, Jakobsen & Smirthwaite 2003). För några av informanterna handlar det om att man låter bli att söka vissa jobb för att man inte tror sig orka med ett sådant arbetssammanhang. I andra fall handlar det om att hantera en arbetsplats där man riskerar att råka ut för homofobi. Maja, 23 år, beskriver hur hon på sitt jobb inom vården ofta hör arbetskompisarna uttala sig negativt om homosexualitet.

”Maja: Det är lite titt som tätt som man kan få höra saker. Att det är så konstigt att man inte ska få fira mors dag i skolorna längre för att nu kan man ju ha två pappor och det är ju helt sjukt hur samhället har blivit. Det är mina kolleger som säger sånt.”

Men det är inte enbart uttalad homofobi som kan vara problemet på vissa arbetsplatser. Oftast handlar upplevelsen av utsatthet om mer subtila processer som ibland är svåra att sätta fingret på. Jobbet är en plats där man ofta förväntas vara social och personlig och bjuda på sig själv. Samtidigt befinner man sig i en beroendesituation gentemot chefen, i vissa fall även i relationen till arbetskamraterna. Många gånger orkar, törs eller vill man inte vara öppen med alla detaljer om sitt privatliv. Det är lätt hänt att man hamnar utanför det sociala sammanhanget.

Detta är också ett av resultaten från Arbetslivsinstitutets omfattande studie om homo- och

bissexuellas arbetssituation från 2003 (Bildt 2004). Den homofobi som framkom i undersökningen visade sig enbart till viss del handla om glåpord och direkta homobiska handlingar. Vanligare kom den till uttryck i den kultur som dagligen odlas på jobbet, det vill säga sådana vardagliga saker som vem man umgås med på sin fikarast, vilka skämt man berättar och vem man väljer att samarbeta med. Ibland upplevs diskrimineringen direkt ha att göra med heteronormativitet och ibland späder känslan av utsatthet och diskriminering på upplevelsen av att inte passa in. Det som först kan verka vara en ung persons strävan att inte falla in i "Svensson-livet" förstärks av känslan av att inte heller kunna ingå där om man så ville. Så här beskriver Gustav situationen på sin arbetsplats.

"Gustav: Ibland när man känner sig så där utanför på jobbet. Och så försöker man verkligen vara med. Så går det inte. Det är som om man kom från helt olika samhällen. De pratar om Finlands-kryssningar och 'jag har köpt parfym, men den var billigare i land'. Och 'jag ville köpa tvättmaskin och torktumlare tillsammans, och det gick inte att få tag i'. Och pratar om det i typ en halvtimme och jag blir helt stum. Det är som om man är en annan art, typ."

Även Maja beskriver hur hennes identifikation som feminist och flata blir ett problem på jobbet.

"Maja: Ja, att jag inte ser typiskt kvinnlig ut och att jag heller inte betar mig så alla gånger. De tycker att det är jättejobbigt och man ser det verkligen på dem, och jag tycker att det är störande. Och då märker man också att man inte får vara med i vissa sammanhang. Även om

folk är i min ålder och man kanske har en massa annat gemensamt så pratar de inte med mig på samma sätt. ... Det finns så mycket unga heterosexuella människor på jobbet. Och de går ut ibland och sitter och snackar skit om vem som är bäst, Linda Rosing eller Carolina Gynning. Och jag vet inte vad jag ska säga då, jag kan inte vara med. Och de inbjuder inte heller. Det passar sig inte, på nåt sätt.

Intervjuare: Så du hamnar utanför?

Maja: Ja, men det är ju delvis självvalt också. Jag vill ju inte vara med i just de sammanhangen heller. Och jag märker att jag är mycket mer privat än vad de är. De sitter där och klagar över sina pojk- och flickvänner och allt vad det är. Och det skulle inte jag kunna göra, för då skulle det bli helt tyst, antar jag. Som att i en stor grupp människor skulle jag säga att jag ... Jag vet inte ... Man ställer sig själv utanför. Man ser annorlunda ut, man betar sig kanske lite annorlunda, då hamnar man där. Som tur är har vi några till homosar där, så jag är inte helt ensam."

I skola och högre utbildning

Om arbetsplatsen är ett ställe där man ofta känner sig utsatt som queer, är skolan en annan. De analyser som finns om homosexuella ungdomars situation i den svenska skolan pekar alla på liknande resultat. Trots en ibland välvillig attityd, framför allt från lärare och pedagoger, sker en systematisk diskriminering av icke-heterosexuella ungdomar, delvis genom osynliggörande men även via direkta påhopp och homofobiska uttalanden (se t.ex. Ambjörnsson 2004, Bromseth & Wildow 2007, Jonsson 2007, Martinsson & Reimers 2008).

De ungdomar som intervjuats i denna studie har alla skolan bakom sig. Många av dem minns den däremot som en osäker plats. Framför allt pratar de flesta om svårigheten i att vara öppen med sin sexuella och/eller könsidentitet i skolan. Andreas, 23 år, som gick i högstadiet i en välbärgad förort till Stockholm, beskriver en upplevelse av att majoriteten av killarna i klassen ”flirtade med nynazism”. Han förklarar att han tidigt förstod att han var tvungen att hålla sin sexuella identitet för sig själv om han ville överleva. Det fanns inget val, hotet mot de som avvek sexuellt var ständigt närvarande.

”Andreas: Rent krasst, jag brukar se det som att 20 år av mitt liv har förstörts, alltså de 20 första åren. I mina bittraste stunder. Just på grund av bland annat heteronormen. På grund av annat också, men mycket på grund av den. Just för att sexualitet ju är en ganska stor del av ens identitet.

Intervjuare: Hur då förstört?

Andreas: Att man inte kunde säga att man blivit kär för nån i skolan, att man inte kunde hålla handen, alltså hela grejen med nära relationer eller intima relationer kapades av radikalt.”

Maja, som växte upp i ett mindre samhälle några mil utanför Stockholm, beskriver en verklighet där ingen, varken i skolan eller utanför, visste något om homosexualitet och där alla var rädda för att avvika.

”Maja: Det var ingen som var gay där. Några alkisar hade vi och lite ’vänsterpack’. Det var så långt det kunde sträcka sig. Och jag blir så avundsjuk nu på alla kidsen som får ha skolinformatörer från RFSL. Det hade nog betytt mycket för mig.

För jag visste ju ingenting om RFSL eller de här sajterna förrän det var för sent. Usch!”

Eftersom de flesta av de ungdomar som intervjuats är äldre än tjugo, och har lämnat grundskola och gymnasium bakom sig, har flera av dem erfarenheter av högre studier på universitet och högskola. Även här finns erfarenheter av utsatthet, åtminstone om man inte valt en utbildning som direkt riktar in sig på frågor om diskriminering och normkritik. Kim, en 23-årig transperson som går juristlinjen, har inte upplevt någon direkt diskriminering. Däremot beskriver hen det som svårt att hitta ett socialt sammanhang och känna sig delaktig i gemenskapen, något hen tror beror på hens politiska engagemang i queerfrågor.

Micki, en 27-årig transperson, valde å sin sida att helt hoppa av utbildningen till socionom. Anledningen var dels att Micki upplevde det obehagligt med alla gruppdiskussioner och lektioner som gick ut på att tala om utsatta människor (icke-heterosexuella, icke-vita, invandrade, låginkomsttagare etcetera) som en annan sorts varelser, inte som några att identifiera sig med (eller kanske till och med någon i gruppen). När Micki försökte påtala problemet betraktades hen som besvärlig och ovälkommen och hen valde slutligen att avbryta sina studier och hoppa av.

Inom vården

Även i relation till sociala myndigheter och institutioner som vården är det lätt att känna sig utsatt som hbt-person. Flera av informanterna berättar hur de känt sig missförstådda, felbedömda eller till och med låtit bli att söka vård på grund av sin sexualitet. Detta framträder kanske allra tydligast i möten med ungdomsmottagningar samt inom gynekologi och psykiatri där informanternas möten uppges varit de mest problematiska. Irma,

25 år, berättar att det tog henne ett år innan hon vågade berätta för terapeuten och de andra deltagarna på gruppterapin att hon var bisexuell. När hon väl berättat visade det sig att även en annan av deltagarna var homosexuell. Ingen av dem, visade det sig efteråt, hade däremot orkat tala om att de levde polyamoröst, med flera partner. Båda hade bedömt det som alltför riskabelt att berätta för de andra.

"Gustav: Jag var med om en övergreppslignande grej när jag var 14 år. Och den där killen låg runt en hel massa, så jag trodde att jag kanske hade fått hiv. Men då fick jag jättemycket skuldbeläggande av den där ungdomsmottagningen i stan där jag bodde. 'Vet dina föräldrar om att du lever det här livet? Att du har en massa sex med en massa okända män?' Det var liksom en dubbel kränkning.

John: Hon som jag pratade med på ungdomsmottagningen blev helt fascinerad. 'Jaha! Åh, vad spännande!' Det är ju inte riktigt det man vill höra när man ber om hjälp.

Andreas: Jag var på ett bup-samtal i nian, det var det enda jag gick på. Sen vägrade jag att gå till en terapeut efter det. Men det var för att min sexuella läggning gjordes till ett centralt problem. Utgångspunkten var: 'oj, han har kommit ut som homosexuell, det här måste ju vara jobbigt för honom'. Och det var inte därför jag hade gått dit, utan det var helt andra existentiella problem som jag ville diskutera. Och då var det min mamma som ansåg att hon gjorde mig en tjänst när hon berättade för dem att 'ja, han är homosexuell, så det är säkert nåt han kommer att behöva prata om'. Vilket sen te-

rapeuten godkände som förklaring och så blev det det centrala. Jag tyckte det slog helt fel. Man skulle vilja att de hade grundläggande hbt-kompetens. Det är som om det heterosexualiserade samhället är helt oförmöget att sätta sig in i andras erfarenheter. Och det tycker jag är jävligt märkligt."

I den biologiska familjen

Förutom i skolan, på jobbet och i vården är familjen ett sammanhang där man som icke-heterosexuell lätt upplever sig som utsatt. I intervjuerna kallas den familj där man växt upp för den biologiska familjen. Att denna familj kan vara ett problematiskt kapitel pratar flera av de intervjuade ungdomarna om. Vissa av dem har en okej, men inte så nära relation till sina föräldrar och den biologiska släkten. Andra har aldrig känt sig speciellt hemma i sitt föräldrahem. Så är det för Andie, 27 år, som under flera år efter att hen flyttat hemifrån inte hade någon kontakt med sin ursprungsfamilj, trots att de bor i samma stad. Andie beskriver att det kändes som att hen redan som litet barn sökte sig bort från ursprungsfamiljen. Idag ser hen att det handlade om att inte känna sig sedd eller accepterad som den hen var – en transperson. Föräldrarna har, som hen förklarar det, en massa problem med homofobi, transfobi och rasism. Och det tyckte hen var rätt obehagligt. Därför sökte hen sig ut tidigt och tillbringade mycket tid hos vänner och deras familjer.

Maja, å andra sidan, säger sig ha en helt okej kontakt med sin familj. Samtidigt beskriver hon hur hennes liv som flata liksom "villkoras". Hon blir accepterad om hon går med på att agera på heteronormativa premisser.

”Maja: Det är okej att vara i ett homo-sexuellt förhållande om man lever ett heterosexuellt liv. Vi är tillsammans i kanske några månader, sen ska vi flytta ihop och gå på de här släkträffarna och vi kan inte ha ett öppet förhållande och definiera det som nåt annat, utan vi måste vara lesbiska och tvásamma. Hela fade-rullan. Annars är det inte okej. Man kan inte plussa på en till grej där. Det är därför det är så himla lätt att säga, jamen jag är flata, jag har en flickvän och vi låtsas vara hetero varje dag. Då tycker folk att det är okej.”

Utsatthetens olika ansikten

Alla som intervjuats upplever att de på ett eller annat sätt blir och har blivit utsatta och diskriminerade på grund av sin genusmässiga eller sexuella identifikation. Däremot ser deras erfarenheter av utsatthet ofta väldigt olika ut. Detta beror på att den grupp vi talar om är väldigt heterogen, inte enbart i sin egen förståelse utan även för en utomstående betraktare. Det förtryck man utsätts för har ofta helt olika orsaker och olika avsändare. Gustav, som tidigare beskrev sin utsatthet som transperson i offentliga rum, får ofta ett helt annat mottagande än Andreas, som definierar sig som queer eller böj:

”Andreas: Jag har nog inte varit med om så homofoba reaktioner i offentligheten. Jag var på väg att bli misshandlad på högstadiet, det är väl den enda gången som det har riktats mot mig. Men där tror jag att du och jag, Gustav, har väldigt olika erfarenheter. För jag uppfattas nog i många sammanhang som en heterosexuell kille. Så jag kan nog snarare få en dunk i ryggen för att jag inte beter mig

’såhär typiskt stereotypt böjigt’. ’Jaha, det kunde man inte tro om dig!’”

Maja, som betraktar sig som feministisk flata, menar å andra sidan att det är utsattheten som icke-normativ kvinna som hon känner av allra mest.

”Maja: Jag har jättesvårt att umgås med män. Eller de har svårt att umgås med mig också. De flackar med blicken och kan inte titta mig i ögonen och tycker att det är jobbigt när jag pratar med dem som om ingenting och de vet inte hur de ska hantera det, liksom. Det tycker jag är väldigt jobbigt.”

Att göra motstånd

Som tidigare beskrivits finns det en mängd olika sätt på vilket de intervjuade ungdomarna gör motstånd och försöker förändra sin situation. Flera av dem talar om balansen mellan att skapa en lugn och säker plats där man får vara begriplig på egna premisser och samtidigt arbeta för att utmana samhällets ramar för begriplighet. Andreas formulerar sig som att han försöker ”skava lite lagom”.

”Andreas: Jag har nog börjat välja mina strider. På mitt jobb (ett stort varuhus i en bemedlad förort till Stockholm, författarens kommentar) är det ju på nåt sätt samhällsnormen personifierad som kommer in. Den ska jag sälja till. Det är liksom vit heterosexuell medelklass som ska köpa vaser, solstolar och vad det nu kan vara. Folk frågar mig om råd som om jag vore man, typ skulle du köpa det här, om de ska ha nåt till sin son eller sonson. Och där har jag försökt att vara såhär övertydlig med att: nej, jag skulle välja rosa. För att skapa en motvikt eller få dem att tänka till.

Intervjuare: Vad händer då, då?

Andreas: Ja, man måste ju vara beredd på att hantera situationen, vilket jag inte alltid tror att jag är. För vissa tror väl att jag skämtar, och så förstår de att jag inte gör det, vilket gör dom nervösa och då blir jag nervös. (skratt) Det blir väldigt osmidigt. Speciellt i min egenskap av säljare. Att jag får försöka vända den situationen. Ja, så jag vet inte. Det var en kvinna som kom fram till mig och sa att hon var med barn och hade gjort ultraljud och fick reda på att det var en flicka och när hon berättade för sina föräldrar och så köpte dom klänningar. Sen så

gjorde hon ultraljud igen och då visade det sig att det var en pojke och då hade hon inga kvitton kvar. Hon undrade om det var okej att lämna tillbaka den där klänningen.

Maja: Jag hoppas att du sa nej!

Andreas: Mmm, men jag känner mig redan som genusmonstret på jobbet. Jag är den där som sätter upp lappar och tjarar en massa om sånt. Så jag tänkte att nu är det väl chefen som har skickat ut nån för att sätta dit mig! Och jag kände att jag orkar inte. Så jag sa bara, visst ska du få byta, var det nåt fel på den? Man kan ju sticka in små subtila kilar istället. Men då tar det ju liksom heller aldrig slut, för då vill de veta vad de ska köpa för pojkkläder istället.

Intervjuare: Ta en annan klänning!

Gustav: En blå kanske?

Andreas: Jamen det är ju såna där små alternativa svar man måste ha i huvudet hela tiden. Och som man inte alltid orkar.”

Andreas beskriver det som att han försöker propa på sin rätt att finnas som han är, påverka andra att ändra sin grundinställning till sexuell och genusmässig avvikelse och samtidigt fortsätta att fungera socialt. Många gånger handlar det om en ganska subtil balansakt.

”Andreas: Det är väl så heteronormen fungerar, att hela ens person skapar oro. Man blir nån slags instinktiv retoriker, som hela tiden måste hantera situationer som uppkommer. Jag tror jag var bättre på det tidigare.”

Maja bär på liknande erfarenheter av att balansera mellan att stå upp för sig själv och samtidigt fungera socialt. I mötet med majoritetssamhället väljer hon ibland att dölja att hon och hennes flickvän lever i en öppen relation, med flera möjliga partner. Bara att komma ut med att hon har flickvän känns som tillräcklig information för folk att hantera. ”Det är lite problematiskt ibland”, säger hon. ”Men det är så långt jag orkar sträcka mig nu. Det räcker för ett tag.”

Öppenhet är, som vi anar i Majas uttalande, en springande punkt i många av informanternas berättelser om motstånd. Att vara öppen med sin sexualitet har sedan 1970-talet varit en uppmaning i hbt-sammanhang (se t.ex. Lundahl 1998). Även den allmänna attityden gentemot hbt-personer har, under 1980- och 1990-talen, präglats av en ökad öppenhet och integrering framförallt av homosexualitet som socialt fenomen, inte i samma utsträckning av fenomen relaterade till trans (se t.ex. Lindholm 2003). Att ”komma ut” med sin sexuella identitet har betraktats som en nödvändighet, att leva i tystnad blir ett tecken på en gammeldags, föråldrad attityd.

Att leva öppet är också något många av de personer jag intervjuat betraktar som en självklarhet. Samtidigt är flera av dem skeptiska till kommatut-kulturen, där personen med den så kallade ”avvikande” sexuella identiteten förväntas informera sina närstående, som i sin tur (i bästa fall) ska acceptera och fortsätta att älska, ”trots” den obehagliga nyheten. I följande samtal mellan Andreas, Gustav, Maja och John ser vi hur en sådan skepsis kan komma till uttryck.

”Andreas: Jag har bestämt mig för att aldrig mer komma ut. Det ska inte vara en utgångspunkt att jag ska komma ut inför nån, utan det får de köpa eller inte. Jag har en större frihet att välja vilka jag

umgås med och vilka sammanhang jag försätter mig i, så jag tvingas inte umgås med samma människor som i grundskolan varje dag.

Gustav: Men inför en farmor till exempel? Om du säger att du har en pojkvän, är det inte att komma ut då?

Andreas: Jovisst, indirekt, men man skapar inte den här ’blessingen’. Alltså: ’nu ska jag berätta nåt jobbigt för dig som jag inte vet hur du ska ta emot. Och det är viktigt för mig att du tar det bra’.

Gustav: Så det är mer inför dig själv?

Andreas: Ja.

Intervjuare: Att inte vänta på att nån ska säga att det är okej?

Andreas: Ja.

...

Maja: Jag säger, nej, jag har ingen pojkvän. Om folk är på den nivån, då tänker jag inte ta det. Jag orkar inte göra det igen. Sitta där och säga, nejmen homosexualitet är inte alls onaturligt. Jag orkar inte ta den diskussionen.

John: Verkligen inte!

Maja: Så det blir inget, oftast.

Andreas: Jag tänker att man gör heteronormen en tjänst om man bygger upp den situationen. För då legitimerar man indirekt de fördomar som finns om hbt-personer eller vad det skulle innebära.

Intervjuare: Hur då?

Andreas: Jamen, genom att skapa den där middagen när man ska berätta nåt viktigt.

Maja: Ja, man ställer sig själv utanför. Alltså: ’jag är annorlunda, jag måste förklara för er, ni måste godkänna mig annars kan jag inte vara så här’. Man ställer sig själv i den situationen. Det är inget kul.

Intervjuare: Men då blir kontentan att man ofta kan passera som heterosexuell om de andra inte ser nåt. Men det tycker du att de kan skita i, eller?

Maja: Mmmm.

...

Maja: Jag har ju provat det andra sättet – att säga att nej, jag har inte en pojkvän, jag har en flickvän. Och då får man svaret: 'det är okej, det går bra, jag har inga problem med det där.' Och det vill jag heller inte höra. Jag skiter väl i vad de tycker. Så, nej, jag har slutat med det där.

John: Jag brukar tänka att folk är smartare än så. Att man kan säga: kolla han var gullig! Eller börja prata om nån hbt-grej eller så. Eller om man säger hbt, så måste man förklara vad det är. Då kanske de kan tänka själva.

Intervjuare: Så man droppar små ledtrådar, typ?

John: Ja, så det inte blir en onaturlig grej. Mer att det känns som en del av språket eller en del av det man pratar om. För mig är det ju en helt integrerad del av livet.

Gustav: Det är svårt. För jag har verkligen tröttnat på att aldrig få vara privat. Att jag alltid måste dela sånt med alla. Samtidigt tycker jag att ensamheten blir så mycket större då, om ...

Intervjuare: Du menar att du pratar hellre mer om dig själv för att inte känna dig så isolerad?

Gustav: Ja, så ungefär."

Queera strategier

Samtalet mellan fyra av ungdomarna som refereras ovan, där de diskuterar sin ovilja att helt acceptera idén om att komma ut och vara öppen, kan förstås i relation till den queera motståndskultur som växte sig stark i framför allt angloamerikanska och västerländska subkulturer under 1990-talet (jfr. Jagose 1996, Kulick 1996). Den queera aktivismen går, till skillnad från den tidigare gayrörelsen, homorörelsen och lesbiska rörelsen, tydligare till attack mot majoritetssamhällets förståelse av heterosexualitet som den enda naturliga och normala sexuella samlevnadsformen. Man bryr sig inte om att vädja om tolerans och acceptans och vill definitivt inte assimileras in i heteronormativiteten. Istället anammar man en mer konfrontativ attityd, där man struntar i majoritetssamhället och istället försöker skapa sina egna rum och sammanhang.

Ytterligare en aspekt av queeraktivismen är att den faller tillbaka på en såväl poststrukturalistisk som anarkistisk förståelse av makt, motstånd och subjektivitet (jfr. Ambjörnsson 2006). Denna förståelse bygger på ett ifrågasättande av föreställningen om ett ursprungligt essentiellt jag (se även Lundahl 1996). Istället tänker man sig jaget som en produkt av just kultur och samhälle. Detta innebär i sin tur att man ställer sig frågande till idén om att komma ut, det vill säga att befria det "sanna jaget" från förtryck genom att visa vem man "egentligen är".

Det ovan refererade samtalet bär tydliga spår av ett sådant queert förhållningssätt. Samtidigt rymmer det även andra synsätt som existerar parallellt med den queera attityden. Det syns exempelvis när Gustav förklarar sig vara trött på kravet på öppenhet – trött på att aldrig få vara privat och att tvingas dela det mest intima med kreti och pleti. I samma andetag beskriver Gustav hur man riskerar att bli väldigt ensam om man inte gör sig syn-

lig inför andra. Att komma ut blir alltså i alla sammanhang ett sätt att vara social och bli betraktad som socialt begriplig.

Ett annat exempel på hur den queera strategin existerar tillsammans med andra, mer kompromissvänliga attityder är när John, med ett leende, förklarar att han har blivit mer bekväm med åldern. När han var i tonåren var han mer på hugget. I varje sammanhang där han upplevde sig diskriminerad höjde han sin röst och sa ifrån. Det orkar han inte riktigt längre.

”John: Det är nog så att jag i vissa situationer har blivit helt less. Jag orkar inte. En slags frustration, att jag inte säger ifrån för att jag inte orkar. Det beror på vilka konsekvenser det kan få. Jag vågar inte ta vissa risker längre.

John förklarar sin ökade obenägenhet att ta sig ton som en fråga om ålder. Att han inte längre orkar eller vågar riskera att vara obekvä. Möjligheten att låta bli att säga ifrån eller dölja sin avvikelse och därigenom läsas som ’normal’ är emellertid inte något som alla har. Gustav formulerar sig så här:

Gustav: Vissa människor kan inte låta bli att skava. De har inget val. Det kan handla om den röst man har eller hur man går.”

En fråga om plats

När människor talar om motstånd menar de ofta politiska aktioner, offentliga möten och demonstrationer. Det motstånd jag hittills diskuterat och som de intervjuade ungdomarna beskriver består till viss del av just sådana handlingar. För att överleva i en heteronormativ värld väljer många av dem att göra direktaktioner, starta fanzines eller skriva protestlistor. Men deras motstånd består också, som vi har sett av andra typer av handlingar som kanske inte är lika synliga eller tydliga politiskt sett. Det handlar om att hitta och skapa säkra platser: platser där man får vara i fred från påhopp och glåpord, där man kan umgås med likasinnade, där man kan pusta ut och hämta kraft. Och, inte minst, där man kan formulera strategier för att utvidga sina arenor och förändra sin omgivning.

Skapandet av säkra platser är ett centralt tema i homosexualitetens historia. I tider då samkönad sexualitet bestraffades med fängelse handlade överlevnaden framför allt om att hitta säkra mötesplatser, undan stat och polis, där man kunde träffas, knyta kontakter och leva ut sin sexualitet. I *En annan stad* (2002), som handlar om homoliv i 1950-talets Göteborg, beskriver Margareta Lindholm och Arne Nilsson hur de säkra platserna existerade i relativ tystnad och parallellt med en utbredd negativ attityd till all sexuell avvikelse. Två årtionden senare, i takt med kvinno- och homorörelsens framväxt, ser vi hur de alternativa rummen blivit en fråga på en öppen politisk dagordning. Hanna Hallgren (2008) som undersökt 1970-talets lesbiska feminism lyfter exempelvis fram starten av Kvinnohuset på Snickarbacken i Stockholm som viktig för rörelsens utveckling.

Skapandet av så kallade säkra platser har alltså varit centralt i hbt-rörelsens historia. Därför är det intressant att de säkra platserna, även 2009, visar

sig vara en av de viktigaste motståndsstrategierna som de unga hbt-personerna använder sig av.

En anledning till att det upplevs som viktigt att hitta och skapa säkra platser är just frågan om säkerhet. Gustav förklarar att det helt enkelt är för jobbigt att hela tiden röra sig ute i majoritets-samhället. Speciellt om man har en tydligt avvikande genuspresentation.

”Gustav: Jag är kanske onormalt nogjig över vad jag råkar ut för eller är rädd att råka ut för. Men tidigare kändes det som ett överhängande hot att gå utanför dörren. Nån lurande illvilja hela tiden. Kommentarer och sånt, sexuella grejer, trakasserier, eller det kanske inte alltid var trakasserier, men det var ...

Intervjuare: Så din strategi är att hålla dig till platser där du känner dig säker?

Gustav: Ja, nu gör jag nog mer så. ... Jag försöker skapa mig ett utrymme där jag har ett jobb där jag inte behöver ta en massa skit, och jag umgås bara med vissa sorters vänner.

John: Jag kan tycka att det kanske inte, precis som Gustav sa, det kanske inte är så man vill leva. Men man orkar ju inte.”

Som vi ser finns det en tydlig anledning till att man noggrant väljer de platser man vistas på i vardagen. Gustav nämner arbetsplatsen och vännerna, men det handlar också om det område man väljer att bo i, hur man bor, vilken utbildning man går, vilka caféer man fikar på, klubbar man besöker och barer man hänger på.

Det är många som tipsar varandra om jobb där arbetsgivaren är ”öppen” eller till och med själv definierar sig som icke-heterosexuell. Många gånger söker man sig till de organisationer som aktivt jobbar med frågor om hbt, sexualitet eller

genus, till exempel RFSL, RFSL Ungdom, RFSU, stiftelsen Friends (med fokus på barn i skolmiljö) och bildningsförbundet Sensus. I andra fall sprids rykten om de arbetsplatser där många hbt-personer jobbar. Maja som jobbar inom vården, har bra koll på att det arbetar många flator inom ett visst vårddistrikt i Stockholm, medan ett annat distrikt huserar fler bögar. En annan av informanterna tipsar om att en specifik biografkedja är en bra plats för hbt-personer att arbeta på.

Boendet är en annan viktig plats, som man anstränger sig för att göra trygg och säker. De flesta av informanterna prioriterar vissa bostadsområden och tunnelbanelinjer framför andra. I stort sett alla bor på Södermalm i Stockholm eller söder om söder, längs tunnelbanans röda och gröna linjer. Förorterna norr om stan betraktar de flesta som otänkbara, eller åtminstone mindre attraktiva. Många har en idé om att dessa platser inte är lika säkra för en person som avviker genusmässigt och sexuellt. Dessutom vill man gärna bo där många av ens vänner bor.

Många av informanterna väljer att bo i kollektiv. Inte enbart av praktiska skäl (för att få tag i bostad) utan även av ideologiska skäl. Ofta bor man fyra, fem vänner ihop i en femma eller sexa utanför stan. I andra fall delar man lägenhet med en kompis. Informanterna uppger sällan att de bor ensamma.

Utbildning är en annan plats som man delvis väljer i relation till säkerhet och bekvämlighet. Många av informanterna har läst eller läser genusvetenskap, antingen vid Stockholms universitet, på Södertörns högskola eller någon annanstans i landet. På dessa utbildningar upplever man sig ofta säker och trygg. Inte minst skapas här kontakter och gemenskaper som når långt utanför universitetsvärlden (jfr. Brade Johansen 2008). Genusvetenskapen ställs ofta i relation till andra utbildningar och kurser, där man inte känner sig

lika hemma. Tidigare har jag beskrivit hur Kim känner sig socialt utanför på juristutbildningen och hur Micki till och med väljer att hoppa av sin utbildning för att hen uppfattar den som undermålig ur ett jämlikhetsperspektiv.

Vad gäller social samvaro i offentligheten tycks de flesta av informanterna ganska eniga om vilka ställen som gäller. Man fikar på två eller tre caféer, hänger på en bokhandel och går ut på två eller tre uteställen (med uttalad hbt- eller queerprofil).

I de fall man upplever att det inte existerar platser där man kan känna sig säker, väljer många att aktivt försöka skapa platserna själva. Så skedde till exempel med den queera bokhandeln Hallongrottan, caféet Copacabana, baren/utestället Högkvarteret, klubben Idyll, frilanslokalen Zie etcetera – alla välkända och centrala platser i Stockholms queera subkultur. Dessa platser upplevs som trygga med möjlighet att träffa nya människor med liknande intressen och inställning till livet. Samtidigt ger de även utrymme för politisk aktivitet av allsköns slag. På boklådan Hallongrottan organiseras läsecirklar, föredrag och happenings på kvällstid, Högkvarteret har politiska diskussioner, föredrag och uppträdanden fem kvällar i veckan och café Copacabana drev under flera år en lesbisk litterär salong.

De säkra platserna ger alltså både möjlighet att få bekräftelse och känna sig begriplig i andras ögon. Men de ger också utrymme att försöka ändra förutsättningarna för sin existens. Här formulerar man strategier, skriver manifest och knyter nya kontakter. Här skapar man nya begrepp som blir en gemensam språklig bas, till exempel hen, henom, psykradikal, femme/insm. Och här kan man kalla sig det namn man vill heta, oavsett hur Sveriges namnlag ser ut.

När jag diskuterar motståndstrategier med

Andreas, Maja, John och Gustav är det framför allt de säkra platserna som lyfts fram. Alla är överens om att de är livsviktiga, inte minst i den ålder då man inte har så många andra alternativ att tillgå. Därför är de alla oroliga över de vid intervjutillfället aktuella diskussionerna om att RFSL:s mötesplats för unga i Stockholm, Egalias verksamhet, skulle stängas på grund av finansieringsproblem.

Platsens ålder

Att identitetsprocesser är avhängiga rumslighet är något många forskare påpekat (se t.ex. Lieberg 2009). Under ungdomstiden, då man kanske mer intensivt än annars funderar över vem man är, kan det ofta vara extra svårt att hitta platser där man får vara ifred för vuxna. Särskilt svårt blir det om man har en krånglig relation till vuxenvärlden, till föräldrar, lärare och andra vuxna i ens omgivning. Detta är många gånger fallet för unga hbt-personer. Därför fyller mötesplatser som Egalia en alldeles särskild funktion för dessa.

Men Egalia fungerar inte enbart som en säker plats bortanför det heteronormativa majoritetssamhällets lagar och regler. Det är också ett alkoholfritt alternativ, något som flera av de intervjuade personerna efterlyser. Många mötesplatser för hbt-personer kretsar kring just alkohol. Det är svårt att låta bli att ta någon öl för mycket, några för många dagar i veckan, om det ställe man ses och umgås på är krogen. I kapitel 1 visas att alkoholkonsumtionen bland unga kvinnliga hbt-personer är högre än bland unga generellt. Informanterna menar att det är viktigt att försöka skapa gemenskap kring annat än konsumtion av alkohol.

En annan viktig aspekt som nämns är bristen på åldersblandade mötesplatser. Forskare har visat att hbt-kulturer ofta tenderar att generera större åldersblandning än vad som existerar inom det heteronormativa majoritetssamhället (Halberstam

2005). Detta kan, föreslår man, bero på att personer som rör sig utanför den heterosexuella majoritetskulturen också ofta rör sig bortanför åldersnormer. I likhet med sexualitet och genus kan man nämligen betrakta ålder som en social och kulturell konstruktion (Krekula, Närvänen & Näsman 2005). Vår upplevelse av ålder hänger samman med mer eller mindre förväntade och institutionaliserade livslopp som definierar rättigheter, skyldigheter och förväntade aktiviteter (Holstein & Gubrium 2000). För att framstå som medel-ålders måste man exempelvis uppnå och prestera vissa saker, medan en ung människa förväntas göra andra livsval. Det kan handla om sådant som att ha en varaktig kärleksrelation, föda barn, ha ett fast jobb eller ägna sig åt barnbarnen. Gör man inte detta riskerar man att förlora de privilegier eller fördelar man eventuellt kunde ha åtnjutit. I vissa fall blir man direkt stigmatiserad.

Många gånger baseras föreställningar om det normala livsloppet på en heteronormativ modell av vad som är ett värdig liv (Halberstam 2005). Därför kan man också anta att hbt-personer oftare än andra faller utanför samhällets åldersnormer. Man kanske inte "stadgar sig" och skaffar barn som 30-åring. Kanske lever man istället i kollektiv och träffar sina vänner på krogen. Detta innebär också en större möjlighet till åldersblandning. Delvis rör sig 45-åringar på samma ställen som 25-åringar.

Flera av de intervjuade ungdomarna talar om åldersblandningen som en positiv aspekt av deras identitet som hbt-personer. Samtidigt efterlyser de fler platser i offentligheten som möjliggör generationsöverskridanden. Framför allt är de skeptiska till satsningar som enbart riktar sig mot unga. Andreas påpekar att unga människor ofta klumpas ihop i ett homogent kollektiv, där det i slutändan är de vuxna som bestämmer vad en ungdom är eller behöver.

"Andreas: Det är en återkommande tendens i ungdomssatsningar. Att det ofta är uppifrån och ner-perspektiv. Att man projicerar en bild på hur man ska nå de här unga. Och det blir en enorm ihopbuntning av unga människor under 25. 'Om vi sätter på 50 Cent i bakgrunden så kommer de att komma'. Det är en väldigt stereotyp bild av unga som en helt homogen grupp. De ungdomsplatser som skapas är alltid en kompromiss. Det här ungdomshuset som fanns i min förort blev bara en plats för coola gänget. Det var inga andra som vågade sig dit. De som egentligen var utanför och behövde en plats vågade sig inte dit. Jag hade velat ha mer generationsöverskridande platser. Jag var ganska ointresserad av att umgås med människor i min egen ålder när jag gick på framförallt högskolan."

Som tidigare nämnts är en del av de intervjuade ungdomarna uppväxta i mindre städer eller samhällen, långt ifrån storstadsregionerna. De är eniga om att de säkra platser som skapas oftare finns i större städer. Som Maja formulerade tidigare så kände hon att det inte fanns något som helst utrymme för avvikare i den lilla stad hon växte upp i. Andreas, som är uppväxt i en närförort till Stockholm, menar emellertid att det kanske inte alltid är så stor skillnad som man tror, åtminstone inte när man är tonåring.

"Andreas: Du sa att det var stor skillnad på att bo i en stad och på landsbygden, och det håller jag med om. Samtidigt tror jag inte att det är så stor skillnad på 'garderobsperioden' om man bor i storstad eller på landet. För mig var det som att bo i vilken håla som helst, fram till jag

blev myndig. Även fast jag senare hade tillgång till ett enormt mycket större nätverk när jag väl kom ut.”

Behovet av att utöka eller skapa nya säkra platser rör naturligtvis även myndigheter och offentliga institutioner som vården och skolan. Här handlar det om att upprätta särskilda rum, som Mamma Mias särskilda mödravård med hbt-profil eller lesbiska gynnottagningen på Södersjukhuset, som även tar mot transpersoner. Men det handlar också om att sprida hbt-kompetens och ett normkritiskt förhållningssätt i största allmänhet, som den nya satsningen från Stockholms stads ungdomsmottagningar att hbt-certifiera hela sin verksamhet. Eller som att RFSL verkligen kommer till skolan i småstaden och ger möjlighet till andra bilder av hur man kan vara.

”Maja: Det vore skönt ifall folk bara inte antog att man var heterosexuell. För man har ingen lust att ta det med sin läkare. Eller om man söker vård inom psykvården. Där är det ju ännu värre. Där ska man sitta och vara personlig trots att man kanske inte orkar komma fram med att man inte ens har en pojkvän. Då är det ju kört redan från början. Och eftersom det är många som mår psykiskt dåligt så tycker jag att det är viktigt. För det är ju bara en massa puckon som sitter där och tar emot.”

Den valda familjen

Vi har nu sett hur plats spelar en stor roll för de intervjuade ungdomarna i deras försök att göra motstånd mot heteronormen och skapa levbara liv. Ett annat tema som tycks centralt är familjen och de nära relationerna. Även om familjen också skulle kunna betraktas som plats, åtminstone i bemärkelsen ”säker” eller ”osäker”, diskuteras den här som ett eget tema.

Tidigare har beskrivits hur flera av de intervjuade personerna har en ganska krånglig relation till den biologiska familjen. För några av dem betyder den queera identiteten till och med ett brott med ursprungsfamiljen. I vissa fall är det man själv som söker sig bort för att man känner sig annorlunda, avvikande och konstig. I andra fall blir man bortstött av föräldrar, syskon och släkt.

Många av de intervjuade ungdomarna lyfter istället fram vänner och älskare eller partner som de nära relationer man förlitar sig på. Maja, som försöker formulera skillnaden mellan sig själv och vänner som är heterosexuella, säger så här:

”Maja: Man blir väl lite mer utlämnad till sig själv och till de vänner man har. Man blir mer utlämnad till likasinnade. Annars har man ingen, tror jag.”

Att betrakta vännerna som sin primära familj är en praktik som många forskare på området uppmärksammat och diskuterat (Bernstein & Reimann 2001). Antropologen Kath Weston (1989) gjorde under 1980-talet en studie av relationsmönster bland lesbiska och bögar i Kalifornien. Hon ser en delvis ny diskurs i vardande, nämligen något som hon kallar *”the chosen family”* – *den valda familjen*. Denna diskurs handlar om att många hbt-personer, från 1980-talet och framåt, aktivt började omtala sina nära relationer som en form av

familj. Men istället för biologisk familj talar man om den valda familjen, the chosen family. Denna kan inkludera vänner, sambos, partner, före detta älskare, barn och syskonbarn, i vilken kombination som helst. Poängen var att visa på den mångfald av relationer som de facto existerar utanför den heterosexuella kärnfamiljsmodellen. Det gör man genom att koppla lös föräldraskapet från heterosexualitet och uppmärksamma att familjereaktioner inte måste bygga på biologiska blodsbånd.

Weston menar att diskursen om den valda familjen måste förstås mot bakgrund av majoritets-samhällets förhärskande syn på homosexualitet som något som står i motsats till familj. Historiskt sett har en homosexuell identitet ofta likställts med att avsäga sig familj. Den har också uppfattats som ett hot mot familjen eftersom den inte betraktas som barnalstrande. Dessutom har många hbt-personer riskerat att bli utstötta ur sin biologiska ursprungsfamilj om de berättat om sin sexualitet. På så sätt kan man säga att homosexualitet ofta fått symbolisera kapade familjeband, både bakåt och framåt.

Den valda familjen står alltså i direkt relation till den ofta krångliga relationen till den biologiska ursprungsfamiljen. Istället för biologisk familj kontra icke-familj, väljer man att formulera sig som biologisk familj kontra vald familj. Den valda familjen blir därför ett konkret sätt att säkra sin överlevnad i ett samhälle som premierar heterosexuell familjebildning och tvåsamhet. Den blir en säker plats.

Göra upp med tvåsamhetsnormen

Ett exempel på hur den valda familjen kan se ut är Irmas förhållanden. Irma är 25 år och delar en tvårumslägenhet med en kompis. När jag intervjuar henne om hennes relationer har hon just flyttat från ett kollektiv där hon bott med fyra vänner i två år. Hon har också inlett en romantisk relation med en transkille. Vid sidan om honom har hon en romantisk relation med en bisexuell kille som bor i en annan stad. Honom träffar hon inte mer än kanske en gång i månaden. Men de har en nära och intensiv kontakt på nätet. Utöver dessa två personer har Irma ett stort kontaktnät av nära vänner. Vissa av dem räknar hon som en sorts familj. Hon har också en nära relation med sin mamma och sin bror, som bor i andra änden av Sverige.

Ett annat exempel är Micki som är 27 år. Micki har just flyttat in i ett kollektiv med tre vuxna och två barn. När jag gör intervjun är lägenheten full med öppnade kartonger, och rumsindelningen är ännu inte helt avgjord. Enligt Micki talar de om kollektivboendet som en sorts alternativ familj. De håller på att utforska vad denna familj skulle kunna vara, hur den bäst organiseras. I Mickis liv i övrigt finns ett tiotal nära relationer, av både vänskaplig och romantisk karaktär, som hen betraktar som familj. Det kan vara människor i närheten, men också sådana som bor i andra städer eller länder. Det viktiga är att de är såna man litar på, kan hälsa på när som helst och som man vet finns där för en när det kärvar.

Micki och Irma är ganska representativa för hur de intervjuade ungdomarna lever relationsmässigt. För de flesta spelar den valda familjen långt större roll än den biologiska ursprungsfamiljen såväl känslomässigt och socialt som ekonomiskt. Den blir något man kan förlita sig på och känna sig trygg med.

Men liksom de säkra platser som diskuterats tidigare utgör den valda familjen inte enbart ett utrymme där man kan känna sig trygg, sedd och begriplig. Den är också ett sätt att göra motstånd. De intervjuade ungdomarnas fokus på alternativa relationer är alltså att betrakta som en del av ett politiskt projekt. Många av dem talar i termer av relationsanarki, polyamori eller flersamhet för att beskriva hur de vill leva.

Vad man framför allt gör motstånd mot är tvåsammansnormen i samhället, det vill säga "den socialt vedertagna ordning som bygger på att två personer ingår en exklusiv intim relation, där trohet och sexuell lojalitet är hederskodex" (Gustavsson 2006). Enkelt uttryckt innebär denna norm att man, för att framstå som lyckad i vårt samhälle, bör leva i tvåsamhet, helst med en person av det motsatta könet. Dessutom bör man ha sex enbart med denna person.

Historiskt sett springer tvåsammansnormen ur den kärlekskult och idealisering av det romantiska heterosexuella paret som växer fram under 1800-talet (Gustavsson 2006, Johannisson 1995, Laskar 2005). Med utgångspunkt i detta förälskade par skapas den ideala familjen, med ett antal biologiska barn. På så sätt är tvåsammansnormen nära förknippad med en viss sorts familj, nämligen den heterosexuella kärnfamiljen.

Flera av informanterna vittnar om att det inte alltid är det samkönade begäret som blir ett problem för den biologiska ursprungsfamiljen. Att vara homosexuell i dagens Sverige kan uppfattas som "helt ok", bara man väljer att leva inom ramar för tvåsammansnormen. Sedan juni 2009, då samkönade par till och med kan gifta sig på samma premisser som olikkönade par finns det helt enkelt ingen tydlig anledning att ställa sig utanför samhället och propa på andra sätt att leva. Både Maja och Andreas vittnar om pressen på att uppträda "heterosexuellt" och åtminstone leva tvåsamt.

"Andreas: Mina föräldrars förväntningar har nog förskjutits över tid, tror jag. Förut, innan jag kom ut, var det väl det gamla vanliga. Att jag skulle skaffa flickvän och barn och hus och så. Och när jag kom ut blev det ett helt annat fokus. Min storasyster har fått bära det tunga lasset, hon ska skaffa barn och föra släktet vidare i första hand. Men det har hon sagt ifrån tidigt att det inte är nåt vi ska prata om. Men sen blev det väldigt viktigt, speciellt för min mamma, att jag skulle hitta nån. När hon hade bearbetat att hennes son var homosexuell så var det i alla fall viktigt att han inte blev ensam, för det vore nästan snäppet värre. Och då försökte jag förklara för henne att jag kanske inte kommer att leva med nån eller leva med nån ett tag eller tre stycken. Nejnejnej, tre går inte, det ska vara en. Då höll hon fast vid tvåsamsamheten. Men nu vet jag inte längre vad hon tänker. Maja: Jag tror att mina föräldrar tänker så, att nu är det tvåsamsamheten som gäller i alla fall. Men båda mina föräldrar tänker nog att nu blir det inga fler barnbarn. För det går ju inte. De har inte reflekterat över att det finns andra vägar att gå. (skratt). Så det är ett stående skämt hemma hos mig. Min pappa brukar skämta om det. Det var det första han sa när han fick höra att jag hade en flickvän – 'jaha, då blir det inga barnbarn'. (skratt)

Intervjuare: Lite oinformerade.

Maja: Jag vet inte. Just nu är min mamma inne på att jag ska förlova mig med min flickvän, tror hon då, som jag egentligen har en polygam relation med. Jag vet inte riktigt hur vi ska ta upp det. (skratt) Jag

orkar inte ta den biten också, det får räcka med ... ”

Vänskap i fokus

Tvåsamhetsnormen innebär alltså en viss syn på kärlek. Den ska levas i tvåsamhet och den ska helst alstra barn. Men tvåsamhetsnormen innebär också en specifik syn på vänskap. Micki förklarar till exempel att hen är väldigt kritisk till den ständiga uppdelning som sker mellan vänskaps- och kärleksrelationer. Att en romantisk kärleksrelation alltid räknas som bättre och mer värd än vänskap. Micki säger att hen egentligen ser mer romantiskt på vänskapsrelationer än på kärleksrelationer.

”Micki: Det där att man ska vara självskrivet tillgänglig i kärleksrelationer och prioritera de andra relationerna mindre. I praktiken betyder ju det att man inte ska ta de personer man inte har kärleksrelationer med på samma allvar. Det blir problem för mig.

Micki: Jag tror aldrig det skulle falla mig in att välja bort vänskap. För det är så pass viktigt för mig. Och det har nog varit det sen jag var liten eftersom jag aldrig hade nån sorts trygg bas i en familj.”

Al, som är 24 år, är inne på samma spår. I en bisats under en fika nämner hen en händelse som illustrerar hur tvåsamhetsnormen kan fungera i praktiken. Det handlar om Als före detta flickvän, Anna, som velat ha Al med på en familjemiddag. Middagen var ganska viktig symboliskt sett, och därför också relativt obekvämt för flickvännen. Dessutom kände hon sig ganska osäker och obekvämt i sin ursprungsfamilj. Hon ville alltså ha med sig Al, som hon beskrev som sin före detta

partner, numera vän. Systemet hade vägrat. Var hon inte längre partner så var hon inte välkommen.

I Als exempel ser vi hur tvåsamhetsnormen premierar det tvåsamma kärleksparet och samtidigt exkluderar andra nära relationer. Eftersom Al inte längre är kärlekspartner betraktas hen inte heller som en nära person, som inkluderas i familjesammanhang. Det handlar alltså om en form av kulturellt erkännande som framför allt premierar en traditionell kärnfamiljsmodell. Detta innebär i sin tur att andra relationer sällan betraktas som seriösa.

Det är emellertid inte enbart på en symbolisk nivå som relationer utanför kärnfamiljsmodellen, genom tvåsamhetsnormen, osynliggörs eller exkluderas. Det kan också handla om materiella fördelar, till exempel att kärlekspar kan få rabatt på alltifrån hotellboende till mobilabonnemang, semesterresor och försäkringar. I en del fall kan det exempelvis vara svårt att få skriva kontrakt på en lägenhet om man inte är tvåsam och lever i en traditionell familjebildning.

Flera informanter vittnar om problem när de ska hyra lägenhet – framför allt de som försökt skapa olika former av kollektiv. Petra, som är i mitten av 30-årsåldern, har ett relativt välbetalt jobb och ett välansatt yttre, beskriver hur hon haft väldigt stora problem att få byta sin hyresrätt i Stockholms innerstad mot en stor lägenhet i en mindre statusfylld förort. Det borde egentligen inte vara några problem, säger hon, men bostadsbolaget drog öronen åt sig när de förstod att hon ville skapa ett kollektiv i lägenheten. Problemen uppstod alltså när det visade sig att de personer som skulle bo där inte hade en sexuell relation utan enbart var vänner. Det hela slutade med att hon inte fick skriva kontrakt.

En liknande episod beskriver Micki, som numera bor i kollektiv med några vänner och deras barn. För att komma över lägenheten bestämde de sig

för att helt enkelt frisera sanningen en aning. Micki och en av tjejerna låtsades vara ett par, som gemensamt uppfostrade de två barnen. Bostadsbolaget var nöjda med detta och ville sedan inte ens att Micki skulle skriva på kontraktet. Bara de visste att de var ett par så var de uppenbarligen nöjda, säger Micki.

Subkulturens gemenskap och begränsningar

Att den valda familjen är central för många av de intervjuade personernas välmående är tydligt. Därför ser vi också hur de lägger en hel del energi på att försöka hitta platser för dessa alternativa familjekonstellationer. I vissa fall löser man boendefrågan genom att ljuga för bostadsföretaget. I andra fall arbetar man aktivt för att hitta företag och värdar som inte har något emot en queer familjekonstellation. Den valda familjen är, för många av de intervjuade, en del av det större subkulturella sammanhanget. Upplevelserna av detta sammanhang – homovärlden eller ”queerbubblan” som flera av informanterna beskriver den – beskrivs ofta som positiva. Att vara en utsatt grupp i samhället kan ofta resultera i en större sammanhållning inom gruppen. Gustav förklarar fördelarna med att komma till en storstad som Stockholm och att ha en subkultur att ansluta sig till.

”Gustav: När jag kom hit till Stockholm så kände jag inte nån här. Nu kan jag inte gå en meter utan att hälsa på nån jag känner. Jag har haft väldigt mycket nytta av att jag är hbt-person. Som att jag kan skriva i ’Kom ut’ för att jag kän-

ner nån där. Jag vet inte, men jag tycker att det finns en fin solidaritet mellan de människor som jag har lärt känna. ... Jag har vänner som är 17 och som är 45 och äldre än så. Och det som har bundit oss samman är gemensamma intressen och värderingar, men också att vi är hbt-personer. Jag tycker att det är en otrolig möjlighet.”

Gustav beskriver det positiva med att vara en del av en queer subkultur. Samtidigt är han medveten om att alla inte känner samma samhörighet. Att det kan vara svårt att känna sig välkommen och att normer frodas även i normkritiska sammanhang. Maja känner sig ofta obekvämt i queer-världen och förklarar sin känsla i termer av klass.

”Maja: Jag känner mig inte bekväm i sammanhang där folk är queera. Jag tänker på queereliten, den är väldigt uteslutande. Jag tycker inte om att vara där. Och jag tycker heller inte om flatsammanhang där man lyssnar på sexistisk musik.

...
Intervjuaren: Vad är det du inte trivs med bland queerkidsen?

Maja: Språket som man använder. Det är väldigt elitistiskt och inte alls inbjudande för folk som inte har läst typ genus på universitetet. Jag tycker att det saknas nån form av kritik också. När man umgås med folk som är mitt uppe i det och läser genus på A-kursnivå så sväljer de allt med hull och hår, de slutar att tänka själva. Och man är ofta ganska ensam i såna sammanhang och man kan inte ifrågasätta

heller. Och folk förutsätter att alla har läst samma saker. Och det är inte alltid så.

Andreas: Jag kan uppleva att det är väldigt villkorat på det sättet. Man blir omfamnad om man har de här specifika ordförrådet och att man har de rätta analyserna. Och att det finns en föreställning om att det finns en korrekt analys.

Maja: Ja, det är i såna sammanhang som jag verkligen känner att jag är från en annan klass. Jag är inte medelklass, liksom. Jag kommer inte från en akademikerfamilj och det gör alla andra där och det finns inga andra alternativ. Och det är ingen som frågar vad man gör utan de frågar vad man läser. Bara en sån grej.

Gustav: Alltså, läser som i pluggar?

Maja: Ja, 'vad läser du på universitetet?' (skratt)

Maja: Så det tycker jag inte om. Det är nästan de värsta sammanhangen för mig.”

Sammanfattning

De ungdomar som intervjuats här identifierar sig alla som homosexuella, bisexuella och/eller transpersoner och betraktar sig på ett eller annat sätt som politiskt engagerade. De motsätter sig ett samhälle där de, som homosexuella, bisexuella eller transpersoner, blir begränsade, osynliggjorda och ibland direkt utsatta för våld eller hot om våld. Deras vägar att göra motstånd är emellertid olika. Många av dem agerar politiskt (utomparlamentariskt) genom att skriva manifest, arrangera offentliga aktioner på stan, göra politisk konst eller skriva i politiska skrifter. Ingen ger uttryck för engagemang inom partipolitiken. Andra betraktar själva det sätt de försöker leva på som en konstant demonstration i vardagen.

Att ge röst åt dessa berättelser innebär inte enbart en inblick i de strategier som skapas för att hantera ett liv som ungdom i ett heteronormativt samhälle. I en bredare bemärkelse handlar berättelserna om hur den stukturella diskrimineringen av unga hbt-personer gestaltas i vardagliga situationer. I denna text har dessa mer vardagliga former av motstånd lyfts fram och diskuterats. Detta motstånd som sker i vardagen – på väg till jobbet, i familjen eller på rutinkontrollen på vårdcentralen – uppmärksammas sällan som politiskt motstånd, men de intervjuade lyfter fram det som ett sådant. I linje med samtida tongivande forskare kan man hävda att ett uppmärksammande av detta vardagsmotstånd, som kan betraktas som en sorts positiva strategier att hantera sitt liv, kan fungera som motvikt mot alla de bilder av utsatthet som produceras om hbt-personer. För samtidigt som många mår dåligt, sker också många kollektiva initiativ för att förändra den egna utsatta livssituationen.

Det motstånd som ringats in handlar om något som sker i högst vardagliga sammanhang. Ett område som tematiserats är plats. Det handlar om

att skapa säkra platser för att på så sätt ges möjlighet och utrymme att bli igenkänd, få vara begriplig, skapa ett socialt sammanhang och därigenom hitta vägar att tänja på heteronormativitetens gränser och hitta alternativa livsvägar. De säkra platserna är något man både försöker hitta och i vissa fall aktivt söker skapa. Det gäller alltifrån utbildningar, arbetsplatser och sociala institutioner till caféer, barer och klubbar. Skapandet av säkra platser har varit centralt i hbt-rörelsens historia. Därför är det intressant att de säkra platserna även år 2009 visar sig vara en av de viktigaste motståndsstrategierna som de unga hbt-personerna använder sig av. Eftersom just denna strategi lyfts fram som så central är ett offentligt främjande av denna strategi ett möjligt område för statliga, regionala och lokala satsningar.

Ett annat område som är länkat till plats är familj. Undersökningen visar hur en stor del av informanternas motstånd handlar om att aktivt skapa och försöka upprätthålla alternativa familjebildningar. På samma sätt som de säkra platserna handlar det på samma gång om att säkra sin sociala överlevnad och att aktivt göra motstånd mot de normer som rimmar illa med ett alternativt sätt att leva.

På ett övergripande plan handlar de intervjuade hbt-personernas motståndsstrategier om att balansera mellan att å ena sidan hitta säkra platser där man kan vara sig själv och å andra sidan aktivt försöka förändra majoritetssamhällets normer. Att bli socialt accepterad samtidigt som man försöker förskjuta gränserna för det socialt acceptabla. Andreas talar om att ”skava lite lagom”. Och för Gustav, som i egenskap av transperson har erfarenheter av både våld och hot om våld i heteromiljöer, handlar det i slutändan om att upprätthålla en positiv självbild för att kunna leva ett bra liv.

”Gustav: Jag vill kunna vara en fungerande människa. Det kanske inte är självklart vad det betyder, men att inte vara destruktiv.

Intervjuare: Att ta hand om sig? Hur gör man det?

Gustav: Hmm, man månar om sina gränser och tar hand om sin kropp. Tar bort element man mår dåligt av.”

Referenser

- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Ambjörnsson, F. (2005). Johannas förändring. Genusskapande och heteronormativitet bland gymnasietjejer. I D. Kulick (Red.) *Queer-sverige*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ambjörnsson, F. (2006). *Vad är queer?* Stockholm: Natur & Kultur.
- Bernstein, M. & Reimann, R. (Eds.) (2001). *Queer families, queer politics*. New York: Columbia University Press.
- Bildt, C. (2004). *Redovisning av regeringsuppdraget att beforska homo- och bisexuellas arbetsvillkor*. Arbetslivsrapport Nr 2004:16. Arbetslivsinstitutet.
- Blackburn, M. (2007). The Experiencing, Negotiation, Breaking, and Remaking of Gender Rules and Regulations by Queer Youth. In *Journal of Gay and Lesbian Issues in Education*. Vol4. Nr2.
- Brade Johansen, L. (2008). *Teori i praktiken- et studie af begaersforskydninger blandt genus-studer*. Opub. Masteruppsats, Genusvetenskap, Lunds universitet.
- Bromseth, J. och Wildow, H. (2007). *Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok. Skolors förändringsarbeten med fokus på jämställdhet, genus och sexualitet*. Rapport från Stiftelsen Friends. Stockholm: 08tryck.
- Bäckman, M. (2003). *Kön och känsla. Samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Stockholm: Makadam.
- De los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet*. Stockholm: Liber.
- D'Augueli, A. (2003). Lesbian and bisexual female youths aged 14–21: developmental challenges and victimization experiences. In *Journal of Lesbian Studies*. Nr 7(4)
- Driver, S. (Ed.) (2008). *Queer Youth Cultures*. Albany: State University of New York Press.
- Epstein, D. & Johnson, R. (1998). *Schooling Sexualities*. Buckingham: Open University Press.
- Forsberg, G., Jakobsen, L. & Smirthwaite, G. (2003). *Homosexuellas villkor i Arbetslivet*. Angered: Erlanders Graphic Systems ab.
- Foucault, M. (2002). [1976]: *Sexualitetens Historia. Viljan att Veta*. Göteborg: Daidalos.
- Fundberg, J. (2003). *Kom igen, gubbar! Om pojkfotboll och maskuliniteter*. Stockholm: Carlssons.
- Gilljam, C. (2004). Tystnadens tyranni. Om lärarens och skolans roll som normsättare för barn och ungdom. I A. Olsson & C. Olsson (Red.) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.
- Gustavsson, M. (2006). *Blandade känslor. Bisexuella kvinnors praktik och politik*. Göteborg: Kabusa Böcker.
- Halberstam, J. (2005). *In a Queer Time and Place. Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press.
- Hallgren, H. (2008). *När lesbiska blev kvinnor : lesbiskfeministiska kvinnors diskursproduktion rörande kön, sexualitet, kropp och identitet under 1970- och 1980-talen i Sverige*. Göteborg: Kabusa Böcker.
- Hellesund, T. (2007). Deadly identities?: homosexuality, adolescence and parasuicide. I *Ethnologia Scandinavica*. Nr 37.
- Holstein, J. A & Gubrium, J. F. (2000). *Constructing the Life Course*. General Hall Inc.
- Jagose, A. (1996). *Queer theory: an introduction*. New York: New York University Press.
- Johannisson, K. (1995). *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de siècle*. Stockholm: Norstedts.
- Jonsson, R. (2007). *Blatte betyder kompis*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Kolm, C. (2003). Politiskt lesbisk i senmodern tid. I T.Johansson & P. Lalander (Red.) *Sexualitetens omvandlingar:politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Göteborg: Daidalos förlag.
- Krekula, C., Närvänen, A-L. & Näsman, E. (2005). Ålder i intersektionell analys. I *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*. Nr 2–3.

- Kulick, D. (1996). Vad är queerteori och vad är det bra för? I *Lambda Nordica*. Vol 2. Nr 3–4
- Kumashiro, K. (2001). *Troubling Intersections of Race and Sexuality: Queer Students of Color and Anti-oppressive Education*. Lanham: Rowman & Littlefield Publisher.
- Laskar, P. (2005). *Ett bidrag till heterosexualitetens historia*. Stockholm: Modernista.
- Lieberg, M. (2009). ”Unga och rummet”. I S. Lindgren (Red.) *Ungdomskulturer*. Malmö: Gleerups.
- Lilja, M. & Vinthagen, S. (2009). ”Motståndsteori”. I M. Lilja & S. Vinthagen (Red.) *Motståndsstudier. Att förstå motstånd och maktens sociala förändring*. Malmö: Liber.
- Lindholm, M. & Nilsson, A (2002). *En annan stad: kvinnligt och manligt homoliv 1950–1980*. Stockholm: Alfabet.
- Lindholm, M. (2003). *Dubbelliv. Reflektioner om döljande och öppenhet*. Ystad: Kabusa Böcker.
- Lundh Sandström, E. & Fielder, C. E. (2009). *Vi är misfits: queerfeministisk aktivism och anarkistiska visioner*. Stockholm: Normal.
- Lundahl, P. (1996). Vårt autentiska jag. I *Lambda Nordica*. Nr 3–4.
- Lundahl, P. (1998). *Lesbisk Identitet*. Stockholm: Carlssons.
- Lundgren, A-S. (2000). *Tre år i g. Perspektiv på kropp och kön i skolan*. Stockholm/Stenhag: Symposion.
- Lundgren, A-S. (2008). ”Spela roll. Heteronormativitet i läraryrket”. I L. Martinsson & E. Reimers (Red.) *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- Lundgren, E. & Sörensdotter, R. (2004). *Ungdomar och genusnormer på skolans arena*. Falun: Dalarnas forskningsråd.
- Lundström, C. (2007). *Svenska latinor. Ras, klass och kön i svenskhetens geografi*. Stockholm: Makadam.
- Lykke, N. (2003). Intersektionalitet – ett användbart begrepp för Genusforskningen. I *Kvinnovetenskaplig Tidskrift*. Nr 1.
- Mac an Ghaill, M. (1994). *The Making of Men. Masculinities, Sexualities and Schooling*. Buckingham: Open University Press.
- Martinsson, L. & Reimers, E. (Red.) (2008). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- Monro, S. (2006). Growing up transgender. Stories of an excluded population. I Leccard & Ruspini (red.) *A new youth. Young people, generations and family life*. Aldershot: Ashgate.
- Owens, R. (1998). *Queer kids: the challenges and promise for lesbian, gay, and bisexual youth*. New York: Haworth Press.
- Røthing, Å. (2007.) Homonegativisme og homofobi i klasserummet. Marginaliserte maskuliniteter, disciplinerende jenter og rådvillige lærere. I *Tidskrift for ungdomsforskning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Talbert, S. (2004). Constructions of LGBT Youth: Opening up subject positions. I *Theory into Practice*. Vol 43, Nr 2.
- Weston, K. (1989). *Families We Choose. Lesbians, Gays, Kinship*. New York: Columbia University Press.

Noter

¹ Att vara transperson innebär visserligen inte automatiskt att man utelsuts ur kategorin heterosexuell. Däremot finns inte heterosexuella transpersoner representerade i den forskning som på senare år bedrivits på temat ungdom och sexualitet.

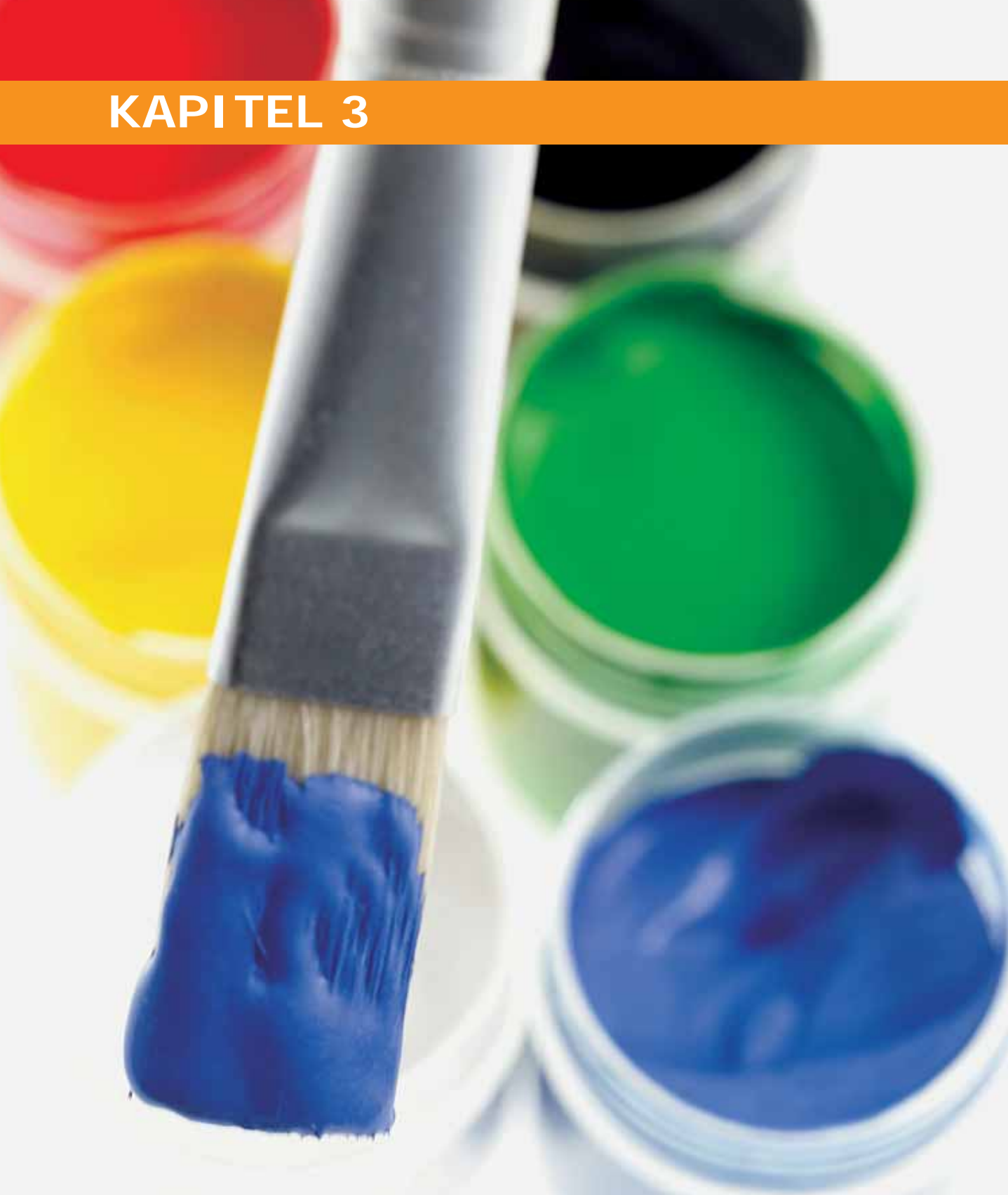
² Kapitlet bygger huvudsakligen på data insamlat till ett av Amjörnsson nyligen påbörjat forskningsprojekt tillsammans med Janne Bromseth under namnet "Queerkids, baby-butchar och lesbianer. Livsvillkor och motståndsstrategier bland två generationer hbt-kvinnor." Projektet finanseras av Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS.

³ Psykradikalism är en rörelse som vill synliggöra det kulturella och materiella förtrycket av psykiskt sjuka samt i grunden ifrågasätta uppdelningen mellan sjukt och friskt i samhället.

⁴ Relationsanarki är ett begrepp som försöker beskriva tanken att relationer mellan två eller flera människor inte behöver styras av några förutbestämda regler eller normer. Detta innebär att man inte gör någon principiell skillnad mellan vänskapsrelationer och kärleksrelationer och därför har flera parallella relationer som samtidigt kan vara vänskapliga, sensuella och sexuella. Centralt är ifrågasättandet av tvåsamhetsnormen i samhället.

⁵ Fettaktivism kan beskrivas som en rörelse som vill ifrågasätta det västerländska samhällets hyllande av den smala kroppen på bekostnad av andra sorters kroppar. Man vill belysa hur den tjocka kroppen kulturellt sett får symbolisera alltifrån lättja och ointelligens till ett misslyckat liv och samhällelig undergång.

KAPITEL 3

Hur utsatthet för brott påverkar livssituationen

Detta kapitel bygger på en studie som är genomförd av RFSL Ungdom i samarbete med Ungdomsstyrelsen och med ekonomiskt stöd från Ungdomsstyrelsen och Brottsofferfonden. Syftet är att undersöka om det finns ett samband mellan psykosocial livssituation och utsatthet för hatbrott och sexuella övergrepp i gruppen unga hbt-personer, med särskilt fokus på unga transpersoner.

Hbt-personer har betydligt sämre hälsa än befolkningen i övrigt. Att leva som hbt-person i ett heteronormativt präglat samhälle innebär i vissa fall marginalisering som kan leda till ett sämre självförtroende, psykisk ohälsa och en problematisk relation till familjen (Roth, Boström & Nykvist 2006). Detta gäller inte minst unga.

RFSL Ungdom har nyligen genomfört två intervjustudier med unga transpersoner (Darj & Nathorst-Böös 2008) respektive unga hbt-personer (Gäredal & Nathorst-Böös 2009). Ett tema som återkommer i intervjupersonernas berättelser är trakasserier, sexuella övergrepp samt ett destruktivt sexuellt beteende grundat i dålig självkänsla och svårigheter att sätta sexuella gränser. Hbt-personer med en lägre självkänsla utsätter sig för större risker att råka ut för sexuella övergrepp (Gäredal & Nathorst-Böös 2009).

Att ha utsatts för ett sexuellt övergrepp kommer även att påverka det psykosociala välbefinnandet negativt, särskilt i de fall personen saknar socialt stöd (Larsson, Lilja & Fossum 2008). Psykosocialt välbefinnande och utsatthet påverkar således varandra i båda riktningarna. Det är belagt att hbt-personer i större utsträckning än den övriga befolkningen är otrygga och i större utsträckning utsätts för kränkande behandling, hot, våld och trakasserier.

Rapporten inleds med ett avsnitt som beskriver vilken metod som har använts i studien samt vilka som har svarat på enkäten utifrån kön, ålder, sexuell läggning och typ av bostadsort. Därefter följer ett avsnitt om psykosocial livssituation som mäts i social förankring, bemötande från vänner och familj relaterat till personens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck samt självkänsla. Sedan kommer ett avsnitt om otrygghet och våld samt sexuella övergrepp och hur dessa är relaterade till respondenternas psykosociala livssituation. Slutligen presenteras en sammanfattning av resultatet och en avslutande diskussion.

Enkät på internet

Datainsamlingen skedde genom en enkät på Qruiser (www.qruiser.com) som är Nordens största community för hbt-personer. Som medlem i Qruiser har varje person en presentationssida med frivillig information som till exempel ålder, bostadsort och sexuell läggning. Enkäten *Sex på vems villkor* visades endast för de personer som ingick i vår målpopulation, det vill säga personer från 15 till och med 25 år och som angett en läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck som inte var heterosexuell cisperson.¹

Totalt såg 4 979 personer enkäten och 3 244 började svara. Om man valde att svara på enkäten kom man först till en sida med information om studiens syfte samt hur svaren skulle användas.² Enkäten innehöll totalt 38 frågor indelade i fem olika sektioner (bilaga 2). Respektive sektion introducerades med en kort informationstext. Innan analysen påbörjades granskades enkätsvaren som inkommit. Efter vissa justeringar av materialet ingår totalt 3 094 respondenter³ i det bearbetade materialet.

För att mäta självkänsla användes Rosenbergs frågeformulär. Skalan i denna går från 0 till 30 och höga värden tyder på god självkänsla. I tidigare undersökningar har det framkommit att gruppen icke-heterosexuella har större andelar med sämre hälsa än gruppen heterosexuella (Roth et al. 2006). För att inte riskera att sätta för låga gränsvärden och för att uppnå jämförbarhet har vi därför använt oss av samma gränsvärden som i Ungdomsstyrelsens enkätundersökning av ett representativt urval gymnasieelever i årskurs 3 (Priebe & Svedin 2009). I den undersökningen ansågs värdet 16 eller lägre beskriva låg självkänsla. Här kommer dock olika medelvärden främst att jämföras med varandra. Cronbach's Alpha för självkänslaindexet är 0,9, vilket tyder på god samstämmighet i respondenternas svar.

Det finns av förklarliga skäl ingen färdig urvalsram för unga hbt-personer i Sverige. För att trots det kunna genomföra undersökningar med ett större urval krävs samarbete med ett forum där många ur den aktuella populationen finns representerade. I tidigare undersökningar har till exempel RFSL:s medlemsregister använts (se Tiby 1999). En annan metod är webbenkäter som har visat sig vara ett effektivt redskap för att nå så kallade *hidden populations* (Duncan, White & Nicholson 2003) och har tidigare använts för att undersöka en liknande population (se Roth et al. 2006).

RFSL Ungdoms erfarenhet av gruppen unga hbt-personer är dessutom att de i allmänhet har lågt förtroende för olika samhällsinstanser och därmed kan antas utgöra en stor del av bortfallet i många undersökningar. Att RFSL Ungdom stod som avsändare för undersökningen kan troligen ha ökat svarsbenägenheten eftersom organisationen är väletablerad hos målgruppen.

I den här undersökningen har vi valt att använda oss av internetcommunityn Qruiser. Risken med

att kontakta respondenter genom ett specifikt forum är att de personer som nås inte utgör en representativ grupp. Qruiser har dock, till skillnad från andra forum på internet, inte någon specifik inriktning. En relativt blandad grupp av hbt-personer finns representerade och har därmed haft möjlighet att delta i den här undersökningen. I undersökningar med ett icke-representativt urval och där webbenkäter använts har en större andel personer som bland annat utsätter sig för sexuella risker och har en sämre psykisk hälsa svarat (Abelsson & Hulusjö 2008). Även om undersökningens resultat inte kan generaliseras till totalpopulationen, kan det ge en tydlig indikation om unga hbt-personers livsvillkor i allmänhet.

Det finns vissa skillnader i den här undersökningens urval jämfört med urvalet i Folkhälsoinstitutets nationella enkät (som är refererad i kapitel 1). I den uppgav 0,6 procent att de var homosexuella och 3,6 procent att de hade en bisexuell läggning. Detta skiljer sig från hur fördelningen mellan personer med olika sexuella läggningar ser ut i den här undersökningen. Skillnaden kan bero på att olika metoder har använts. Folkhälsoinstitutet har använt sig av ett representativt urval, medan vi i den här undersökningen enbart har riktat oss till unga hbt-personer.

Fyra svarsalternativ för kön

Vid frågan om kön fanns fyra fasta svarskategorierna: tjej, kille, intergender/nongender⁴ och osäker. Det fanns även möjlighet att fylla in flera svarsalternativ. De respondenter som har angett fler än ett alternativ har i efterhand kodats om till gruppen *flera köns kategorier*. Av de som besvarat enkäten är 42 procent (1 302 personer) tjejer, 46 procent (1 427 personer) killar, 2 procent (71 personer) intergender/nongender, 2 procent (56 personer) ”osäkra”, 1 procent (22 personer) ”annat” och 5 procent (169 personer) har flera köns-

kategorier. Respondenterna fick även i en separat fråga uppge en eventuell transidentitet. Av de som besvarade enkäten är 10 procent (302 personer) transpersoner, 81 procent (2 519 personer) cispersoner och 8 procent (239 personer) är osäkra på sin transidentitet (har svarat "vet inte" på frågan huruvida man anser sig vara transperson eller inte). I analysen framkom att gruppen som är osäker på sin transidentitet är intressant ur ett hälso- och utsatthetsperspektiv. Därför kommer den att presenteras som en egen kategori i resultatavsnittet.

Tre åldersgrupper

I undersökningen ingår personer från 15 till och med 25 år. Respondenterna har delats in i tre åldersgrupper: 15–18 år, 19–22 år samt 23–26 år. Av de som har besvarat enkäten är 29 procent (905 personer) 15–18 år, 43 procent (1 332 personer) 19–22 år och 28 procent (857 personer) 23–26 år.

Sexuell läggning

I undersökningen är 1 procent (24 personer) heterosexuella (av vilka samtliga angivit en transidentitet), 41 procent (1 248 personer) homosexuella, 40 procent (1 202 personer) bisexuella, 9 procent (264 personer) queer,⁵ 7 procent (202 personer) osäkra och 3 procent (93 personer) har angivit en "annan" läggning.

Typ av bostadsort

Typ av bostadsort har kategoriserats med Statistiska centralbyråns kommungruppsindelning från 2005. I hela undersökningen bor 42 procent (674 personer) i Stockholm, Göteborg, eller Malmö kommun. Tre fjärdedelar, 73 procent, av alla som ingår i undersökningen (1 949 personer) bor i en större stad eller förort och övriga 27 procent (725 personer) bor i en pendlingskommun, i en mindre stad eller i glesbygd.

Psykosocial livssituation

Hbt-personer har en betydligt sämre psykisk hälsa än den övriga befolkningen. Det finns även skillnader i hälsa mellan grupper som omfattas av hbt-begreppet. Bisexuella har generellt sämre hälsa än homosexuella och transpersoner har i sin tur sämre hälsa än bisexuella (Roth et al 2006). En återkommande teori är att det beror på att hbt-personer bryter mot heteronormen i samhället och därmed riskerar att utsättas för diskriminering och isolering (Larsson, Lilja & Fossum 2008).

Psykosocialt välbefinnande är ett komplext område med ett stort antal påverkande faktorer. Vi valde att mäta psykosocial livssituation genom frågor om fritidsvanor, socialt stöd, bemötande från familj och vänner relaterat till personens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck samt självkänsla med Rosenbergs self-esteem scale (RSC). Det finns ytterligare faktorer som på grund av utrymmesskäl inte tagits i beaktande i den här undersökningen, men som i tidigare undersökningar har visats sig påverka hbt-personers psykosociala livssituation. Två exempel är stress och alkoholvanor (Roth et al. 2006).

I tidigare undersökningar har det framkommit att transpersoner som bor i större städer har ett sämre psykisk välbefinnande än de som bor på landsbygden eller i mindre städer (Roth et al. 2006). Utifrån variabeln självkänsla stämmer det inte överens med resultatet i den här studien. De transpersoner och personer med osäker transidentitet som bor i storstäder har i genomsnitt högre självkänsla än boende i glesbygd. Det är dock få transpersoner och personer med osäker transidentitet som har uppgett att de bor i glesbygd, vilket innebär att resultatet bör iakttagas med viss försiktighet. I hela undersökningsgruppen har dock de som bor på mindre orter i genomsnitt lägre självkänsla än personer boende på större orter. Lägst

medelvärde har hbt-personer som bor i glesbygd och högst har boende i större städer.

Skillnaden är dock inte lika markant när vi mäter socialt stöd. Av de respondenter som bor i storstäder har 48 procent (301 personer) många nära vänner, det är en något större andel än personer boende på mindre orter. Dock uppger en dubbelt så stor andel, 13 procent (5 personer), av de som bor i glesbygd att de mestadels fått ett negativt bemötande från familj och vänner i jämförelse med de personer som bor i en storstad.

Självkänsla

I tidigare undersökningar har det framkommit att unga hbt-personer i jämförelse med andra unga riskerar att utveckla bristande självkänsla och självförtroende (Larsson et al. 2008). För att mäta självkänsla användes i den här undersökningen Rosenbergs frågeformulär. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på god självkänsla. I hela undersökningsgruppen är medelvärdet på Rosenbergs självkänslaindex 18.⁶ Tjejer som ingår i studien har lägre självkänsla (17 RSC) i jämförelse med killar (19 RSC).

Ungdomsstyrelsens enkätundersökning (Priebe & Svedin 2009) kom fram till ett liknande resultat för relationen mellan könen. Dock har både tjejer och killar som ingår i den här studien lägre självkänsla i jämförelse med Ungdomsstyrelsens undersökning där kvinnor hade medelvärdet 20,5 och män 23,3. Lägst självkänsla har dock intergender/nongenderpersoner med medelvärdet 16 (RSC). Transpersoner och personer med osäker transidentitet har medelvärdet 16,2 (RSC), vilket kan jämföras med 18,2 (RSC) bland cispersoner. Cispersoner har således högre självkänsla än personer med en transidentitet. Motsvarande resultat ser vi även i Ungdomsstyrelsens undersök-

ning (Priebe & Svedin 2009), dock har både transpersoner och cispersoner i vår studie i jämförelse lägre självkänsla.

Social förankring

I hela undersökningsgruppen är det 9,3 procent (267 personer) som inte har någon nära vän eller annan person att anförtro sig åt. Andelen transpersoner utan nära vänner är jämnstor med andelen cispersoner, dock är andelen bland personer med osäker transidentitet något större, 13 procent (27 personer). I tidigare undersökningar har transpersoner funnits ha ett sämre emotionellt stöd än homosexuella och bisexuella (Roth et al. 2006). I Folkhälsoinstitutets undersökning uppgav 32 procent av transpersonerna att de saknade emotionellt stöd. Det är en större andel än vad som framkom i vår undersökning. Frågan var dock formulerad på olika sätt i undersökningarna, vilket delvis kan förklara att resultaten skiljer sig åt.

Bemötande från familj och vänner

Av de respondenter som har besvarat frågan om hur familj och nära vänner relaterat till deras sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck uppgav drygt hälften att de mest fått positiva reaktioner, 8 procent (211 personer) ansåg sig ha fått mest negativa reaktioner. I hela undersökningsgruppen var det 19 procent (537 personer) av respondenterna som uppgav att det är få eller inga personer som känner till dennes sexuella läggning. Upplevelsen av att ha fått mest negativa reaktioner tenderar att minska bland de äldre respondenterna. I den yngre åldersgruppen (15–18 år) är det 11 procent (88 personer) som har fått mest negativa reaktioner, vilket är 5 procenten-

heter mer än i den äldre åldersgruppen (23–26 år). Transpersoner har i större utsträckning än cispersoner fått negativa reaktioner. Störst andel är det dock i gruppen yngre transpersoner, 15–18 år, i vilken 22 procent (19 personer) har upplevt mest negativa reaktioner relaterat till sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. I tidigare undersökningar beskriver transpersoner hur relationen till familjen ofta är problematisk. I studien *Är du kille eller tjej?* intervjuas unga transpersoner om sina livsvillkor, 17-åriga Jennifer beskriver sin mammas reaktion:

”Hon sa att hon skulle stoppa min utredning. Jag tog kontakt med läkarna när jag var 17, och hon sa att det här kan inte pågå, du är inte myndig, du är under min fullmakt. Så hon tog det hårt, men hon anpassade sig snabbt. Men idag har vi jättebra kontakt.”

Jennifer, 17 år
(Darj Nathorst-Böös, 2008, s.18)

Självkänsla i relation till bemötande och social förankring

För de flesta unga är ett tryggt och stabilt hem i kombination med personer att identifiera sig med utanför hemmet avgörande för ett psykosocialt välbefinnande, unga hbt-personer är inga undantag. En svag social förankring i kombination med livsvårigheter har i tidigare undersökningar visat sig öka risken för depression. Det sociala stödet fungerar som en buffert som minskar den negativa effekten på det psykiska och sociala välbefinnandet (Larsson et al. 2008).

Unga hbt-personer har ofta en svag social förankring på grund av en problematisk relation till sin familj. Många upplever att de har svårt att hitta personer att identifiera sig med och känner sig ensamma (Gäredal & Nathorst-Böös 2009). När relationen med familjen är bristfällig blir en meningsfull fritid, stöd från vänner och andra vuxna i samhället desto viktigare (Darj & Nathorst-Böös 2008).

Ett exempel på en fritidsverksamhet med icke-heteronormativ utgångspunkt är RFSL Stockholms ungdomsverksamhet Egalia, som beskrivs i kapitel 8. Andra exempel är de sociala aktiviteter som RFSL Ungdoms distrikt arrangerar på de orter där organisationen finns representerad. I många delar av landet saknas dock motsvarande verksamheter, vilket försvårar möjligheten till identifikation med andra hbt-personer. I de flesta ungdomsverksamheter dominerar heteronormen (Larsson et al. 2008), och speciellt märkbart kan detta vara i fritidsverksamheter för unga killar. Detta medför att unga som bryter mot heteronormen i dessa sammanhang har svårt att bli bekräftade och sedda, något som i värsta fall riskerar att leda till mental ohälsa, rädsla och känsla av otrygghet.

I den här undersökningen samvarierar upplevelsen av negativa reaktioner från familj och vänner relaterat till personens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck med en lägre självkänsla hos respondenten. Av dem som fått mest negativa reaktioner från familj och vänner är det, i hela undersökningsgruppen, 58 procent (115 personer) som har låg självkänsla.⁷ Av dem som har fått mest positiva reaktioner är motsvarande andel 36 procent (518 personer). De som upplevt ett negativt bemötande samt de som inte är öppna med sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck, har signifikant sämre självkänsla än de övriga grupperna (tabell 3.1 och 3.2).

Tabell 3.1 Självkänsla relaterat till reaktioner på den egna sexuella läggningen och/eller könsidentitet/könsuttryck från nära personer*. Medelvärde RSC**

	RSC
Jag har inte fått några reaktioner	18,1
Jag har fått mest positiva reaktioner	19,0
Jag har fått mest negativa reaktioner	15,0
Det är få eller inga personer som känner till min sexuella läggning och/eller könsidentitet	16,5

Källa: RFSL Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Nära personer = Nära vänner och familj*

*** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

Även ett bristfälligt socialt stöd samvarierar i undersökningen med ett lägre självförtroende hos respondenterna, 70 procent (178 personer) av dem som saknar nära vänner har låg självkänsla,⁸ motsvarande andel av de med flera nära vänner eller

andra personer är 28 procent (326 personer). De som saknar nära vänner har lägre självförtroende jämfört med dem som har ett gott socialt stöd (tabell 3.2).

Tabell 3.2 Självkänsla relaterat till upplevelsen av att ha nära vänner att tala förtroligt med. Medelvärde RSC*

	RSC
Jag har inga nära vänner	13,4
Jag har en nära vän	16,0
Jag har två nära vänner	17,7
Jag har flera nära vänner	20,3

Källa: RFSL Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

Otrygghet och våld

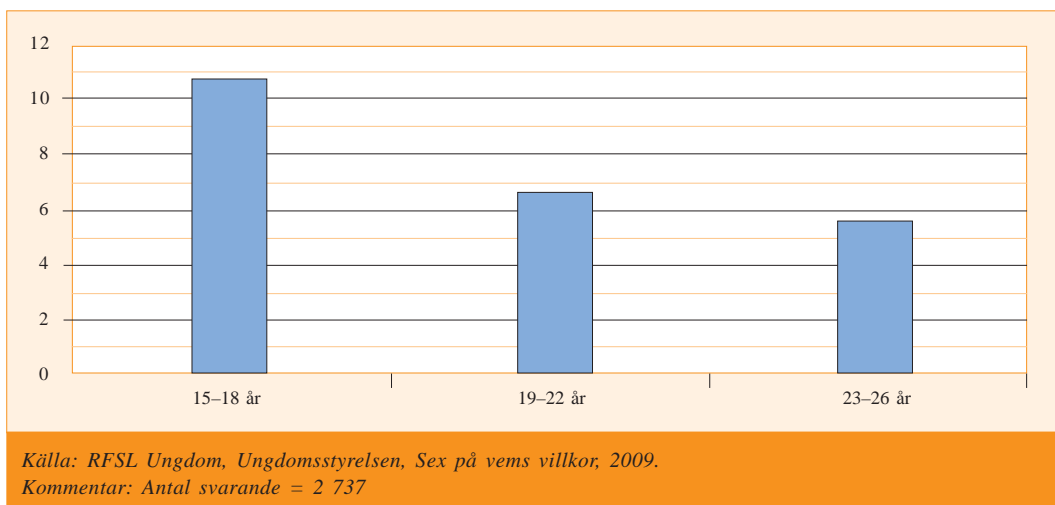
År 2008 utvidgades definitionen av hatbrott till att även omfatta olika brott med bifobiska, heterofobiska och transfobiska motiv. Ett heterofobiskt hatbrott är när en person blir kränkt eller utsatt på grund av sin heterosexualitet eller uppfattade heterosexualitet. Hatbrott innebär ofta en dubbel kränkning, dels mot individen som blir utsatt, dels mot den grupp som den utsatte tillhör (Brå 2009). Att ingå i en grupp ur vilken personer blivit utsatta för våld eller hot skapar rädsla och otrygghet. I enkäten inkluderade vi frågor om otrygghet, hot och våld på grund av respondentens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck.

Om ett brott kan klassificeras som hatbrott eller inte beror främst på förövarens motiv. Eftersom vi har frågat efter förövarens motiv, kan de våldshandlingar som beskrivs i det här avsnittet, enligt Brottsförebyggande rådets definition, klassifice-

ras som hatbrott. Enligt tidigare undersökningar polisanmäls cirka en fjärdedel av alla hatbrott (Tiby 1999). Så gott som samtliga anmälda hatbrott, 99 procent, relaterade till sexuell läggning är brott mot homosexuella (Brå 2009). Enligt resultatet i vår undersökning är det en betydligt större andel av bisexuella och transpersoner som har utsatts för olika former av hatbrott i förhållande till andel homosexuella. Det tyder på att anmälningsbenägenheten bland bisexuella och transpersoner är mycket liten.

Otrygghet

Totalt är det 32 procent (879 personer) som någon gång har avstått från att gå ut på grund av rädsla för att bli illa behandlad på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Det är en mindre andel än i tidigare undersökningar. I Folkhälsoinstitutets webbenkät

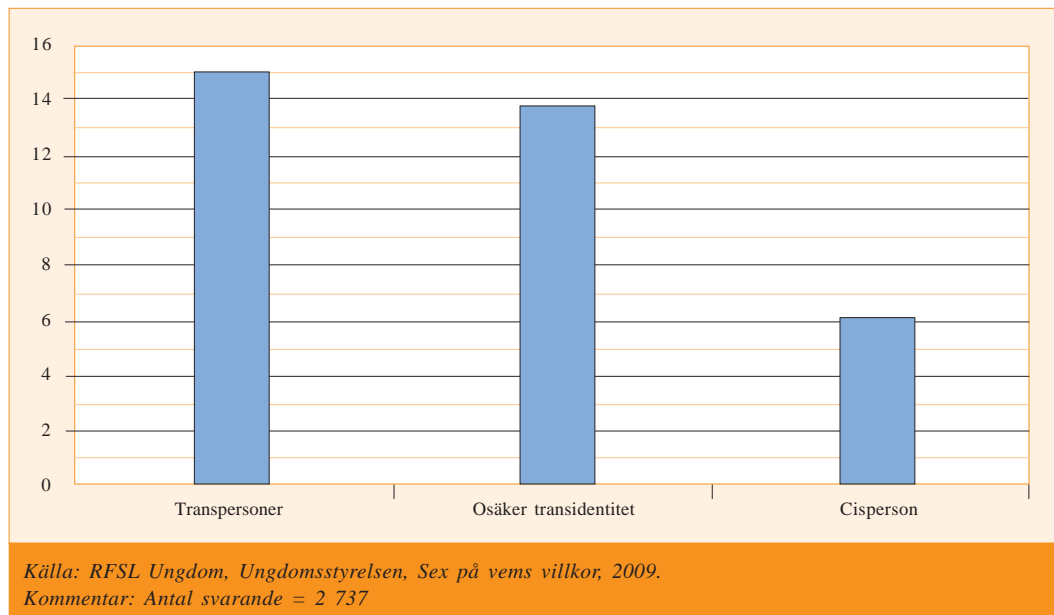

Figur 3.1 Undvikit att gå ut någon gång i månaden eller oftare under senaste året av rädsla för att bli illa behandlad på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck, andelar inom åldersgrupper. Procent.

(Roth et al. 2006) uppgav 40 procent av de homo- eller bisexuella att de någon gång avstått från att gå ut. Skillnaden i resultat kan delvis bero på att frågan i Folkhälsoinstitutets undersökning, till skillnad från i vår, inte specificerade om rädslan var relaterad till respondentens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. I vår undersökning är det 8 procent som avstått från att gå ut någon gång i månaden eller oftare under det senaste året. Fördelat på ålder är det en större andel i den yngsta åldersgruppen som har valt att stanna inne på grund av rädsla i jämförelse med personer i åldern 19–22 år och 23–26 år (figur 3.1).

Bland transpersoner och personer med osäker transidentitet är det en större andel som stannar

inne på grund av rädsla jämfört med cispersonerna i undersökningen. Nästan hälften, 49 procent (131 personer), av alla transpersoner och 40 procent (81 personer) av de med osäker transidentitet har någon gång undvikit att gå ut. Det är en större andel i jämförelse med tidigare undersökningar. I Folkhälsoinstitutets webbenkät (Roth et al. 2006) uppgav 29 procent av transpersonerna att de någon gång undvikit att gå ut ensamma av rädsla för överfall, rån eller annat ofredande. Frågorna i Folkhälsoinstitutets webbenkät preciserar dock inte, till skillnad från vår undersökning, om rädslan för överfall var relaterad till personens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck.

Figur 3.2 Undvikit att gå ut någon gång i månaden eller oftare under det senaste året av rädsla för att bli illa behandlad på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck, andelar inom könsidentiteter. Procent.

Av transpersonerna mellan 15 och 18 år, har en fjärdedel undvikit att gå ut en gång i månaden eller oftare under det senaste året. Det är en större andel i jämförelse med äldre transpersoner.

En större andel hbt-personer som bor i mindre städer eller på landsbygden tenderar att stanna inne på grund av rädsla för att gå ut i jämförelse med hbt-personer boende i storstäderna Malmö, Göteborg och Stockholm. I storstäderna är det 6 procent (36 personer) som har undvikit att gå ut en gång i månaden eller oftare, vilket är den lägsta andelen i jämförelse med i övriga bostadsorter. Störst andel är det bland dem som bor i en glesbygdskommun. Där har 15 procent (6 personer) av de unga hbt-personerna undvikit att gå ut en gång i månaden eller oftare (skillnaden mellan grupperna är dock inte statistiskt signifikant).

Psykosocialt välbefinnande

Hbt-personer som har en svag social förankring, som mestadels får ett negativt bemötande från sin familj och sina vänner samt har en bristande självkänsla, tenderar att i större utsträckning stanna inne på grund av rädsla än övriga respondenter. Av dem som saknar nära vänner är det 12 procent (30 personer) som undviker att gå ut någon gång i månaden eller oftare, vilket kan jämföras med 8 procent (95 personer) av dem som har många nära vänner. Av dem som har fått ett mestadels negativt bemötande från familj och vänner undviker 22 procent (47 personer) att gå ut någon gång i månaden eller oftare, vilket kan jämföras med 8 procent (111 personer) av dem som fått mestadels positiva reaktioner. Unga hbt-personer som ofta stannar inne på grund av rädsla har dessutom i genomsnitt lägre självkänsla än den övriga undersökningsgruppen (tabell 3.3).

Tabell 3.3 Självkänsla hos personer som under det senaste året avstått från att gå ut av rädsla för att bli illa behandlad på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Medelvärde RSC*

	RSC
Nej, det har aldrig hänt	18,7
Ja, någon enstaka gång	17,0
Ja, någon gång i månaden	15,1
Ja, flera gånger i månaden	16,1
Ja, flera gånger i veckan	12,1

Källa: RFSL Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

Hot om våld

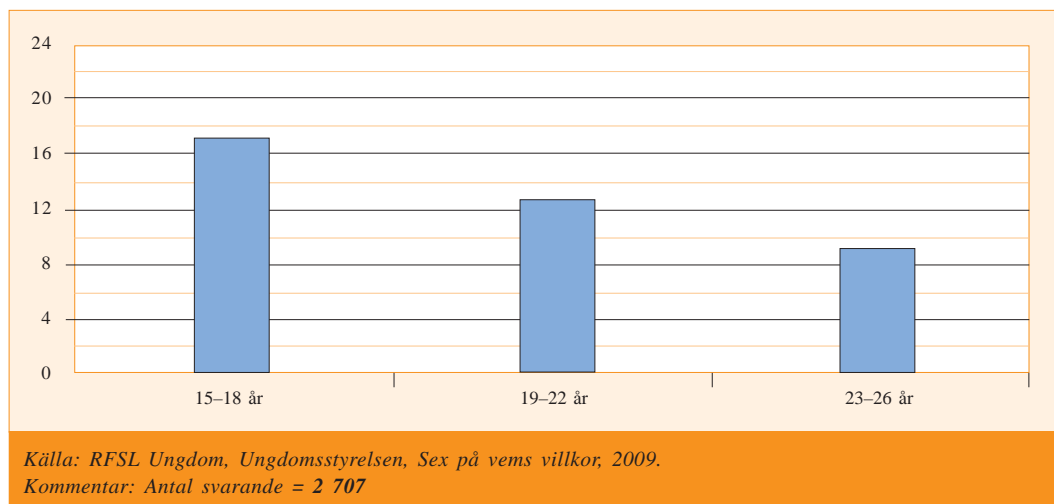
I hela undersökningsgruppen är det totalt 13 procent (304 personer) som har utsatts för hot om våld under de senaste 12 månaderna. En större andel yngre personer har hotats i jämförelse med äldre. Det är 7 procentenheter högre andel i gruppen mellan 15 och 18 år än i gruppen mellan 23 och 26 år (figur 3.3).

Av transpersonerna är det 24 procent (65 personer) och av personer med osäker transidentitet är det 18 procent (37 personer) som utsatts för hot om våld under de senaste 12 månaderna. Yngre transpersoner tenderar att vara mer utsatta än äldre. Av dem mellan 15 och 18 år är det 30 procent (25 personer) som har hotats, motsvarande andel bland personer som är 23–26 år är 18 procent (14 personer) skillnaden mellan grupperna är inte statistiskt signifikant (figur 3.4). Enligt Brottsförebyggande rådet anmäldes totalt 9 olaga hot

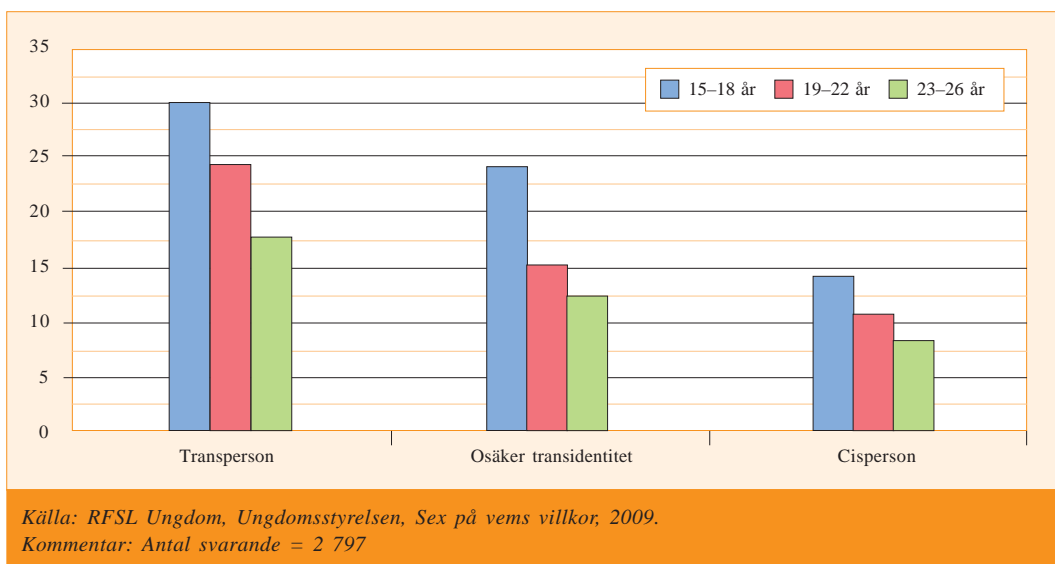
eller ofredande med transofobiskt motiv under 2008 (Brå 2009). Benägenheten att anmäla ett brott med transofobiskt motiv är därmed mycket liten.

Av dem som har blivit utsatta för hot har förövaren i 18 procent av fallen varit okänd för offret. I en majoritet av fallen har hotet uttalats på offentlig plats,⁹ vilket 70 procent uppger. Yngre personer tenderar att i större utsträckning känna förövaren. Av de personer mellan 15 och 18 år som hotats har 17 procent varit utsatta av en annan person i skolan, oftast en elev, och 37 procent befann sig också i skolan då den hotfulla situationen uppstod.

Bland respondenter mellan 15 och 18 år som har utsatts för hot har 57 procent (133 personer) befunnit sig i skolan. Den högre andelen beror troligen på att fler yngre respondenter befinner sig i skolan dagligen. Transpersoner och personer med osäker transidentitet tenderar att i större utsträck-

Figur 3.3 Utsatthet för hot om våld på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck under det senaste året, andelar inom åldersgrupper. Procent.

Figur 3.4 Utsatthet för hot om våld på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck under det senaste året, andelar inom åldersgrupper. Procent.

ning känna gärningspersonen. Totalt har 11 procent (19 transpersoner och personer med osäker transidentitet) utsatts för hot om våld från en familjemedlem. Av cispersonerna är motsvarande andel 7 procent (41 personer) (skillnaden är inte statistiskt signifikant).

Det är en något större andel hbt-personer boende i glesbygd som har utsatts för hot om våld i jämförelse med personer boende i större städer. Av respondenterna boende i glesbygd är det 18 procent (7 personer) som har utsatts för hot om våld under det senaste året, motsvarande andel av dem som bor i storstäder är 16 procent (95 personer) (skillnaden är inte statistiskt signifikant).

Hot om våld och psykosocialt välbefinnande

Av gruppen som saknar nära vänner är det 14 procent (36 personer) som har varit utsatta för hot om våld under de senaste 12 månaderna. Motsvarande andel av dem som har flera vänner är 15 procent (172 personer). Det är en lika stor andel av dem som har ett svagt respektive starkt socialt stöd som har utsatts för hot om våld, 14 procent. Andelen hotade skiljer sig dock när det gäller vilket bemötande man fått från familj och vänner. Av dem som fått mest negativa reaktioner har 37 procent (79 personer) utsatts för hot om våld under de senaste 12 månaderna. Av dem som fått mest positiva reaktioner är det 14 procent (207 personer) som utsatts. Att ha blivit hotad varierar även med en lägre självkänsla hos respondenterna (tabell 3.4).

Våld

I hela undersökningsgruppen uppger 4 procent (108 personer) av respondenterna, att de utsatts för fysiskt våld under de senaste 12 månaderna på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Det är en lägre andel än i tidigare undersökningar. I Folkhälsoinstitutets undersökning (Roth et al. 2006) är motsvarande andel 13 procent. Skillnaden i resultat kan troligen delvis förklaras med att vi i vår undersökning frågade efter om våldet var relaterat till personens sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck.

Yngre personer tenderar att vara mer våldsutsatta än äldre. Av personer mellan 15 och 18 år är det 7 procent (55 personer), vilket kan jämföras med 1 procent (10 personer) i åldersgruppen 23

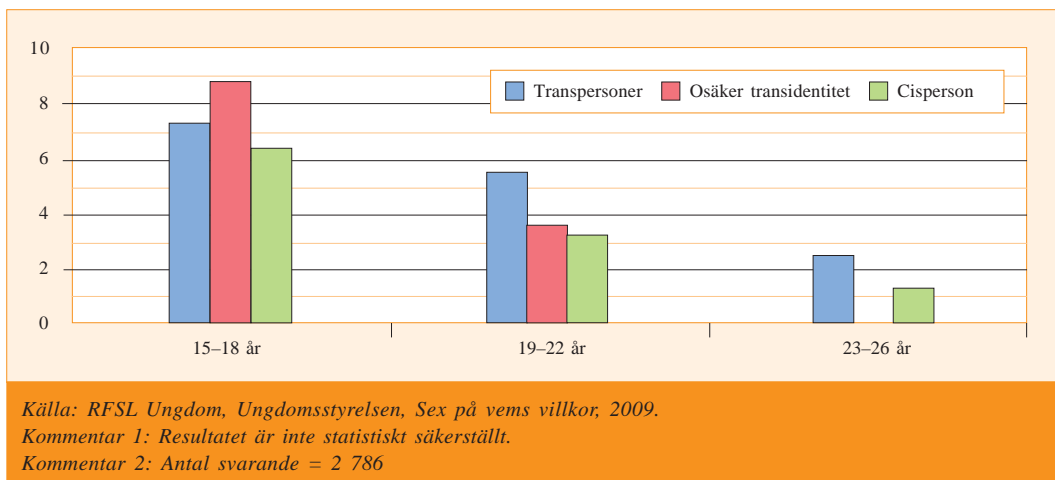
Tabell 3.4 Självkänsla relaterat till utsatthet för hot om våld på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Medelvärde RSC*

	RSC
Har aldrig blivit hotad	18,2
Har blivit hotad under det senaste året	16,4

Källa: RFSL Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

Figur 3.5 Utsatthet för våld under det senaste året på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck, andelar inom åldersgrupper och könsidentitet. Procent.

26 år. Av transpersonerna och personer med osäker transidentitet är det en jämnstor andel, 5 procent, som utsatts för våld under det senaste året. Yngre transpersoner tenderar att vara våldsutsatta i högre grad än äldre. Den mest våldsutsatta gruppen fördelat på ålder och könsidentitet är personer med osäker transidentitet som är mellan 15 och 18 år, av dem har 9 procent (7 personer) utsatts för våld under det senaste året. Under 2008 polisanmäldes totalt 4 misshandelsbrott med transo-fobiskt motiv (Brå 2009) (figur 3.5).

Av dem som har utsatts för våld har gärningspersonen i majoriteten av fallen varit okänd för offret (66 procent). Det stämmer väl överens med Brottsförebyggande rådets statistik (Brå 2009). Skolan är en arena där framförallt många hbt-killar utsätts för våld. I 14 procent av fallen då en kille varit offer har förövaren varit relaterad till skolan. Det är en dubbelt så stor andel i jämförelse med våldsutsatta tjejer (skillnaden mellan grupperna

är dock inte statistiskt signifikant). Tidigare forskning har visat att killar vanligtvis är mer utsatta för våld med homofobiskt motiv i skolmiljö (Brå 2009). Tjejer uppger dock i större utsträckning än killar att de utsatts för våld från en familjemedlem eller partner.

Det är en större andel hbt-personer boende i storstäder som har utsatts för våld i jämförelse med personer boende i mindre orter. Av de respondenter som bor i en storstad har 4,3 procent (26 personer) utsatts för våld under det senaste året. En person boende i glesbygd har utsatts för våld under det senaste året (skillnaden är dock inte statistiskt signifikant).

Tabell 3.5 Självkänsla relaterat till utsatthet för fysiskt våld på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Självkänsla. Medelvärde RSC*

	RSC
Har inte utsatts för våld	18,1
Har utsatts för våld under det senaste året	14,3

Källa: RFSL Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 30 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

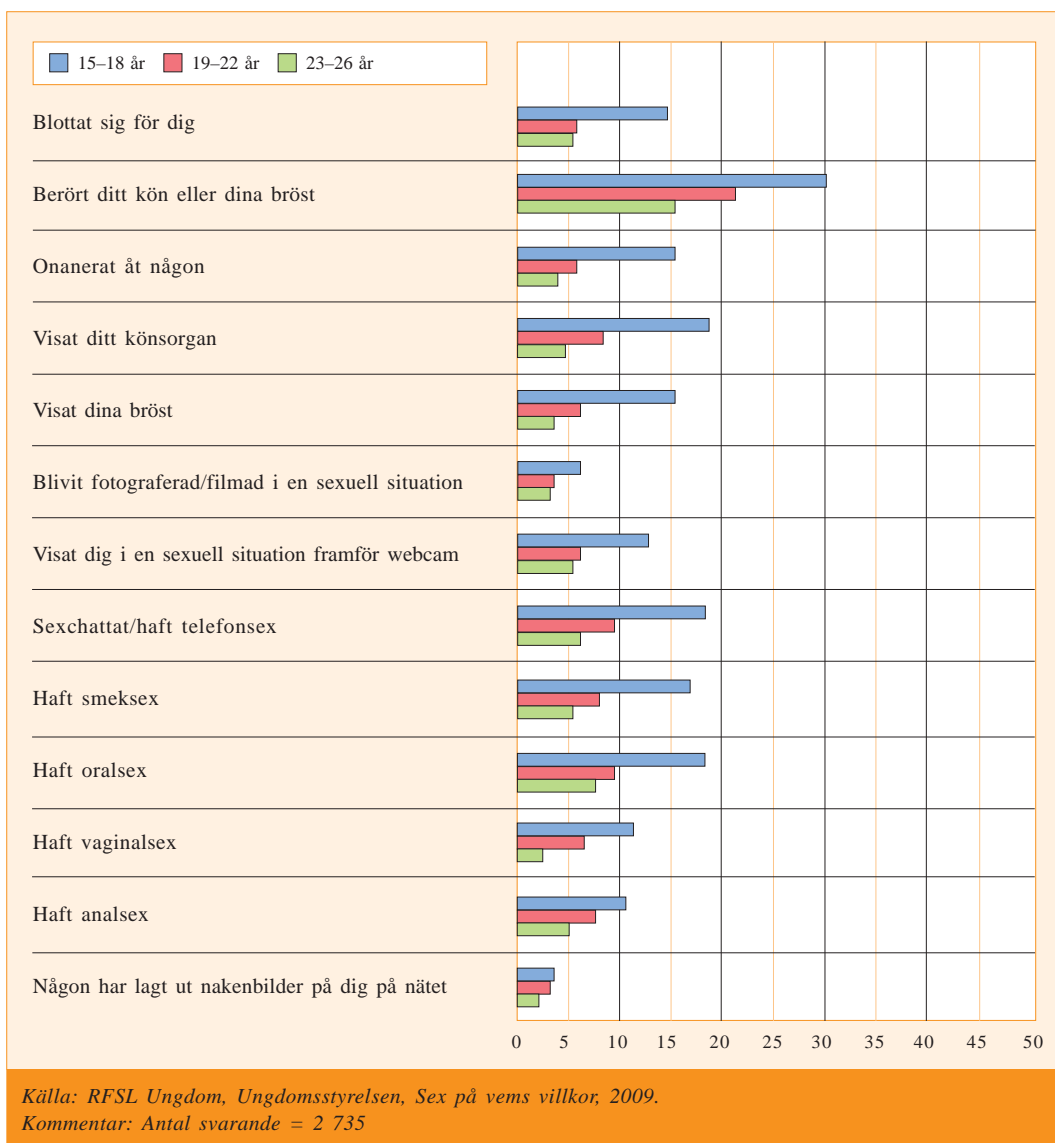
Utsatthet för våld och psykosocialt välbefinnande

Av dem som saknar nära vänner har 5 procent (12 personer) utsatts för våld under det senaste året. Motsvarande andel av dem som har många nära vänner är 4 procent (46 personer) (skillnaden mellan grupperna är inte statistiskt signifikant). Av dem som fått ett negativt bemötande från familj och vänner är det 15 procent (31 personer) som har utsatts för våld under det senaste året, motsvarande andel av dem som mest fått positiva reaktioner är 4 procent (55 personer). Personer som har fått ett negativt bemötande från familj och vänner tenderar således att i större utsträckning också att ha utsatts för våld. Unga hbt-personer som har utsatts för våld har i genomsnitt lägre självkänsla än de som inte utsatts för våld (tabell 3.5).

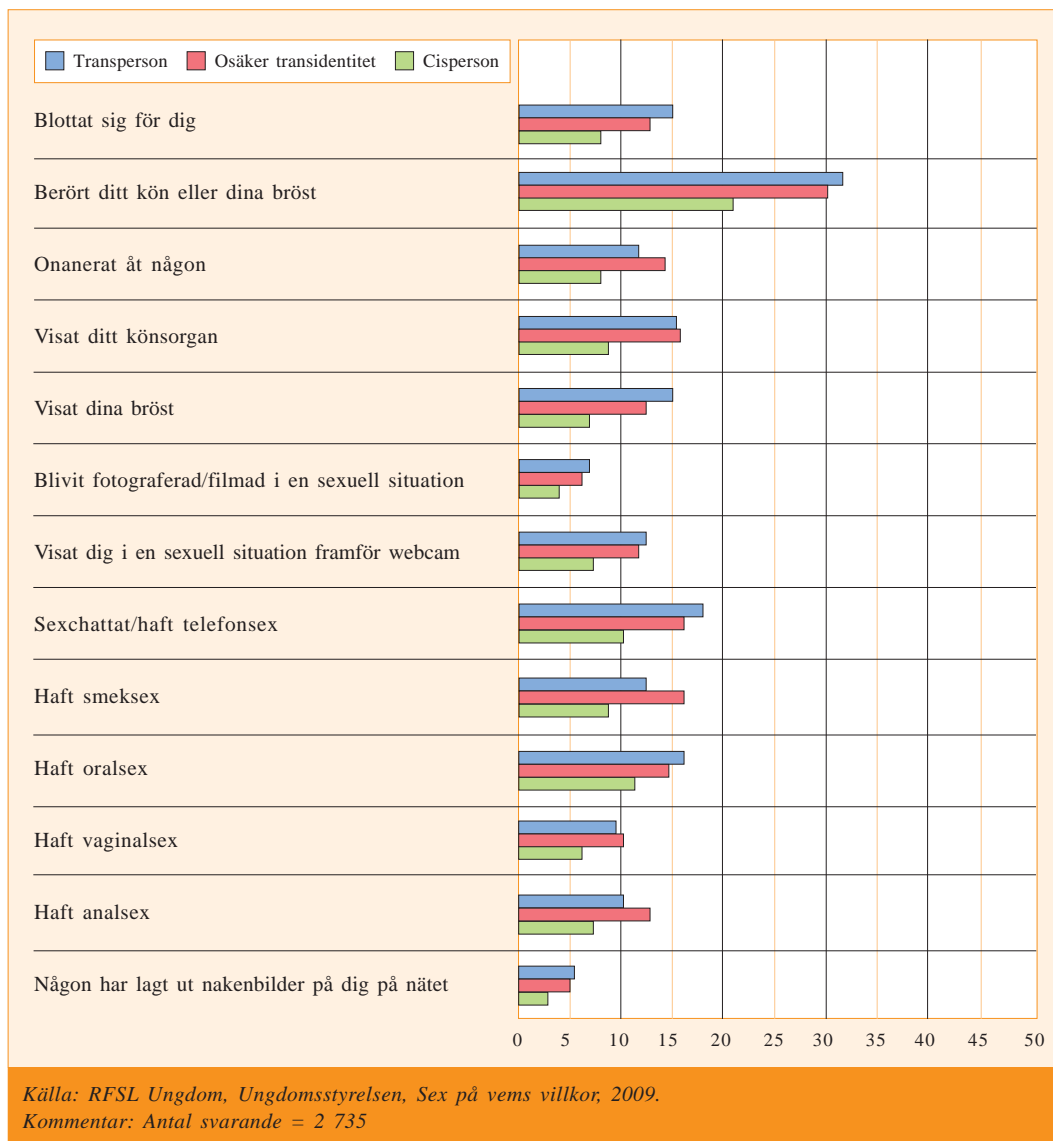
Sexuella övergrepp

Totalt har 35 procent (961 personer) av dem som ingår i undersökningen blivit tvingade till en eller flera sexuella handlingar under det senaste året. Det vanligaste övergreppet är att någon har berört personens kön eller bröst. Yngre respondenter, 15–18 år, uppgav i större utsträckning att de tvingats till sexuella handlingar än äldre, 46 procent (368 personer) av dem i åldersgruppen 15–18 år uppger att de under de senaste 12 månaderna blivit tvingade till en sexuell handling, vilket kan jämföras med 25 procent (193 personer) i åldersgruppen 23–26 år. I figur 3.6 beskrivs fördelningen mellan olika typer av handlingar i respektive åldersgrupp.

Totalt har 14 procent (394 personer) av respondenterna tvingats till vaginalsex, analsex eller oralsex under de senaste 12 månaderna. Andelen utsatta killar och tjejer skiljer sig inte åt. Det är emellertid en betydligt större andel transpersoner och personer med osäker transidentitet, 21 procent, som blivit utsatta. Resultatet tyder på en större andel personer som utsatts för sexuella övergrepp i jämförelse med Ungdomsstyrelsens enkätundersökning (Priebe & Svedin 2009), i vilken 3 procent av de manliga eleverna, 10 procent

Figur 3.6 Respondenter som under det senaste året har tvingats till sexuella handlingar, andelar inom åldersgrupper. Procent.

Figur 3.7 Respondenter som under det senaste året har tvingats till sexuella handlingar, andelar inom könsidentiteter. Procent.

av de kvinnliga eleverna och 21,4 procent av dem som varken ville definiera sig som man eller kvinna hade tvingats till oralsex, analsex eller vaginalsex.

En större andel transpersoner och personer med osäker transidentitet har varit utsatta för sexuella övergrepp jämfört med cispersoner oavsett typ av sexuell handling. Av transpersonerna är det 49 procent och av personerna med osäker transidentitet är det 44 procent som har tvingats till en sexuell handling under det senaste året. Bland cispersoner är motsvarande andel 33 procent (figur 3.7).

Sexuella övergrepp och psykosocialt välbefinnande

Personer som har utsatts för sexuella övergrepp tenderar att ha svagare social förankring och lägre självkänsla, de har också i större utsträckning fått ett negativt bemötande från familj och vänner relaterat till sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Av dem som har upplevt ett negativt bemötande från familj och vänner är det 43 procent (89 personer) som har utsatts för sexuella övergrepp. Motsvarande andel som har fått ett övervägande positivt bemötande är 33 procent (467 personer). Av dem som saknar nära vänner har 40 procent (100 personer) blivit utsatta för

sexuella övergrepp, vilket kan jämföras med 33 procent av dem med många nära vänner (skillnaden mellan dessa grupper är inte statistiskt signifikant). Personer som har utsatts för sexuella övergrepp har en signifikant lägre självkänsla än de som inte har utsatts (tabell 3.6).

Stöd till utsatta för sexuella övergrepp

Drygt hälften (753 personer) av dem som utsatts för sexuella övergrepp har svarat att de har kunnat prata med någon om vad som har hänt. Att majoriteten uppger att de har haft någon att prata med efter ett sexuellt övergrepp stämmer överens med resultat från tidigare undersökningar (se Priebe & Svedin 2004). Av dem som har anförtrott sig åt någon har 88 procent (658 personer) valt att vända sig till kompisar. Andelen som har valt att anförtro sig åt kompisar är betydligt större i jämförelse med andelen som pratat med till exempel föräldrar (27 procent, 200 personer) eller andra närstående vuxna (16 procent, 111 personer). En knapp tredjedel, 32 procent (436 personer), av dem som har utsatts för ett sexuellt övergrepp uppger dock att de inte har haft någon att anförtro sig åt.

Tabell 3.6 Självkänsla relaterat till att ha blivit tvingad till sexuella handlingar. Medelvärde RSC*

	RSC
Har inte utsatts för sexuella övergrepp	18,7
Har utsatts för sexuella övergrepp	16,4

Källa: RFSU Ungdom, Ungdomsstyrelsen, Sex på vems villkor, 2009.

Statistik: Signifikans < 0,001

** Medelvärde RSC = Rosenbergs frågeformulär (RSC) mäter självkänsla. Skalan går från 0 till 20 och höga värden tyder på en god självkänsla.*

Bemötande från vårdpersonal

I undersökningen frågades specifikt efter bemötandet från olika typer av vårdpersonal. Totalt uppgav 237 respondenter att de vänt sig till någon form av vårdinstans efter att ha tvingats till en sexuell handling.¹⁰ Tio procent (75 personer) av dem hade haft kontakt med en skolpsykolog, skolkurator eller skolsköterska, 7,7 procent (57 personer) med personal på en ungdomsmottagning och 14 procent (105 personer) med annan vårdpersonal.

Av dem som har haft kontakt med vårdpersonal är majoriteten nöjda med det bemötande som de fått (figur 3.8). Tidigare undersökningar visar dock att unga hbt-personer har mycket låga förväntningar på vården. Många har erfarenheter av att bli ifrågasatta och kränkta på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Frånvaron av kränkningar i vården kan i vissa fall anses vara det som är ett bra bemötande (Darj & Nathorst-Böös 2008). Kommentarer som tyder på

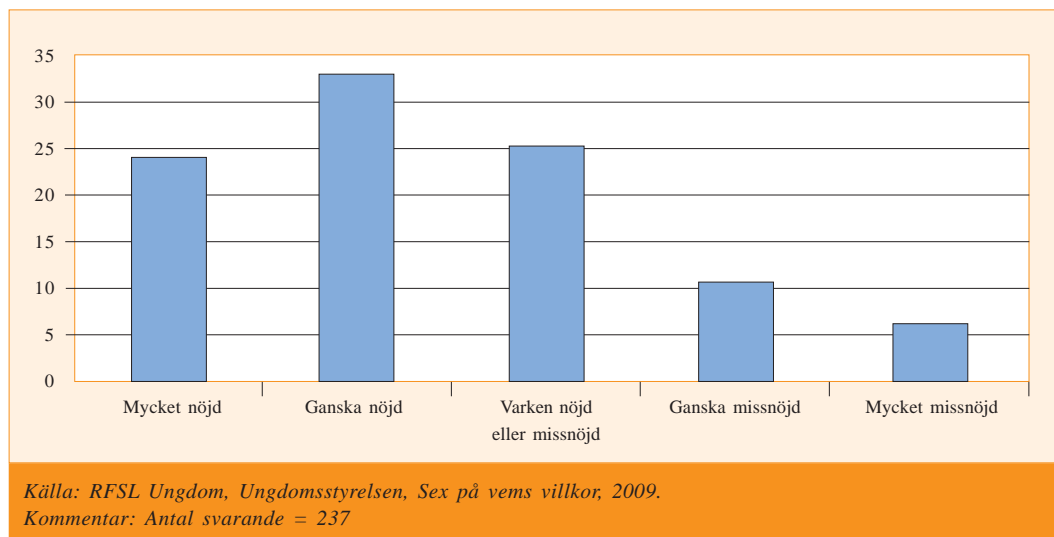
ett liknande resonemang framkommer även i den här undersökningen. En tjej skriver:

”Hade en jättebra kurator på gymnasiet som jag litade på till 100 % och som fick mig att känna mig trygg. Jag blev aldrig tvingad till att berätta vad som hänt om jag inte orkade.”

(bisexuell tjej, 26 år)

Att inte bli tvingad att berätta om obehagliga upplevelser är i den här personens berättelse en positiv erfarenhet av vården. Det finns även exempel på direkt kränkande bemötande från vårdpersonal (se Darj & Nathorst-Böös 2008). Ytterligare ett exempel på det från den här studien är:

”När jag var 15 och testade mig för HIV efter att ha blivit utsatt för något jag upplevde som ett övergrepp så frågade skö-

Figur 3.8 Uppfattning om bemötandet av vårdpersonal efter att ha utsatts för sexuellt övergrepp. Andelar. Procent.

terskan hur många jag haft sex med och när jag svarade 4-5 så frågade hon med väldigt upprörd röst om mina föräldrar kände till det här livet jag levde, vilket frågade jag, att du har sex med en massa okända män?! svarade hon.”

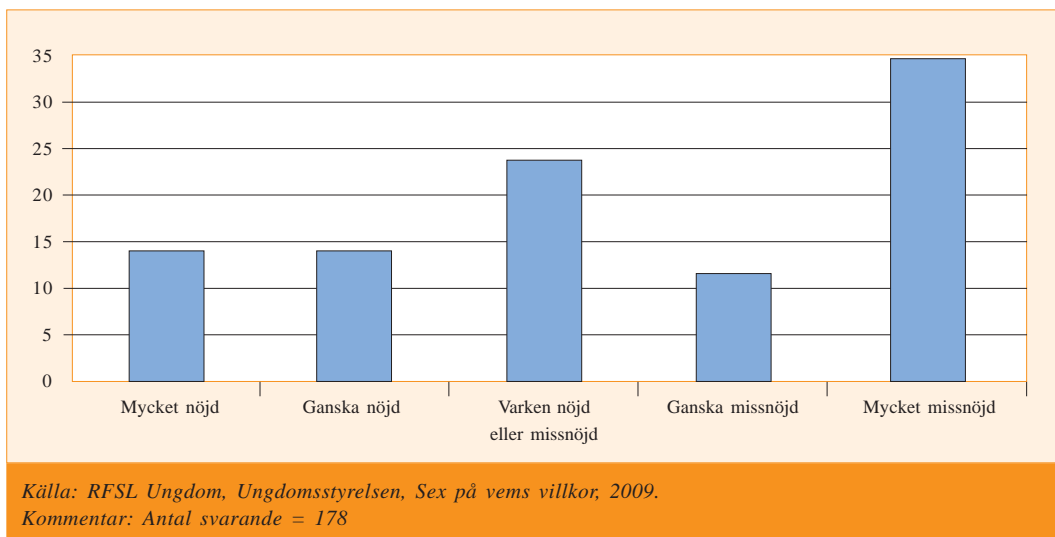
(osäker transidentitet, 25 år)

För att hbt-personer ska få ett bra bemötande krävs det att personalen har hbt-kompetens och inte utgår ifrån en heterosexuell norm samt har ett respektfullt icke-moraliserande bemötande. Ett dåligt bemötande från vården kan i värsta fall leda till att personer undviker att söka vård, trots att behov finns (se Darj & Nathorst-Böös 2008, Gäredal & Nathorst-Böös 2009).

Bemötande från polisen och anmälningsbenägenhet

Av de som utsatts för ett sexuellt övergrepp under det senaste året har 90 procent (853 personer) inte polisanmält händelsen. Andelen som har valt att polisanmäla ett sexuellt övergrepp är således 10 procent. Beroende på vilken typ av sexuell handling man har tvingats till varierar benägenheten att polisanmäla. Av dem som har tvingats till vaginalsex under det senaste året är det 17 procent (32 personer) som har polisanmält. Det är den högsta andelen i jämförelse med för övriga sexuella handlingarna som ingår i materialet. En något större andel transpersoner och personer som är osäkra på sin transidentitet har valt att anmäla, skillnaden mellan de olika grupperna är dock inte statistiskt signifikant (vilket möjligen kan bero på att det är relativt få individer i varje grupp).

Det finns ingen större skillnad mellan anmälningsbenägenheten i de olika åldrarna. Dock är

Figur 3.9 Uppfattning om bemötandet från polisen efter att ha utsatts för sexuellt övergrepp. Procent.

skillnaden mellan olika kön relativt stor. Dubbelt så stor andel tjejer, 14 procent, har valt att polisanmäla i jämförelse med andelen killar. I tidigare studier har det konstaterats att mycket få män anmäler sexuella övergrepp (Knutagård 2009). Av dem som har valt att polisanmäla är 48 procent missnöjda med polisens bemötande. Resultatet tyder på att få unga hbt-personer som blir utsatta för sexuella övergrepp väljer att anmäla och av dem som väljer att anmäla är det en stor andel som är missnöjda med det bemötande som de får.

Det är en större andel tjejer än killar som är missnöjda med polisens bemötande. Drygt hälften, 51 procent (56 personer), av de tjejer som polisanmälts är ganska eller mycket missnöjda med polisens bemötande. Den största andelen missnöjda är intergender-personer (33 procent, 2 personer), personer med osäker könsidentitet (63 procent, 5 personer) samt personer med flera köns kategorier (47 procent, 7 personer). Dessa grupper innehåller relativt få svarspersoner och skillnaden mellan grupperna är inte heller statistiskt signifikant. Flera respondenter menar att en förutsättning för ett bra bemötande är bli tagen på allvar. En person från den här undersökningen kommenterar bemötandet:

”Eftersom att jag haft telefonsex (även om det var mot min vilja) så ansågs det som att jag hade gått med på det själv utan press från den andra personen, detta gjorde mig helt förtvivlad att inte kunna göra något.”

(osäker transidentitet, 18 år)

Sammanfattning

Studiens syfte var att undersöka om det finns ett samband mellan psykosocialt välbefinnande och utsatthet för hatbrott och sexuella övergrepp i gruppen unga hbt-personer, med särskilt fokus på unga transpersoner. I studien mättes psykosocial livssituation med frågor om socialt stöd samt bemötande från familj och vänner relaterat till sexuell läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck och självkänsla.

En slutsats är att de hbt-personer som har utsatts för sexuella övergrepp och våld tenderar att ha en mer problematisk psykosocial livssituation än de som inte varit utsatta. Transpersoner och personer med osäker transidentitet är generellt mer utsatta för våld och sexuella övergrepp i jämförelse med den övriga undersökningsgruppen och har dessutom en sämre psykosocial livssituation. I tidigare undersökningar har det framkommit att personer med lägre självkänsla utsätter sig för större risker att råka ut för sexuella övergrepp (Gäredal & Nathorst-Böös 2009). Att ha utsatts för ett sexuellt övergrepp eller våld påverkar i sin tur det psykosociala välbefinnandet negativt, särskilt i de fall då socialt stöd saknas (Larsson et al. 2008). Psykosocialt välbefinnande och utsatthet påverkar således varandra i båda riktningarna.

Av respondenterna har 32 procent någon gång avstått från att gå ut av rädsla att bli illa behandlad på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Under det senaste året har 8 procent av respondenterna avstått från att gå ut. Yngre respondenter tenderar att i större utsträckning uppleva otrygghet i jämförelse med äldre. Av transpersoner och personer med osäker transidentitet har 49 procent (131 personer) respektive 40 procent (81 personer) någon gång undvikit att gå ut på grund av rädsla. En större andel av dem med en problematisk psykosocial livssi-

tuation tenderar att undvika att gå ut. Dessa har även en signifikant lägre självkänsla än den övriga gruppen.

I hela undersökningsgruppen är det totalt 13 procent (304 personer) som någon gång har utsatts för hot om våld under det senaste året. Yngre hbt-personer tenderar att vara mer utsatta än äldre. Av transpersonerna och personerna med osäker transidentitet är det 24 procent (65 personer) respektive 18 procent (37 personer) som hotats under det senaste året. Förövaren har oftast varit okänd för offret. Inte helt förvånande är yngre personer som går i skolan mer utsatta än äldre. Transpersoner och personer med osäker transidentitet tenderar i större utsträckning att vara bekanta med gärningspersonen i jämförelse med cispersoner. Hbt-personer som mestadels fått ett negativt bemötande från familj och vänner samt har sämre självkänsla, har i större utsträckning även utsatts för hot om våld. Av de som saknar nära vänner respektive har många nära vänner är andelarna som har utsatts för hot om våld jämnstora, 14 procent.

I hela undersökningsgruppen har 4 procent (108 personer) uppgett att de utsatts för fysiskt våld under de senaste 12 månaderna på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Yngre respondenter tenderar att vara mer våldsutsatta än äldre. Av personerna mellan 15 och 18 år är det 7 procent (55 personer), vilket kan jämföras med 1 procent (10 personer) av personerna mellan 23 och 26 år. Gärningspersonen är i större delen av fallen okänd för offret. Fem procent av transpersonerna respektive personerna med osäker transidentitet har utsatts för våld under det senaste året. Yngre transpersoner är mer våldsutsatta än äldre. Av transpersonerna mellan 15 och 18 år har 7 procent (7 personer) utsatts för våld under det senaste året. Hbt-personer som fått ett negativt bemötande från familj och vänner

samt har bristande självkänsla, tenderar att vara mer utsatta för fysiskt våld. Det finns ingen signifikant skillnad mellan antalet nära vänner och utsattheten för våld.

Totalt har 35 procent (961 personer) av dem som ingår i undersökningen blivit utsatta för sexuella övergrepp under det senaste året. Bland personer mellan 15 och 18 år är motsvarande andel 46 procent (368 personer). Transpersoner och personer med osäker transidentitet är relativt sett mer utsatta än cispersoner, 49 procent (127) av transpersonerna och 44 procent (88 personer) av personerna med osäker transidentitet har tvingats till en eller flera sexuella handlingar under det senaste året. Personer med en bristande psykosocial förankring tenderar i större utsträckning att också vara utsatta för sexuella övergrepp.

Avslutande diskussion

I den här studien har vi visat att bristande psykosocialt välbefinnande och utsatthet för våld och sexuella övergrepp samvarierar. Vidare ser vi att en relativt stor andel unga hbt-personer utsätts för övergrepp och våld. Trots resultatet i den här studien är det viktigt att komma ihåg att det finns många hbt-personer, med ett gott psykosocialt välbefinnande, som *inte* har erfarenheter av övergrepp eller våld.

Gruppen unga hbt-personer har varierande bakgrund. En transperson på en mindre ort i södra Sverige delar säkerligen inte alla erfarenheter med en homosexuell person som bor i Stockholm. Det finns dock något som de båda har gemensamt. De bryter båda mot normen i ett samhälle som präglas av heteronormativitet. Det får olika konsekvenser beroende på hur stark heteronormen är i de sammanhang de befinner sig och hur mycket normbrytare de uppfattas vara. En vanlig konsekvens är känslan av otrygghet. I RFSL Ungdoms intervjustudie beskriver transpersoner hur de

upplever otrygghet och rädsla i vardagen, framförallt i sammanhang då kön aktualiseras, till exempel vid användning av offentliga toaletter och omklädningsrum (Darj & Nathorst-Böös 2008).

Upplevelsen av otrygghet är någonting som återkommer i den här studien. En stor del av transpersonerna och personerna med osäker transidentitet undviker att gå ut på grund av rädsla för att bli illa behandlade. Att undvika omklädningsrum, toaletter och andra offentliga rum begränsar transpersoners rörelsefrihet. Rädslan för att utsättas för våld eller obehag riskerar att påverka personens möjlighet till ett fungerande socialt liv negativt och därmed dennes hälsa.

I den här studien framkommer det att en stor andel av dem som har polisanmält sexuella övergrepp är missnöjda med polisens bemötande. Det kan i vissa fall bero på okunskap om unga hbt-personers livssituation, vilket yttrar sig i en omedveten diskriminering. I RFSL Ungdoms tidigare studier beskriver unga hur de upplever ett bristfälligt bemötande från vården och rättsväsendet, de instanser i samhället som finns till för att skydda och hjälpa. Det resulterar i att många hbt-personer har låga förväntningar på att få ett professionellt bemötande. I värsta fall leder det till att hbt-personer inte tar kontakt med polis och sjukvård, trots att behov finns.

En annan konsekvens är att frånvaron av kränkningar blir liktydig med upplevelsen av ett bra bemötande. Det är oacceptabelt. Unga hbt-personer som utsatts för hot, våld och sexuella övergrepp måste få ett adekvat stöd från samhället utan att riskera att bli ifrågasatta för sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Att få ett bra bemötande ska inte bero på ifall man lyckas träffa en lärare, sjuksköterska eller polis som har privat intresse för frågor om heteronorma-

tivitet. Kunskapen om unga hbt-personers livsvillkor måste finnas hos alla relevanta samhällsaktörer. I de fall den saknas måste samhällsaktören själv ta ansvar för att fylla kunskapsluckorna. Det ska aldrig vara vårdtagarens eller elevens uppgift att utbilda professionella i till exempel transfrågor. Ett exempel på en situation i vilken vårdgivaren tog sitt ansvar på ett mycket bra sätt beskrivs i RFSL Ungdoms intervjustudie *Är du kille eller tjej?* (Darj & Nathorst-Böös 2008).

”Min psykolog sa att ’jag har inte så mycket transkompetens med det ska inte gå ut över dig. Jag ska se till att är det något jag inte förstår så kommer jag skaffa mig den kompetensen.’ Och det kändes väldigt bra, för man har ju hört historier där människor nästan har fått undervisa sina psykologer.”

(Henrik i Darj & Nathorst-Böös 2008 s. 24)

En ytterligare slutsats som kan dras utifrån undersökningens resultat är att det måste finnas fler forum för unga hbt-personer. Att inte bli ifrågasatt på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck och att ha personer att identifiera sig med är centralt för ett psykosocialt välbefinnande. I RFSL Ungdoms tidigare studier (se till exempel Darj & Nathorst-Böös 2008) berättar intervjupersoner hur de kunnat sätta ord på sin transidentitet först efter det att de mött en annan transperson. Vetskapen om att man inte är ensam är väldigt viktig för möjligheten till identifikation och därmed självbekräftelse. Det finns ett antal exempel på verksamheter som liknar Egalias, dessvärre är majoriteten av dem belägna i de större städerna, vilket drabbar unga hbt-per-

soner som bor på mindre orter. För att se till att även unga hbt-personer som inte bor i närheten av en större stad har möjlighet att delta i ett motsvarande forum, bör det finnas sådana där de bor.

I studien framkommer att en relativt stor andel av de unga hbt-personerna har erfarenhet av negativt bemötande från sina föräldrar relaterat till sin sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck. Unga är många gånger beroende av sina föräldrar och i de fall då dessa inte accepterar sitt barns sexuella läggning och/eller könsidentitet/könsuttryck kan det påverka den unge personen mycket negativt. I RFSL Ungdoms tidigare studier har unga transpersoner beskrivit hur de slutat få pengar av sina föräldrar för att de inte ska kunna köpa kläder som de är bekväma i utifrån sin könsidentitet. För att upptäcka och agera mot den typen av försök av föräldrar att begränsa ungas möjlighet att uttrycka sin könsidentitet, måste socialtjänsten ha kunskap och befogenheter.

Referenser

- Abelsson, J. & Hulusjö, A. (2008). *I sexualitetens gränstrakter – en studie av ungdomar i Göteborg med omnejd som säljer och byter sexuella tjänster*. Göteborg: Göteborg stad.
- Brottsförebyggande rådet (BRÅ) (2009). *Hatbrott 2008*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Darj, F. & Nathorst-Böös, H. (2008). *Är du kille eller tjej?* Stockholm: RFSU Ungdom.
- Duncan, D., White, J. & Nicholson, T. (2003). Using Internet-based Surveys to Reach Hidden Populations: Case of Nonabusive Illicit Drug Users. *American Journal of Health Behavior* 27(3):208-218.
- Gäredal, M. & Nathorst-Böös, H. (2009). *Internet utanför heteronormen*. Stockholm: RFSU Ungdom.
- Knutagård, H. (2009). "Men du har ju blivit våldtagen" – om våldtagna mäns ordlöshet. Malmö: SRHR, Socialmedicinska enheten, Universitetssjukhuset MAS.
- Larsson, S., Lilja, J. & Fossum, B. (2008). *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Priebe, G. & Svedin C. G. (2004). Ungdomars sexualitet – attityder och erfarenheter. I SOU rapport 2004:71 (2004). *Sexuell exploatering av barn i Sverige*. Stockholm.
- Priebe, G. & Svedin C. G. (2009). Unga, sex och internet. I Ungdomsstyrelsens rapport 2009:9 *Se mig – unga om sex och internet*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.
- Roth, N., Boström, G. & Nykvist, K. (2006). *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.
- Tiby, E. (1999). *Hatbrott? Homosexuella kvinnor och mäns berättelse om utsatthet för brott*. Stockholm: Stockholms universitet, kriminologiska institutionen.

Noter

¹ Cispersoner är ett begrepp som används för att beskriva de som inte är transpersoner och som inte upplever en konflikt mellan sin fysiologi och sin könsidentitet. Av etiska skäl gick inte enkäten ut till personer yngre än 15 år.

² Alla respondenter informerades om undersökningens syfte, att de när som helst kunde välja att avbryta enkäten samt att alla svar skulle hanteras anonymt. I slutet av enkäten fanns även kontaktuppgifter till olika professionella stödinstitutioner.

³ Utifrån undersökningens syfte valde vi att utesluta 94 respondenter som uppgett att de har en heterosexuell läggning samt inte var transpersoner ur materialet. Av samma anledning exkluderades 56 respondenter med en ålder som inte överensstämde med den grupp som vi hade för avsikt att undersöka.

⁴ I enkäten förklarades intergender/nongender som en person som upplever att den befinner sig mellan eller bortom de traditionella könskategorierna.

⁵ Att identifiera sig som queer kan betyda att man är könsöverskridare eller icke-hetero.

⁶ Med standardavvikelsen 7.

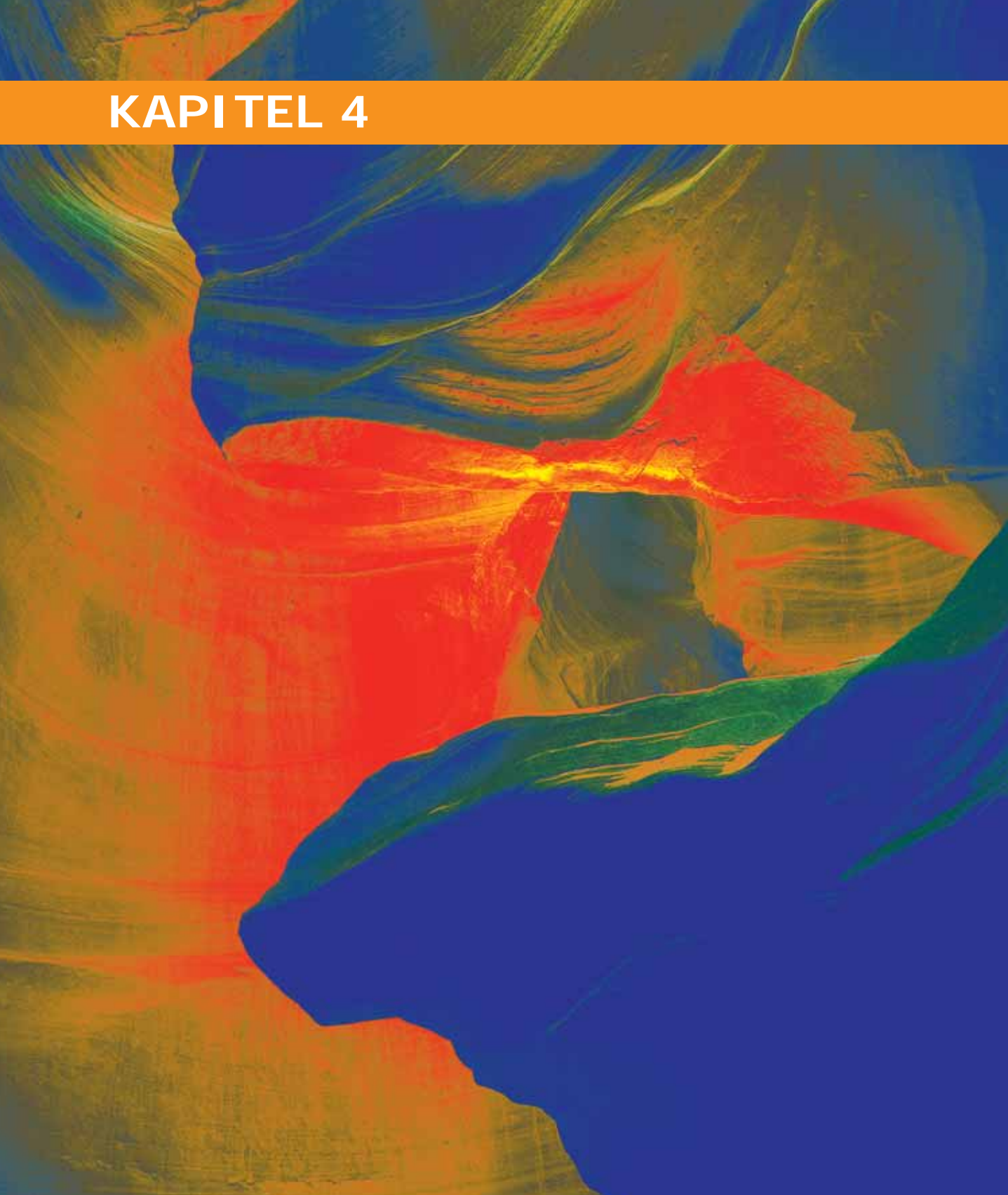
⁷ Motsvarande värdet 16 eller lägre på Rosenbergs skala som mäter självkänsla.

⁸ Motsvarande värdet 16 eller lägre på Rosenbergs skala som mäter självkänsla.

⁹ I enkäten exemplifierades offentlig plats med "till exempel på stan eller på uteställen".

¹⁰ Det var i enkäten möjligt att ange flera svarsalternativ, vilket innebär att samma respondent kan ha uppgett kontakt med flera typer av vårdgivare. Således ska antalet 237 uppfattas främst som antalet typer av vårdkontakter och inte hur många respondenter som varit i kontakt med vården.

KAPITEL 4

Att leva i en hbt-fientlig familj

Unga personers hälsa beror till stor del på olika faktorer som rör familjen, nätverket (vänner, skolkamrater, vuxna) och samhället (Ungdomsstyrelsen 2007). Det finns särskilda skäl att lyfta fram unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners livsvillkor just i relation till dessa faktorer.

Familjen: Föräldrars negativa attityder till homosexualitet, bisexualitet och olika könsbrytande uttryck påverkar barn och unga. De kan leda till att unga inte vågar berätta för föräldrarna om sin läggning/könsidentitet, att de inte känner sig älskade, att de känner sig utanför, att de lever dubbelliv – faktorer som påverkar deras psykiska hälsa och därmed deras självkänsla samt ökar risken för utanförskap och utsatthet.

Nätverket: Barns och ungas negativa attityder till homosexualitet, bisexualitet och olika könsidentiteter kan leda till utsatthet för hot och våld i skolan. Lärare, fritidsgårdspersonal, idrottsledare med flera kan bidra till att kränka unga personer. Detta kan leda till att de inte vågar berätta för vuxna i skolan, att vuxna problematiserar deras sexualitet och inte kamraternas beteende. Utsatthet för våld leder till bristande självförtroende och självkänsla samt psykisk ohälsa.

Samhället: Samhällets institutioner har bristande kompetens om hbt-frågor. Det leder till att unga kan bli kränkta när de berättar om sin livssituation. Dessa olika faktorer förstärker varandra och kan bidra till försämrad psykisk hälsa och sammantaget till utsatthet. Ungdomsstyrelsen drar slutsatsen att de barn och unga som inte har eller får sina föräldrars acceptans för sin sexuella läggning eller sin könsidentitet är en särskilt utsatt grupp i samhället. Analysen av den enkät som presenteras i kapitel 3 visar att en viktig faktor för de unga som på olika sätt far illa, är att de inte är accepterade av sin familj på grund av sin sexuella läggning eller könsidentitet.

När unga saknar trygga relationer i livet, så söker de den genom andra, men det kan vara svårt för barn och unga att skapa en social ersättning för en familj som tagit avstånd från dem. Barn och unga som blivit utsatta för allvarliga kränkningar, som att ha blivit utkastade hemifrån, utfrysta, utsatta för våld och hot kan sakna nära och varaktiga relationer i sina liv och kan ha svårt att bygga upp trygga relationer i sitt vuxna liv. Det finns också samband mellan att som barn ha blivit utsatt för våld inom familjen och att som ung hamna i riskfyllda relationer och sexuellt risktagande, vilket innebär större risk att bli utsatt för våld eller att utsätta andra för våld i nära relationer (Lewis Herman 2007, Isdal 2001).

Metodproblem

I så kallad registerstatistik är det inte möjligt att analysera befolkningen utifrån sexuell läggning och olika könsidentiteter. Detta medför att enkäter får användas när livsvillkoren för dessa unga ska analyseras. När man studerar hedersrelaterat våld och förtryck inom familjen finns en rad metodproblem, dessa beskrivs i rapporten *Gift mot sin vilja* (Ungdomsstyrelsen 2009a).

I detta kapitel beskrivs forskning om våld, statistik från Ungdomsstyrelsens ungdomsundersökning 2008/2009 och några unga berättar om sina egna upplevelser. Tillsammans ger det ett underlag för resonemang om livsvillkoren för unga homosexuella, bisexuella och transpersoner som hotas och utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck av föräldrar, syskon och släkt. Kapitlet avslutas med två intervjuer som vi har gjort med Arabiskt initiativ och Heder.nu – två verksamheter som riktar sig till unga hbt-personer.

I Sverige finns en rapport, *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning*, som tidigare har lyft fram unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners situation i relation till normer som är relaterade till heder (Länstyrelsen Skåne 2005). Rapporten bygger på intervjuer med unga om deras liv och kartlägger olika myndigheters kompetens. Rapporten visade att föräldrars kränkningar mot unga kunde ske oavsett vilken kultur eller religion föräldrarna hade, men också att både kultur och religion kunde spela en roll i ungas utsatthet.

Utsatthet inom familjen

Barn kan inte välja vilken familj de föds in i eller tillhör. Om föräldrar eller vårdnadshavare är de som kränker och hotar barnen skapar det en mycket utsatt position. Om ett barn blir kränkt i en nära relation, som i det här fallet av vuxna som ska älska och skydda barnet, så påverkas barnets grundinställning till livet (Lewis Herman 2007). Viktigt att poängtera är att utrymmet där barn och unga kan vara sig själva och vara älskade som de är minskar drastiskt om inte heller hemmet är en trygg plats att vara på.

Barn kan uppleva att de tänker och känner fel om föräldrarna inte bekräftar deras känslor och tankar. Barn som är homo- eller bisexuella, transpersoner eller intersexuella¹ kan genom föräldrarnas brist på bekräftelse skapa en grundläggande känsla av att vara annorlunda. Om barn och unga dessutom bedöms som annorlunda av andra personer bidrar det till en fördjupad känsla av utanförskap och till en bristande självkänsla (Länstyrelsen Skåne 2005).

Föräldrarnas attityder, värderingar och beteenden i relation till sina barn är grundläggande för unga personers psykiska hälsa. Ett utanförskap på grund av sin homosexualitet, bisexualitet eller könsidentitet som man upplever i sin egen familj kan bekräftas och förstärkas av ett heteronormativt samhälle. Som intervjuerna med unga i kapitel 9 visar så kan unga uppleva det som komplicerat att berätta för sina föräldrar att de inte är heterosexuella. De kan vara mycket osäkra på sina föräldrars reaktion – vad gör de om de inte blir accepterade av sin familj? Och de unga som är osäkra på sin sexualitet och inte kan eller vill sätta ord på det – hur berättar de för sina föräldrar om vad de känner?

Som kapitel 2 visar är det viktigt för ungas hälsa att utveckla egna nätverk, en alternativ familj, där de kan dela sina upplevelser med dem som har

liknande erfarenheter. Det är dock inte alla som gör det, av rädsla eller för att de är osäkra på sin sexualitet. Barn och unga vågar inte alltid vända sig till vuxna yrkesverksamma för att berätta om sin situation på grund av osäkerhet om hur detta ska tas emot.

Föräldrarnas roll för barns hälsa och välbefinnande betonas starkt i barnkonventionen (www.manskligarattigheter.gov.se). För unga är familjen det som ger mest mening i livet, näst viktigast är vännerna (Ungdomsstyrelsen 2007b). När unga har problem eller är oroliga för något så vänder sig 76 procent till en kompis och 74 procent till sin mamma. Få vänder sig till någon representant för samhället, eller till en frivilligorganisation med sina problem. Det kan också vara så att unga som far illa i sina familjer vill ha stöd av samhället, men de vågar inte vända sig till någon med sina problem (Ungdomsstyrelsen 2007a).

Om barn och unga utsätts för psykiskt och fysiskt våld inom familjen så formar det personligheten på ett genomgripande sätt. Enligt Judith Lewis Herman, professor i psykiatri måste barn som utsätts för våld hitta sätt att bevara sitt förtroende för människor som inte går att lita på, trygghet i en otrygg situation, kontroll i en situation som inte går att kontrollera, makt i situationer där de är maktlösa. Barn kompenserar ofta på egen hand för bristen på vuxen omsorg och deras personlighet påverkas i grunden (Lewis Herman 2007). Den som utsätts för våld inom familjen kan därför börja uppfatta våldet som normalt. Barn har inte heller alltid insyn i hur barn i andra familjer har det och kan därför inte jämföra sin familj med någon annans. Att som barn bli bestraffad för att ha gjort saker som föräldrarna blev arga över är inte alltid något man berättar för utomstående eftersom man kan uppleva både skam och skuld för att ha blivit utsatt för våld. Normaliseringen av våld rättfärdigar våldet. Barn som är of-

fer för våld kan därför lägga skulden på sig själva, att våldet är deras fel och inte föräldrarnas (Isdal 2001).

Definitioner av våld

Barn och unga som utsätts för psykiskt och fysiskt våld av sina föräldrar räknas till dem som riskerar att fara mest illa i samhället (Socialstyrelsen 2007b). Många gånger reflekterar vi varken över våldets innebörd eller över dess funktion i människors liv. För den fortsatta diskussionen om våldets funktion är det viktigt att definiera vad vi menar med begreppen fysiskt och psykiskt våld. Vi använder här psykologen Per Isdals definitioner från boken *Meningen med våld* (Isdal 2001).²

”Fysiskt våld är användandet av varje form av fysisk makt, som, genom att den skadar, smärtar och kränker, påverkar en annan människa att avstå från något hon önskar göra eller att göra något mot sin vilja.”

(Isdal 2001 s. 41)

”Psykiskt våld är dels att skada, skrämja eller kränka på alla sätt som inte är direkt fysiska till sin natur, dels att styra eller dominera andra människor med hjälp av en bakomliggande makt eller en hotbild.”

(Isdal 2001 s. 47)

Fysiskt våld är den mest grundläggande formen av våld, därför att den enligt Isdal är en handling som direkt skapar en fruktan för att bli skadad eller dödad. Att hota om fysiskt våld kan räcka för att väcka rädsla hos andra. Våld är ett maktmedel för att uppnå eller upprätthålla makt. Att bli utsatt för våld leder till ångest och en känsla av maktlöshet. Våld är därför ett mycket effektivt medel

för människor att snabbt uppnå makt och leder till mer våld eftersom de som blivit maktlösa genom våld kan försöka få upprättelse genom våld. En våldshandling sker oftast inte överilrat, utan planerat och genomtänkt, till exempel väljer föräldrar att slå barn på ställen där det inte så lätt kan upptäckas av andra, som hemma bakom stängda dörrar eller på kroppen istället för i ansiktet. Människors avsikt med att använda våld är oftast inte att skada utan att uppnå andras underkastelse och egen dominans. Man utövar oftast bara så mycket våld som behövs för att en annan människa ska bli rädd – för att man ska få det man vill ha. Därför finns enligt Isdal ett rationellt val utifrån förövarens perspektiv (Isdal 2001).

Isdal lyfter också fram att vi människor sällan gör förövaren ansvarig för våld. En anledning till detta är att våld har varit knutet till rättigheter och positioner som till exempel att föräldrar har rätt att tukta sina barn, en man sin hustru. Ansvar för våldet flyttas över på den som är underordnad därför att personen har utmanat makten – de som utsätts för våld blir orsaken till våld. Isdals poäng är dock att det är den som utövar våldet som är ensam ansvarig. Vi kallar inte alltid våld för våld utan begrepp som aga, dask, smisk och örfil ersätter ordet våld. Isdal menar att vi måste kalla våldshandlingar för våld och inte förmildra dem (Isdal 2001).

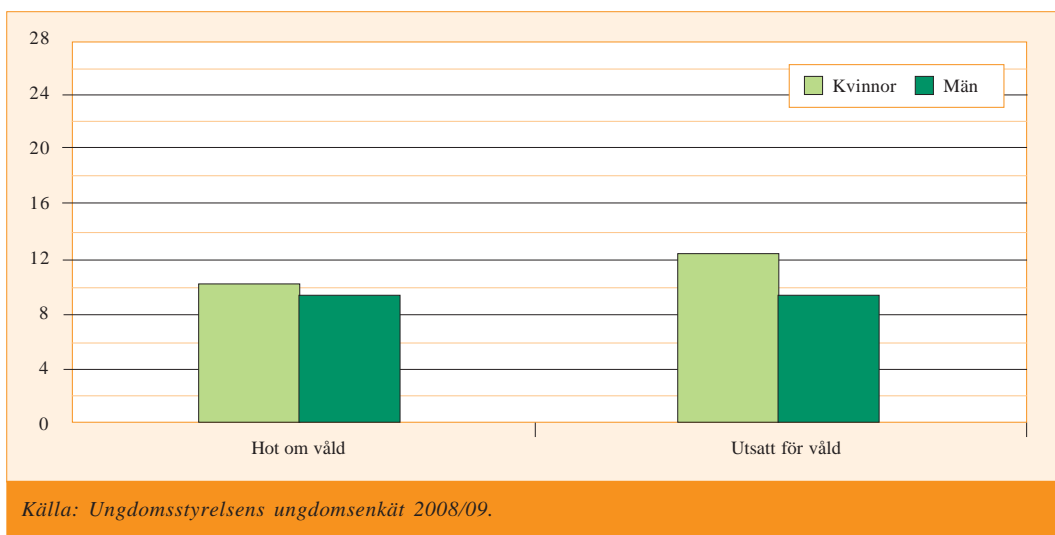
Ungas utsatthet för våld i familjen

Hur våld inom familjen påverkar människors liv utifrån ett livsloppsperspektiv är inte särskilt utforskat (Lewis Herman 2007). Av de som har forskat inom området våld i nära relationer har relativt få undersökt barns och ungas situation eller våld i samkönade relationer. Det har sedan 1970-talet funnits forskning om vuxna kvinnor som utsätts för mäns våld och som lever eller har levt i heterosexuella parrelationer.

När studien *Våldsamt lika och olik – om våld i samkönade relationer* kom 2006 fanns knappt någon tidigare forskning i ämnet. Studien bygger på 2 013 personers svar och visade att en fjärdedel av dem upplevde eller hade upplevt någon form av psykiskt, sexuellt eller fysiskt våld (Holmberg & Stjernqvist 2005). Inom området våld i samkönade relationer behövs det mer forskning – det visar bland annat rapporten *Våld i samkönade relationer – en kunskaps- och forskningsöversikt* (Nationellt centrum för kvinnofrid 2009).

Ungdomsstyrelsen ställde i sin ungdomsenkät 2008/2009 en fråga om ungas utsatthet för våld inom familjen. Enkäten besvarades av cirka 3 000 unga mellan 16 och 25 år och frågan gällde om föräldrar eller andra vuxna utsatt dem för hot och våld.³ I figur 4.1 och 4.2 redovisar vi andelarna i procent. Inom gruppen som blivit utsatt kan också de unga som utsatts för våld i parrelationer ingå eftersom även andra vuxna än föräldrarna ingick i frågan.

Ungas svar visar att 9,4 procent av unga män och 10,4 procent av unga kvinnor mellan 16 och 25 år hade blivit utsatta för hot om våld av föräldrar eller någon annan vuxen i sin familj. Andelen som angav att föräldrar eller någon annan vuxen hade gjort dem fysiskt illa var 9,5 procent av de

Figur 4.1 Andel 16–25-åringar som blivit hotade respektive utsatta för våld i familjen efter kön. Procent.

unga männen och 12,8 procent av de unga kvinnorna. Det är viktigt att komma ihåg att hot om fysiskt våld kan skapa oro och rädsla på grund av att våldet ligger latent under ytan.

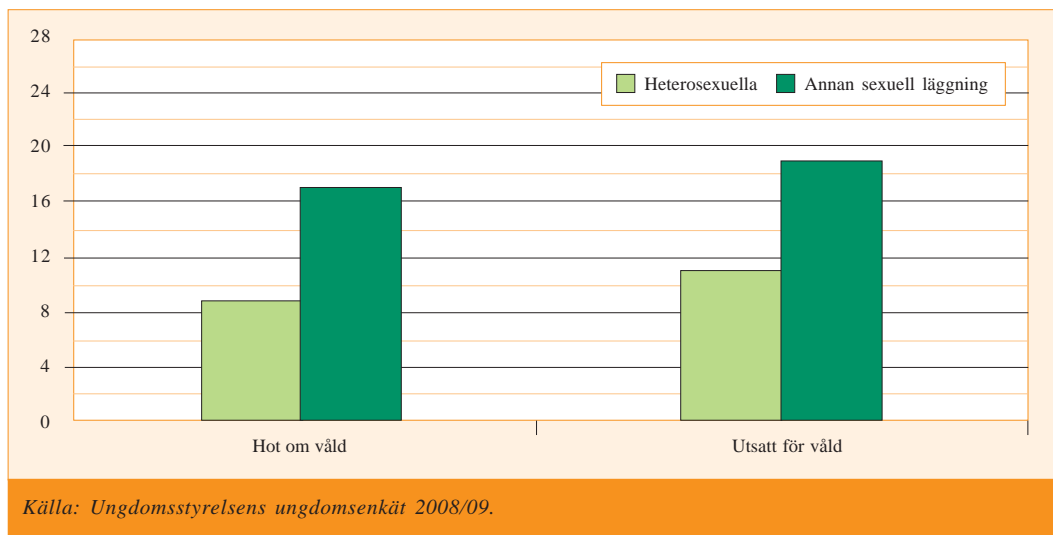
Majoriteten av de unga svarade att de är heterosexuella, en minoritet att de är homosexuella, bisexuella, transexuella, osäkra på sin sexuella läggning eller annat (vet inte). Eftersom antalet respondenter som uppgav sig vara något annat än heterosexuella är ganska litet kan problem uppstå med att dra slutsatser kring denna grupp, framförallt vid en uppdelning på kön eller andra bakgrundsfaktorer. Det finns en generell risk att slutsatserna grundar sig på ett relativt litet antal individer.

I Ungdomsstyrelsens enkät, med ett slumpmässigt urval av unga, finns uppgifter om unga hbt-personers utsatthet för hot och våld av föräldrar eller andra vuxna närstående. Även om antalet respondenter i undersökningen som uppger sig

vara något annat än heterosexuella är begränsat till kring 230 personer är det möjligt att göra en grov uppskattning.

Av de unga icke-heterosexuella var det 17,3 procent som uppgav att de hade blivit utsatta för hot om fysiskt våld av sina föräldrar eller någon annan vuxen i familjen. I figur 4.2 kan vi också se att av de unga icke-heterosexuella så uppgav 19,4 procent att de hade blivit utsatta för fysiskt våld av någon vuxen i familjen. Andelen bland unga icke-heterosexuella som uppgav att de blivit utsatta för fysiskt våld av sin familj var signifikant högre än bland heterosexuella unga. Antalet individer är dock för få för vidare analyser.

Att unga hbt-personer är utsatta för våld i familjen i högre grad än heterosexuella unga bekräftas av en studie i Norge. Där genomförde NOVA – Norsk institutt for forskning og oppvekst, velferd og aldring – en stor studie av unga i åldern 14–16 år under 2006. Studien kallades *Ung i*

Figur 4.2 Andel 16–25-åringar som blivit hotade respektive utsatta för våld i familjen efter sexuell läggning. Procent.

Oslo och 11 519 personer svarade på enkäten (Ulstein Moseng 2007). Frågorna om sexuell erfarenhet och förälskelse gjorde det möjligt att få dataunderlag för ungas sexuella självförståelse och kärleksliv.

Utifrån materialet gjordes en särskild analys för att försöka beskriva unga homo- och bisexuella personers livsvillkor och utsatthet för våld. Många, men långt ifrån alla, unga som förälskar sig i eller har sex med personer av samma kön definierar sig själva i termer som lesbisk, homosexuell eller bisexuell, så därför ställdes frågor om sexuell erfarenhet med pojkar, sexuell erfarenhet med flickor och om man hade varit förälskad i en pojke eller en flicka. Resultaten visar att bland de unga som har svarat att de har homo- och bisexuella erfarenheter så var andelen som blivit utsatta för våld av sina föräldrar som krävt läkarvård, en eller flera gånger det senaste året, fyra gånger större än bland unga som hade erfarenhet av heterosex. Pojkarna hade en något högre risk

för att bli utsatta för våld av föräldrarna än vad flickorna hade. Utifrån enkätaterialet gick det inte att analysera om föräldrarna utsatt sina barn för våld på grund av negativ inställning till homosexuella handlingar eller om det fanns andra skäl.

Studien visar andra allvarliga resultat. Dessa unga är mer utsatta för daglig mobbing, återkommande hot och utsatthet för fysiskt våld än andra. Att vara utsatt av andra unga är det vanligast förekommande. Särskilt var andelen pojkar med homo- och bisexuella erfarenheter utsatta för våld, mycket högre än motsvarande andel bland unga med heterosexuella erfarenheter. Bland de unga med homo- och bisexuella erfarenheter som hade blivit utsatta för våld som krävt läkarvård så hade ungefär hälften funderat på att ta sitt liv under den senaste veckan. Unga i denna grupp använde också i större utsträckning alkohol och droger och andelen som hade haft tidig sexdebut var högre (Ulstein Moseng 2007).

Samhällets insatser för unga har ofta fokus på ungas riskbeteende, och unga hbt-personer omnämns som en särskild riskgrupp (Proposition 2005/06:60).

Ungdomsstyrelsen gör bedömningen att unga tvingas att söka sin identitet på annat håll därför att majoritetssamhället utesluter dem. De unga som har dålig kontakt med familj och andra som står dem nära, de som blir utsatta för hot och fysiskt våld av familjen samt de som upplever ensamhet och utanförskap, har förhöjd risk för andra problem som sexuellt risktagande, exempelvis via internet (Brå 2007, Ungdomsstyrelsen 2009b). Det som måste vägas in i analysen av hbt-personers livsvillkor är att familjens intolerans och våld bidrar till att unga får olika problem.

Det finns indikationer på att barn som växer upp i familjer där de blir utsatta för våld i vissa fall kan ärvna föräldrarnas beteende och överföra det till såväl andra relationer utanför familjen som i sina vuxna parrelationer (Lewis Herman 2007, Isdal 2001). I rapporten *Våld i samkönade relationer – en kunskaps- och forskningsöversikt* nämns en studie från Puerto Rico där man ställde frågor till en grupp på 199 homo- och bisexuella män om deras erfarenhet av psykiskt och fysiskt våld. Studien visade att det fanns ett signifikant samband mellan att som barn ha blivit utsatt för psykiskt eller fysiskt våld i hemmet och att som vuxen ha upplevt fysiskt och sexuellt våld i en relation. Studien förklarar att det våld som förekom i dessa mäns nära relationer till viss del kunde vara en följd av att de hade lärt sig ett beteende, men också att de hade växt upp i ett sammanhang som främjar våld och aggressivt beteende och att de hade brister i förmågan att hantera vardagens konflikter (NCK 2009).

Varför slår föräldrar?

I Sverige var det fram till 1966 lagligt att tillrättavisa barn med de metoder man ansåg var lämpliga i relation till vad som hade hänt och till barnets ålder. Mellan 1966 och 1979 fanns det inget i lagen som förbjöd aga. Den bestämmelsen infördes först 1979 och Sverige var det första landet i världen med ett sådant förbud. Enligt föräldrabalken (6 kap 1 §) får barn inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. Detta gäller såväl fysiskt våld som kränkande bestraffning. Sedan 1979 har ett tjugotal länder i världen infört ett förbud.

Majoriteten av världens barn bor alltså i länder där det är lagligt för föräldrar, anhöriga och andra vuxna att utöva våld mot barn i uppfostringssyfte. Det betyder att personer som invandrar till Sverige och som kommer från ett land, till exempel England som saknar en sådan lag, kan ha en acceptans för våld som uppfostringsmetod av barn. Det kan ta lång tid att förändra, särskilt om man nyss levt i ett samhälle där våld mot barn var en normal och socialt accepterad metod för att få barn att lyda.

Det är viktigt att komma ihåg att när förbudet mot att utöva våld mot barn infördes i Sverige så var majoriteten av svenska folket mot lagen. Aga i uppfostringssyfte sågs som något naturligt och som en grundläggande metod i uppfostran av barn. Sedan dess har det skett en långsam attitydförändring, mycket beroende på att de dåliga effekterna av våld har blivit alltmer tydliga, det menar bland annat Staffan Jansson, professor i folkhälsovetenskap. Idag är det få föräldrar som öppet skulle erkänna att de har använt våld för att få sina barn att lyda (Jansson 2004).

Föräldrar kan använda psykiskt och fysiskt våld för att sätta gränser och begränsa barns liv till att anpassa sig efter vad föräldrarna vill och efter de normer föräldrarna anser att barnen ska leva efter.

Det sätt som en förälder hanterar sin situation beror dessutom på hans eller hennes eget liv, livsvillkor och vilka erfarenheter han eller hon har. Här kan man anta att vuxnas egen bakgrund, traditioner som rör barnuppfostran och trosföreställningar som legitimerar ett hierarkiskt synsätt, kan göra att benägenheten att ta till våld kan öka. Föräldrar kanske inte heller ser så allvarligt på hot om våld och att utsätta sina barn för våld som metod för uppfostran och kontroll av barnen. Isdals poäng är att ju mer vanmakt föräldrar känner över att inte kunna kontrollera sina barns liv och beteende desto hårdare kan de psykiskt och fysiskt bestraffa sina barn. Rädsla för människor är mer aggressiva än de människor som är trygga och ju räddare en person är desto farligare kan denne bli. I möten med män som slår barn och kvinnor och andra män har han sammanställt följande faktorer av vad som kan vara delar av system som kan skapa vanmakt och leda till våldshandlingar:

- Trossystem, till exempel fundamentalistisk kristen tro som bygger på att kvinnan underkastar sig mannen och att barnen underkastar sig föräldrarna.
- Faktisk realitet, till exempel svåra livsvillkor.
- Biologiska och fysiska förhållanden, till exempel trötthet, sjukdom och smärta.
- Upplevelsemässig vanmakt, det vill säga *hur* en situation upplevs.
- Känslomässig vanmakt, maktlöshet inför egna eller andras känslor.

- Sexuell vanmakt, specifikt sexuella handlingar som svårighet att känna lust.

- Rädsla (Isdal 2001).

Isdal menar att i de familjer, kulturer och traditioner som sätter någons rättigheter högre än andras eller där överordnade principer sätts över den enskilda människans liv och hälsa, så kommer alltid ett utrymme för våld att skapas. I samhällen där mäns rättigheter sätts över kvinnors rättigheter och där föräldrars rättigheter gentemot sina barn är total, föds våld och förtryck. All form av religiös fundamentalism har också varit en ingång till våld. Om man är övertygad om att man har helt rätt blir våld och förtryck av dem som utmanar trosföreställningarna enklare, kanske speciellt om det är barnen i en familj som utmanar sina föräldrars tro (Isdal 2001). Det finns alltså en risk att de familjer som ser mannen som familjens överhuvud och som har en fundamentalistisk religiös tro kan komma att utsätta sina barn för förtryck och våld för att få dem att lyda regler.

I samhället där majoriteten är heterosexuella och heterosexualiteten är norm kan det vara en tillräcklig anledning för föräldrar att utsätta sina barn för kränkningar, våld och förtryck, om det visar sig att barnen är homosexuella, bisexuella eller transpersoner. För att det ska vara legitimt för föräldrar att utöva fysiskt och psykiskt våld mot barn måste brottet upplevas som så hotfullt att våld blir en rationell utväg för att få barn att lyda och upphöra med de handlingar som föräldrarna inte tycker om. Enligt Per Isdal kan de föräldrar som förväntar sig att barnen ska lyda dem utan att ifrågasätta känna en starkare vanmakt än de föräldrar som är vana vid att barn och unga har egna åsikter (Isdal 2001).

Utredningen *I god tro – samhället och nyandligheten* bekräftar Isdals resonemang. I Sverige är många unga präglade av att deras vilja och önskingar har beaktats av föräldrarna och av andra vuxna. De har upplevt förhandlingar vid köksbordet och medbestämmande i för familjen viktiga frågor samt medbestämmande i skolan. Utredningen kallar detta en demokratisk uppfostringsmodell där det inte på förhand finns något rätt eller fel, bra eller dåligt. Många saker blir föremål för diskussion mellan barn och föräldrar.

Motsatsen till demokratisk uppfostran är auktoritär uppfostran. Där är barnen underordnade föräldrarna, förväntas lyda dem utan att ifrågasätta och de ska visa föräldrarna respekt. Föräldrarna styr uppfostran med klara normer av vad som är rätt och fel, gott och ont, tillåtet och otillåtet. Det kan leda till att barn känner sig styrda och kontrollerade av sin rädsla för upptäckt och straff om de har gjort något föräldrarna anser är felaktigt. Regler och normer för hur barnen enligt föräldrarna ska leva är inte särskilt förhandlingsbara.

Utredningen som hade fokus på barn som växer upp i starkt religiösa familjer lyfter ytterligare omständigheter som föräldrar kan utsätta sina barn för och som kan leda till skadliga påfrestningar. Föräldrar kan till exempel framställa omvärlden som underlägsen, föraktlig, farlig och ond. De kan disciplinera barn med aga, hot och skuldbeläggning och utsätta dem för förödmjukande tillrättavisningar i andras närvaro. Föräldrar kan också tvinga sig på sitt barn och försöka få reda på barnets tankar och därmed överskrida gränsen till barnets ”inre värld” samt framställa sjukdom, svaghet och olyckor som följer av bristande tro, orätta tankar eller andra felaktiga handlingar (SOU 1998:113).

Olika kristna och muslimska samfund kan ha uttalade regler om att homosexualitet är synd och en ogudaktig handling. Intervjuer med kristna

ungdomar visar till exempel hur de aktivt tar avstånd från homosexuella handlingar på grund av att det är en synd mot gud och att homosexualitet dessutom är en synd som kan gå i arv från föräldrar till barn (Persson 2003).

Hedersrelaterat våld och förtryck

Hedersrelaterat våld har varit på den politiska agendan i Sverige sedan 2002. I satsningar från statens sida har fokus legat på flickor och unga kvinnor, mycket beroende på att det också är de som när de inte har sett någon annan utväg har vänt sig till samhället för att få hjälp och skydd. Samhällets insatser har därför ofta handlat om akuta omhändertaganden enligt lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU 1990:52) som ger samhället rätt att omhänderta barn och unga antingen om det finns så allvarliga brister i hemmet att det allvarligt hotar barns liv och hälsa (upp till 18 år) eller om barn och unga har ett sådant beteende att det allvarligt hotar deras hälsa (upp till 20 år).

Eftersom det fanns bristande kunskap och rutiner för hur myndigheter skulle agera i dessa fall har mycket av arbetet handlat om att utveckla och kvalitetssäkra arbetet hos skyddade boenden, polis, socialtjänst och åklagare så att de unga inte far illa när samhället går in och ska skydda dem från sina familjer. Många gånger har flickor och unga kvinnor som söker hjälp utsatts för våld under lång tid, men få har tidigare varit kända av myndigheter (Ungdomsstyrelsen 2009a).

I en studie av 38 unga som levt i skyddsboende på grund av utsatthet för hedersrelaterat våld och förtryck uppvisade 71 procent av dem olika tecken på posttraumatiska stressyndrom (PTSD). PTSD orsakas av svåra händelser som inneburit livsfara eller grova kränkningar av en persons integritet och kan, om personen inte får stöd att bear-

beta detta, leda till allvarlig ohälsa (Länsstyrelsen Västra Götaland 2009).

Begreppet hedersrelaterat våld och förtryck är ett paraplybegrepp för våldshandlingar mot och förtryck av framförallt flickors och kvinnors liv och hälsa där brotten syftar till att kontrollera kvinnors sexualitet för att inte familjen eller släkten ska förlora sitt anseende inför andra i släkten eller i relation till andra familjer. Fäder, mödrar, syskon och nära släktingar kan vara de som utövar våld och hotar flickor, kvinnor, pojkar och män. Hoten behöver inte alltid verkställas, men kan vara högst närvarande som potentiellt våld i ungas liv. De kan leva i ett gränsland mellan att vara hårt kontrollerade hemma och i skolan möta en helt annan värld (Hagberg 2009, Rädda Barnen 2006, Terrafem 2004). Fadime Sahindal beskrev en sådan kulturkrock i sitt tal i riksdagen i november 2001, något som bekräftats om och om igen i andra berättelser:

”Det synsätt som mina föräldrar hade var att familjen och släkten skulle stå i centrum, varför jag måste tänka på familjens bästa framför mitt eget välbefinnande. Det är bättre att en person lider än att en hel familj och släkt lider. Men till skillnad från mina föräldrar så levde jag i och var en del av det svenska samhället. Jag gick dagligen i svensk skola, åt svensk mat, hade svenska kompisar och tittade på svensk teve.

Självklart var jag påverkad av de synsätt och värderingar som rådde här. Jag började därför tänja mer och mer på gränserna. Jag fortsatte att träffa mina svenska kamrater, fika på kaféer och komma hem senare än den utsatta tiden.

Jag hade ju mina egna drömmar och mål här i livet. Jag ville sätta upp mina egna villkor för mitt liv, göra mina egna misstag och lära mig av dem. Och jag ville stå på mina egna två ben och ta ansvar för mina egna handlingar. Inte låta någon annan bestämma över hur jag skulle tycka, tänka och handla. För mig var det dessutom oerhört viktigt att få utbilda och utveckla mig som person. För er är detta säkert inget konstigt, eftersom det är en del av det svenska levnadssättet, men för min familj var det något oerhört skrämmande.

Deras uppfattning om svenskar och det svenska levnadssättet var att de var lösaktiga och att de varken hade kultur, moral eller etiska värderingar. Det enda de gjorde var att dricka, gå ut och dansa och ha fria sexvanor. Dessutom ansåg de att svenskar inte hade någon som helst respekt för familjelivet eftersom de skilde sig till höger och vänster.”

(http://www.fadimesminne.nu/tal_ar_fadime.html 2010-01-08)

Heder handlar om att individen är underordnad ett kollektiv och delaktig i detta. Alla kommer inte att uppleva våld men många kommer att uppleva mer eller mindre starka regler som handlar om respektabilitet, kontroll av sexualitet, oskuldsnormer för flickor, korrekt manligt och kvinnligt (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Unga försöker att liksom Fadime gjorde förhandla till sig utrymme att bestämma över sitt eget liv och vissa lyckas bra med det, andra inte. Handlingar som mord, misshandel, psykiskt våld och

tvångsäktenskap drabbar kvinnor och även män, men det kan också vara betydligt mer subtila handlingar som olika begränsningar i vardagslivet, att inte få ha pojkvän/flickvän, inte få delta i simundervisning och sex- och samlevnadsundervisning, inte få delta i könsblandade fritidsaktiviteter med mera. Heder bygger på en starkt patriarkal och heteronormativ struktur med tydlig heteronormativ hierarki med stereotypa könsroller för män och kvinnor och därmed kan även homosexualitet, bisexualitet och olika könsidentiteter bli skamfyllda handlingar. Självklart finns det stora variationer, familjer där våld inte förekommer och familjer där våld är vanligt förekommande.

I Sverige har det historiskt funnits hedersrelaterade strukturer, men de har gradvis luckrats upp (Forsberg 2007). Heder som handlar om att vara underordnad ett kollektiv och följa kollektivets regler där det är tydligt uttalat att individen är underordnad en högre princip och ett kollektiv, att mannen är den som bestämmer i familjen och att kvinnan och barnen ska lyda honom och där homosexualitet är synd, finns till exempel inom fundamentalistiskt religiösa grupper med hierarkisk patriarkal struktur.

Hedersrelaterade traditioner kan också jämföras med ett heteronormativt hierarkiskt samhälle som omedvetet och medvetet förtrycker personer som är homo- och bisexuella. Den grupp unga som blir utsatta för hot om våld eller våld i sina familjer på grund av att föräldrarna inte tolererar att de inte är heterosexuella är en riskgrupp för andra problem. Men deras villkor är inte enhetliga. Föräldrarnas normer och värderingar som rör kön, genus och sexualitet är det som ytterst kommer att avgöra om de accepterar sitt barn eller inte. Sen beror det sannolikt på hur starka dessa normer är, tillsammans med i vilken kontext för-

äldrarna finns, som avgör hur hotfull situationen blir för barnen och vilka konsekvenser föräldrarnas inställning och kanske avståndstagande får för dem.

I den kartläggning av hedersrelaterat våld mot unga på grund av sexuell läggning som genomfördes av Länsstyrelsen Skåne intervjuas några personer där religion är en del av deras utsatthet. Föräldrarna är protestanter, anglikaner, katoliker, grekiskt eller armeniskt ortodoxa, judar eller muslimer. För några, men inte för alla, blir barnens sexuella läggning ett uttalat brott mot en religion och något skamfyllt i relation till den. På olika sätt har föräldrarna med religionens hjälp försökt att kontrollera sina barns liv och sexualitet. När de känt att de förlorat kontrollen har det för vissa föräldrar inte funnits något annat medel att ta till än att hota barnen eller utesluta dem från familjegemenskapen (Länsstyrelsen Skåne 2005).

Inom vissa religiösa sekter tillämpas uteslutning för dem som inte följer de uppställda reglerna. Homosexuella handlingar kan till exempel vara ett skäl för att bli utesluten ur vissa religiösa gemenskaper. När barn bryter mot de uppsatta regler som finns kan föräldrar känna maktlöshet och vanmakt, starka trosföreställningar kan bidra till att skapa vanmakt och i förlängningen hot och våld när personer bryter mot uppställda regler (Isdal 2001).

Arrangerade äktenskap mot någons vilja

Det har generellt sett varit svårt att uppskatta hur många unga som blir utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck, mycket på grund av att det har varit svårt att hitta frågor som beskriver ungas utsatthet och att man generellt är mycket försiktig med att dra slutsatser om statistiskt små grupper och utifrån olika bakgrundsvariabler.

Ungdomsstyrelsen fick under 2008 ett regeringsuppdrag att kartlägga arrangerade äktenskap mot någons vilja bland unga i åldern 16 till 25 år. Arrangerade äktenskap mot någons vilja och tvångsäktenskap är en del av problematiken som rör hedersrelaterat våld. Fem procent av de unga mellan 16 och 25 år uppgav i Ungdomsstyrelsens kartläggning att de lever i ett sammanhang där de inte har frihet att själva välja vem de ska gifta sig med och där det finns personer eller omständigheter som kan utöva påverkan och tvång i deras val att gifta sig, detta motsvarar cirka 70 000 individer. Uppdelat på kön är det 6,6 procent av de unga kvinnorna och 3,8 procent av de unga männen. Av dessa 70 000 uppger cirka 8 500 att de under den senaste tiden har varit oroliga över att inte själva få välja vem de ska gifta sig med. Kartläggningen visade också att ungas situation är allvarligare i vissa delar av landet och i vissa områden.

Rapporten visar att begränsningar i valet av framtida partner framförallt gäller unga med utländsk bakgrund (själv född utomlands av två utlandsfödda föräldrar, alternativt född i Sverige av utlandsfödda föräldrar). Flickor med denna bakgrund uppger i störst utsträckning att de har begränsningar eller villkor för äktenskap och det är de som i störst utsträckning uppger oro för att

inte själva kunna välja partner. Det finns också ett fåtal unga med nordisk bakgrund som har begränsningar som rör valet av äktenskapspartner.

De unga som har begränsningar i valet av äktenskapspartner lever i högre grad än andra unga i stereotypa könsroller. Flickor som upplever begränsningar uppger i högre grad än andra flickor att killar anses vara mer värda än tjejer i deras familj och att de förväntas vara oskuld fram till att de ska gifta sig samt att de inte får umgås med killkompisar eller ha pojkvän. Flickor och unga kvinnor med utomnordisk bakgrund anger att deras sexualitet är begränsad av föräldrarna oavsett om de tillhör gruppen med fritt val eller de med begränsat val, något som också andra studier har visat (Forsberg 2007).

Det är betydligt vanligare att unga som inte själva får välja framtida partner utsätts för hot, våld och kränkningar av familj och närstående än övriga unga. De flickor och pojkar som uppger att de har begränsningar uppger i högre grad än de som inte har sådana begränsningar att de har känt oro eller varit rädda för att deras familjer kommer att få reda på att de gör något som de vet att familjen inte accepterar. Bland de unga med begränsat val så är hot om att bli utkastad hemifrån och hot om att skickas iväg hemifrån betydligt vanligare än hos andra unga.

Att leva med begränsat val bidrar sannolikt till ungas utsatthet också inom andra områden. Ungas som har begränsningar i förhållande till äktenskap och partnerval uppger i lägre grad än de som har ett fritt val att de trivs och känner sig respekterade i sin familj. De uppger i stor utsträckning att det ofta blir konflikter i familjen om deras framtid. De upplever också i högre grad än andra inskränkningar i val av religion och politisk åskådning.

Pojkar och unga män uppger att de utsätts för betydligt mer fysiskt våld av föräldrar och närstående än flickorna som istället uppger att de är mer socialt begränsade, till exempel att de måste komma hem direkt efter skolans slut, att de inte får delta i vissa aktiviteter i skolan, att de måste hjälpa till mycket hemma och att de får inte ha pojkvän. Om vi sätter detta i samband med Isdals resonemang kring hierarkisk ordning där barn ska underkasta sig föräldrar eller ett kollektiv, vilket medför ökad risk för våld, så utgör de unga som lever med begränsningar som rör äktenskap en särskild riskgrupp. De har behov av råd och stöd för sin situation, men analysen visar att de i väldigt liten utsträckning sökt stöd från samhället.

Inom ramen för rapporten gjorde Ungdomsstyrelsen en kartläggning av samtliga länsrättsdomar 2007 om omhändertagande av unga enligt 2 § LVU, brister i hemförhållandena. Granskningen av domarna visade att en tredjedel av alla flickor som omhändertogs av samhället under 2007 hade sökt hjälp av samhället på grund av att de riskerade ett arrangerat äktenskap mot den egna viljan. Analysen visade dessutom att både mödrar och bröder kunde vara aktiva i misshandel och kontroll av flickorna.

Två av de enkäter som användes i kartläggningen innehöll frågor om hur barn och unga uppfattade att deras föräldrar skulle agera om barnen var homo- eller bisexuella. Analysen av dessa enkäter visade att både 15- och 18-åringar bedömer att föräldrarna har en icke-tolerant syn på homosexualitet. Att leva med en tro att föräldrarna inte accepterar icke-heterosexualitet leder till att unga som är homo- och bisexuella kan känna tveksamhet och oro att berätta för sina föräldrar om sin sexualitet och/eller könsidentitet.

- Bland de cirka 3 000 15-åringar som svarade på Stockholms stads enkät *Ung08* var det en låg andel som svarade att deras föräldrar skulle tillåta dem att ha ett homosexuellt förhållande, oberoende av kön och om de har svarat att de fritt får välja vem de ska gifta sig med eller inte.

- Bland de cirka 5 000 personer i år 2 i gymnasiet som svarade på Socialstyrelsens enkät under 2006 (Socialstyrelsen 2007a) är det en högre andel av de unga som har begränsningar som rör valet av partner som anser att det skulle bli allvarliga problem om de hade ett homosexuellt förhållande och att föräldrarna inte skulle acceptera det än bland andra unga. Samtidigt så är det nästan en tredjedel av de unga som inte vet hur föräldrarna skulle agera (Ungdomsstyrelsen 2009a).

Ungdomsstyrelsens slutsatser

Cirka 70 000 personer mellan 16 och 25 år har olika begränsningar som rör valet av vem de ska gifta sig med. Av dem har 8 500 personer under den senaste tiden varit oroliga för att inte själv få välja partner – de personer som är oroliga är en riskgrupp.

Unga homosexuella, bisexuella och transpersoners livsvillkor, i relation till frågan om de själva får välja vem de ska gifta sig med eller i relation till hedersrelaterat våld och förtryck, går inte att analysera genom statistik men vi drar slutsatsen att de, om de lever med begränsningar som rör valet av vem de ska gifta sig med, löper hög risk för psykisk ohälsa. Hypoteserna bakom denna slutsats är:

- att det förekommer att unga inte får bestämma över vem de ska gifta sig med.
- stark heteronormativitet där flickor är allt från lite till hårt begränsade i det vardagliga livet som rör familjen, skolan, fritiden och vänner.
- pojkar är delaktiga i kontrollen av sina systrars liv.
- specifika begränsningar som rör sexualitet – främst för flickor.
- att unga upplever att föräldrarna skulle bestraffa homo- och bisexualitet.

Unga trans- och intersexuella villkor är omöjliga att analysera genom statistik, men genom att visa hur livsvillkoren för unga som lever med begränsningar som rör äktenskap kan se ut, kan man dra slutsatsen att även dessa unga kan vara mycket utsatta för förtryck i den familj de växer upp i.

Ungas egna röster

I de intervjuer som har gjorts med unga om deras sexuella läggning och hedersrelaterat våld och förtryck går det att se hur unga förhåller sig till de regelsystem som finns, men också till skolan. Vi har här använt sex intervjuer som är genomförda av organisationen ALMAeuropa i en ännu opublicerad rapport som Ungdomsstyrelsen har fått tillgång till inom ramen för denna utredning. Intervjuerna har fokuserat på unga som lever med hot att bli utsatta för hedersrelaterat våld och förtryck på grund av sin sexuella läggning. Ingen transperson har intervjuats. RFSL Ungdom och ALMAeuropa ska under de kommande åren genomföra ett kartläggnings-, utbildnings- och opinionsutbildningsprojekt om unga som lever i hedersrelaterade miljöer. Projektet har nyligen fått stöd från Allmänna arvsfonden.

Innan Ungdomsstyrelsen fick tillgång till materialet hade intervjuerna avpersonifierats, även tid och plats har ändrats för att intervjuerna

inte ska kunna gå att känna igen. Intervjupersonerna har läst och godkänt intervjuerna. Det är bara Karim och Jimmy som godkänt en återgivning av intervjun med direkta citat. De andra intervjuerna är skrivna som berättelser.

Dubbelliv

Unga som inte kan eller inte vill berätta för sina föräldrar om sin sexuella läggning lever ett dubbelliv. De håller sina familjer utanför och lever ett liv hemma, ett annat i skolan och kanske ett tredje i en annan stad dit de åker då och då för att kunna vara sig själva. Bland de intervjuade kom Karim, Jimmy och Rania underfund med att de blir attraherade och kära i personer som har samma kön som de själva i tidiga tonåren. För Maria, som blir kär i och har sex med tjejer, var det först långt senare som hon förstod sig själv. BB säger att hon växt upp i en begränsad miljö där elaka skämt om homosexuella alltid handlade om män medan detta att vara lesbisk överhuvudtaget inte fanns. Under hela sin uppväxt kan de som Karim, som går sista året i gymnasiet, ha vuxit upp med föreställningen att kille och kille inte går ihop.

”Vad ska jag göra? Vad säger familjen, vad säger omgivningen om jag kommer ut med det här? Alla skulle ju försöka lämna mig. Då blir det väldigt mycket bråk med sig själv, nämen det går inte, och då försöker man förneka det. ... Men i slutändan visar det sig att man inte kan styra och ställa över sina känslor, då får man bara ta det.”

(Karim)

Rania berättar om sig själv och om Leila som är avlägset släkt med henne. Hon berättar att de båda ganska tidigt i livet kände att de var lesbiska och det var när de var 15 år som de började titta mer

intensivt på varandra, de blev i all hemlighet ett förälskat par. De brukade träffas i en annan stad för att kunna vara mer öppna med sin relation. Rania tror att de undgick upptäckt för att lesbiskhet var så osynligt och att föräldrar och släktingar enbart trodde att de var nära vänner.

Mika är en ung man som upptäckte sin sexuella läggning när han var 16 år. Upptäckten gjorde honom fylld av ångest och djupt oroad. För Mika är det enligt den kultur han bär med sig en dödsynd att vara sexuellt intresserad av personer av samma kön och det är något av det mest skamfyllda som finns. Han försökte förtränga sina känslor. På en fest när han hade druckit mycket alkohol hade han sex med en killkompis. Mika fick stark ångest efteråt och var livrädd för att det skulle spridas ett rykte om vad han hade gjort. Han stämde träff med kompisen han hade haft sex med och slog till honom hårt och sa sedan att han måste hålla tyst om vad som hade hänt. Lite senare, på en semester i hemlandet, träffade Mika en något äldre man som han inte kände sedan tidigare på ett uteställe. Den här gången visste Mika vad som hände och att han själv var det som han föraktade mest av allt – homosexuell. Han träffade mannen fler gånger, trots allt kände han sig upprymd och nästan lycklig. När han kom hem förträngde han allt igen.

”Jag är en ung homosexuell kille med en kultur som inte tillåter det tyvärr. Jag får leva med att dölja mig själv, typ hela tiden ... dölja sig själv är att inte kunde visa sina riktiga åsikter, bland annat kan man inte prata eller bete sig som man vill, man kan inte vara den person man vill vara utan måste hela tiden anpassa sig till andra. ... När jag är utanför hemmet, i mitt samhälle där vet jag att ingen känner mig och jag kan vara mig själv, då är

jag en helt annan person. Men när jag är hemma är jag en helt annan person, man håller allting för sig själv. Man delar inte med sig, man är inte livlig, man tycker inte att livet är så roligt längre. Det är som att allt går enligt en plan.”

(Karim)

Maria är en ung kvinna som också var omhändertagen under en period under tonåren på grund av att hennes mamma och syskon misshandlade henne. De enda gångerna hon kunde vara utanför släktens kontroll var när hon skolkade och hon började röka hasch. Det var när hon hamnade på akutmottagningen efter att Marias mamma och äldre bröder hade slagit henne som hon blev akut omhändertagen. På behandlingshemmet där hon blev placerad började en tjej flörta med henne och komma med sexuella inviter. Maria blev först irriterad, men sen för att det enligt henne själv inte fanns några killar på hemmet, gick hon med på att ha sex. Hon blev kär. Hon hade haft sex med killar tidigare, men att ha sex med en tjej var helt annorlunda. När föräldrarna fick reda på att Maria hade en flickvän, tog de helt avstånd från henne.

Psykiskt och fysiskt våld

De personer som har intervjuats upplever hot från familjen, fast de inte alltid är konkret uttalade. De är övertygade att något allvarligt kan hända, som att de skulle kunna bli dödade av sin familj. I det dubbelliv som de lever är de rädda för upptäckt, att de ska bli sedda av släktingar när de är ute med pojk- eller flickvänner eller när de besöker gayklubbar. De tror att de kan leva ett dubbelliv så länge som föräldrarna inte kan sätta ord på deras läggning.

Karim säger att han inte är rädd för att någon i familjen ska göra honom fysiskt illa. Däremot är han rädd för vilka psykiska och sociala conse-

kvenser det skulle få om familjen fick veta något om vem han egentligen är. Han säger att han vet att alla i familjen då kommer att lämna honom och att ingen skulle vilja ha kontakt med honom. Han tror att han i framtiden kommer att få psykiska problem med att förtränga sina känslor, men han vet inte hur han ska göra för att han är socialt beroende av sin familj, utan dem är han ingen.

”Jag älskar min familj för mycket för att gå fram till dem och säga att jag aldrig kommer att kunna gifta mig med en brud och att jag är homosexuell.”

(Karim)

Jimmy, 18 år, var under några år omhändertagen av socialtjänsten på grund av att han hade blivit utsatt för misshandel av sin farbror. När Jimmy var 14 år kom hans farbror till fritidsgården och drog ur Jimmys örhänge och kallade honom för bög. Ändå har hans föräldrar inte tagit det till sig.

”Om de skulle få reda på det här skulle de bli ... ja de skulle inte acceptera det. Därför har jag hållit mig undan lite. ... Ryktena gick om att jag var bög och brorsan fick reda på det. Min brorsa sa det till min andra bror och sen fick hela familjen veta det, förutom mina föräldrar. Men sen sa de till mina föräldrar att jag var bög men de trodde bara att det var ett skällsord. ... Min morsa sa en gång 'Bara du är lycklig så skiter jag i vilket'. Sen vet jag inte vad hon menade med det, om hon syftade på att hon visste eller om det handlade om andra saker.”

(Jimmy)

Om föräldrarna fick reda på det tror Jimmy att han skulle få det svårt.

”Jag tror faktiskt att min mamma skulle börja gråta och tro att jag har tappat förståndet, tycka att hon har misslyckats. Det tror jag. Även om hon kanske skulle acceptera det i slutändan tror jag hon skulle känna så. ... Men de andra skulle inte köpa det. Min pappa kanske skulle försöka ta mig till hemlandet eller någonting, på något sätt. Han är svag här, där borta är han inte svag. Där får han göra som han vill, men här får han inte det. Det tror jag, de hade fryst ut mig, slängt ut mig för att de inte kan göra något annat. Hade det varit i hemlandet kanske de hade, pappa hade säkert dödat mig. Men eftersom vi är i Sverige skulle han nog inte göra det, jag tror han är lite rädd för det. Jag vill inte säga att de vill döda mig för det låter så otrevligt att säga det, men det är klart att om de får svart på vitt att jag är böj, det skulle nog min bror också göra.”

(Jimmy)

Jimmy har idag lite kontakt med sin familj på grund av att han är rädd. De latent hoten som unga kan leva med skapar en osäker och pressad livssituation som också drabbar pojk- och flickvänner, som för Peter 20 år som var tillsammans med Sami. Peter uppfattade det hela tiden som en kluvenhet för Sami att identifiera sig som homosexuell. Sami ville inte heller delta i aktiviteter inom gayrörelsen. Efter ett tag flyttade Peter och Sami ihop men var i alla sammanhang där Samis familj var med bara bästa kompisar. Peter tyckte med tiden att det kändes alltmer olustigt att leva ett dubbelliv där han å ena sidan var ihop med Sami,

men så fort det gällde Samis familj, var en kompis. Sami var hela tiden tvekydig så fort hans syskon var med, när han och Peter gick ut tillsammans. Med tiden blev Sami allt mer rädd att något skulle hända honom och så också Peter. Bland annat berättade Sami för Peter att hans ansikte hade skurits bort från ett familjeporträtt. När Peter fick ett nytt jobb i en annan stad och ville att Sami skulle flytta med förändrades allt drastiskt. De började bråka allt mer. Sami mådde fruktansvärt dåligt. Till slut flyttade Peter till den andra staden. Sami följde inte med.

De intervjuade har också upplevt mobbning och utfrysning i skolan och i fritidsverksamheter på grund av sin sexuella läggning. Ingen av de intervjuade som har haft kontakt med skolkuratorer, skolsköterskor eller sjukvården har berättat om sin situation hemma som bakgrunden till att de mår dåligt.

”Jag sökte hjälp hos kuratorn när jag gick i nionde klass. Jag vågade inte riktigt säga till kuratorn vad mitt riktiga problem var mer än att jag bara var deprimerad. Kuratorn kunde förstås inte förstå vad som gjorde mig deprimerad.”

(Karim)

Jimmy vände sig till en lärare en gång och berättade att han mådde dåligt. Läraren kontaktade familjen och familjen blev enligt Jimmy helt galen.

”Hon trodde att hon kunde hjälpa mig genom att säga att jag mådde dåligt och att de måste bättra sig, det blev bara värre.”

(Karim)

Rania berättar att hon var så rädd för att hon och Leila skulle bli upptäckta att hon blev sjuk och sökte psykiatrisk hjälp, men hon vågade inte avslöja anledningen till sin oro, därför kunde de inte hjälpa henne. Hon kände att varken sjukvården eller psykiatrin skulle kunna förstå hennes problem för att de har för liten kunskap om hur unga med hennes kulturella bakgrund kan ha det och därför kan hon inte söka sig till samhällets institutioner för att söka hjälp.

Mika flyttade hemifrån till en ny stad, ungefär samtidigt som familjen hade valt ut en tjej som han kunde gifta sig med. I skolan träffade han en kille som han blev kär i. Mika pendlade nu mellan två sinnesstämningar: glädjen över att ha funnit kärleken och skammen över sig själv. En dag fick tre tjejer från Mikas släkt syn på Mika och hans pojkvän. Mika fick stark ångest och tog för många lugnande tabletter, han fick åka ambulans till sjukhuset för magpumpning och vägrade berätta för sjukhuspersonalen om vad som låg bakom självmordsförsöket. Hans pojkvän hade sett till att familjen inte fick reda på att han låg på sjukhus genom att säga till läkaren att om slakten fick reda på självmordsförsöket så kunde Mika vara i allvarlig fara. Men eftersom Mika fortfarande var skriven hos sina föräldrar så fick de efter några dagar ett brev med en räkning från sjukhuset. Det blev en stor konflikt, föräldrarna ville till varje pris veta varför han hade legat på sjukhus och de trodde inte på hans berättelse om att han hade blivit matförgiftad.

BB, som är gift, och helt styrd av sin familj, fick efter en period när hon hade mått mycket dåligt, börja jobba för sin man. På sin arbetsplats blir hon erbjuden en kurs med facket. Under kursen har hon väldigt roligt, särskilt tillsammans med en av de kvinnliga arbetskamraterna. De tittar på varandra. Plötsligt blir BB medveten om de känslor hon tror hon har haft hela livet, men som hon

har förträngt och hon blir kär i sin arbetskamrat. Tillbaka till vardagen fortsätter livet som vanligt. BB mår allt sämre och glider in en depression för att hennes livssituation hindrar henne att ta steget och inleda en relation med kvinnan hon är kär i. Tiden går och arbetskamraten flyttar till en annan stad och blir ihop med en annan kvinna. BB går under av sorg och försöker ta sitt liv, hon överlever trots att hon är allvarligt skadad.

Löser sin utsatthet på egen hand

Intervjuerna visar hur ensamma intervjupersonerna är i sina tankar om vad som pågår i deras liv och hur de ska lösa sin, som de många gånger uppfattar, hopplösa situation. De vill leva sitt liv, men utan att förlora sin familj som de vet inte skulle acceptera dem om de berättade om vem de egentligen är.

Trots att de kommer i kontakt med sjukvården, så berättar de inte om bakgrunden till depressioner, ångest och självmordsförsök. Anledningarna är att de varken litat på att sjukvården kan göra något och att de är rädda för att föräldrarna ska få reda på det så att det blir värre för dem. För att lösa sin livssituation har intervjupersonerna istället egna strategier.

Maria lämnar efter några år behandlingshem och familjehem och flyttar till en större stad där hon träffar en man med liknande kulturell bakgrund. De har väldigt roligt tillsammans och Maria som varit omhändertagen och inte kan ha kontakt med sin familj får bra kontakt med mannens familj. Livet börjar ordna sig för henne. Men så möter hon en kvinna genom jobbet, det uppstår en stark laddning mellan dem och de inleder en sexuell relation. Hennes pojkvän får reda på det och blir helt förkrossad. Han skyller på att Maria har blivit förförd av kvinnan. Maria känner sig enormt skyldig och gör slut med sin pojkvän, men hon har sådana skuld känslor för att hon uppfattar honom

som allvarlig och seriös. De träffas igen och Maria berättar då att hon är sexuellt intresserad av tjejer – att relationen med kvinnan handlade om att hon själv också ville. Till slut väljer Maria att gifta sig med sin pojkvän eftersom han vill henne väl. Hon har lovat honom att hon aldrig mer ska ha en sexuell relation med en kvinna.

Karim har ett förhållande med en kille som bor i en annan stad. De träffas när de kan, oftast hos honom eller i en annan stad, men inte där Karim bor. Men han tänker gifta sig med en kvinna. Gifta sig och sedan skilja sig när de har fått barn. Då har han uppfyllt sin plikt mot familjen. Han tror att han kanske någon gång i framtiden kan berätta för sin familj att han är homosexuell, men han vet inte.

Även Mika ska gifta sig. Familjen har valt ut en flicka till honom. Han tänker gifta sig och skaffa familj och leva ett normalt liv. Jimmy ska gå klart sin utbildning och sedan tänker han flytta utomlands för att få sin frihet. Han vet att hans familj aldrig kommer att acceptera honom som han är. Han tycker inte att de känner honom och han är rädd för vad de kan göra med honom om de får veta vem han är.

För Rania och Leila blev situationen alltmer pressad. De hade under många år varit så försiktiga och de hade utvecklat ett avancerat kodsysteem för att kunna prata med varandra om saker som gällde deras förhållande. Rantias kusin Hussein som hon visste var homosexuell hade i hemlighet ett förhållande med Mohammed. Så efter mycket övertalning, diskussioner och planering så bestämde paren sig för att gifta sig med varandra för att kunna leva ihop. Utåt mot familjen och samhället bor de i samma hus som två gifta heterosexuella par, men inåt bor Rania med Leila och Mohammed med Hussein. Deras liv består av ett pussel, men detta var enligt Rania den bästa lösningen på deras problem.

De sex intervjupersonerna försöker under stor vanda lösa sina problem. Deras kännedom om ideella organisationer är dålig, de vet inte alltid att det finns stöd att få, att de till exempel kan söka stöd och hjälp från webbplatsen heder.nu. Att engagera sig i RFSL kan de uppleva som hotfullt och skrämmande för att de då hamnar i ett sammanhang med personer som är öppna med sin sexuella läggning, medan de inte alltid är det. De kan också vara rädda för att bli upptäckta och avslöjade, något som de fruktar mest av allt.

Avslutande diskussion

I rapporten *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning* (Länsstyrelsen Skåne 2005) kartlades olika myndigheters kännedom om dessa unga inom Skånes län. Kartläggningen visar att unga homo- och bisexuella som far illa i sina familjer är osynliga för skolan, på ungdomsmottagningar, inom socialtjänsten och hos polisen. De är inte bara osynliga för att personalen har svårt att tolka utsattheten för våld och förtryck på grund av hedersrelaterade traditioner, utan också för att personalen osynliggör frågan om homo- och bisexualitet. Bland de 53 unga som intervjuades i rapporten fanns några lysande undantag på hur yrkesverksamma hade hjälpt unga. Men en majoritet beskrev hur ingen hade förstått dem eller kunnat hjälpa dem. Så ungas upplevelse av att ingen förstår dem stämmer tyvärr med olika yrkesverksammas kompetens i frågan (Länsstyrelsen Skåne 2005).

Intervjuerna med unga i rapporten bekräftar de sex intervjuer vi har redogjort för här – att de unga i stort sett agerar på egen hand för att lösa sina problem utan att vända sig till någon annan för att få stöd. Ibland blir en partner inblandad och upplever hoten från familjen på nära håll tillsammans med en vanmakt över att de inte kan göra något för att de då kan röja sin partner. Vissa av dem som intervjuats har upplevt traumatiska händelser och kan agera självdestruktivt. Flera mår dåligt och har självmordstankar. De har upplevt hemlöshet, begränsad rörelsefrihet, förlust av tillhörighet och trygghet och frånvaro av bekräftelse. Orsaken till deras utsatthet är deras familjer. Dessa unga saknar tro på myndigheternas insatser, att myndigheter verkligen kan hjälpa dem i deras livssituation på grund av att de har en missstro som rör myndigheternas kunskap om både deras ”kultur” och homosexualitet eller bisexualitet (Länsstyrelsen Skåne 2005).

I debatten om hedersrelaterat våld har mycket kraft ägnats åt att definiera våldet och likheter och skillnader mellan mäns våld mot kvinnor och hedersrelaterat våld och förtryck (Larsson & Engman 2004). Debatten har inte haft ett hbt-perspektiv. Inte heller har våldet och förtryckets konsekvenser för pojkar och män blivit undersökt särskilt mycket. Först under 2009 publicerades två böcker som fokuserade på hedersrelaterat våld och förtryck i relation till män och pojkar. Dessa båda böcker visade med tydlighet hur hedersrelaterade traditioner tillsammans med våld är högst närvarande i mäns och pojkars liv eftersom det är de som upprätthåller hoten och kontrollen av systrar, kusiner, mödrar och även av män. Våldet och kontrollen får en del av dem att må psykiskt dåligt och söka hjälp (Baladiz 2009, Gungör & Dervish 2009).

Ytterligare dimensioner som kan läggas till pojkars och mäns kontroll och förtryck av flickor och kvinnor handlar om intolerans och osynliggörande av homosexualitet, bisexualitet och transsexualitet tillsammans med hot och våld mot unga på grund av deras sexuella läggning och/eller könsidentitet. I fall som rör hedersrelaterat våld kan det finnas ett definierat kollektiv, där familjen är större än enbart mamma, pappa och syskon, men inte alltid. Religion kan användas för att begränsa, förtrycka och exkludera icke-heterosexuella personer. I fall som rör barn skapar hot och våld från nära familjemedlemmar alltid en utsatt livssituation.

De unga som intervjuats av ALMAeuropa och även av de unga som är intervjuade i Länsstyrelsen i Skånes rapport lever med en oro för och osäkerhet om vad föräldrarna skulle tycka om de visste, en del lever med latent hot andra med uttalade hot. De kan känna skam och skuld över sin sexualitet och över att de har gjort och kan göra sina föräldrar djupt besvikna. Intervjuerna

visar att det räcker med att de unga känner till att deras sexualitet är förbjuden för att de ska bli rädda för konsekvenserna av sin kärlek eller av sina sexuella handlingar.

Det som de framförallt är rädda för är att familjen ska få veta vem de är och vilka konsekvenser det kan få i deras dagliga liv. Som en av intervjupersonerna säger så är det inte samhällets homofientliga attityder som är hans huvudsakliga problem, utan det är hans familjs latenta hotfullhet.

De unga homo- och bisexuella samt unga transpersoner som drabbas av begränsningar i sitt liv på grund av hot, våld och förtryck från familjen och dessutom utifrån en kollektiv kontext måste därför få ett särskilt stöd av samhället. För att komma åt problemet måste samhällets olika institutioner arbeta förebyggande mot de risker som vi har identifierat här, mot föräldrars våld och förtryck av unga människor.

Detta kapitel visar att unga som inte är heterosexuella löper högre risk att drabbas av hot om våld och våld av vuxna i sina familjer än andra unga. För att förebygga att unga homosexuella, bisexuella och transpersoner far illa bör samhällets olika verksamheter generellt arbeta mer aktivt för att föräldrar inte ska diskriminera, kränka, hota och utsätta sina barn för våld. Samtidigt bör de ge relevant kunskap till föräldrar, barn och unga om sexualitet, genus, identitet och jämställdhet. Det är värt att ta ungas syn på sina föräldrars intolerans på allvar. Unga homosexuella, bisexuella och transpersoner är en riskgrupp för andra problem, inte på grund av deras sexualitet och könsidentitet, utan på grund av föräldrarnas och samhällets osynliggörande och deras utsatthet för våld i familjen.

Intervjuer med organisationer som stödjer unga hbt-personer

Ungdomsstyrelsen har intervjuat två organisationer som arbetar för att främja hbt-personers hälsa. De riktar sig till unga som inte är öppna med sin sexualitet eller könsidentitet, till unga där familjen inte accepterar deras läggning, till unga som utsätts för våld av föräldrar eller släktingar och till unga som av andra skäl behöver stöd. Intervjuerna kompletterar Ungdomsstyrelsens analys av hur det kan vara att som ung hbt-person leva i en hbt-fientlig familj. Den ena organisationen heter Arabiskt initiativ och är en lokal grupp inom Svenska Mellanöstern och Nordafrikagruppen. Den andra organisationen är RFSL-rådgivningen i Skåne som driver det nationella projektet heder.nu.

Arabiskt initiativ

Intervju med Ali Al-basri och Yasmin Khodr

Arabiskt initiativ är en lokalgrupp inom Svenska Mellanöstern och Nordafrikagruppen. Gruppen startade sitt arbete våren 2009 och inriktade sig särskilt på att uppmärksamma och göra aktiviteter för hbt-personer med utomeuropeisk bakgrund, som de ansåg var en marginaliserad grupp både inom samhället i stort och inom hbt-samhället. Under perioden maj 2009 till januari 2010 har de haft ett projektstöd inom EU:s mobilitetsprogram Ung och Aktiv i Europa.

Arabiskt initiativ vill:

- främja intresset för arabisk kultur och bidra till kulturell mångfald i Sverige.
- främja inkludering, delaktighet och inflyttning av hbt-personer med arabiskt ursprung och gruppens möjlighet till organisering och interaktion med andra grupper i samhället.
- erbjuda internationell verksamhet.
- sprida information och uppmuntra till diskussion i nationella och internationella frågor, vilket syftar till ökad förståelse för, medvetenhet om och främjande av gemenskap mellan folk, länder och kulturer i världen, med fokus på Arabvärlden.
- främja kultur-, kunskaps- och erfarenhetsutbyte mellan Sverige och Arabvärlden som utgår från ömsesidig respekt, tolerans och värdighet.
- ta aktiv del i svenskt och europeiskt utvecklings- och kulturutbyte med Arabvärlden exempelvis genom att delta i europeiska ungdomsprogrammet EURO-MED eller inom ramen för SIDA:s utvecklingsarbete i regionen.

- driva frågor om mänskliga rättigheter, hbt-rättigheter och de ojämlika maktförhållanden som råder i Arabvärlden.
- främja demokrati och aktivt medborgarskap.
- arbeta mot rasism, diskriminering och islamo- och arabofobi.

Ali Al-basri, ordförande för Arabiskt initiativ och vice ordförande Yasmin Khodr berättar att det saknas unga med utomeuropeisk bakgrund inom många hbt-organisationer. Organisationerna kan också sakna strategier för att bekämpa rasism och intolerans inom de egna leden, mycket för att man inte gör en analys av villkoren för unga hbt-personer med invandrarbakgrund och utomeuropeisk bakgrund, som utöver att mötas med homofobi, bifobi och transfobi också kan bemötas med rasism, främlingsfientlighet och islamofobi. Ali Al-basri säger:

”Det saknas ett mångkulturellt utbyte inom hbt-samhället. Ofta lyfter olika myndigheter fram ungas begränsningar i familjer med invandrarbakgrund, men vi är inga offer.” (Ali Al-basri)

Arabiskt initiativ vill visa hur hbt-kultur kan se ut i arabiska länder och därmed motverka stereotypa bilder. De vill på så sätt också ge unga som har bakgrund i dessa länder ett ökat handlingsutrymme. Det inkluderande och gränsöverskridande perspektivet är viktigt. I styrelsen sitter till exempel två personer med etnisk svensk bakgrund.

Både Ali och Yasmin ingår i en liten kärngrupp på cirka tio personer som träffas varje vecka och pratar – det är en viktig plattform för dem. Utöver detta har Arabiskt initiativ en medlemsklubb på sajten Cruiser med över 100 medlemmar. Cirka 30–40 personer har blivit medlemmar via deras webbplats. De erbjuder aktiviteter, debatter och fester. På Pride-festivalen anordnade Arabiskt initiativ seminarier. Festerna är välbesökta av personer med utländsk bakgrund. Man kan säga att vi har nått hbt-personer med utomeuropeisk bakgrund men färre svenskar, säger Ali.

”Homofobi förekommer inom olika grupper och tar sig olika uttryck. Det arbete som RFSL har gjort är otroligt viktigt, men vi behöver gå vidare och arbeta med andra grupper, som med olika invandrargrupper. Det finns dessutom personer i samhället som sprider felaktiga saker om araber och muslimer. När man har en viss kulturell bakgrund kan man få en etikett på sig som man ska passa in i, men den stämmer sällan.” (Ali Al-basri)

Debatten om hedersrelaterat våld är stereotypiserande menar både Ali och Yasmin. Det förtryck som möter hbt-personer med invandrarbakgrund kategoriseras som *hedersrelaterat* men finns också i det svenska samhället. Även unga med etnisk svensk bakgrund kan bli utkastade från sin familj om de kommer ut som hbt-personer men då är det inte hedersrelaterat. Definitionerna av heder som olika myndigheter har tagit fram, gör det så smalt, så få passar in i dem. Trots detta kan många anse att det här gäller alla personer och familjer som kommer från arabiska länder, eller de som är muslimer. Det finns inga nyanser, det svenska samhället definierar den arabiska eller muslimska hedern som våld och förtryck medan den svenska hedern är "god och välvillig". Ali och Yasmin menar att detta är stereotypiserande, eftersom begreppet heder lika väl kan stå för motsatsen.

Enligt Arabiskt initiativ har det på många sätt varit offren för grovt våld som definierar hur man ska jobba med frågan, de kan ibland ha ett hat mot sin kulturella bakgrund, som fångas upp av organisationer som driver frågorna vidare. Det bidrar inte till dialog med olika etniska grupper och föreningar i hur man kan jobba förebyggande mot våld. Grova generaliseringar förvärrar klyftan mellan det svenska samhället och personer som kommer från andra länder. Det enda som är bra blir det svenska samhället, som räddade mig, säger Ali. Precis som att allt i den arabiska eller nordafrikanska kulturen skulle vara dåligt. Det underlättar inte situationen för hbt-personer som har sin bakgrund i dessa länder. Våra medlemmar är inte alltid öppna med sin sexualitet säger Ali.

"Det är viktigt att komma ihåg att detta att prata om sexualitet är tabu inom den arabiska kulturen. Unga pratar inte om sex med sina föräldrar och omvänt. Så därför är det en stor sak om man kommer hem och berättar att man är homosexuell. Att då lyda rådet att det är det enda rätta att göra, kan leda till att unga far illa i krocken med föräldrarna. Det finns en åsikt bland hbt-organisationer om att det enda rätta är att manifestera sin sexualitet, men för vissa av oss med denna bakgrund kommer aldrig komma ut-processen att ske. Alla vill inte komma ut, men de kan ändå behöva stöd, utan att bli sedda som offer eller som att de har internaliserat ett förtryck." (Yasmin Khodr)

För Arabiskt initiativ är det viktigt att se vad individen själv vill göra. Om unga vill komma ut med sin sexualitet och berätta för sin familj, ja då är det viktigt att de får stöd för det och att de får de redskap de behöver från sin egen kultur eller från sin egen religion för att kunna berätta för sin familj. Om man riskerar tvångsäktenskap, ja då kan de unga till exempel kontra med att säga att det inte är tillåtet, och hitta stöd för det i religionen. Och för de som blir omhändertagna av samhället som säger att de ska få skydd så är det en otroligt utsatt situation att hamna i en fosterfamilj, utan att ha kontakt med sin egen familj. De som stöts ut från sin familj kan ha svårt att hantera sin livssituation.

”Vi behöver ge dem råd utifrån hur de vill leva sitt liv, inte utifrån en norm som säger att det är viktigt att komma ut med sin sexualitet. Vill de inte vara öppna med det för familjen, stöd dem i detta.” (Yasmin Khodr)

*”Det kan skapa väldigt mycket ångest att bara säga gör det du mår bra av. Man måste ge unga personer stöd och råd i hur de kan agera. Det kan vara en stor skillnad i hur familjen reagerar om man kommer ut när man är 16 eller när man är 25 år och under tiden kan man ha haft möjlighet att påverka dem.”
(Ali Al-basri)*

Om Arabiskt initiativ har möjlighet kommer de att starta stödgrupper för unga där de kan få stöd och råd. Vi har ett ansvar att komma med motbilder, fortsätter Ali. Vi bidrar till stereotypiseringen om vi aldrig lyfter fram de som är öppna med sin sexualitet och som har invandrarbakgrund. Att skapa möten mellan människor är det viktigaste sättet att motverka fördomar, säger han. Interkulturella evenemang och internationellt engagemang bidrar till ökad förståelse. Ali säger:

”Vi skulle komma mycket längre i arbetet mot diskriminering om fler arbetade med många olika perspektiv samtidigt.” (Ali Al-basri)

Under hösten 2009 fick Arabiskt initiativ tillsammans med Svenska Mellanöstern Nordafrikagruppen (MENA-gruppen), RFSL Förbundet/Asylgruppen, Gay Camp, Migrationsverkets HBT-nätverk Beyond Borders, Pride House (Pride festivalen), Hatem & Sjunghamn Juristbyrå AB stöd från Ungdomsstyrelsen för att bilda ett nätverk. Nätverkets målgrupp är hbt-flyktingpersoner som är inne i en asylprocess, de som fått avslag och de som fått uppehållstillstånd, men ännu inte är svenska medborgare. Syftet med nätverket är att utbyta erfarenheter, samarbeta och lyfta in målgruppens problemformuleringar och behov samt analysera vilka åtgärder som krävs för att förbättra deras livssituation.

Heder.nu på RSFL-rådgivningen i Skåne

Intervju på RFSL-rådgivningen i Skåne med Elisabet Nidsjö som är legitimerad psykolog och arbetar med den psykosociala mottagningen samt webbplatsen heder.nu, med Gabriel Nilbo som är socionom och arbetar med den psykosociala mottagningen och Komikondom samt med Mikael Andersson som är informationssekreterare och arbetar med Safe6.nu.

RFSL-rådgivningen i Skåne har funnits sedan 1987. Det är en ideell förening som arbetar för homosexuella, bisexuella och transpersoner och med professionell hiv-förebyggande verksamhet. Målgrupperna för verksamheten inom RFSL-rådgivningen är homosexuella, bisexuella och transpersoner, män som har sex med män och kvinnor som har sex med kvinnor. Arbetet består av tre delar:

- Uppsökande verksamhet riktad till män som har sex med män. Internet, parker, rastplatser och stränder är några exempel på arenor där män som har sex med män träffas. På www.safe6.nu kan målgruppen dessutom utan kostnad beställa kondomer och glidmedel och få information om hiv och STI⁴.
- Den psykosociala mottagningen där en psykolog och tre kuratorer arbetar. Till mottagningen kan man komma på personligt besök eller ha kontakt via telefon eller e-post. RFSL erbjuder också stödgrupper, till exempel för transpersoner.
- Kunskap och kompetens. Föreningen ger föreläsningar och arrangerar utbildningar för andra professionella.

RFSL-rådgivningen arbetar också med Heder.nu som är ett nationellt projekt med arbete mot hedersrelaterat våld mot hbt-personer. Elisabet Nidsjö som är psykolog och Baltazar Risbeck som är socionom arbetar båda inom projektet. De erbjuder råd, stöd och information till unga direkt och genom webbplatsen www.heder.nu. De erbjuder också utbildning till yrkesverksamma som arbetar med ungdomar. Målgruppen är personer mellan 13 och 25 år. Dessa kan besöka föreningen, de kan ta kontakt genom telefon eller e-post och därigenom få samtalsstöd med professionella. På nätgemenskapen Qruiser har www.heder.nu en egen profil för att unga ska hitta till webbplatsen. På webbplatsen finns det information på svenska och åtta andra språk samt ett öppet forum där besökare kan skriva ner sina tankar. Som besökare hittar man också tydlig information om vilket ansvar socialtjänsten har och vad man som ung har rätt till att få för hjälp. Heder.nu är sedan 2009 är ett nationellt projekt vilket innebär att satsningen riktas till unga hbt-personer i hela landet.

”Att en satsning av det här slaget kommer till stånd är viktigt, men det räcker inte. Fler aktörer måste uppmärksamma hbt-ungdomars utsatthet för våld både i familjen och i samhället.” (Elisabet Nidsjö)

Bakgrunden till projektet är en kartläggning som Länsstyrelsen i Skåne gjorde 2004. Kartläggningen gav en bra bild av hur utsatta unga kan vara inom sina familjer och även när de möter skolpersonal, socialtjänst, ungdomsmottagningar och polis, som inte alltid uppmärksammar unga homosexuellas, bisexuellas och transpersoners villkor. Rapporten visade också att hbt-personer på många sätt var bortglömda i de statliga satsningarna på hedersrelaterat våld. Heder.nu kom till för att ändra på detta.

Vi börjar med att prata om hur man ska kunna arbeta förebyggande mot exkludering av unga som inte är heterosexuella i olika verksamheter. Det första är att vi vuxna måste tänka på hur vi pratar om sex när vi möter unga.

”I vårt arbete har vi ett inkluderande perspektiv. Vi arbetar mycket med bilder på kvinnor och män med olika utseende och bakgrund och har gjort det länge. Vi har den sexuella praktiken i fokus och vi visar och pratar om tjejer som har sex med killar, tjejer som har sex med tjejer, killar som har sex med tjejer, killar som har sex med killar – då är det också lättare för unga att förstå vad vi pratar om. När vi jobbar med unga jobbar vi med framtidens föräldrar så på sikt jobbar vi förebyggande.” (Gabriel Nilbo)

”Om man inte reflekterar över hur man pratar om sex blir det lätt normativt. Vi kan inte prata om sexualiteten utan att det i första hand förstås som heterosexuallitet. Det är det tunga normativa oket. Utifrån det biologiska könet finns könspecifika förväntningar. De återspeglas i alla nivåer i samhället, från familjen och gruppen du tillhör, till arbetsplatsen och så vidare.”
(Elisabet Nidsjö)

Alla tre säger att man måste ta upp dessa frågor. Det handlar om mänskliga rättigheter. Mikael Andersson påpekar att det finns en skillnad i hur vuxna och unga bemöter de här frågorna. Deras erfarenhet är att vuxna kan vara mer restriktiva mot att prata om det med unga eller behöva svara på deras frågor. Våra bilder och vår information blir inte alltid uppsatt av skolpersonalen, för att de tror det kan väcka anstöt, berättar Gabriel. Eleverna som ser bilderna konstaterar ”det här var väl inget” och tycker det är synd att bilderna inte sitter uppe. När vi pratar om sex finns vår egen sexualitet med och den kommer att synas i mötet med andra, men man ser inte alltid signalerna man sänder ut till andra.

”Och när det gäller hedersbegreppet har det vidgats från att handla om döttrar och deras fäder med utländsk bakgrund. Det finns fler offer och fler förövare.” (Mikael Andersson)

I arbetet utgår de från att heder är nära förknippat med den skam som en familj eller gemenskap kan känna om någon bryter mot den hederskodex som gäller för hela gruppen. Det våld som utövas mot hbt-personer från någon i familjen eller gemenskapen hänger samman med en heteronormativ hederskodex och kan förekomma i alla gemenskaper oberoende av religion, födelse-land och kulturell tillhörighet.

Kommuner, länsstyrelser och ideella aktörer som till exempel kvinnojourer arbetar ofta med hedersrelaterat våld som en del av arbetet med mäns våld mot kvinnor – där förövaren är en man och offret en kvinna. De ser ofta till ungas beteende och inte till den miljö som har format dem. Har en tjej ett utåtagerande beteende – då ser de inget offer, säger Elisabet, utan en stökig tonåring.

”Heder är inget nytt begrepp för oss som har jobbat med hbt-frågor. Vi har alltid jobbat med det här. Hela komma-ut processen handlar om att göra sig av med skuld och skam. Vi vet vilka konsekvenser det kan få att leva dubbelt och att inte berätta för familjen veta vem man är.” (Mikael Andersson)

Deras erfarenhet är att unga hbt-personer som lever med starka heteronormativa normer i hemmet har det särskilt komplicerat. När de besöker klubbar och andra mötesplatser för hbt-personer vill de inte alltid säga sitt namn. De kan också vara rädda för att träffa någon som de känner och som känner deras familj, så därför kommer vissa av dem inte alls. Ibland blir det också svårt att hålla ihop de olika livet säger Elisabet. Det kan hända att de har en pojkvän eller flickvän som de inte berättar det för. För en del pojkar och män är sex mellan män, inte något komplicerat. De har sin flickvän eller sin fru och så har de sex med män och funderar inte på att leva på något annat sätt. Det finns traditioner där det är accepterat att män har sex med män så länge de har det andra livet, att de är gifta med en kvinna. Så länge de kan hålla det separerat är det accepterat.

”Det finns en förväntan att pojkar ska vara aktiva sexuellt. Män har en egen sexualitet och kvinnor har ingen egen, de är passiva. Deras sexualitet väcks av män. Om en tjej bryter mot det, till exempel om hon har en pojkvän eller är lesbisk, då visar hon att hon har en sexualitet. Flickorna kontrolleras hårdare, det är få som söker sig hit, har föräldrarna misstankar så kontrolleras de ännu hårdare. Killar kan bli utkastade ur hemmet eller utfrysas i familjen.” (Mikael Andersson)

Unga hbt-personer som drabbas av våld och förtryck i sin familj på grund av sin sexuella läggning vet ofta inte var de ska vända sig att få stöd. Pojkar kan hamna i killgrupper – men där vidmakthåller man manligheten, den ifrågasätts inte. Tjejer kan vända sig till tjej- och kvinnojourer som trots allt kan vara heteronormativa. Om inte tjejen själv berättar om sin sexualitet, så kan de missa hennes utsatthet. Vår erfarenhet är att lesbiska och bisexuella tjejer inte söker sig dit, tjej- och kvinnojourer är teoretiskt välkomnande men inte praktiskt, säger Elisabet:

”Ett skäl som kan ligga bakom att unga hbt-personer som är förtryckta i sina familjer har svårt att vända sig till någon är att de kan ha svårt att prata om sin sexualitet. Vi har haft stödgruppsverksamhet men de vågar inte komma. Många är väldigt ensamma och blir isolerade.” (Elisabet Nidsjö)

Det är mest unga killar som vänder sig till heder.nu. Där får de träffa Elisabet eller Baltazar. Om vi förstår att de är utsatta för hot och drabbade av våld gör vi en anmälan till socialtjänsten, säger Elisabet. Vi möter dem också senare, när de blivit äldre och kommit ur den akuta krissituationen de än gång befann sig i.

De kan tycka att de ligger efter sina jämnåriga De kan känna sig yngre för att de på grund av omständigheterna under tonåren fick en försenad pubertet. De behöver gå igenom alla de här stegen, att hitta sig själva och sin sexualitet och vissa kommer att tycka att de har missat något, att de inte har levt det liv de skulle vilja ha levt. Ungdomstiden är viktig! Viktigt att man klarar av den annars kommer det senare i livet, fortsätter Mikael. Men det kan vara svårare för att man har så lite att spegla sig i. Egalia är viktigt, det borde finnas i varje kommun. Internet är också en utmärkt förlösare.” (Mikael Andersson)

”Det är viktigt att arbeta på att inkludera alla, men man måste ha ett målgruppsinriktat arbete för att nå ut till dessa ungdomar”, säger Mikael. Det är därför heder.nu finns.

RFSL-rådgivningen i Skåne har följande förslag till förbättringsområden för att bemötandet av de unga ska bli bättre bland yrkesverksamma:

- Ytterligare forskning om hedersrelaterat våld där hbt-personers position blir synliggjord.
- Mer utbildning till yrkesverksamma om sexualitet, könsidentitet och hedersrelaterat våld.
- Mer samarbete mellan myndigheter och frivilligorganisationer.
- Inkludera hbt-personer vid insatser mot hedersrelaterat våld.
- Fler stödjande insatser till hbt-personer som utsätts för hedersrelaterat våld.
- Intensivare arbete mot våld och diskriminering av hbt-personer.

Referenser

- Baladiz, D. (2009). *I hederns skugga – de unga männens perspektiv*. Stockholm: Gothia.
- Brottsförebyggande rådet (2007). *Vuxnas sexuella kontakter med barn via Internet – omfattning, karaktär, åtgärder*. Stockholm: Edita Nordstedts.
- Forsberg, M. (2007). *Brunetter och blondiner – sex, relationer och tjejer i det mångkulturella Sverige*. Studentlitteratur.
- Holmberg, C & Stjernqvist, U. (2005). *Våldsamt lika och olika – om våld i samkönade relationer*. Stockholms universitet: Centrum för genusstudier.
- Grutzky, E. & Jarl-Åberg, C. *Reflektioner kring 24 möten med hbt-ungdomar i hedersmiljöer*. Ej publicerat material.
- Gungör, E. & Dervish, N. (2009) *Varför mördar man sin dotter?* Stockholm: Nordstedts.
- Hagberg, M (2009). *Vid 20 börjar den ruttna – om hedersvåld och modiga kvinnor*. Premiss förlag.
- Isdal, P. (2001). *Meningen med våld*. Gothia.
- Jansson, S (2004). "Välfärdssamhället hjälpte barn att slippa stryk". *Läkartidningen* nr 28–29.
- Larsson, S. & Engman, C. (2004). *Debatten om hedersmord*. Svartvitts förlag.
- Lewis Herman, J. (2007). *Trauma och tillfrisknande*. Göteborgs psykoterapiinstitut.
- Länsstyrelsen Skåne (2005). *Hedersrelaterat våld mot ungdomar på grund av sexuell läggning*.
- Länsstyrelsen Västra Götaland (2009). *Stress och trauma – en undersökning av förekomsten av PTSD hos personer utsatta för hedersrelaterat våld*. Göteborg: Tabergs tryckeri.
- Nationellt centrum för kvinnofrid (2009). *Våld i samkönade relationer – en kunskaps- och forskningsöversikt*.
- Persson, J. (2003). Värt att vänta på? Om frikyrkoungdomars syn på sexualitet. I T. Johansson & P. Lallander (Red.). *Sexualitetens omvandlingar – politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Daidalos.
- Proposition 2005/06:60. *Nationell strategi mot hiv/aids och vissa andra smittsamma sjukdomar*. Socialdepartementet.
- Rädda barnen (2006). *Ungdomar och hedersrelaterat våld – om transkulturellt behandlingsarbete*.
- Socialstyrelsen (2007a). *Frihet och ansvar – en undersökning om gymnasieungdomars frihet att själva få bestämma*.
- Socialstyrelsen (2007b). *Strategi för samverkan för barn och unga som far illa eller riskerar att fara illa*.
- (SOU 1998:113). *I god tro – samhället och nyandligheten*.
- Terrafem (2004). *Invandrad invaderad – nu höjer vi våra röster. Om att vara tjej och minoritet*.
- Ulstein Moseng, B. (2007). *Vold mot lesbiske og homofile tenåringer – en representativ undersökelse av omfang, risiko og beskyttelse – Ung i Oslo*. NOVA rapport 19/07.
- Ungdomsstyrelsen (2007a). *Fokus 07 – en analys av ungas hälsa och utsatthet*. Stockholm: Fritzes.
- Ungdomsstyrelsen (2007b). *Unga med attityd – Ungdomsstyrelsens attityd- och värderingsstudie 2007*. Stockholm: Fritzes.
- Ungdomsstyrelsen (2009a). *Gift mot sin vilja*. Stockholm: Fritzes.
- Ungdomsstyrelsen (2009b). *Se mig – unga om sex och internet*. Stockholm: Fritzes.

Noter

Lagar

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Internet

ALMAeuropa: <http://www.almaeuropa.org/nyheter.htm> (2010-01-22)

Barnkonventionen: <http://www.manskligarattigheter.gov.se>

Fadime Sahindals tal till riksdagen: http://www.fadimesminne.nu/tal_ar_fadime.html (2010-01-08)

Föräldrabalken: <https://lagen.nu/1949:381#K6> (2010-01-22)

Smittskyddsinstitutet: <http://www.smittskyddsinstitutet.se/sjukdomar/sexuellt-overforbara-infektioner-sti/>(20100201)

Vårdguiden: <http://www.vardguiden.se/Sjukdomar-och-rad/Omraden/Sjukdomar-och-besvar/Hivaids/> (20100201)

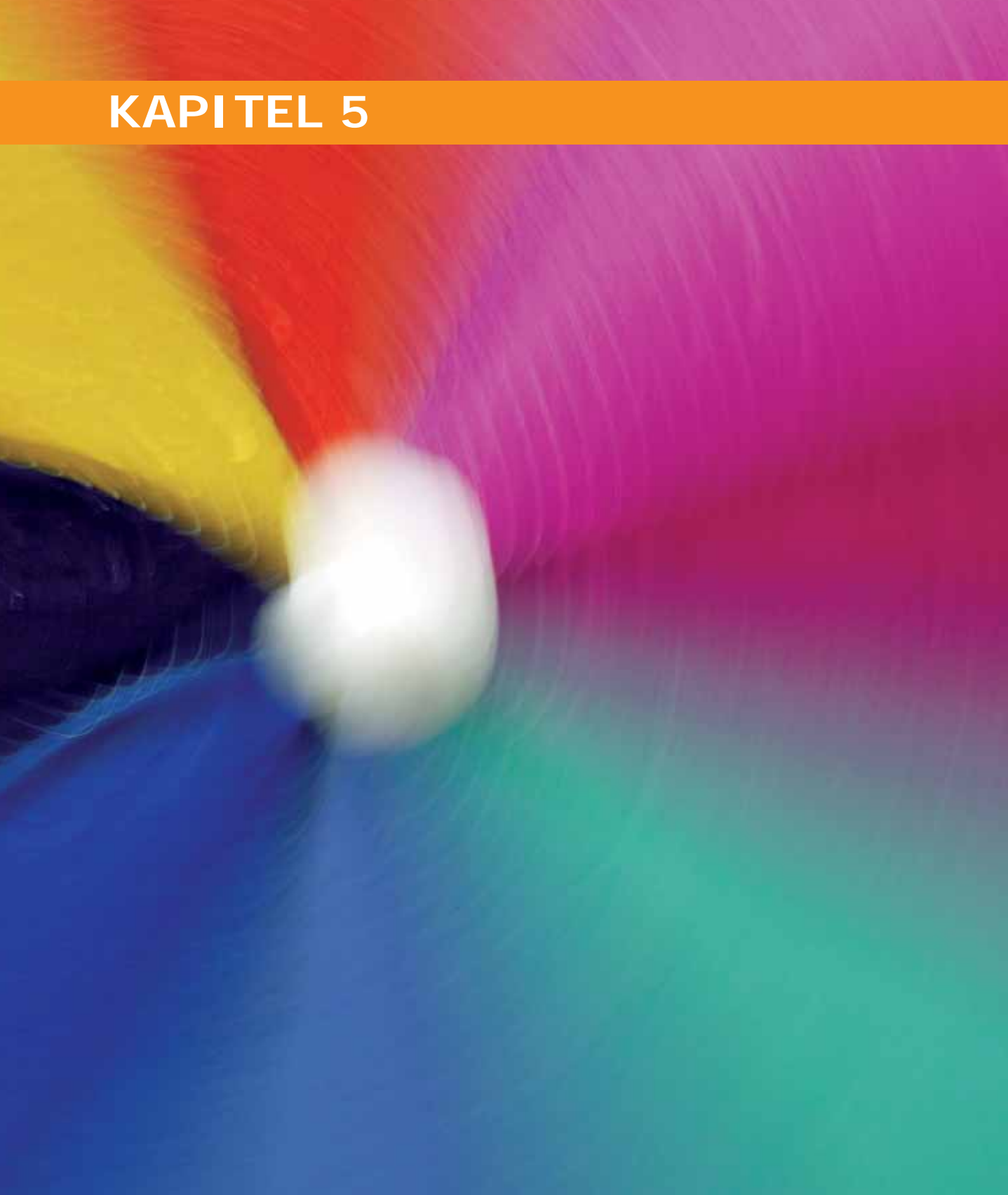
¹ Personer som har könskaraktäristik för två kön.

² Per Isdal arbetar som behandlare på Alternativ til vold i Oslo. Det är en behandlingsverksamhet för män som har problem med våld och den startade i slutet av 1980-talet.

³ Ungdomsstyrelsens ungdomsenkät var en postenkät som gick ut till ett slumpmässigt urval av 6 000 personer mellan 16 och 25 år. Svarefrekvensen var 49 procent.

⁴ Hiv står för humant immunbristvirus och STI är en förkortning av sexual transmitted diseases, på svenska sexuellt överförbara infektioner. Källa Vårdguiden och Smittskyddsinstitutet.

KAPITEL 5

Upplevelser av utsatthet för hatbrott

Forskare: Eva Tiby

Unga homosexuella, bisexuella och transpersoners erfarenheter och upplevelser av hatbrott skiljer sig i hbt-populationer från andra åldersgrupper. I kapitlet beskrivs dels hur skillnaderna ser ut, dels varför de finns. Jag diskuterar även hur man skulle kunna minska de ungas risker för att utsättas, och vem eller vilka som skulle kunna göra det.

Avhandlingen *Hatbrott?* från 1999 innebar det svenska startskottet på forskning kring hatbrott relaterat till homosexuella, bisexuella och transpersoner. Avhandlingen avslutades med följande rader:

”Slutligen berättar många, både kvinnor och män, om trakasserier, mobbning och våld redan i unga år. De unga homosexuellas utsatthet är knappast ett utslag av livsstil, utan tydligt präglad av homofobi och heterosexism. De ungas sårbarhet är särskilt stor i en situation där de börjar upptäcka sin sexuella läggning samtidigt som de inte får stöd, eller till och med utsätts för hot och våld, av föräldrar och andra släktingar. De unga homosexuella är också den grupp som mer än andra rapporterar rädsla för att utsättas för brott på grund av homosexualitet.”

(Tiby 1999 s. 256)

Studien byggde på enkäter, skrivna berättelser och intervjuer med cirka 3 000 hbt-personer i hela landet. Syftet var att få en bild av de utsattas upplevelser av hatbrott. Ungefär var fjärde av alla

som svarade upplevde att de utsatts för homofobiska hatbrott någon gång under livet. Nästan 65 procent av de som var under 30 år upplevde att de utsatts för sådan brottslighet det senaste året. Jämfört med cirka 40 procent av de över 30 år. Av dem upp till 30 år var cirka 40 procent rädda att utsättas för hatbrott. Jämfört med cirka 25 procent av dem över 30 år. För dem som redan utsatts för hatbrott var cirka 80 procent av de unga rädda, jämfört med cirka 60 procent av de äldre (Tiby 1999). De unga homosexuella, bisexuella och transpersonerna hade således en mycket svår situation.

Studien *Hatbrott?* genomfördes för tio år sedan. Jag antog då att utsatthet för hatbrott mot hbt-personer skulle minska i takt med högre tolerans, acceptans och mindre homofobi och heteronormativitet, det vill säga i takt med tiden. Men när studien replikerades 2004 hade andelen utsatta i stället ökat. Nu var det mer än hälften som uppgav att de utsatts för händelser som de klassade som hatbrott de senaste åtta åren. För de yngsta grupperna hade andelen utsatta ökat än mer. Hela 61 procent av kvinnorna under 30 år och 75 procent av de unga männen uppgav att de utsatts för hatbrott.¹ Det var dessutom fråga om flera utsattheter, andelen unga kvinnor som utsatts upprepade gånger var 72 procent. Och andelen upprepat utsatta unga män var 69 procent. En utgångspunkt för den studie som ligger till grund för detta kapitel är att hbt-personer är en utsatt grupp i dagens samhälle, och unga hbt-personer i synnerhet.²

Att studera hatbrott

Hatbrott hör till flera arenor. Eftersom det handlar om brott är den juridiska arenan central. Det juridiska begreppet *hatbrott* finns inte i lagbokens brottskatalog. Där finner man i stället den så kallade *straffskräpningsbestämmelsen*. Enligt brottsbalkens 29 kap. 2 § 7. kan den som begår ett brott mot någon annan med motivet att kränka på grund av ras, hudfärg, etnicitet, nationalitet, religion eller sexuell läggning, få ett strängare straff än den som begår samma handling utan sådant motiv. Juridiskt sett har den här bestämmelsen begränsad betydelse. När man undersöker hur stor andel av polisanmälda hatbrottshändelser som senare bedöms av åklagare och till sist av domstol som faktiska hatbrott, är det en väldigt liten del som till slut blir hatbrott, ungefär 10 procent. Sådana flödesanalyser visar dessutom att det är svårt att fastställa hur mycket strängare straffet blev, det vill säga hur mycket mer det kostade i böter eller i fängelsestid att ha ett hatmotiv. I de fall där det går att begripa påslaget, visar det sig att detta varit mycket modest. En förklaring till det är att många gärningspersoner är så unga, att en motverkande bestämmelse om straffmildring har uppvägt straffet i mildrande riktning (Tiby & Sörberg 2006).

Kriminologin har länge varit kopplad till juridiken eftersom ämnet fokuserar på varför vi har viss lagstiftning, hur den tillämpas och vad den kan ha för effekter. Kriminologin ställer vidare frågor om vem som begår brott, mot vem, hur, när, med vem och varför, vilket leder till kategoriseringar som kön/genus, ålder, klass och etnicitet. Kriminologin vill inte bara räkna kategorier, utan även förstå växelverkan mellan händelser och skildringar av dem. Inom kriminologin har flera aktörer fokuserat på hatbrott. Brottsförebyggande rådet studerar årligen polisanmälda brott med hatbrottsmotiv (Brå 2009b). Forum för levande

historia har bidragit med flera studier, däribland en kunskapsöversikt (Dahl 2005), en flödesanalys (Tiby & Sörberg 2006) och undersökningar om hatbrott med homofobiska, islamofobiska och antisemitiska motiv. Brottsoffermyndigheten har publicerat en sammanställning över forskningsläget, uppmärksammat fältet genom flera konferenser, finansierat universitetsforskning om hatbrott samt uppmanat till fler ansökningar (Brottsoffermyndigheten 2007). Kriminologiska institutionen har genom Tibys studier arbetat med frågorna sedan mitten av 1990-talet (Tiby 1999, 2000, 2007a).

Folkhälsoforskning har på senare år visat en stark koppling mellan hälsa och risk eller utsatthet för brottslighet. På hälsoområdet är det främst Folkhälsoinstitutet som initierat forskning om hatbrott (Tiby 1996) och fortsatt att studera hatbrott som hälsofråga (Folkhälsoinstitutet 2007). Nordens mest gedigna studier om unga hbt-personer och hälsa finns i Norge genom Ulstein Mosengs studier.

Även inom området arbetsmiljö uppmärksammas hatbrott (Forsberg, Jakobsen & Smirthwaite 2003). RFSL och RFSL Ungdom har liksom RFSL:s rådgivning i Malmö också bidragit till kunskap på området (Darj, Nathorst-Böös & Nielsen 2007, Nielsen 2007). RFSL har haft en kunskapsgenererande funktion i sin verksamhet med jour för hatbrottsutsatta hbt-personer, såväl praktiskt som teoretiskt.

Förutom ovan angivna forskare finns ytterligare ett antal tongivande aktörer inom området. Det är terapeuten Annelie Svensson hos RFSL, juristen Görel Granström vid Umeå universitet, journalisten Johan Hilton med sin reportagebok *No Tears for Queers* (2005), fotografen Elisabeth Olsson Wallin med sina utställningar och böcker, teologen Lars Gårdfält på Karlstads universitet som det senaste decenniet arbetat för att undersöka vad

hatbrott mot hbt-personer är, vilka konsekvenser de får samt hur de kan studeras och förklaras.

Vidare har Stockholms länspolisstyrelse Carin Götblad ägnat fältet stort engagemang, inte minst genom att inrätta en särskild så kallad *Hatbrottsjour* inom Stockholmspolisen. Under senare år har en projektgrupp inom RFSL Ungdom med projektledare Frida Darj planerat och påbörjat en utbildningskampanj *Cry No More*, som följer Riksteaterns turné med pjäsen *No Tears for Queers*. Projektet innehåller workshops, föreläsningar, publiksamtal och ett metodmaterial som kan beställas från projektledningen.

Idag finns en hel del forskning om hatbrott, både internationellt och nationellt. Då hatbrottsforskare träffas på konferenser, läser varandras rapporter och rön samt kommer från länder med likartad lagstiftning och problematik vad gäller definitioner och validitet, är det inte förvånande att flera studier är uppbyggda på samma sätt och har liknande resultat.

När det är fråga om större populationer är malen oftast en *offerstudie*, det vill säga att en viss population har fått svara på frågor om utsatthet, rädsla, konsekvenser med mera. Oftast har man valt en population med homosexuella, bisexuella och transpersoner. Det betyder att man väljer en grupp, till exempel RFSL-medlemmar, som man antar har en viss utsatthet för hatbrott. Det är givet att man då får en ganska hög nivå av utsatthet, eller snarare ganska hög nivå av medvetenhet om att händelser som skett kan kallas för hatbrott och därmed är möjliga att rapportera till forskarna som svar om hatbrott. De frågor som är ledande på forskningsfältet är följande: Vad är ett hatbrott? Vilka utsätts? Vem utsätts? När, hur och varför sker det? Kan vi lita på siffrorna? Vad kan göras? Vad fungerar?

Men på senare tid har även så kallade representativa studier tillkommit. Det gäller primärt Norge och har särskilt uppmärksammat utsattheten hos unga personer i grupperna (Ulstein Moseng 2007). Det finns också studier som bygger på polis-anmälda fall, där man kan följa fallen från anmälan till eventuell dom. I fokus står frågan vad man vill veta. Vad är en "bra fråga" på området? (Tiby & Sörberg 2006, Tiby 2007b).

Homosexuella, bisexuella och transpersoner utsätts inte enbart för grova våldsbrott på allmän plats, vilket annars är en bild som exempelvis medierna gärna förmedlar. Utsattheten gäller i stället alla hathändelser och brott oavsett var de sker. Detta ställer naturligtvis extraordinära krav på perspektiv och teori – vad kan förklara denna brottslighet?

Frågan kan kopplas till de kriminologiska perspektiven om livsstil och rutinaktiviteter. Livsstilsperspektivet fokuserar på en persons demografiska profil som kön, ålder och klass för att se hur dessa samverkar och skapar en livsstil. Denna i sin tur gör att personen exponerar sig på ett visst sätt för faror och risker, till exempel potentiella gärningsmän. Här kan man även problematisera ålder med mera i populationer med homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Att "vara 17 år" behöver inte betyda att personen beter sig som en "vanlig" 17-åring. Han eller hon kanske har ett umgänge med betydligt äldre personer och detta ger en annan riskbild än den gängse. Livsstilsperspektivet är kritiserat (Walklate 2007), dels för sin enkelhet, dels för att det primärt fokuserar på allmän-plats-arenor. Rutinaktivitetsperspektivet fokuserar på plats, offer och gärningsman samt kontexten (Felson 1994). Om en motiverad gärningsman och ett lämpligt offer sammanförs, är det stor risk att brott sker om det inte finns en så kallad kapabel väktare som kan gripa in.

Det brottspreventivt positiva med detta perspektiv är att det finns flera figurer och nivåer att arbeta brottsförebyggande med:

- minska motivationen hos presumtiva gärningsmän att attackera hbt-personer
- öka allmänhetens/vittnens förmåga att gripa in
- gör offret olämpligt, till exempel genom att det tilltänkta offret är nyktert, öppet och anmälningsvilligt.

Just med tanke på vardagligheten som framkommer när hatbrottsstudier görs med offerperspektiv, är det rimligare att koppla perspektivet med strukturella rutinaktiviteter till studien, än att försöka söka individuella psykologiska faktorer hos gärningspersonerna (Fattah 1993).

Från homofobi till heteronormativitet

I det aktuella forskningsläget syns en tendens att förklara personernas utsatthet för hatbrott mindre med individuell "homofobi" hos gärningsmannen, till förmån för förklaringar sprungna ur en problematisering av samhällets "heteronormativitet". Det vill säga att inte fokusera på den individuella homofoben, som har svårt för homosexuella, utan på det heteronormativa samhället, som i sina strukturer utgår från och tillämpar heteronormativitet.

Ett ytterligare steg mot det strukturellt heteronormativa perspektivet är Messerschmidts teori om Structured Action, kombinerad med föreställningar om "Den Andre" (Perry 2001 s. 53–56). Individer finns i strukturer, det går inte att "komma undan". I skolstrukturer skapas maskuliniteter och femininiteter, dagligen och stundligen. Unga män betraktar ofta feminina eller omanliga män som suspekta, homosexuella och ett hot mot en

stabil manlig identitet. Kön är förknippat med makt och det är heterosexuella män som har makten och förfogar över en hegemonisk maskulinitet. Den man som är (eller verkar vara) exempelvis homosexuell eller framträder könsöverskridande sviker detta ideal och därmed kan den sociala ordningen hotas (Messerschmidt 1997). Det innebär att den yngling som inte går med på gällande ordning gör motstånd mot den och "hotar därmed mäns könsidentitet" (Hammarén 2003 s.111). Denna yngling ses som hotfull och kommer att motarbetas på många sätt. De heteronormativa ynglingarna har ofta homofobi som strategi för att svetsa samman kretsen, gänget eller vännerna, "ladda den kollektiva känslan samt underhålla sin egen normalitet" (Hammarén 2003 s. 124).

Det finns visserligen en stark homosocialitet, det vill säga att man i stor utsträckning umgås med människor av det egna biologiska könet, men där ingår sexism och homofobi som kitt. Detta innebär att ynglingarnas heterosexuella identitet konstrueras i relation till den homosexuelle – den andre. Homofobin blir en identitetskapande process för otrygga ynglingar (Lalander & Johansson 2002). För unga män, till exempel i "förorten" med en bakgrund i kulturer där en mer negativ bild av homosexualitet råder, kan dessa ha tvivel om hur man bör vara som man. Här fyller den homosexuelle en viktig funktion som den andre. Här blir han en räddare i nöden. "Något varje ung heterosexuell man skulle förneka." (Hammarén 2003 s.124).

Ett ytterligare steg på denna resonemangsväg tas av de forskare som fokuserar på den sexuella labiliteten hos de heteronormativt uttrycksfulla ynglingar som attackerar homosexuella, bisexuella och transpersoner. Tanken, och i flera fall empirin, är att vissa ynglingar blir så hårt pressade mellan inre känslor för andra ynglingar och yttre strukturer som förbjuder dessa. Detta kan leda till att

de exempelvis attackerar män som de identifierar som homosexuella. Forskning har visat att män med starka negativa inställningar till homosexualitet vid fysiska tester samtidigt svarade erotiskt på att titta på videofilmer med homosexuella män (Gerstenfeld 2004).

Med sådana inre motstridigheter är det inte förvånande att "homofoben" inte ens behöver ett riktigt offer, det vill säga en faktisk person ur gruppen homosexuella, bisexuella och transpersoner. Då kan det till och med bli aktuellt att "*invent a valid victim*" (Messerschmidt 2004 s. 111). Utifrån lagstiftningen om straffskärpning vid hatbrott är det inte på något sätt nödvändigt att den angripne "är" homosexuell, bisexuell eller transperson. Det är den attackerandes motiv att utsetta denne som blir avgörande för straffskärpningen.

Både utländska och svenska studier visar att det är en absolut majoritet av män bland angräparna vid hatbrott mot hbt-personer. Det är en överrepresentation av män vid attacker både mot kvinnor och mot män.³ När män angriper lesbiska kvinnor uppfattar en del av de angripna att det är svårt att avgöra om det beror på att de är lesbiska eller kvinnor. Många har uppfattat det som att handlar om att kvinnorna inte är tillgängliga för männen och därför utmanar deras maskulinitet. Inte primärt och isolerat att de är lesbiska (Tiby 1999). De fall där kvinnor har angripit lesbiska kvinnor torde, i linje med maskulinitetsargumentet ovan, förklaras med ett femininitetsargument. Det vill säga att det även bland kvinnor finns en genusordning som en del kvinnor är beredda att begå lagbrott för att vidmakthålla genom att angripa de kvinnor som hotar den påbjudna femininiteten (Messerschmidt 2004).

Syfte, frågeställningar, material och metod

Intentionen med detta kapitel är att särskilt belysa utsattheten hos unga under 30 år, med fokus på kopplingen mellan hbt-frågor och gestaltningar av maskulinitet respektive femininitet.

Eftersom ett delmål är att kunna dra vissa brottspreventiva slutsatser, läggs fokus främst på nordisk forskning. Tibys forskning består av en nationell studie från perioden 1996–1999 med cirka 3 000 bidrag från homosexuella, bisexuella och transpersoner (Tiby 1999), en replikation av den nationella studien med cirka 2 000 deltagare från 2004 (Tiby 2005) samt en nationell studie från 2004 med fokus på cirka 400 fall av polisanmälda hatbrottsändelser (Tiby & Sörberg 2006).

Detta innebär att det är material från två offerstudier samt från en så kallad registerstudie som bygger på polisanmälda hatbrott. Dessa tidigare genomförda studier har bidragit till en hel del material som inte tidigare analyserats. Till exempel har man inte analyserat gruppen unga specifikt utifrån dessa material. Detta kapitel är en fördjupning i ungas situation.

Det som behövs för att kunna analysera resultat från särskilda studier om utsatthet för hatbrott mot unga hbt-personer, är att veta vad ålder, sexuell läggning och rollblandning betyder eller tillåts betyda i kriminologin. En ytterligare fråga är varför det inte vänder. Varför är det fortfarande förenat med risker att utsättas för hat, hot och våld om man är ung och homosexuell, bisexuell eller transperson? En rimlig utgångspunkt kan vara studien *Intolerans* (Brå 2004), som visar att de flesta elever är positivt inställda till olika minoriteter, judar, muslimer, invandrare och homosexuella. Studien visar att det endast var 7 procent av eleverna som hade "*hög grad av intolerans*" mot homosexuella. Medan 74 procent hade en övervägande positiv inställning till homosexuella (Brå

2004). Detta indikerar att det inte enbart är fråga om homofobi när unga hbt-personer utsätts för kränkningar, hat, hot och våld.

Begrepp och fällor i studier om hatbrott mot unga hbt-personer

Centrala begrepp i denna studie är ålder, sexualitet, kön och genus, gärningsmannaskap samt utsatthet. Begreppen innebär också fällor. Oftast när kriminologer studerar unga och brott är det sällan dessa begrepp problematiseras. Ålder är födelsedagen plus levda kalenderår och den outtalade utgångspunkten är att alla från den dagen är heterosexuella. Dessutom är de antingen män eller kvinnor (inte exempelvis gestaltare av femininiteter, maskuliniteter eller genus).

Slutligen är de antingen gärningspersoner eller brottsutsatta, inte både och. Utifrån ett alternativt perspektiv med minoriteter, vanmakt och rörliga sexuella identiteter eller praktiker, blir bilden mer komplex ur såväl empirisk som teoretisk synvinkel. I detta avsnitt är budskapet att ytterligare variabler, frågor och metoder bör användas när populationer med homosexuella, bisexuella och transpersoner studeras för att erhålla ett rikt och begripligt material, till exempel i form av livshistorier.

Kriminologins centrala begrepp ålder, kön och gärningsmannaskap brukar sällan definieras, problematiseras eller förhållas till varandra på ett integrerat vis. *Ålder* problematiseras alltså inte, man följer en allmän utvecklingspsykologi där unga förväntas vara på ett visst sätt vid en viss ålder. *Sexualitet*, det vill säga homo-, bi- eller heterosexuallitet efterfrågas sällan. Inte ens när det faktiskt är centralt för resultatet.⁴

Kriminologin tenderar slutligen att *dikotomisera* *gärningsmannaskap* och *utsatthet*. Detta trots

att de båda följer exakt samma ålderskurva (Fattah 1993) och trots den starka korrelationen mellan gärningsmannaskap och utsatthet på individplanet. För personer med ett gärningsmannaskap är det betydligt vanligare med utsatthet för brott än hos personer utan gärningsmannaskap (Fattah 1993). Att ta hänsyn till denna *rollblandning* är förmodligen helt central för brottspreventiva insatser. Flera forskare har påpekat att detta förbi-seende motverkar brottsprevention. Den dubbla rollen kan innebära att de unga inte vänder sig till vuxna eller myndigheter när de behöver hjälp, de anser att de får klara sig själva. Dessutom beskrivs unga oftast som gärningspersoner och när de undantagsvis finns med i offerstudier, är det vanligen genom det så kallade *victim-blaming-perspektivet* (Brown 1998).

Ett dramatiskt exempel på rollblandning är skolskjutningarna i USA. Kimmel & Mahler (2003) konstaterar i sin analys av ett 30-tal skolskjutningar under perioden 1982–2001, att det så gott som uteslutande varit fråga om följande dramaturgi. De skjutande unga männen har varit grovt mobbade och trakasserade på sin skola. Det har varit fråga om utpekanden som bög, fjolla, mes och liknande avmaskulinerande tillmälen och attacker. Utsatthet för homofobisk mobbning har varit den gemensamma nämnaren. Det bör noteras att i inget fall har det framgått eller ens varit troligt att den mobbade faktiskt "var" homosexuell. Den mobbade och senare skjutande ynglingen har genom attackerna velat (åter-)upprätta sin maskulinitet. Detta är enligt författarna en stor del av förklaringen till skolskjutningarna (Kimmel & Mahler 2003).

Kimmel fokuserar på andra forskares motvilja att titta på *innehållet* i mobbning, som kan kopplas till hämnd och brottslighet, till exempel skolskjutningar:

”Thus we argue that any approach to understanding school shootings must take gender seriously – specifically the constellation of adolescent masculinity, homophobia and violence.”

(Kimmel & Mahler 2003 s. 1 440)

De som blundar för detta har enligt författarna *”spectacularly missed the point ...”* (Kimmel & Mahler 2003, s. 1 440). Perspektiv och orsaker är förstås valbara, men utifrån ett åtgärds perspektiv är det påfallande att teman som kön, genus, maskulinitet och sexualitet fortfarande i nämnvärd utsträckning saknas i svensk forskning om grövre våld i skolan, se till exempel Brottsförebyggande rådets rapport *Grövre våld i skolan* (Brå 2009a).

Om ålder fokuseras i en undersökning som handlar om brott och utsatthet, så blir den ofta alarmistisk i medierna. Det hör till undantagen att ålder *problematiseras* eller ens *definieras*. Ofta samvarierar dessutom de olika begreppen med varandra. Det vill säga att ålder agerar med till exempel genus, etnicitet eller sexuell läggning. Man är inte bara 56 år och kvinna och född i Somalia och lesbisk, liksom additivt. Ålder, genus, etnicitet, klass och sexuell läggning påverkar varandra *intersektionellt*.⁵ Det vill säga att klass aldrig är könsneutralt, utan påverkas maktmässigt av framställningar av genus och kön, liksom att klass alltid är rasifierad, det vill säga hierarkiskt och maktmässigt påverkad av nationell och etnisk härkomst (de los Reyes & Muliniari 2005). Detta har påpekats inom brittisk kriminologi sedan 1990-talet:

”...we must consider the interactions between discourses surrounding ‘race’, sexuality, gender, class, nation and age if we are to understand the discourses surrounding youth ...”

(Brown 1998 s. 13)

Om man ändrar på en variabel, till exempel sexuell läggning, så tenderar ålder att få en annan betydelse. Därför är det viktigt att påpeka att personer ur grupperna homosexuella, bisexuella och transpersoner har det *annorlunda* än jämnåriga heterosexuella, exempelvis *”Den homosexuella ålderstrappan ser ofta annorlunda ut.”* (Tiby 1999 s. 247). Detta är av central betydelse för möjligheten att förebygga hatbrottsutsatthet.

Unga som antingen identifierar sig som homosexuella, bisexuella eller transpersoner eller som engagerar sig i sexuella handlingar med personer av samma kön, kan ha en ganska *annorlunda livserfarenhet* än andra unga. Ett exempel från tidigare hatbrottsstudier: När man studerar hatbrott mot hbt-personer ur ett utsatthetsperspektiv är det inte säkert att den biologiska åldern, det vill säga att vara 17 år, 21 år eller 56 år, är helt användbar. När vi använder ålder som variabel innebär det oftast att det finns en bestämd förståelse av vad den specifika åldern 17 år *innebär*. Vi tänker kanske på möjligheter, livsstil, fysik, hormoner och mognad och drar utifrån dessa medvetna och omedvetna slutsatser. Det går dock inte alltid att på förhand dra givna slutsatser av ålder, som att barndom och ungdom alltid betyder samma sak, oavsett kontext och fråga (Brown 1998).

Att använda ålder som variabel kan leda till problem och ibland till felaktigheter. Det är inte alltid antal levda kalenderår är av störst intresse när frågor om utsatthet och risker med att leva som homosexuell, bisexuell eller transperson ska dryftas. Snarare är det väsentliga antal levda år som homosexuell, bisexuell eller transperson, alltså relaterat till komma-ut-åldern och hur länge personen har agerat och därmed exponerat sig som en person ur grupperna och därmed hamnat i riskzon för att utsättas för hatbrott.

Som vi kommer att se är både svenska och norska hbt-personer upp till 30 år i större utsträck-

ning utsatta för hatbrott än äldre åldersgrupper. En förklaring till detta kan vara att de debuterar som offentliga/öppna homosexuella, bisexuella eller transpersoner i tidigare ålder än de äldre.

Ett par norska studier visar att unga i grupperna homosexuella, bisexuella och transpersoner har betydligt större problem än övriga hbt-åldersgrupper med psykisk hälsa, att dölja sin sexuella läggning för familjen eller att vara öppen med sin läggning. De har det också värst när det gäller mobbning, utsatthet för hot och våld under senaste året. Dessutom har de, enligt dessa studier, allvarliga problem med alkohol, i synnerhet de unga lesbiska. Författaren sammanfattar med att ”*det ikke kan vaere tvivl om at mange lesbiska og homofile ungdommer opplever en ungdomstid med saerskilte belastninger.*” (Hegna, Kristiansen & Ulstein Moseng 1999 s. 312).

Ulstein gjorde åtta år senare en liknande studie, men med representativitet, det vill säga en studie där både hetero- och homosexuella ungdomar ingick för jämförelser (Ulstein Moseng 2007). Det visade sig att skillnaderna var statistiskt säkerställda. Lesbiska, bi- och homosexuella ungdomar (eller ”sammekjønnselskende”) tonåringar i Oslo är en särskilt sårbar grupp avseende mobbning, systematiska hot och våld (Ulstein Moseng 2007). Författaren pekar särskilt på att gruppen lesbiska, bi- och homosexuella utsätts för hatkriminalitet, men oftast inte i form av ”blint våld” utövat av främlingar på stan, snarare är det så att de utsätts för våld från människor de känner, vanligen andra ungdomar (Ulstein Moseng 2007, Tulloch 2000).

Medan cirka 3 procent av de heterosexuella ungdomarna uppger att de utsätts för våld av någon i hemmet, är andelen för den andra populationen 12 procent för flickorna och 16 procent för pojkarna. En avslutande bild av den ”sammekjønnselskende” populationen är att den hänger på stan i högre grad, och där utsätts för en alkohol- och

drogmiljö som har samband med deras höga utsatthet för brott (Ulstein Moseng 2007).

En jämförelse i mindre skala finns i svenska Folkhälsoinstitutets resultat från nationella folkhälsoenkäten avseende livsvillkor och hälsa bland unga homo- och bisexuella (Folkhälsoinstitutet 2007⁶). Av de cirka 13 000 svarande i åldern 16–29 år uppgav cirka 550 personer att de var homo- eller bisexuella. Studien visar att dessa 550 personer i större utsträckning utsatts för hot om våld och fysiskt våld jämfört med unga heterosexuella. I denna utredning visades också att det finns statistiskt säkerställda skillnader för såväl unga män som unga kvinnor när det gäller utsatthet för hot om våld och utsattheten för våld. Det är betydligt vanligare att unga homo- och/eller bisexuella kvinnor och män utsatts för hot om våld och våld än övriga unga kvinnor och män.

Resultat

En studie om hatbrott från 1999 visade att en fjärdedel av respondenterna i studien ansåg att de varit utsatta för homofobiska hatbrott (Tiby 1999). Det som skiljde de utsatta från de icke utsatta kan sammanfattas under begreppen *livsstil* och *exponering*. Dessa begrepp riktar in analysen på hur öppen personen varit med att gestalta homosexualitet, bisexualitet eller olika transidentiteter och därmed riskerat att utsättas för hatbrott.

I detta sammanhang finns en betydelsefull skillnad mellan de olika hatbrottskategorierna. För de kategorier som finns i straffskärpningslagstiftningen är det oftast möjligt att avgöra tillhörighet genom att se eller höra dem, det vill säga se hudfärg eller höra språket. Detta är inte alls lika troligt med hbt-personer, vilket i förlängningen kan leda till risker för *Blaming the Victim-resonemang*. Det vill säga att den utsatta får skylla sig själv⁷ om hon varit ”provocerande” och till exempel kysst

sin partner på gatan. Öppenheten gällde dels kvalitativt, dels kvantitativt. Det vill säga i vilken omfattning och för vilka kretsar personen varit öppen och hur länge personen varit det.

Ungefär 20 procent av de kvinnor som svarade på enkäten upplevde att de varit utsatta för hatbrott, jämfört med 28 procent av männen. Förklaringarna kan vara skillnader i exponering och i provokation (upplevelse hos angriparen), det vill säga både i livsstil och i homofobi. Angripare var i 80 procent av fallen män och i 60 procent var det en ung person, mellan 15 och 25 år (Tiby 1999).

Det förväntades att förhållandet mellan könen vad gäller *rädsla* att utsättas för brott skulle vara den traditionella. Det vill säga att män är lite rädda, men "borde" vara mer rädda, eftersom de hör till det mest brottsutsatta könet. Medan kvinnor är mycket rädda, och inte "borde" vara det, eftersom de hör till det mindre brottsutsatta könet. Svaret var oväntat. Medan traditionella studier av rädsla och kön visar proportioner som 10 procent rädda män och 60 procent rädda kvinnor, visade denna studie att nivåerna för rädsla var nästan lika höga för kvinnorna som för männen. Över hälften av respondenterna upplevde rädsla att utsättas för homofobiska hatbrott (Tiby 1999, Tiby 2000).

Enkäten från 2004 visar att andelen som upplevde sig utsatta för homofobiska hatbrott ökat markant. Av de kvinnor som svarade på frågorna 1996 var 20 procent utsatta jämfört med 28 procent av männen. Motsvarande andelar åtta år senare, 2004, var 53 procent av kvinnorna och 51 procent av männen. Det är troligt att ökningen delvis beror på fenomen relaterade till studiens metodmässiga genomförande. Framförallt var det en betydligt sämre svarsfrekvens vid det senare tillfället (cirka 50 procent jämfört med cirka 65 procent vid det första tillfället). Det går emellertid inte att utesluta en viss "reell" ökning av utsatt-

heten. En indikation på att så är fallet är *innehållet* i ökningen. Man kan säga att det stora tillskottet hatbrott vid det senare tillfället består av mindre allvarliga händelser (juridiskt sett), och upplevda av kvinnor.

Ett typfall är en kvinna i 20-årsåldern som upprepat upplever att hon tittas på, kommenteras och får kränkande förslag, till exempel förslag från en flinande, främmande man att uppträda sexuellt med sin partner. Det är alltså inte uteslutet att den ökade frekvensen utsatthet kan förklaras dels med en ökad sensitivitet och minskad tolerans för kränkningar, dels med en högre medvetenhet om att dessa fenomen kallas något, nämligen hatbrott. Och därför rapporteras som sådana. Man måste ha ett begrepp, ett språk, för att benämna en händelse.

En jämförelse mellan flera av studierna avseende *brottsplats* visar att de vanligaste 1996 (offerstudien) var allmän plats följt av hemmet och därefter ett gayställe, medan de vanligaste brottsplatserna åtta år senare var skola eller arbetsplats följt av allmän plats och sedan hemmet (tabell 5.1 och 5.2).

Fördelningen av de polisanmälda hatbrotten visas i tabell 5.3 och tabell 5.4).

Materialet är för begränsat för att göra uppdelningar med säkra slutsatser på åldersgrupper, men klart är att det blir skillnader mellan offerstudier, där respondenterna själva får avgöra vad som är hatbrott, och polisanmält material, där polisen är filter mellan händelsen och dess rubricering. Som förväntat är det en skillnad mellan den första offerstudien och den andra som genomfördes några år senare såtillvida att allmän plats som toppade vid studie 1 några år senare är förbigången av hemmet, där bland annat mottagande av hot per dator, sms och dylikt registreras. Detta kan förklaras med att det var en större andel allvarligare brott vid den första studien, och dessa var ofta

Tabell 5.1 Plats för utsatthet för hatbrott, 1996. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Allmän plats	21
2 Hemmet	15
3 Gayställe	14

Källa: Tiby, E. (1999). Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 1, Stockholms universitet.

kopplade just till allmän plats. Vid tiden för studie 2 hade andelen brott på allmän plats sjunkit samtidigt som kvinnornas andel av de utsatta hade ökat till nästan 50 procent.⁸

För att få mer detaljerad information om upplevelserna av utsattheten, erbjöds 2004 års respondenter att med egna ord skriva en berättelse om det som var av största vikt för dem. Det kunde gälla vad som hände, hur det kändes, om man polisanmälde och vilka konsekvenser utsattheten fick (Tiby 2005). Av de cirka 2 000 svarande, ansåg cirka 1 000 personer att de hade varit utsatta för ett homofobiskt hatbrott under den senaste 8-årsperioden. Av dessa skrev nästan hälften⁹ en kortare berättelse om händelsen, förutom att besvara enkäten. Fördelat på ålder var det 128 kvinnor och 67 män mellan 16 och 29 år som skrev en berättelse.¹⁰ Dessa berättelser har kunnat kategoriseras efter sitt kontextuella tema. Det vill säga att en grovsortering har gjorts utifrån den plats eller det sammanhang som händelsen utspelade sig.

Dessa berättelser från nästan 200 unga personer fördelar sig på arenorna arbetsplats, skola, utomlands, nära hemmet, i hemmet, på transporter, allmän plats, på heterokrog eller på gaykrog/

Tabell 5.2 Plats för utsatthet för hatbrott, 2004. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Skola/arbetsplats	25
2 Allmän plats	17
3 Hemmet	11

Källa: Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). En studie av homofoba hatbrott i Sverige. Stockholm: Forum för levande historia. Tabell 1.

gayställe med flera. Utifrån ett strukturellt, brottspreventivt perspektiv fokuseras i denna studie på skolan. Flera av de andra arenorna är mer traditionella brottsarenor, med främlingar, alkohol och droger och där det torde vara allmänt känt vad som krävs för att inte bli utsatt (var nykter, försiktig, uppmärksam och snabbfotad).

Skolan däremot, är den arena där eleven måste vara tillsammans med presumtiva gärningsmän större delen av dagen, veckan och året och dessa går inte att välja bort. Allt detta pekar på skolan som möjlig aktör när det handlar om att ta ett brottspreventivt ansvar för att vidta strukturella eller institutionella åtgärder utifrån juridiska eller kriminologiska perspektiv, men även utifrån utbildningsperspektiv. Det är allmängods att det krävs trivsel, tillhörighet och tillit för att eleverna eller studenterna ska kunna komma till sin rätt. Inte minst behöver de känna sig ohotade (Tiby 2004).

Tabell 5.3 Plats för ett polisanmält hatbrott, 2004. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Allmän plats	31
2 Tele, sms, nätet	22
3 Hemmet	15
4 Skola	14

Källa: Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). *En studie av homofoba hatbrott i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia. Tabell 3.

Tabell 5.4 Plats för var ett polisanmält hatbrott ägt rum, 2008. Procent

Plats	Andel av brotten
1 Hemmet	17
2 Allmän plats	13
3 Arbetsplats	11
4 Skola	9

Källa: Brottsförebyggande rådet (2009b). *Hatbrott 2008. Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck*. Brå rapport 2009:10. Stockholm: Fritzes.

Vad sker i skolan?¹¹

I amerikanska studier om hatbrott mot hbt-personer i skolmiljö framkommer att nästan hälften av alla homosexuella kvinnliga och manliga elever har upplevt detta (Berrill 1990).

”Mobbingen i skolan var värst, jag hade hela skolan mot mig. Det var ingen som såg något eller undrade hur jag mådde, jag bara svalde allt för jag var inte redo att berätta att jag var homosexuell. Jag ville inte att mina föräldrar skulle få reda på det genom skolan. Jag kan inte skriva mer för det gör fortfarande ont när jag tänker på det.”

(Lelle, 29 år)

Genom enkätdelen av studien framgår att Lelle även varit utsatt för attacker utanför skolan, både upprepade förolämpningar och upprepat våld. Men det är händelserna i skolan som ”är värst”. Han beskriver ensamheten i att ingen såg det som hände. Ingen bryr sig, ingen ser. Men hela skolan upplevdes vara emot honom. Av någon anledning vill inte Lelle att föräldrarna ska veta om att

han är homosexuell och då har han låst in sig, blivit inlåst, i en tystnad eftersom han gör en kopp-ling mellan att försöka få hjälp mot mobbingen i skolan och att behöva berätta för föräldrarna.

Dessutom framgår det att utsattheten fått långsiktiga negativa konsekvenser. Lelle är 29 år när han berättar att det fortfarande plågar honom, och det är cirka 12 år sedan han slutade skolan. Fenomenet med långvariga effekter och konsekvenser av utsatthet i unga år har behandlats inom psykologisk forskning om hbt-personers utsatthet för hatbrott. Denna kan sammanfattas med att det är djupgående trauman som följer med utsatthet som fokuserar på den unges sexualitet, identitet och ”själv” (Herek 1998).

”Jag var mobbad i skolan högstadiet. Blev slagen och de ropade bög vart man än gick. De flesta som mobbade gick i en parallellklass och några i min klass. Jag skämdes för det och sa aldrig något. De ’enda’ skadorna var känslomässiga och att man inte vågade lita på någon.”

(Martin, 28 år)

Inte heller Martin känner att han hade möjlighet att be om eller få hjälp. Här lägger han skulden för utsattheten på sig själv. *"Jag skämdes för det och sa aldrig något"*. Martin blir alltså mobbad, trakasserad och misshandlad. I tre år. Han utsätts av flera olika personer i flera olika klasser. Han säger sig inte ha blivit skadad, annat än känslomässigt. Men han har förlorat tilliten.

"Har blivit utsatt för mobbning i skolan på grund av min sexualitet. Har även upplevt hot i skola och på arbetsplats som inte varit direkt riktade mot mig utan mot alla lesbiska eller homosexuella ..."

(Maria, 23 år)

Marias utsatthet är mer höljd i dunkel, men hon nyanserar den med att berätta både om individuell och om kollektiv utsatthet. Här är extensiv forskning om effekter av utsatthet mot identitet, sexualitet och "självet" i unga år central. Bland annat fokuserar forskningen på den otrygghetskänsla som oförutsägbarheten innebär. Man blir inte utsatt för något man gör, någon handling som betraktas som "fel" av någon. Utan det är själva varandet som utlöser attackerna (Tiby 1999).

"Att man utsatts för mobbning i skolan för att man är 'annorlunda' faller sig rätt naturligt. Därmed inte sagt att det ska accepteras. Skoltiden upplever jag som allra värst. Klimatet i skolan knäcker många. Och även att jag inte är så värst gammal. Har även jag fått sitta och lyssna på sexualundervisning i skolan, där homosexualitet beskrivs som ett sjukdomstillstånd. Och jag blev kränkt ända in i själen. Som tur har acceptansen ökat mycket på senare år, även att man bor i lilla Jerusalem, Jönköping. Nu arbetar

jag just med att försöka förebygga det jag själv fick utstå. Nu möts man i stället med respekt och det känns jävligt bra."

(Peter, 27 år)

I Peters berättelse finns också begreppet värst med. *"Skoltiden upplever jag som allra värst."* Skoltiden är ofta 12 år. Här finns drag av neutralisering – det är rätt "naturligt" att mobbas om "man" är "annorlunda". Peter är dock dubbel, mobbningen är naturlig, men ska inte accepteras. Han växlar från personlig till altruistisk betoning. Detta är kopplat till att han både utsatts individuellt och kollektivt. Man kan säga att den strukturella sexualundervisningen där lärarna basunerar ut vad som gäller, bildar basen för hur individerna handlar mot avvikare. Det är ju "naturligt". Därmed finns också ett strukturellt godkännande av det som individuella våldsvärkare utför. Det hör till *kunskapen* att en homosexuell är en avvikare. *"Klimatet i skolan knäcker många."*

"Jag har utsatts för mobbning åk 1–9 av klass- och skolkamrater ibland även från okända. Psykiska skador fick jag. Jag känner att jag inte duger till, att jag är ful, i princip så har jag inte självförtroende. Tror att jag blev utsatt för detta dels för att jag var överviktig, och dels för att jag var duktig i skolan. Det som var värst var den ständiga förnedringen och känslan man fick att man inte va värd någonting."

(Kicki, 19 år)

Kickis berättelse beskriver inte i vilken ordning fullheten, bristen på självförtroende och mobbningen kom. Eftersom mobbningen pågått i hela grundskolan, det vill säga i 9 år, är det förmodligen en växelverkan. Handlar det om att hon är

fet? Hon *var* överviktig. Hur är det med det nu? Följder av övervikt i kombination med mobbning? Och så var hon ”duktig i skolan”. Var det därför hon blev mobbad? Kicki säger sig inte veta det. Vad säger det om hennes gärningspersoner? Men *värst* (igen) var att ”kamraterna” och okända förnedrade henne så att hon kände sig värdelös. Det bör noteras att Kicki inte nämner ett ord om lesbiskhet eller homofobi. Är det mindre plågsamt att minnas utsattheten som orsakad av utseende och prestation än av att vara homosexuell? Eller mer korrekt: av att klasskamraterna inte klarade av att ha en klasskamrat med alternativ till gängse heteronormativitet och femininitet?

”Då jag gick ut 2:an på gymnasiet hade ett gäng (vet ej hur många) fått reda på att jag varit intresserad av en av deras (klass)kompisar. Dessa gick i trean och i samband med att de hade utspark och var beväpnade med vattengevär jagade de mig (och mina straighta vänner). Jag o en klasskompis (kvinnotecken) låste in oss på toa varpå de skrek Elin & Agnes (Fuckin Åmål-citat) medan de sparkade på dörren med stålhattkängor. Ofta när jag/vi blir trakasserade eller ofredade av män är det svårt att veta om det är så att de insett att vi är flator eller om det endast är för att vi är tjejer, som inte alltid lever upp till normen o t ex flörtar med dem.”

(Matilda, 23 år)

Matildas berättelse innehåller en komponent som gör att den kan ses som betydligt annorlunda och kanske mer hoppfull än ovanstående berättelser. Hon är inte ensam. Här finns visserligen ett okänt antal både kända och okända gärningspersoner, dessutom beväpnade, och med

stålhatteskor som sparkar på dörren där Matilda gömmer sig. Men hon är inte ensam. Inte bakom dörren där *klasskamraten* och Matilda tar skydd. Hon är inte heller ensam i kulturen, i föreställningsvärlden, hon har förebilder som Elin och Agnes från Lukas Moodyssons film *Fuckin Åmål* där huvudpersonerna Elin och Anges har en kärleksrelation. Det finns ett språk, det finns roller, det finns en diskurs för det som händer och Matilda kan använda den. Situationen blir inte mindre allvarlig för det, men den kan bli hanterbar. Detta kan också bidra till en nyansering av sista delen av berättelsen. Matilda tar inte på sig att hon är en ”slagpåse-homo”, utan hon väljer istället att tolka attackerna mot sig/sin grupp utifrån en genusanalys, som stärker henne (Lenz Tagucchi 2004). Det blir då fråga om maskuliniteter som hotas för att Matilda inte svarar på klassiskt ”kvinnligt” vis och bekräftar angriparnas maskulinitet. Hon identifierar maktfrågor, hon orienterar sig i ett sammanhang som stärker henne och hon har tillgång till analysverktyg. Hennes förhållningssätt har gett henne ett språk som kan översättas till ett politiskt handlande i hennes egen vardag.

”Ignorerades av lärarna på skolan när jag bad om hjälp pga mobbning och hotelser. (Jag kom ut som transsexuell i årskurs 7, då 13 år gammal och har alltid sett ut som en kille och varit väldigt maskulin). Det allvarligaste jag varit med om utspelade sig när jag gick i årskurs 8 i grundskolan. Jag kom till skolan som vanligt på morgonen och mötte tre killar från 9:an i aulan, den ena sa att han skulle slå ihjäl mig pga att hans dåvarande flickvän tyckte att jag var snygg. Sedan gav han mig en rak höger så jag ramlade omkull, jag reste mig opp och

försökte gå därifrån, men hans kompisar blockerade vägen. Dom tog tag i mina armar och höll fast mig medans han sparkade och slog mig. Efter några minuter kom en lärare springande pga "uppståndelsen" och hjälpte mig därifrån. Jag gjorde en polisanmälan men pga att dom var under 15 år så kopplades bara socialen in. (Jag bröt 3 revben vid misshandeln och har fortfarande sprickor i dom).

Kort därefter på en temadag om 'människor i världen' gjorde jag ett projektarbete om kända HBT-personer, som jag visste att flera på skolan beundrade (men inte reflekterat över deras sexuella läggning) bara för att visa de andra eleverna att (vi) HBT-personer är 'vanliga normala' människor som alla andra. Det var mitt sätt att hantera misshandeln, att visa dom att jag är exakt så normal som alla andra.

Den ultimata 'hämnaden' gentemot killen som misshandlade mig fick jag för två månader sen, då jag och min flickvän förlovade oss. Hon är nämligen hans fd flickvän som tyckte att jag var snygg. Så kan det gå här i livet. Slutet gott allting gott. Jag ångrar absolut inte att jag 'kom ut' redan i en så 'oupplyst miljö' som grundskolan är, och tycker det är synd att fler ungdomar inte vågar göra det. Mvh (namn)"

(Kim, ftm¹², 22 år)

Kim har utsatts för diskriminering, hot och våld fler gånger än vad som framgår av berättelsen. I berättelsen är det oklart om motivet till misshandeln är på grund av att angriparen ser Kim som en manlig konkurrent, som en ung kvinna, möjligen

lesbisk, eller som bara "fel". Det som verkar tydligt är att angriparens flickvans uppskattning av Kim som "snygg" sätter igång aggressioner hos angriparen. Det finns dock flera hoppfullheter i historien. Dels kom en lärare springandes och hjälpte Kim, dels gjordes en polisanmälan. Det ledde också till någon slags sanktioner för killarna "socialen kopplades in". Här kan man uppmärksamma att det fanns energi, kreativitet, kraft och mod hos Kim att genomföra en form av pedagogisk upplysningskampanj om hbt-personer, som han vet uppskattades av kamraterna. Drivkraften var att visa att Kim är exakt så "normal" som alla andra.

Dessa sju berättare talar om något för oss som ger mycket värdefulla insikter i ungas skolliv. De har årslånga, ibland decennielånga perioder av utsatthet för mobbning, trakasserier och våld. De har många emot sig, föräldrar, lärare, kamrater och okända. De har sällan någon med sig. Några berättar om långvariga skador, från brutna skelett till förlust av tillit. Andra berättar om strategier, insikter, kreativitet och överlevnad.

Vad kan skolan göra?

I detta kapitel är ambitionen att koppla hatbrottsproblematiken till en bredare diskussion kring heteronormativitet. Skolan är en arena där unga är utsatta, men det är också en arena där offentliga insatser är möjliga och där insatser kan göra skillnad. Forskning, litteratur och berättelser visar att hbt-personer är en mycket utsatt grupp i bland annat skolan. Utifrån kunskapsläget har åtgärdsplaner och preventiva insatser formulerats både nationellt och internationellt. Ett tongivande internationellt exempel är *When the Drama Club is not Enough: Lessons from the Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students* (Perrotti & Westheimer 2001), med fallbeskrivningar, teman, situationer, åtgärdsförslag och exempel på lyckade

insatser mot homofobi och heteronormativitet.

I detta sammanhang kan även *Reducing Hate Crimes and Violence Among American Youth* (Goodman 2002) nämnas. För svenska förhållanden är RFSL Ungdoms metodmaterial *BRYT! Om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet* centralt (RFSL Ungdom 2007). Här bör slutligen nämnas det nästan 300 sidor långa utbildningsmaterialet som Brå har utarbetat i *Var går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott* (Brå 2007) som är intressant både för sin praktiska användbarhet och för sina problematiserande och teoretiska utgångspunkter.¹³

”Många blir kallade bög eller flata som skällsord, inte för att personen som utsätts misstänks vara homosexuell, men ofta för att hon eller han bryter mot föreskrivna regler om hur man ’ska’ bete sig, röra sig, tala eller klä sig som kille eller tjej. Man blir ’straffad’ för att man inte följer förväntade könsrollsregler.”

(Brå 2007 s. 128)

Det finns indikationer på att det inte bara handlar om homofobi, utan om den övergripande hegemoniska maskuliniteten, och detta måste uppmärksammas och integreras i de preventionsplaner som skapas. Det finns alltid en risk att planerna stannar vid att vara just planer, därför är det av vikt att olika program och planer mot diskriminering och mobbning utvärderas kontinuerligt. Att så sällan sker visade Myndigheten för Skolutveckling i sin utredning *Granskning av utvärderingar av program mot mobbning 2007* (Myndigheten för skolutveckling 2007).

Maskulinitetsforskaren och kriminologen Messerschmidt (2004) har satt skapandet av maskulinitet i relation till tre olika arenor: hemmet, skolan

och gatan och funnit att dess uttryck är beroende av socialt sammanhang och plats. Det är inte ovanligt att en och samma person kan gestalta olika sorters maskulinitet eller femininitet på olika arenor. I hemmet kan personen vara undergiven och kuivad. I skolan mobbad för sin ”omanlighet” medan det i grannskapet finns yngre och svagare personer han kan ge sig på och då agera ut en betydligt mer offensiv maskulinitet. Denna form av sammanhangsberoende och platsberoende handling är en del i förståelsen av att utsatthet, genusformationer och gärningsmannaskap skapas relationellt. Det ger också inblickar i möjligheterna till rollblandning, nämligen att samma person kan ha upplevelser av både offerskap och gärningsmannaskap (Messerschmidt 2004). Perspektivet ger en inblick i att attacker mot hbt-personer inte enbart, eller ens främst, behöver vara motiverade av homofobi/heteronormativitet.

Det kan ju vara så att genusordningens underavdelning homofobi, utövad av individer, är på utgång. Det är inte längre opportunt, eller kan till och med skapa misstankar om projicering, när en yngling tjarar om att en annan yngling är bög. Men den övergripande strukturella ordningen, den hegemoniska maskuliniteten och den påbjudna femininiteten är inte alls på utgång. Det kan vara så att det är dessa, med sina underavdelningar, attacker mot hbt-personer som inte gestaltar maskulinitet/femininitet på rätt sätt, som är huvudorsaken till de så kallade hatbrotten. Denna modell är långt mer behärskande och omfattar alla, inte enbart hbt-personer. Därmed kan alla, oavsett sexuell läggning tuktas in i ”rätt” genusfälla, vilket är huvudmålet. Homofobin och heteronormativiteten är bara verktyg.

Varför säger vi så?

Normkritisk pedagogik på gymnasieskolan Rytmus

Från den 1 januari 2009 finns det två lagar som syftar till att skydda elever mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Bestämmelser om detta finns dels i kapitel 14 a i skollagen (1985:1100), dels i de delar av diskrimineringslagen som rör utbildningsområdet (2008:567). I de två lagarna står uttryckligen att det behövs aktiva och målinriktade åtgärder för att minska förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkande behandling av elever. Detta innebär att utbildningsanordnare är skyldiga att bedriva ett målinriktat arbete för att dels främja lika rättigheter och möjligheter, dels förebygga trakasserier och kränkande behandling av elever i skolan.

Unga hbt-personer har i större utsträckning sämre psykisk hälsa än övriga ungdomar. Skolor som endast fokuserar på att öka elevers tolerans riskerar att förvärra situationen för hbt-personer genom att befästa vissa gruppers maktposition på bekostnad av andras. Detta visas i rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (Skolverket 2009). Ett problem i arbetet med att öka toleransen är att ”toleranspedagogik” är baserad på icke uttalade föreställningar att den förmodade normala och okomplicerade majoriteten, som till exempel heterosexuella, ska lära sig att tolerera ”de andra” som till exempel hbt-personer. Detta förhållningssätt kan bli kontraproduktivt och bidra till att upprätthålla heterosexualiteten som den dominerande normen i skolan. I rapporten dras därför slutsatsen att grunden i ett aktivt arbete mot diskriminering och kränkande behandling är att personalen är medveten om vikten av perspektiv som aktivt förhåller sig till de dominerande normerna i samhället. Att införliva normkritiska perspektiv i skolorna skulle vara en hälsofrämjande strategi som gynnar alla elevers hälsa, men speciellt de grupper där normer och stereotypa kategoriseringar leder till kränkningar och diskriminering.

På Rytmus i Stockholm, en fristående gymnasieskola med estetiskt program, har detta synsätt anammats. Lotta Björkman, som är drama- och samhällskunskapslärare på skolan, har tillsammans med kollegan Pia Kangas arbetat med att utveckla och implementera ett normkritiskt perspektiv och en normkritisk pedagogik i skolan genom att synliggöra och ifrågasätta de osynliga regler som finns i samhället och som kan leda till att vissa personer ses som normala och andra som avvikande från normen. Hösten 2009 fick Lotta och Pia ta emot Natur och Kulturs lärarpris för sitt arbete med normkritisk pedagogik.

Ungdomsstyrelsen besökte Lotta på gymnasieskolan Rytmus under höstterminen 2009. Lotta berättar att arbetet med att använda ett normkritiskt perspektiv i undervisningen började för ungefär tre år sedan. Hon och Pia blev då inbjudna att göra Forum för levande historier och RFSL Ungdoms metodmaterial Bryt! mer normkritiskt.

Under studiecirkeln gick Pia och Lotta successivt att använda sig av normkritiska perspektiv i sin undervisning och arbetet har utvecklats allteftersom på skolan. Under höstterminen 2009 utbildades hela skolans personal i normkritik och steget därefter är att man ska träffas i de olika arbetsgrupperna var för sig och diskutera vad normkritisk pedagogik innebär i deras respektive undervisningsämne. Enligt planerna ska ytterligare ett steg i implementeringen tas under läsåret. Tanken är att alla ämneslag ska träffas och presentera för varandra hur de har arbetat normkritiskt och beskriva den pedagogiska utvecklingen inom respektive ämnesområde.

Normpedagogiken handlar dels om likabehandling och det sociala bemötandet, dels om själva undervisningen. Denna pedagogik förutsätter normkunskap hos lärarna och skolledningen och ett sätt att få denna kunskap är att diskutera och reflektera över sitt sätt att undervisa och sin syn på eleverna. *”Hur ser innehållet ut i läroböckerna? Vilka exempel använder vi i undervisningen? Är vi inkluderande eller exkluderande? Hur bemöter en ensemblelärare en kille som spelar bas och en tjej som spelar bas? Hur tänker vi kring vem den här eleven är?”* är några viktiga frågor som Lotta lyfter under Ungdomsstyrelsens besök.

Natur och Kulturs lärarpris, bild hämtad från Rytmus webbplats.

Lotta poängterar att när det kommer till normkritik för likabehandling är det viktigt att lärarna reflekterar över hur de bemöter eleverna och vilka förväntningar de har på dem. Lärarnas förväntningar påverkar elevernas handlingsutrymme och det är därför viktigt att inte förvänta sig att alla till exempel är heterosexuella eller kristna eller att killar respektive tjejer ska bete sig på olika sätt. Lotta förklarar att detta förhållnings-sätt handlar om att skapa frihet i varandet, alltså att lärarna ger eleverna spelrum att definiera sig själva. Det gäller även att skapa frihet i vetandet genom att använda normkritisk didaktik. Då handlar det om att ge elever kunskap om att ifrågasätta och se de normer som existerar i samhället, Lotta beskriver det så här:

”Det elever kan bäst är att anpassa sig till mig, det är dom så otroligt bra på, de är så tränade i att uppfylla mina förväntningar. Om mina förväntningar är väldigt begränsade om vem den här eleven verkligen är, då kommer den bara att röra sig i det spektrat, men om jag visar att mina förväntningar är så här stora kommer eleven att röra sig där.

Det var nån elev som sa 'att här på Rytmus får vi lära oss om världen, men vi får också lära oss vad vi inte får läsa om' alltså vi pratar väldigt ofta eurocentrism, att det är i en europeisk kontext som vi läser teaterhistoria. Nu pratar vi om vita västerländska dramatiker, bara så att ni vet det.”

(Lotta)

Lotta använder bland annat brytövningar och forumspel för att synliggöra och diskutera normer. Eleverna får välja en diskrimineringsgrund eller annan kränkande behandling och gör ett forumspel kring detta. På så vis får eleverna kunskap och förståelse för vilka normer som råder i samhället och hur det känns att bli utsatt för normens förtryck. Lotta refererar till en elev som reflekterat över rådande normer ”*jag tänker jävla böger och då tänker jag, varför tänker jag så och jag behöver inte reagera på det, för det är bara för att han bryter en norm, men det har inte med mig att göra*”.

Den normkritiska pedagogiken handlar om att problematisera ”varför säger vi så” snarare än att enbart säga till elever ”säg inte så” menar Lotta. Det gäller alltså att komma bort från pedagogiken att enbart tolerera till exempel homosexuella.

”Så här: säg inte bög, för då blir de ledsna dom där andra, alltså toleranspedagogiskt sätt. Det vi försöker ge är en förståelse för vad som händer när man säger bög. Att jag begränsar den här personens utrymme, då tror vi att våra elever inte kommer att göra det, för vi tänker att våra elever vill väl”.

(Lotta)

Lotta anser att elevernas inställning till normkritisk pedagogik varierar men att de flesta är positiva. Förra året var det en elev som sa att *”detta sätt att arbeta får oss elever att känna oss smarta och det är något som vi tycker mycket om”*. Att arbeta normkritiskt sätter igång processer hos eleverna som kan vara av positiv karaktär som när en elev sa *”åh Lotta, sen vi pratade om det här kan jag inte kolla på reklam, jag blir så irriterad, fast det är bra”*. Processerna kan dock vara av mer negativ karaktär och leda till att elever upplever en kris eftersom de måste omförhandla sitt sätt att se och tolka omvärlden. För två år sedan hade en elev uttryckt *”det är som om allt gungar, det är som om ingenting är sant längre”*. Att lotsa dessa elever genom krisen är en utmaning och Lottas lösning är tid och uthållighet och att som lärare hela tiden finnas tillhands och bemöta elevernas reflektioner.

”... de [eleverna] tror att det vi säger är att de inte får vara vem dom är utan att de måste vara normbrytare. Det var som nån elev sa att 'här på Rytmus måste man vara flata, vegetarian och sitta i rullstol för att få vara med' och det blir en jättesvårighet tycker jag. Och frågan är vad vi kan göra och frågan är vad som är en process som måste få ta tid.”

(Lotta)

Lotta framhåller dock att det är en process att tillägna sig normkritiska synsätt och den måste få ta tid. Förståelsen brukar dock landa hos de flesta av eleverna även om det kan ta tid. Ett exempel på detta är när en elev som upplevt normkritik som något negativt räcker upp handen på en av Pias lektioner och säger *”Du Pia, du menar alltså att jag får vara precis som jag vill, om jag låter andra va som de vill?”*

Den främsta anledningen till skolans framgång med normkritisk pedagogik anser Lotta först och främst beror på att skolledningen tycker att det är en prioriterad fråga som hela skolan ska arbeta med. En annan framgångsfaktor är att skolan har en tydlig värdegrund och att lärarna arbetar för att inga elever ska diskrimineras.

”Jag tror att det som händer är att vi säger jättetydligt att ni [eleverna] ska inte diskrimineras, punkt. Så är det. Vi har enligt lag ett ansvar som skola att se till att ni inte diskrimineras och vi är jättetydliga med det.”

(Lotta)

Lotta påpekar att om det inte finns en värdegrund att ”falla tillbaka på” är det svårt att utveckla den normkritiska pedagogiken på en skola. En annan framgångsfaktor är skolans utformning. Skolan är liten och utformad med många glaspartier i stället för massiva väggar, vilket skapar en öppenhet mellan lärare och elever. Lärarnas förhållningssätt till eleverna är också en av framgångsfaktorerna tror Lotta. Lärarna har ett förhållningssätt att jobba med eleverna och inte inför dem och detta skapar en vänskap på skolan. Även lärarnas stora intresse i sina undervisningsämnen bidrar till en bra relation mellan lärare och elever.

”... många lärare har ett enormt engagemang för det här och då uppstår det en nära relation mellan lärare och elever, inte att vi är kompisar, men att vi finns och vi tycker du är viktig och att alltid hälsa, alltid hälsa. Vi finns för varandra och jag tror det är en jätteviktig förutsättning.”

(Lotta)

Samtidigt som Lotta framhåller att det är relativt enkelt att arbeta normkritiskt, så påpekar hon att det självklart finns stora svårigheter. Att få en hel skola att arbeta utifrån ett normkritiskt perspektiv tar tid. Lotta påpekar att Rytmus inte är där än, men att de har kommit en bra bit på väg.

”... vi måste hela tiden arbeta för att alla får det här förhållningssättet. Men det tar tid. Det är ingen ’snabbfix’. Men om vi väl tänker om så blir det inget jobbigt, det ska inte vara något projekt, vi tänker bara på ett annat sätt.”

(Lotta)

En utmaning är balansen mellan att ge den undervisning som lärarna är ålagda att göra och samtidigt ifrågasätta normer. I skolans värdegrund står bland annat att ett mål är att eleven ska ha *"en förtrogenhet med centrala delar av vårt svenska, nordiska, inklusive det samiska, samt västerländska kulturarvet"* (Lpo 94, § 2.1). Skolan har följaktligen till uppgift att bevara rådande kulturarv och att kombinera detta med den normkritiska pedagogiken kan bli en balansgång.

"... det rådande kulturarvet är väldigt begränsat och normativt och det vill vi utmana, men vi kan ju inte sluta undervisa om kulturarv för då skickar vi ju ut elever i samhället som inte kan orientera sig där."

(Lotta)

Det finns även ett visst motstånd bland en del lärare inför att ändra sitt förhållnings-sätt och sina undervisningsmetoder. Om en lärare under hela sitt yrkesverksamma liv, utifrån goda intentioner, använt sig av ett toleranspedagogiskt förhållningssätt kan det vara svårt att ändra inriktning och tänka i nya banor. Men Lotta är optimistisk.

"... men det jag tänker är att om vi orkar det här så är det så mycket annat som kommer att lösa sig och bli enklare på vägen liksom. För elever lär sig ju så mycket mer om de mår bra. Det är så enkelt."

(Lotta)

Referenser

- Berrill, K. T. (1990). *Anti-gay violence and victimization in the United States: An Overview*. Journal of Interpersonal Violence, 5.
- Brottsförebyggande rådet (2004). *Intolerans. Antisemitiska, homofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå).
- Brottsförebyggande rådet (2007). *Vår går gränsen?Handledning för temaarbeten om integritet, sexuella trakasserier och sexualbrott*. Stockholm: Brå information & förlag.
- Brottsförebyggande rådet (2008). *Nationella trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Brå-rapport 2008:3. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009a). *Grövre våld i skolan*. Brå rapport 2009:6. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009b). *Hatbrott 2008. Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck*. Brå rapport 2009:10. Stockholm: Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet (2009c). *NTU 2008. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Brå-rapport 2009:2. Stockholm: Fritzes.
- Brottsoffermyndigheten (2007). *Offer för hatbrott – vad har gjorts och vad kan förbättras?* Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Brown, S. (1998). *Understanding youth and crime. Listening to youth?* Buckingham, UK: Open University Press.
- Collier, R. (1998). *Masculinities, Crime and Criminology. Men, Heterosexuality and the Criminal(ised) Other*. London: SAGE.
- Dahl, U. (2005). *Det viktigaste är inte vad extremisterna tycker utan vad den stora majoriteten gör. En kunskapsinventering av forskning om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Forum för Levande historia och Homo, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning.
- Darj, F., Nathorst-Böös, H. & Nielsen, M. (2007). *På avvikarens ansvar – en enkätstudie om ungdoms- och studentorganisationers arbete med HBT-frågor*. Stockholm: RFSL Ungdom.
- de los Reyes, P. & Mulinari, D. (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber.
- Estrada, F. (1999). *Ungdomsbrottslighet som samhällsproblem. Utveckling, uppmärksamhet och reaktion*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie, nr 3, Stockholms universitet.
- Fattah, E. (1993). The Rational Choice/Opportunity Perspectives as a Vehicle for Integrating Criminological and Victimological Theories. In Clarke, R. & Felson, M. (Eds.) *Routine Activity and Rational Choice. Advances in Criminological Theory, vol 5*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Felson, M. (1994). *Crime and Everyday Life. Insights and Implications for Society*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Forsberg, G., Jakobsen, L. & Smirthwaite, G. (2003): *Homosexuellas villkor i arbetslivet*. Genusvetenskap, Arbetsrapport september 2003, Karlstads universitet.
- Gerstenfeld, P. (2004). *Hate Crimes. Causes, Controls, and Controversies*. Thousand Oaks, California, USA: SAGE.
- Goodman, G. (2002). *Reducing Hate Crimes and Violence Among American Youth. Creating Transformational Agency through Critical Praxis*. Studies in the Postmodern Theory of Education nr 186. New York: Peter Lang Publishing.

- Hammarén, N. (2003). Horor, players och de Andra. Killar och sexualitet i det nya Sverige. I T. Johansson & P. Lalander (Red.) *Sexualitetens omvandlingar. Politisk lesbiskhet, unga kristna och machokulturer*. Göteborg: Daidalos.
- Hegna, K., Kristiansen, H. & Ulstein Moseng, B. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile men*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd of aldring, rapport 1/99. Oslo: NOVA.
- Herek, G. (Red.) (1998). *Stigma and Sexual Orientation. Understanding Prejudice Against Lesbians, Gay Men, and Bisexuals*. Psychological Perspectives on Lesbian and Gay Issues. Volume 4, Thousand Oaks, California: SAGE.
- Hilton, J. (2005). *No Tears for Queers - ett reportage om män, bögar och hatbrott*. Stockholm: Atlas.
- Kimmel, M. & Mahler, M. (2003): Adolescent Masculinity, Homophobia, and Violence: Random School Shootings, 1982-2001. In *American Behavioral Scientist* 46 (10).
- Lalander, P. & Johansson, T. (2002). *Ungdomsgrupper i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Larsson, H. & Rosén, M. (2006). *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker. Underlag till Skolverkets rapport I enlighet med skolans värdegrund*. Stockholm: Lärarhögskolan.
- Lenz Tagucchi, H. (2004). *In på bara benet*. En introduktion till feministisk poststrukturalism. Stockholm: HLS Förlag.
- Messerschmidt, J. (1997). *Crime as Structured Action. Gender, Race, Class, and Crime in the Making*. Thousand Oaks, California: SAGE.
- Messerschmidt, J. (2004). *Flesh and Blood. Adolescent Gender, Diversity and Violence*. Oxford: Rowland & Littlefield.
- Myndigheten för skolutveckling (2007). *Granskning av utvärderingar av program mot mobbning 2007*.
- Nielsen, M. (2007). *Pusselbitar, muminmammor och motstånd. Hur heteronormer blandas, förhandlas och förvandlas en intervjustudie med femton föreningsaktiva i två ungdomsorganisationer*. Stockholm: RFSL Ungdom.
- Perotti, J. & Westheimer, K. (2001). *When the Drama Club is Not Enough. Lessons from the Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students*. Boston: Beacon Press.
- Perry, B. (2001). *In the Name of Hate. Understanding Hate Crime*. New York: Routledge.
- RFSL Ungdom (2007). *Bryt! Ett metodmaterial om normer i allmänhet och heteronormen i synnerhet*. Stockholm: Forum för levande historia & RFSL Ungdom.
- Statens folkhälsoinstitut (2007). *Livsvillkor och hälsa bland unga homo- och bisexuella – resultat från nationella folkhälsoenkäten*. Stockholm: Stetens folkhälsoinstitut.
- Tiby, E. (1996). *Hat, hot och våld*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Tiby, E. (1999). *Hatbrott? Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott*. Kriminologiska institutionens avhandlingsserie nr 1, Stockholms universitet.
- Tiby, E. (2000). *De utsatta. Brott mot homosexuella kvinnor och män*. Folkhälsoinstitutet: Stockholm.
- Tiby, E. (2004). *Vi finns!* (opub.) Uppsats i högskolepedagogik. Lärarhögskolan: Stockholm.
- Tiby, E. (2005). "Vem vinner och vem försvinner? Från händelse till hatbrott". I M. Seppänen (Red.) *Kärlekens pris. En antologi om homofobi och heteronormativitet*. Stockholm: Atlas förlag.

Tiby, E. & Sörberg, A-M. (2006). *En studie av homofoba hatbrott i Sverige*. Stockholm: Forum för levande historia.

Tiby, E. (2007a). En bra fråga. Definitioner & validitet vid studiet av hatbrott. I H. von Hofer & A. Nilsson *Festskrift till Henrik Tham*. Kriminologiska institutionen: Stockholms universitet.

Tiby, E. (2007b). *Att studera hatbrott*. I Brottsoffermyndighetens nyhetsbrev. Hot, våld och fördomar. Nr 2/2007.

Tulloch, M. (2000). The Meaning of Age Differences in the Fear of Crime. I *British Journal of Criminology*, 40.

Skolverket (2009). *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier. Rapport 326*. Stockholm: Skolverket.

Ulstein Moseng, B. (2007). *Vold mot lesbiske og homophile tenåringer. En representative undersökelse av omfang, risiko og beskyttelse*. Ung I Oslo 2006. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring. NOVA rapport 19/07, Oslo.

Walklate, S. (2007). *Imagining the Victim of Crime*. Open University Press: Berkshire.

Lagar

Diskrimineringslag (2008:567).

Lpo 94.

Skollag (1985:1100).

Internet

www.rfslungdom.se (2009-10-25).

www.rytmus.se (2009-12-10).

Noter

¹ Kvinnor: av 882 svarande kvinnor var 302 under 30 år. Av dessa hade 185 (61 procent) varit utsatta under senaste åtta åren. Män: av 1 089 svarande män var 168 under 30 år. Av dessa hade 127 (75 procent) varit utsatta under senaste åtta åren. Observera dock att svarsprocenten sjönk från cirka 65 till 49 procent mellan 1996 och 2004, förmodligen på grund av att den senare enkäten följde med som ett sista blad i en huvudenkät om våld i samkönade relationer. Detta gör att ”ökningen” ska tolkas med försiktighet. Det kan dock konstateras att Brottsförebyggande rådets mätningar redovisar en ökning under samma period.

² Man bör dock erinra sig att unga generellt hör till de mest brottsutsatta. Brottsförebyggande rådets NTU-undersökning visar att av samtliga svarande mellan 16 och 79 år är 11 procent utsatta för brott mot person. I åldersgruppen 16–19 år är det 20 procent och av de mellan 20 och 24 år är det 21 procent (Brå 2008).

³ Enligt studien med det polisanmälda materialet var det generellt sett 87 procent män bland de misstänkta. Fördelat på utsatta unga män under 30 år, var det 89 procent manliga angripare. Unga kvinnor under 30 år hade i 69 procent av fallen en eller flera manliga angripare (Tiby & Sörberg 2006).

⁴ Se Brås studie (2008) Nationella Trygghetsundersökningen, årligen från 2007.

⁵ Analys av just ålder i förhållande till genus, etnicitet och så vidare saknas tyvärr i den för svenska förhållanden centrala skriften Intersektionalitet. Det som finns är en fotnot (de los Reyes & Mulinari 2005, s. 40, not 11), ”vi är medvetna om att livscykel är i högsta grad avhängig historiskt situerade sociala processer och maktrelationer... Kopplingen mellan ålder och status är också av central betydelse inom vissa sociala kontexter.”

⁶ Det bör dock noteras att bortfallet i denna studie varit mycket högt, mer än 50 procent (Statens folkhälsoinstitut 2007).

⁷ Enligt sig själv eller enligt andra.

⁸ Detta stämmer med rön från forskning om ungdomsbrott med fokus på skolan och om ökning av brott mot kvinnor i arbetslivet, se till exempel Estrada (1999) samt Brå (2009c).

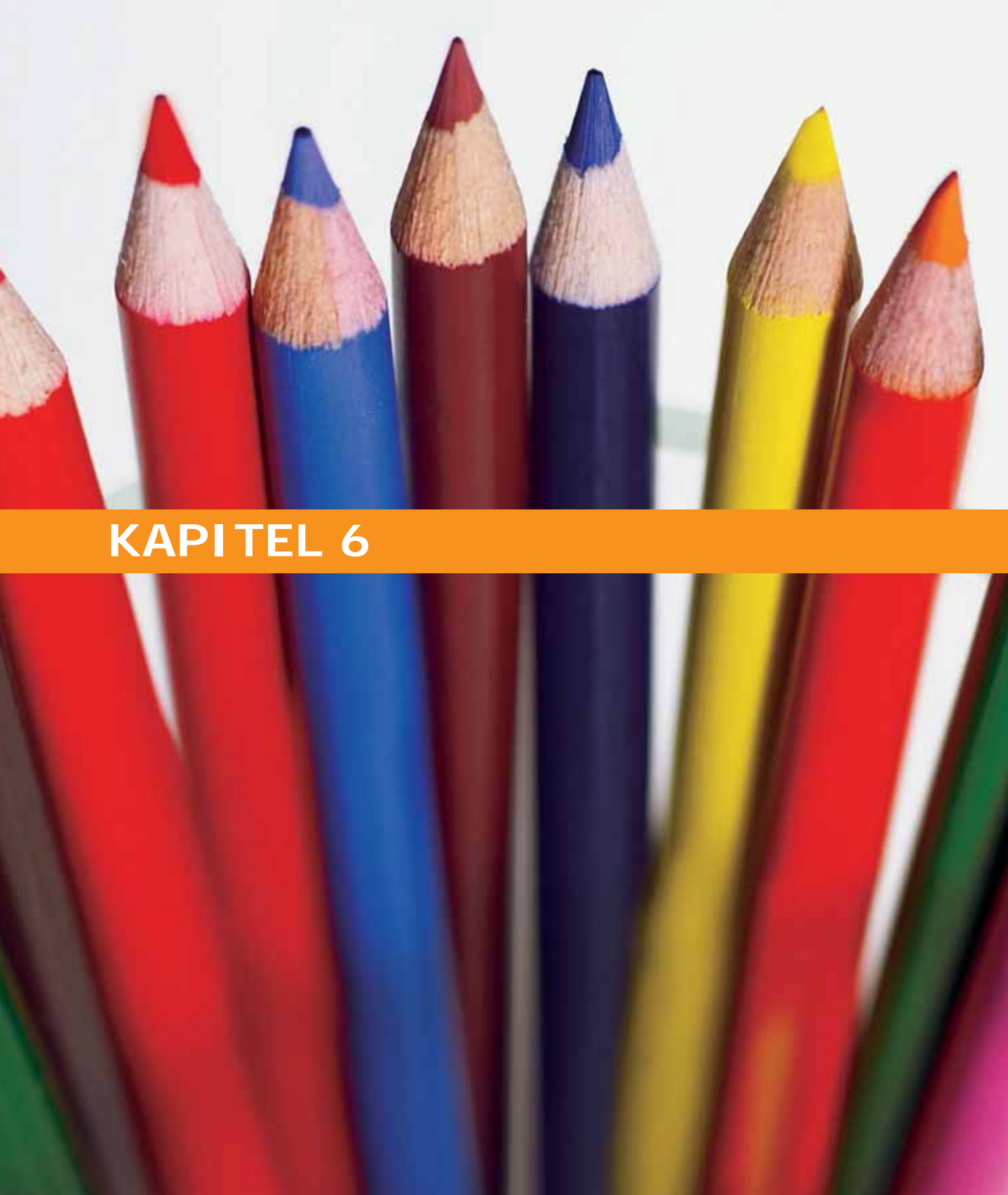
⁹ Det var 49 procent av männen och 53 procent av kvinnorna.

¹⁰ Av de unga under 30 år var det 35 procent av kvinnorna som bifogade en berättelse och 43 procent av männen.

¹¹ Ett svar som ges av Collier är att mer än 80 procent av de skolor som deltog i en studie om homofobi rapporterade att verbal mobbing med gaytema var vanlig (Collier 1998). Ett annat svar ges av Larson och Rosen (2006) som författat. *En granskning av hur sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Resultatet: Dagens gestaltning av sexuella läggningar präglas av välviljans ideologi, där bi- och homosexualitet synliggörs, men alltfjänt utgör ”det andra”, ”det onormala”, i förhållande till den allmängiltiga heterosexualiteten. Nästa steg i utvecklingen vore att göra upp med denna välvilliga inställning för att i stället göra andra läggningar än heterosexualitet till något eftersträvarsvärt och att problematisera heterosexualitetens normativa ställning.

¹² Transperson, female to male.

¹³ Se även Dahl (2005) med bibliografi över temat skola och utbildning.

KAPITEL 6

Sociala sammanhang och bemötande

Sex unga transpersoner berättar om hur det är att leva som ung transperson i dagens Sverige. Detta kapitel är skrivet av RFSL Ungdom utifrån intervju-materialet till studien *Är du kille eller tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor* (Darj & Nathorst-Böös 2008). Studien är författad av Frida Darj och Hedvig Nathorst-Böös som båda arbetar som projektledare och utbildare på RFSL Ungdom.

Bakgrund

Den psykiska ohälsan hos transpersoner har påtalats i ett flertal undersökningar (se Larsson, Lilja & Fossum 2008, Roth, Boström & Nykvist 2006, Statens folkhälsoinstitut 2005). Unga transpersoner är en grupp som är särskilt utsatt då de på grund av sin ålder är särskilt mottagliga för omvärldens transfobiska reaktioner och för att de ofta är utlämnade åt sina föräldrars eller vårdnadshavares värderingar. Dessutom saknar unga transpersoner ofta förebilder. Gruppen unga transpersoner uppvisar i jämförelse med den övriga befolkningen höga tal för depression, missbruk, självmordsförsök, förekomst av sexuellt överförbara sjukdomar och sexsäljande. Detta kan bland annat enligt Larsson et al. förklaras av det förakt och den diskriminering som transpersoner utsätts för (2008).

Under 2008 genomförde RFSL Ungdom en intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor som resulterade i rapporten *Är du kille eller*

tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor. Studien tar sin utgångspunkt i kvalitativa intervjuer med sex unga transpersoner. Syftet med studien var att lyfta fram röster som sällan hörs och visa på de konsekvenser som följer av att man bryter mot heteronormativa föreställningar och mot tvåkönsnormen. Vidare ger studien en inblick i hur det kan vara att leva som ung transperson i dagens Sverige. De intervjuade berättar om sina liv och de utmaningar de ställs inför i egenskap av att vara transperson. Intervjuerna fokuserar till stor del på bemötande och reaktioner från anhöriga och personal inom vård och skola, men också på den egna komma ut-processen.¹

I rapporten ges konkreta rekommendationer till yrkesverksamma om hur man kan ge unga transpersoner ett bra bemötande. Rapporten ger även förslag på mer omfattande förändringar som bör genomföras för att underlätta för transpersoner, bland annat för namnlagspraxis och rutiner för vård för transsexuella. Utifrån studien har RFSL Ungdom även tagit fram en broschyr, *Att göra synligt* (RFSL 2009) som behandlar hur skol- och vårdpersonal kan ge unga transpersoner ett bra bemötande. Studien är en del av RFSL Ungdoms projekt *Transformering* som finansieras av Allmänna arvsfonden. Syftet med Transformering är att förbättra tillvaron för och den psykiska hälsan hos unga transpersoner genom flertalet kunskapshöjande och identitetsstärkande verksam-

heter. Bland annat arrangerar RFSU Ungdom utbildningar riktade till personal på ungdomsmottagningar i syfte att höja kompetensen kring frågor med betydelse för transpersoner.

Metod

Detta kapitel bygger på den intervjustudie som ligger till grund för *Är du kille eller tjej?* (2008). I studien intervjuades sex personer som själva identifierar sig som transpersoner. Intervjupersonerna rekryterades bland RFSU Ungdoms medlemmar och genom informella nätverk. Intervjuerna utgick från en intervjuguide och kretsade kring identitet och vardagssituationer där frågor om könsidentitet och könsuttryck blir aktuella. Intervjuerna pågick mellan 40 och 80 minuter och transkriberades från bandupptagningar. I arbetet med texten har intervjumaterialet gått igenom och analyserats enligt en form av intervjuanalys som benämns som ad hoc för att rikta fokus på huvudfrågeställningarna i Ungdomsstyrelsens utredningsuppdrag. I denna rapport anges inte vilken av respondenterna som står för respektive citat.

Att skapa mening ad hoc innebär att fritt växla mellan olika typer av intervjuanalys (Kvale 1997). Det har i detta fall skett genom flera genomläsningar av de transkriberade intervjuerna för att se om det var möjligt att urskilja några mönster eller teman. Det visade sig att teman som rörde komma ut, transfobi, bemötande och hälsofrämjande aspekter återkom i alla sex intervjuerna. Dessa teman har därefter lyfts upp och jämförts sinsemellan. Även andra aspekter har dock ansetts relevanta att ta med i detta kapitel.

Författarna till *Är du kille eller tjej?* sökte inte aktivt ett visst antal transsexuella, transvestiter, intergendens etcetera till studien. De intervjuade har istället fått beskriva sin könsidentitet vid intervjutillfället. Majoriteten av de intervjuade definierar sig som transsexuella. Sättet som inter-

vjupersonerna rekryterats på medför att de alla i någon mån är politiskt engagerade i transfrågor. De är relativt öppna med sin transidentitet och är vana att tala om dessa frågor. Eftersom antalet intervjuade är så pass begränsat gör inte vare sig detta kapitel eller *Är du kille eller tjej?* anspråk på att ge en heltäckande bild av unga transpersoners livsvillkor. Emellertid finns det gemensamma teman i de intervjuades berättelser. Dessa teman delas sannolikt av fler transpersoner.

Skillnader med avseende på kön

I regeringens uppdrag till Ungdomsstyrelsen står att ”skillnader med avseende på kön bör genomgående analyseras. För transpersoner bör skillnader med avseende på det kön som registrerades för dem vid födseln analyseras”. En sådan analys kan inte göras utifrån det studerade intervjumaterialet. För transpersoner finns det flera infallsvinklar kring denna formulering. Kön kan förstås ur flera aspekter: *könsidentitet* (det kön man upplever sig ha och identifierar sig som), *juridiskt kön* (det kön som står i ens pass och som visas genom näst sista siffran i personnumret), *könsuttryck* (kläder, kroppsspråk, frisyra, röst etcetera) och *biologiskt kön* (kromosomer, genitalier och könskörtlar). Det finns inte heller två klart urskiljbara kön utan även biologiskt sett är kön mer komplext än så. Det existerar flera former av intersexuella tillstånd vilka sinsemellan kan variera stort. Alla former av intersexualism innebär dock någon form av medfött tillstånd där könsorganens anatomi, kromosomuppsättning eller den gonodala utvecklingen (testiklar eller äggstockar) är atypisk.²

”Skillnader med avseende på kön” kan således handla om skillnader i vård för TS-personer som är Female to Male respektive Male to Female.³

Det kan också handla om skillnader utifrån att ha en könsidentitet som är mer eller mindre lättbegriplig för cispersoner. Att vara transsexuell och därmed förhålla sig till kategorierna män respektive kvinnor skiljer sig från att vara exempelvis intergender, nongender, bigender eller transgenderist⁴ då det handlar om könsidentiteter som inte är juridiska kön. Det kan också syfta på skillnader i hur väl en transperson passerar⁵ eller hur begripligt ens könsuttryck är i ett heteronormativt samhälle.

De identiteter, intergenders, nongenders, transgenderister och andra transidentiteter, som inte förhåller sig till tvåkönsnormen går inte att definiera utifrån att vara män eller kvinnor. Begrepp som ”intergender-tjej” (vilket skulle åsyfta en person som juridiskt sett är kvinna men vars könsidentitet är intergender) går direkt emot personens könsidentitet och kan upplevas som kränkande. Att definiera personer utifrån tvåkönsnormen när de anser sig stå utanför eller bryter mot denna norm skulle således vara diskriminerande. Det är inte heller etiskt att utifrån förutsättningarna för intervjuerna analysera eventuella skillnader utifrån det kön som respektive respondent fick registrerat vid födseln. Denna rapport fokuserar primärt på de skillnader med avseende på kön som uppstår för transpersoner i ett heteronormativt samhälle.

Att komma på och att komma ut

Intervjupersonerna befinner sig i åldern 18–27 år och lever i olika delar av Sverige några på mindre orter, andra i storstäder. Hur länge intervjupersonerna funderat kring eller konstaterat att de bryter mot tvåkönsnormen varierar. För vissa av dem har könsidentiteten förändrats flera gånger, för andra har den varit konstant så länge de kan minnas. Flera av intervjupersonerna ger uttryck

för att de redan i tidiga år (förskoleålder, lågstadiet eller mellanstadiet) upplevde sig tillhöra ett annat kön än det juridiska kön de tilldelats vid födseln. Det är en upplevelse som återfinns hos såväl transsexuella som intergenders och nongenders. Det handlar om att som barn vägra ha på sig vissa könsspecifika kläder eller att vilja klä sig i kläder som var könsspecifika för ett annat kön än ens juridiska. Det handlar även om att man pratar om sig själv, använder ett annat förnamn och har en bild av sig själv som ett annat kön än det juridiska. För andra av intervjupersonerna kom insikten om att vara trans senare i livet, under de sena tonåren eller som ung vuxen.

Ytterligare en återkommande aspekt som förs fram i nästan alla intervjuer är att intervjupersonerna blivit medvetna om att de inte är cispersoner⁶ först när de träffat andra transpersoner eller blivit direkt konfronterade med frågan om huruvida de är trans. Ordet *transperson* har fram till dess saknats i deras begreppsvärld. Intervjupersonerna har inte haft vetskap om vad ordet innebär och således inte kunna definiera sig som trans. Man har helt enkelt inte kunnat sätta ord på sina känslor och sina upplevelser eftersom orden saknats. Flera av intervjupersonerna berättar om hur saker fallit på plats i samband med att man fått vetskap om transpersoners existens och att man då insett att man förmodligen är trans. Att transfrågor och transpersoner är osynliggjorda är ett återkommande tema i samtalen.

Även om de intervjuade är relativt öppna med att de är trans finns det flera sammanhang där de väljer att inte berätta. Skälen varierar, i vissa fall beror det på att man inte orkar förklara (här handlar det särskilt om intervjupersoner som är intergender eller nongender) alternativt att man passerar väl och känner att man inte vill eller inte behöver berätta om sin bakgrund. Det kan också variera mellan olika sammanhang, till exempel

skola, jobb, vänner, familj och släkt. Flera av intervjupersonerna uttrycker det som att de lever olika liv i olika sammanhang. Exempelvis kan det handla om att man har olika förnamn beroende på var och med vilka man befinner sig. De berättar också alla om en längtan efter att slippa definiera sig utifrån sin könsidentitet. Skälet till att könsidentiteten tar så stor plats i de intervjuades liv är, menar de, för att de avviker från normen. Det finns också en önskan att inte behöva lägga så mycket energi på könsidentitet och helt enkelt bara få vara. Samtidigt finns en medvetenhet om att detta är närmast omöjligt eftersom kön tillmäts stor betydelse. Flera av de intervjuade påpekar att det är skönt att bli sedd som människa och inte specifikt som transperson. Samtidigt menar de att det är en viktig politisk poäng att vara öppen med att man är trans, bland annat för att synliggöra transpersoner.

Psykosocial situation

Som minderårig är man på många sätt utlämnad åt sina vårdnadshavare. Det kan handla om att man behöver få skjuts till sin psykolog eller läkare men också om att få pengar till att köpa de mer eller mindre könsspecifika klädesplagg man vill ha. Flera av intervjupersonerna berättar om föräldrars svårighet att acceptera och respektera sitt barns könsidentitet. Det rör sig om att vägra använda det pronomen eller det namn som den unge önskar men också om att konkret ifrågasätta den unges könsidentitet eller att kräva att den unge inte ska gå på det som av informanterna refereras till som TS-utredning. Med TS-utredning respektive TS-vård åsyftas av informanterna det som inom vården kallas könsbytesutredning, vilken handlar om att diagnostisera transsexualism respektive den vård som är en följd av diagnosen.⁷ Det kan också handla om att inte ta den unges könsidentitet på allvar. För flera av intervjuper-

sonerna har det lett till stora konflikter inom familjen och några av intervjupersonerna har valt att bryta med delar av sin familj.

För andra av intervjupersonerna har det dock varit relativt odramatiskt att komma ut som trans och deras familjer har snabbt lärt sig använda ett annat pronomen och ett annat förnamn. De intervjuade ger exempel på föräldrar som uttryckt att *"när man får barn vill man bara att de ska vara lyckliga – vad som än krävs"* och som verbalt och i sina handlingar bekräftar att de till fullo stödjer den unge. Det finns även exempel på när delar av familjen handskas väl med den unges könsidentitet medan andra delar av familjen vägrar acceptera den. En av ungdomarna berättar om att hon inte längre kunde bo kvar hemma på grund av stora konflikter med sin mamma, som vägrade acceptera hennes könsidentitet. I förlängningen ledde detta till att hon blev bostadslös samt såg som enda lösning att prostituera sig för att få en inkomst. I det aktuella fallet kom dock socialtjänsten in i bilden relativt snabbt.

Insikten om att vara transperson beskrivs som både påfrestande och befriande av intervjupersonerna. Samtliga berättar att de gick igenom en turbulent period där de mådde psykiskt dåligt innan de insåg att krisen handlade om könsidentitet. Skälet till den psykiska ohälsan var till stor del en känsla av att inte veta vem man var, vilket upplevdes som otryggt och skrämmande. När insikten om att det rörde sig om den egna könsidentiteten väl var nådd sågs inte transidentiteten som ett problem utan istället som lösningen på ett problem. Samtliga intervjupersoner påtalar dock att det inte är oproblemiskt att vara transperson i dagens samhälle. Att komma ut som trans har för intervjupersonerna ofta resulterat i starka och/eller negativa reaktioner från omgivningen, vilket för de flesta av de intervjuade har varit en påfrestande tid. Likaså har vägen till vård i många

fall varit ansträngande för de intervjupersoner som önskar korrigering vård.

För de intervjupersoner som definierar sig som intergender eller nongender finns en frustration kring att hela tiden bli könsbestämd. Inom tvåkönsnormen är det oftast inte möjligt att kunna inta en icke-position eller en position som något annat än man eller kvinna. Rent juridiskt är det överhuvudtaget inte görbart. Att omgivningen vägrar att använda det könsneutrala tilltalspronomet *hen* upplevs som sårande och frustrerande.

Bemötande från skol-, hälso- och sjukvårdspersonal

Intervjupersonerna lyfter fram både positiva och negativa erfarenheter av mötet med personal inom vård och skola. Intervjupersonerna är vana vid att kunskap om transpersoner saknas hos professionella. Ungdomarna ger flera exempel på när de behövt förklara grundläggande transbegrepp för vårdpersonal – även om själva skälet till besöket inte har någon koppling till transidentiteten.

En ung person fick svara ingående på frågor kring sin egen och sin partners könsidentitet trots att skälet till besöket var att hen hade halsfluss. Besöket upplevdes som obehagligt och medförde att intervjupersonen idag helt undviker kontakt med vården. En annan av informanterna besöker inte vårdinrättningar eftersom han tror att han kommer att bli dåligt bemött. Ytterligare ett konkret exempel är en intervjupersons erfarenhet av att vårdpersonalen ”gjorde om” hans namn genom att kalla honom för ett tjejnamn som påminner något om hans könsneutrala namn. Personalen ifråga uppgav att de gjort detta eftersom de tittat på personnumret och sett att det rörde sig om en juridisk kvinna. Men, som intervjupersonen själv säger, om en patient med ett kvinnligt personnummer kommer in för att ta en spruta testos-

teron, då borde man kunna räkna ut vad det handlar om. Ett annat exempel är mötet med en dietist. En ung person berättar:

”Hon pekade på två kolumner. ’Här står det hur många kalorier en kvinna ska äta...’ Jag sa nej, nej, nej, jag är inte kvinna. Hon sa att ’Nej, men det är den fysiska kroppen.’ Jag sa att det skiter jag i, du sitter här med en TS-patient, du kan inte peka på kvinnokolumnen. Det är inte okej. Så jag gillade henne inte från den dagen.”

För en person som saknar kunskap om transfrågor kan det verka okomplicerat att tala om en persons kropp som skild från hur man identifierar sig. Men det kan upplevas som kränkande och leda till att man som patient inte tar till sig de rekommendationer som ges samt att man tappar förtroendet för vårdpersonal – både den enskilda vårdpersonalen och vårdpersonal som kollektiv.

Ett annat återkommande tema är stor okunskap om transpersoner hos skol- och vårdpersonal, vilket leder till att den unge hamnar i en situation där hon/han/hen i sin hjälpsökande roll måste utbilda dessa professionella i transfrågor. Flera av intervjupersonerna påtar att det inte är ovanligt att skol- och vårdpersonal inte ens vet vad begreppet *transperson* betyder. Detta återkommande tema kan illustreras med följande exempel: en av intervjupersonerna kontaktade sin ungdomsmottagning för att han ville ha en remiss till ett utredningsteam. Han berättade för personalen att han hade en könsidentitetskris:

”De visste inte vad det var, de visste inte vem de skulle prata med, hänvisade mig vidare till någon annan som inte heller visste så mycket utan hoppades på det bästa.”

Han tog då själv reda på till vilken psykiatriker remissen skulle skickas. Trots det skickade personalen remissen till en annan instans och där blev den liggande tills han själv ringde runt och såg till att remissen kom rätt. Han fick i egenskap av hjälpsökande själv hjälpa de professionella att se till att han fick adekvat vård. Men vården dröjde även längre än vad den hade behövt göra om remissen hade skickats till rätt instans redan från början. Denna väntan ledde till ökad oro och stress hos honom. En annan konsekvens av personalens okunskap var att han tappade förtroendet för dem. Intervjupersonen är som exemplet visar handlingskraftig och både kan och orkar argumentera för sin sak. Men det är långt ifrån alla transpersoner som har ork och kunskap att själva kunna garantera att de får adekvat hjälp.

Detta är oroande mot bakgrund av den allvarliga hälsosituation hos transpersoner som Folkhälsoinstitutet pekat på i sina utredningar. Det är givetvis inte heller ett ansvar som bör ligga på den enskilda individen men i praktiken är det ofta det som blir resultatet. En av intervjupersonerna, som definierar sig som intergender, menar att det inte finns någon hjälp att få eller vård att söka när man är intergender.

Hur skolpersonalen agerat när man har kommit ut har varierat för de olika intervjupersonerna. För vissa av intervjupersonerna har det varit okomplicerat att komma ut i skolan och man känner sig nöjd med hur lärarna agerat. Skolpersonalen har exempelvis sett till att ändra förnamnet i klasslistor och liknande. En av intervjupersonerna uttrycker ett möte med en lärare med orden *"hon tog det jättebra i och med att hon inte tog avstånd eller kom med några kränkande frågor eller så"*. Att inte kränka eller ta avstånd upplevs alltså, som tidigare påpekats, som ett bra bemötande vilket även visar vilken reaktion den unge hade förväntat sig att få.

En av intervjupersonerna upplever bemötandet från sin psykolog som mycket gott och lyfter fram flera aspekter som är relevanta: dels att psykologen inte förklarade alla hans problem utifrån det faktum att han var transsexuell, dels att psykologen själv såg till att skaffa sig nödvändig kunskap och att det därmed inte låg på den unges ansvar att utbilda psykologen för att kunna få ett professionellt och kompetent bemötande. Många av de positiva exempel som tas upp handlar om professionella som inser var deras kunskapsluckor finns och som ser till att detta inte går ut över den enskilde individen.

Ett annat exempel på bra bemötande var när en ung person behövde sjukskrivas från skolan i samband med sin mastektomi.⁸ Han kontaktade sin studievägledare för att få en individuell studieplan. Studievägledaren berättade att hon haft flera studenter tidigare som varit sjukskrivna av precis samma anledning och att det *"inte var några som helst problem"*. Att studievägledaren hade tidigare erfarenhet av transpersoner och att hon inte gjorde situationen större än vad den faktiskt var betydde mycket för den unge och skapade en känsla av trygghet. En annan av de intervjuade lyfter fram RFSL:s rådgivning som en instans som gett ett transkompetent och förtroendeingivande bemötande.

Erfarenheter från TS-utredningar

Fyra av intervjupersonerna har gått en TS-utredning och de delar flera gemensamma erfarenheter trots att de kommit olika långt i sina utredningar och tillhör olika utredningsteam. Många TS-patienter upplever en stor frustration under utredningstiden: utredningen drar ut på tiden, man har inte kontroll över situationen och det finns en maktobalans mellan patient och utredare (Grönqvist & Rydelius 2008, Bremer 2006). Detta,

och specifikt maktobalansen, är något som alla intervjupersonerna lyfter. En av dem berättar:

”Om det var någon jag inte vågade säga emot så var det mina läkare. ... Det är dom som ska ge mig frihet. Så jag sa aldrig emot dom, jag ifrågasatte aldrig deras auktoritet eller beslut.”

Hon upplever sig inte ha blivit dåligt bemött men ger samtidigt uttryck för den maktobalans som existerar mellan patient och utredare. Det är med andra ord så viktigt att få diagnosen att man inte vågar ifrågasätta sin vårdgivare. Andra aspekter som lyfts av intervjupersonerna är bristfällig kommunikation och att man har svårt att förstå varför vissa moment eller test ska genomföras. Man har inte heller fått svar på sina frågor om varför vissa tester ska genomföras. Detta strider mot de yrkesetiska principerna för psykologer.

Ett annat exempel är en läkare som, enligt respondenten, glömde ge denne hans diagnos trots att den var ställd. Den unge fick vänta två månader på nästa besök för att få klarhet i huruvida han fått diagnosen transsexualism eller inte. Dessa månader upplevdes som plågsamma och ångestfyllda, vilket lätt hade kunnat undvikas om läkaren kommit ihåg att berätta för patienten att diagnosen redan var ställd.

Att utredningen tar så lång tid är den största kritiken från ungdomarna som intervjuats. Känslan av maktlöshet och ovisshet förstärks av att utredningen många gånger drar ut på tiden, utan att patienten informeras om eller förstår varför det tar så lång tid. Intervjupersonerna upplever även att utredningen går smidigare och snabbare om man passar in i det heteronormativa tvåköns-systemet (jfr Bremer 2006). De förmedlar att det läggs stor vikt vid deras könsuttryck men också

vid deras sexualitet. Flera av intervjupersonerna känner sig ifrågasatta i sin sexualitet av sina läkare och upplever att det ses som problematiskt att inte ”bli” heterosexuell genom könskorrigering. Huruvida deras svar på dessa frågor spelar roll för diagnosen eller inte är oklart. Däremot kan vi se att frågorna skapar en känsla av att man som TS-person måste anpassa sig till heteronormativa föreställningar om kön.

Erfarenheter av transfobi och begränsningar

Transpersoner är i stor utsträckning utsatta för trakasserier och hot. I Folkhälsoinstitutets rapport *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer* framkommer att 27 procent av transpersonerna i undersökningen utsatts för våld eller trakasserier under de senaste 12 månaderna på grund av sitt könsuttryck eller sin könsidentitet. Undersökningen genomfördes via en webbenkät och av totalt 3 653 svarande var 325 personer transpersoner (Roth et al. 2006).

Vår intervjustudie visar att möjligheterna att röra sig fritt i det offentliga rummet till stor del hänger ihop med hur väl man passerar inom ramen för tvåkönsnormen. Om man är androgyn eller på annat sätt svår att kategorisera uppstår bekymmer. Det är även problematiskt om man uppfattas ha ett normbrytande könsuttryck (exempelvis om en transexuell tjej blir sedd av omgivningen som en kille med ”tjejattribut”). Ju mer begriplig man är eller ju bättre man passerar, desto enklare (om än långt ifrån okomplicerat) blir mötet med omvärlden. Det uppstår lätt problem i form av hot om våld eller verbala trakasserier.

Intervjupersonerna berättar om den ständigt återkommande situationen av att främmande människor kommer fram och frågar ”är du kille eller tjej?”. Situationen är inte bara ett intrång i den

unges privata sfär; den upplevs även stundtals som hotfull då folk kan vara aggressiva. En av intervjupersonerna brukar *draga*⁹ som kille men känner sig numera otrygg i att draga bland heterosexuella cispersoner eftersom hen inte orkar med alla frågor och känner sig rädd. Intervjupersonen berättar:

”Men jag har blivit mer och mer rädd att göra det här (att draga som kille, författarens anmärkning) i heteronormativa sammanhang. Om jag ska på en fest och vet att det är inga RFSL:are. Då vet jag att det förmodligen är mest heterosexuella. ... Men det har blivit mycket jobbigare så nu gör jag det mest på RFSL-träffar. Och i sådana sammanhang när jag vet att det är människor som inte tycker att det är avstötande på något sätt.”

Att besöka offentliga toaletter är eller har varit ett enormt projekt för de flesta av intervjupersonerna eftersom man oftast måste välja dam- eller herrtoalett och därmed även könstillhörighet. En intergender-identifierad person berättar att hen alltid väljer handikapptoaletten. Det blir problematiskt om det endast finns könsuppdelade toaletter. Vid besök på offentliga toaletter riskerar de intervjuade alltid att kränkas verbalt, tvingas inordna sig i ett kön som man inte känner att man tillhör eller att utsättas för våld. Flera av intervjupersonerna i vår studie vittnar om att det finns en rädsla för att besöka offentliga toaletter. Man känner sig otrygg i dessa sammanhang. Resultatet blir att man som transperson begränsas och inte ens kan utträtta grundläggande behov på grund av otrygghet. Ett annat återkommande problem är könsuppdelningen i badhus och omklädningsrum i samband med träning. Resultatet blir att man

helt enkelt låter bli att träna, vilket kan få konsekvenser för den fysiska och psykiska hälsan.

Att ha en legitimation med namn som inte passar ens utseende innebär ytterligare komplikationer. Ett exempel är en av våra intervjupersoner som tvingas ha kvar flera av sina feminina förnamn. Hans transition är inte klar men han passerar som kille och har helskägg. Det finns en ständig rädsla för att legitimationen därför inte ska godkännas. Han berättar:

”Jag har frågat min utredare flera gånger om jag kan få papper på att jag lever som kille, att jag ska göra en könskorrigering, så att jag kan byta till manliga mellanamn. Men jag får aldrig något tillstånd ... vilket gör att jag inte gärna åker utomlands och inte gärna visar leg.”

Detta problem är han inte ensam om. Flera av intervjupersonerna drar sig för att visa legitimation, vilket begränsar dem i fråga om resande men också i vardagliga saker som att hyra en dvd-film.

De intervjuade får också i stor utsträckning frågor från sin omgivning. Flera av dem fungerar för sin omgivning som ”transexperter” som man kan fråga om allt. Klasskamrater och andra i den unges närhet drar sig inte för att ställa ytterst privata frågor om exempelvis den unges kropp samt om och hur denne vill genomgå könskorrigerande operationer. Omgivningen ställer även frågor som tydligt visar att det är svårt att ta in personens könsidentitet: *”Hur var det nu igen? Hur identifierar du dig?”*. En av intervjupersonerna lyfter att det är många frågor och att de dessutom ofta upprepas gång på gång av samma personer. De intervjuade blir i många sammanhang en sorts allmän egendom där omgivningen känner att de har tillåtelse att fråga nästan vad som helst enbart på grund av att personen kommit ut som trans.

Ett genomgående tema är att intervjupersonerna ständigt måste bevisa sin könsidentitet för omgivningen. Det räcker inte att berätta att man är tjej, kille eller annat/inget, man måste också betyga sig på ett sätt som är trovärdigt i andras ögon. En transkille som betygar sig feminint blir lätt ifrågasatt av omgivningen. För att betraktas som en ”riktig” kille måste man vara maskulin och för att betraktas som en ”riktig” kvinna måste man vara feminin. Man måste alltså leva upp till normativa föreställningar kring kön för att tas på allvar.

Flera av de intervjuade lyfter att de tror att det är lättare att få hjälp och att man får ett bättre bemötande om man passar in i normen för sitt kön. För personer som är intergender eller nongender blir detta extra komplicerat. Inte nog med att man måste vara trovärdig i att vara trans – man måste också övertyga omgivningen om att det faktiskt går att vara något annat än tjej eller kille. En av de intervjuade lyfter att hen upplever intergender som en osynlig position som är bra mycket mer osynliggjord är transsexualism.

En person som inte passar in i tvåkönsnormen möts ofta av omfattande diskriminering. Även om de intervjuade som är TS-personer som passerar också möts av trakasserier, diskriminering och ryktesspridning så är deras könsidentitet ofta förståelig för omgivningen. I intervjuerna framkommer exempelvis viss mobbning som berott på personens könsidentitet. Det kommer också fram att partner har gjort slut när man kommit ut som trans. En av intervjupersonerna fick inte ha kvar sitt jobb och är relativt övertygad om att det berodde på att han är transperson. Han avstod dock från att anmäla arbetsgivaren för diskriminering eftersom han enligt egen utsago inte orkade med medierna samt att ord stod mot ord.

Hälsofrämjande aspekter

Vilka aspekter har då varit hälsofrämjande? En tendens som kan skönjas hos intervjupersonerna är vikten av sociala sammanhang där ens könsidentitet inte ifrågasätts eller problematiseras samt möjligheten att möta andra transpersoner. Här har framförallt RFSL Ungdom och andra sammanhang spelat en viktig roll. Flera av de intervjuade berättar att RFSL Ungdom är ett av få sammanhang där trans sällan måste förklaras och där det är helt okej att vara öppen med sin transidentitet. Här ges också tillfälle att träffa andra transpersoner för att utbyta erfarenheter. Det identitetsstärkande arbete som bedrivs lyfts också fram som något positivt.

Ett liknande exempel på sådan verksamhet är Egalia, RFSL Stockholms fritidshäng för hbt-personer i åldern 13–19 år. Även att komma i kontakt med andra transpersoner via internet har varit betydelsefullt för de intervjuade. Förebilder spelar en viktig roll – flera intervjupersoner påpekar att de inte förstod att de själva var trans förrän de träffade en annan transperson eller blivit direkt tillfrågade om de är transperson av någon som har kunskap om trans. Två av de transsexuella intervjupersonerna lyfter även att det har varit av stor betydelse att få träffa en annan transsexuell person som kommit längre i eller genomfört sin transition. En ungdom uttrycker det som att:

”När jag såg henne blev jag... wow! När någon berättade att hon var transsexuell så tänkte jag oh my god, kan man göra det i Sverige? Det var där jag fattade.”

Synliggörande av transfrågor och hur det är att leva som transperson är viktigt för att man ska kunna bygga sin könsidentitet. Avsaknad av synliga förebilder och sammanhang där man kan träffa

andra gör det svårt att utveckla den egna identiteten (jfr Larsson et al. 2008, Whittle 2006).

Stöd från skola, vänner eller familj har i många fall varit avgörande för att tillvaron ska underlättas. För alla våra intervjupersoner har det räckt med att det funnits i alla fall en person inom något av dessa områden som har stöttat och bekräftat könsidentiteten. En annan värdefull hälsofrämjande aspekt är att ha kontakt med någon som har relativt stor kunskap om transfrågor. En ung person hade stöd i och möjlighet att ställa frågor till en vän som hade god kunskap om transfrågor. En annan ung person fann stöd i en kurator som visade att hon tog den unges könsidentitet på allvar utan att problematisera eller göra det hela mer dramatiskt än det var.

Att byta skola, sammanhang eller till och med stad har underlättat för flera av de intervjuade att etablera sig som det kön de faktiskt är och att inte behöva kämpa lika hårt för att bli tagen på allvar i sin könsidentitet.

Sammanfattning

De slutsatser som kan dras av intervjustudien är att transpersoner systematiskt upplever en stigmatisering och ett osynliggörande. Ett av de viktigaste skälen till detta kopplar respondenterna till heteronormativa föreställningar kring kön. Unga transpersoner är särskilt utsatta eftersom de är utlämnade åt värderingar och reaktioner från skola och familj. Man kan som transperson ha svårt att utveckla sin könsidentitet av detta skäl, men också för att det är ont om förebilder. Dessutom saknas det i stor utsträckning såväl lättillgänglig information om trans som kunskap om transfrågor hos skol- och vårdpersonal. Även möjlighet till att komma i kontakt med andra transpersoner är starkt begränsad. Intervjupersonerna i detta kapitel har haft möjlighet att utveckla sin identitet genom att träffa andra transpersoner, söka kunskap på internet eller på andra sätt hitta ord för sina tankar om könsidentitet. Även om RFSL Ungdom tillhandahåller ovan nämnda delar så krävs det att den unge ifråga först kommer till insikt om att vara trans eller av annan anledning söker sig till RFSL Ungdom för att kunna ta till sig det.

En slutsats som kan dras av intervjustudien är att innan insikten om att vara transperson har nåtts, upplevs den psykiska ohälsan till stor del bero på att man inte vet vem man är. När man väl inser att man är trans uppstår lättnad men nya problem tar vid. Man möts inte sällan av kränkande behandling, konflikter med familjen, en oförstående omgivning, lång väntan på vård och flera andra aspekter som i sin tur leder till psykisk ohälsa.

Bemötandet de intervjuade fått från skol- och vårdpersonal har varierat beroende på erfarenheter och kunskaper hos den professionelle. Det är dock återkommande att de flesta av de intervjuade upplever bemötandet som otillfredsställande. Våra

intervjupersoner menar att den vanligaste orsaken till ett otillfredsställande bemötande från vård- och skolpersonal är brist på kunskap om transfrågor (jfr Grönqvist & Rydelius 2008).

Det är inte ovanligt att intervjupersonerna i egen-skap av patient eller klient måste lära upp skol- och vårdpersonal i transfrågor. Anmärkningsvärt är också att avsaknaden av ett direkt kränkande bemötande ses som ett bra bemötande. En slutsats som kan dras är att förväntningarna på vården är lågt ställda och att man är van vid att professionella saknar grundläggande kunskap om transfrågor. Det förekommer även att det ligger på patienten att berätta för de yrkesverksamma vart de ska remittera för exempelvis TS-utredning. Detta medför att det läggs ett alltför stort ansvar på de hjälpsökande ungdomarna: det är till stor del upp till dem att se till att de får den vård och hjälp de behöver. Det är även viktigt att poängtera att många unga varken har möjlighet eller ork att ta ett så stort ansvar. Många unga transpersoner går därför utan en behandling som skulle kunna förbättra livssituationen avsevärt.

Några av våra intervjupersoner undviker att söka sjukvård efter upplevelser av att ha blivit kränkt eller av rädsla för att bli dåligt bemött av vårdpersonal. Förmodligen finns det ännu fler unga transpersoner med liknande upplevelser. Att undvika att söka vård är mycket allvarligt och riskerar att leda till ökad ohälsa hos en redan utsatt grupp. Därför är det viktigt att det finns kunskap om trans inom vårdsektorn. Okunskap om vart unga ska remitteras för utredning leder till onödigt långa väntetider, vilket leder till oro och stress hos de unga. Det är därför viktigt att vårdpersonal har kunskap och rutiner om vart transsexuella personer ska remitteras.

Avslutningsvis är det viktigt att belysa att inte heller TS-vården får ett gott omdöme från de intervjuade. Respondenterna upplever att utredarna lägger stort fokus på könsuttryck och sexualitet och att man som transsexuell bör passa in i heteronormativa föreställningar om kön. Att utredningen drar ut på tiden, bristande kommunikation och en stor maktobalans mellan patient och utredare lyfts även av de intervjuade som negativa erfarenheter och som något som bidrar till psykisk ohälsa.

Referenser

Bremer, S. (2006). "Under ytan - Nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet." I *Lambda Nordica* nr 1-2/2006.

Darj, F. & Nathorst-Böös, H. (2008). *Är du kille eller tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor*. RFSL Ungdom.

Grönqvist, A. & Rydelius, P-A. (2008). "Mer kunskap behövs om unga transsexuella." I *Psykisk hälsa* nr 2/2008.

Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.

Larsson, S., Lilja, J. & Fossum, B. (2008). *Vem får man vara i vårt samhälle? Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

RFSL (2009). *Att göra synlig*. Stockholm: RFSL.

Roth, N., Boström, G. & Nykvist, K. (2006). *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland hbt-personer*. Stockholm: Elanders Gotab AB.

Statens folkhälsoinstitut (2005). *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation*.

Whittle, S. (2006) Förord till Stryker & Whittle (Eds.) *The Transgender Studies Reader*. New York: Routledge.

Noter

¹ I hbt-sammanhang talas ofta om att komma ut. Med det menas att berätta för sin omgivning att man är icke-heterosexuell eller att man är transperson. Man kommer inte ut bara en gång att komma ut sker ständigt i mötet med nya människor och när man byter sammanhang. För transpersoner kan det till exempel handla om att rätta personer när de använder fel pronomen. Det kan även handla om att vara öppen med att man tidigare har haft en annorlunda kropp eller ett annat juridiskt kön än vad man har idag.

² Se exempelvis SOU 2007:16 eller INIS – stödföreningen för intersexuella i Sverige (www.inis-org.se) för mer information om intersexualism.

³ Female to Male (FtM) eller kvinna till man: en person som registrerades som kvinna vid födseln, vars könsidentitet är man och som korrigerar sin kropp till att passa könsidentiteten. Male to Female (MtF) eller man till kvinna: en person som registrerades som man vid födseln, vars könsidentitet är kvinna och som korrigerar sin kropp till att passa könsidentiteten.

⁴ Begreppen avser olika former av könsidentiteter hos personer som upplever att de befinner sig mellan eller bortom de traditionella könskategorierna.

⁵ Termen passera innebär att uppfattas av omgivningen som det kön man vill bli sedd som.

⁶ En cisperson är en person som inte är transperson. Det vill säga en person som har en könsidentitet som är densamma som det biologiska könet. När det kommer till könsuttryck kan dock cispersoner avvika från normen utan att för den skull definiera sig själva som trans. Cis är latin för ”på samma sida”

⁷ Med TS-utredning menas att utreda huruvida en person är transsexuell eller ej. Dessa utredningar utförs av ett antal specifika utredningsteam som finns runt om i Sverige. Med TS-vård menas hela den landstingsfinansierade vårdkedjan för en transsexuell person: utredning, hormoner, operationer etcetera.

⁸ Mastektomi är en operation där bröstet tas bort.

⁹ Att draga innebär att framträda som drag king eller drag queen. Det behöver inte vara på en scen utan kan även ske till vardags. Drag parodierar eller överdriver ofta könsstereotyper. Det kan ofta finnas ett visst lekfullt eller politiskt inslag i framförallt drag king:ande.

KAPITEL 7

Diskriminering i arbetslivet

Forskningen visar att diskriminering av hbt-personer förekommer i arbetslivet. Det är en minoritet som blir utsatta, men för de personer som drabbas kan det få svåra konsekvenser, till exempel i form av sämre psykisk hälsa. Ungas situation på arbetsmarknaden skiljer sig i flera avseenden från äldre personers. Frågor kring arbetslivet är aktuella även för dem som studerar i grundskolan, gymnasieskolan och högskolan. Många elever och studenter kommer i kontakt med arbetsmarknaden genom att de jobbar parallellt med sina studier eller på lov.

I den norska rapporten *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn* framgår det att homosexuella och bisexuella personer som på grund av sin läggning utsätts för trakasserier och därför hamnar utanför gemenskapen på arbetsplatsen, i större utsträckning lider av ångest, depression och självmordstankar (Hegna, Kristiansen & Moseng 1999, Moseng 2005).

Rädslan för att utsättas för diskriminering gör att många hbt-personer väljer att dölja sin identitet. Undersökningar visar att det i många fall fungerar – homosexuella och bisexuella personer som inte är öppna med sin identitet är i mindre utsträckning utsatta för diskriminering. Negativa effekter på hälsan förekommer emellertid i alla fall. Icke-heterosexuella som inte är öppna med sin sexuella läggning på sin arbetsplats har i större utsträckning ångest- och depressionssymtom än de som är öppna, trots att de i mindre utsträckning utsätts för diskriminering (Moseng 2005).

Syftet med detta kapitel är att sammanställa kunskap om unga hbt-personers utsatthet för diskriminering i arbetslivet.

Definition av diskriminering

Det finns flera sätt att definiera diskriminering. Ur ett arbetsrättsligt perspektiv innebär diskriminering bland annat att en person nekas en anställning eller förlorar sitt jobb på grund av sin sexuella läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck. I vissa undersökningar som ingår i den här kunskapsöversikten används en vidare definition av begreppet som även omfattar mobbning, trakasserier och baktaleri på grund av en persons sexuella läggning eller könsidentitet (se till exempel Lehtonen 2002, Moseng 2005). Om inte annat anges används ordet diskriminering i den vidare betydelsen i detta kapitel.

Hbt-personer och sexuell läggning

Begreppet hbt-personer är ett samlingsbegrepp som i detta kapitel omfattar personer som inte är heterosexuella cispersoner.

De studier som refereras till omfattar framförallt personer som är homosexuella eller bisexuella avseende sexuell läggning och i mindre utsträckning när könsidentiteten är skäl för att diskriminera en person.

Det finns väldigt lite forskning om transpersoners situation på arbetsmarknaden och ännu mindre om unga transpersoners situation. I de studier som det refereras till i den här kunskapsöversikten förekommer främst två transidentiteter: transsexuella och ”man till kvinna”-transvestiter. I lagstiftning omnämns diskriminering av transpersoner som diskriminering på grund av könsöverskridande identitet eller uttryck (Diskrimineringsombudsmannen). Då diskrimineringsbegreppet i den här studien omfattar fler handlingar än vad som är diskriminering i lagens me-

ning används istället formuleringen diskriminering av transpersoner.

Det finns även personer, främst ungdomar, som inte identifierar sig med någon av de vedertagna kategorierna, utan väljer att inte kategorisera sin sexuella läggning alls eller kallar sig för queer eller liknande. Jukka Lehtonen som refereras nedan, och som har intervjuat unga hbt-personer, väljer därför att använda termen *icke-heterosexuell* och denna term används då Lehtonen refereras (Lehtonen 2002).

Att vara öppen eller dold

Med att vara öppen med sin sexuella läggning eller könsidentitet avses att omgivningen vet om att man är homosexuell, bisexuell och/eller transperson. Processen att berätta för omgivningen kallas även för att *komma ut*.

Tillgång till arbetsmarknaden

Att ges möjlighet till inträde och etablering på arbetsmarknaden är viktigt för att få tillgång till välfärd och inflytande. Ungas etablering på arbetsmarknaden skiljer sig i vissa avseenden från äldres. Många unga befinner sig i ett skede då de är på väg in på arbetsmarknaden eller studerar och arbetar parallellt, vilket ofta innebär kortare och mer tillfälliga anställningar. Vid konjunkturbedgångar är det i hög grad ungdomarna som drabbas värst. Under första kvartalet 2009 var i genomsnitt 44 000 unga mellan 18 och 24 år arbetslösa enligt Arbetsförmedlingen. Det var en ökning med 13 000 personer jämfört med motsvarande kvartal året innan (Ungdomsstyrelsen 2009).

På vilket sätt en ökad ungdomsarbetslöshet drabbar hbt-personer framgår inte av statistiken. En relativt stor andel av hbt-personerna, drygt var tionde, uppger emellertid att de inte fått en anställning på grund av sin sexuella läggning el-

ler transidentitet. I en enkätundersökning genomförd av Statistiska centralbyrån, och som presenteras i rapporten *Arbetsvillkor och utsatthet*, var det 11 procent och i en finländsk undersökning var motsvarande andel 14 procent av de icke-heterosexuella och 13 procent av transpersonerna (Ljunggren, Fredriksson, Greijer & Jädert Rafstedt 2003, Mustola & Vanhala 2004, Mustola 2004).

Unga hbt-personer har således två hinder för att ta sig in på arbetsmarknaden, dels i egenskap av att vara ung med kortare yrkeslivserfarenhet än andra, dels på grund av den diskriminering som de riskerar att utsättas för. På grund av att många unga hbt-personer dessutom mår psykiskt dåligt, börjar de dessutom att arbeta senare än andra ungdomar (Lehtonen 2004b).

Arbetsförmedlingens uppdrag är att hjälpa arbetssökande att hitta ett arbete. Myndigheten ska även arbeta för mångfald och att motverka diskriminering (www.arbetsformedlingen.se). Det finns ett antal faktorer som försvårar ett inträde på arbetsmarknaden för unga hbt-personer. Trots det har inte Arbetsförmedlingen uppmärksammat gruppen och de anställda har inte fått någon utbildning i hur man på ett bra sätt bemöter hbt-personer eller vilka särskilda behov som kan finnas. Detta kan bidra till att många homosexuella och bisexuella ungdomar har ett lågt förtroende för Arbetsförmedlingens arbete. I kapitel 1 framgår det att totalt 70 procent av homosexuella och bisexuella personer mellan 19 och 29 år har lågt förtroende för Arbetsförmedlingen, motsvarande andel i den övriga befolkningen i samma åldersgrupp är 56 procent. Arbetsförmedlingen är dessutom den instans som störst andel unga hbt-personer har ett lågt förtroende för i jämförelse med sjukvård, skola, försäkringskassa, socialtjänst och polis. Hälften av de unga homosexuella och bisexuella personerna har lågt förtroende för socialtjänsten.

Arbetsplatsen – en heteronormativ arena

Det heteronormativa antagandet i den sociala konstruktionen av kön och sexualitet är att alla människor är heterosexuella cispersoner. Det innebär att personer antas vara och blir bemötta som om de vore heterosexuella cispersoner. Hbt-personer måste därför *komma ut* med sin sexuella läggning och/eller könsidentitet. Det sker inte vid ett tillfälle utan personer som väljer att vara öppna måste i alla sammanhang med nya människor komma ut ytterligare en gång, vilket kan vara oerhört påfrestande (Forsberg, Jakobsen & Goldina 2003, Robertsson & Tovatt 2007). Normer kring kön och sexualitet går in i varandra vilket innebär att personer som inte passar in i den rådande föreställningen om hur en man eller kvinna ska vara, till exempel ”manliga” kvinnor och ”feminina” män, av omgivningen kan uppfattas som homosexuella (Lehtonen 2002).

Heteronormen finns i de allra flesta sammanhang där det sker möten mellan människor och då även på arbetsplatser. Som hbt-person på en arbetsplats är man således normbrytare vilket får en del konsekvenser. Även om inte majoriteten av hbt-personerna blir utsatta kan det innebära att man görs till föremål för diskriminering i form av direkta trakasserier eller särbehandling. Carina Bildt är en av de få forskare som studerat arbetslivsfrågor relaterat till hbt. Enligt Bildt är emellertid en annan effekt av heteronormen värre, nämligen underordningen och tystnaden kring homosexualitet och bisexualitet:

”Det subtila förtrycket av ’normavvikare’ som ständigt är närvarande i ett samhälle som bygger på en oreflekterad heteronormativ grund är kanske det allvarligaste förtrycket och är svårare att komma åt än den öppna diskrimineringen.”

(Bildt 2004b s. 3)

Vidare menar hon att underordningen som bidrar till det subtila förtrycket sällan ifrågasätts i samband med att diskriminering på arbetsplatsen diskuteras, fokus ligger ofta på direkta eller indirekta trakasserier av berörda grupper eller personer (Bildt 2004b). Både det subtila förtrycket och de direkta trakasserier ska emellertid förstås som ett resultat av samhälleliga strukturer, snarare än enskilda personers isolerade handlingar som är nära förankrade till föreställningar om kön och genus (Forsberg et al. 2003, Josefsson & Kindenberg 2005, Lehtonen 2002, Moseng 2005).

En del av den sociala samvaron på en arbetsplats under kafferaster och luncher innebär att man delar med sig av historier om sitt privatliv. En kvinna som berättar om en helgutflykt tillsammans med sin man uppfattas göra just det – berätta om en helgutflykt. En homosexuell kvinna som berättar om någonting som hon gjort tillsammans med sin flickvän uppfattas ofta av omgivningen på ett annat sätt, fokus blir på hennes sexualitet i stället för på själva berättelsen.

I skriften *Normer i heterofabriken* menar författarna att heteronormen bidrar till att många icke-heterosexuella bemöts på två sätt: antingen genom osynliggörande eller med ett omotiverat fokus på själva sexualiteten. Att icke-heterosexuella personer även har ett vardagsliv tillsammans med sin partner, med allt vad det innebär, reflekteras det i vissa fall inte över (Josefsson & Kindenberg 2005, Moseng 2005).

Även olika yrken är kodade som manliga eller kvinnliga och ett sätt att avvika från normer kring kön är att arbeta inom en sektor som traditionellt tillhör personer med en annan könsidentitet. Män som arbetar inom ett traditionellt kvinnligt yrke som skönhetsvård antas ofta vara homosexuella. Motsvarande gäller för kvinnor som arbetar inom starkt manliga arbetarklassyrken. Traditionellt kvinnliga yrken anses i sin tur inte passa lesbiska

kvinnor (Lehtonen 2002). Val av yrke kan även användas för att uttrycka könstillhörighet. En transsexuell kvinna säger i antologin *Straight people don't tell, do they...?:*

"My choice of occupation has been very much influenced by the gender I find my own. I could not enjoy working in a male-dominated field. The nurse's occupation has always been thought of as a very feminine occupation in Finland. I feel that my occupation in some ways reinforces my gender identity."

(Lehtonen 2004c s. 190)

Diskriminering och homofobiska attityder

Det här avsnittet handlar om i vilken omfattning det förekommer diskriminering och negativa attityder mot hbt-personer samt på vilka sätt de yttar sig. Det finns mycket få undersökningar som tar upp hur olika åldersgrupper utsätts för diskriminering och homofobiska attityder. Större delen av de undersökningar som det här avsnittet baseras på har gjorts på ett urval av personer i olika åldrar och de resultaten kan således inte utan vidare generaliseras till unga, även om man kan föreställa sig att skillnaderna mellan äldre och yngre hbt-personer i vissa fall inte är speciellt stora. Det finns emellertid både norsk och finländsk forskning som särskilt tar upp unga hbt-personers situation på arbetsmarknaden.

Omfattning av diskriminering och trakasserier

I vissa undersökningar redovisas statistik för trakasserier och diskriminering tillsammans, vilka återges nedan. Både i den finländska och i den norska studien har man emellertid redovisat andelen som utsatts för diskriminering respektive trakasserier i två separata avsnitt. I de svenska undersökningarna från Arbetslivsinstitutet framgår det tyvärr inte om det finns några skillnader i omfattning av diskriminering och trakasserier mellan olika åldersgrupper. De skillnader mellan unga och äldre personer som finns med i det här avsnittet är främst hämtade från analyser gjorda på det norska NOVA-materialet från 1999 samt de två finländska antologierna *Sexual and Gender Minorities at Work* och *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexuality and gender at work*.

I den norska NOVA-rapporten från 1999 uppgav en av fem kvinnor och en av fyra män att de hade utsatts för någon form av diskriminering på sin arbetsplats. Det vanligaste var baktaleri, utfrysning, trakasserier och mobbning (Hegna et al. 1999). I Arbetslivsinstitutets undersökning menade mellan 8 och 10 procent att de själva var utsatta för någon form av diskriminering (Ljunggren et al. 2003). Information om omfattning av diskriminering av transpersoner i allmänhet och unga transpersoner i synnerhet är ytterst knapphändig. Både diskriminering på grund av en persons könsidentitet respektive sexuella läggning är emellertid nära förankrade till föreställningar om genus och kön (se avsnittet om heteronormativitet på arbetsplatsen). Det är därför rimligt att anta att där det förekommer diskriminering på grund av sexuell läggning, förekommer det även diskriminering av transpersoner (Huuska 2002). Det har även visat sig att på arbetsplatser där det förekommer diskriminering på grund av sexuell

läggning förekommer det även diskriminering på andra grunder, till exempel kön eller etnisk bakgrund (Bildt 2004a).

Diskriminering

I den finländska undersökningen uppgav 7 procent av de icke-heterosexuella att de utsatts för diskriminering på grund av sin sexuella läggning (Mustola & Vanhala 2004). Av transpersonerna uppgav 6 procent att de hade diskriminerats på sin nuvarande arbetsplats och 8 procent att de hade blivit diskriminerade på en tidigare arbetsplats (Mustola 2004).

Resultat från den norska NOVA-enkäten visar att det är en större andel av de äldre personerna än av de yngre som har blivit diskriminerade i form av att ha blivit uppsagda eller inte ha fått en anställning. Även här presenterar författarna ett antal olika tänkvärda förklaringar som skillnaden kan bero på. För det första kan det helt enkelt vara ett resultat av att äldre personer har spenderat längre tid på arbetsmarknaden och därför också haft mer ”tid” på sig att utsättas för den typen av handlingar. Äldre personer har även befunnit sig på arbetsmarknaden under tidsperioder då det ansågs mer legitimt att diskriminera homo- och bisexuella personer och då det inte fanns samma skydd i form av lagstiftning. Skillnaden skulle även kunna bero på att äldre personer har mer erfarenhet och därför lättare uppmärksammar när de utsätts för diskriminering (Hegna et al. 1999, Moseng 2005).

Trakasserier

I undersökningar uppges nästan var tionde homo- eller bisexuell att de på sin arbetsplats någon gång trakasserats på grund av sin sexuella läggning (Ljunggren et al. 2003). I den finländska undersökningen som besvarades av icke-heterosexuella personer var motsvarande andel betydligt

större, nästan en fjärdedel menade att de hade blivit det (Mustola & Vanhala 2004). Viktigt att notera vid jämförelse mellan den svenska och den finländska undersökningen är skillnaden i urval, den svenska undersökningen bygger på ett representativt urval i förhållande till totalpopulationen, vilket inte den finländska gör. Åtta procent av transpersonerna uppgav att de hade trakasserats på sin arbetsplats på grund av sin transidentitet (Mustola 2004).

I den norska undersökningen konstateras att det är en större andel yngre homo- och bisexuella som blivit utsatta för baktaleri, utfrysning, trakasserier och mobbning. Mer än var fjärde kvinna och nästan var tredje man under 25 år uppges att de varit utsatta för det. Författarna presenterar ett antal olika förklaringar till varför det skiljer sig mellan olika åldersgrupper. För det första kan det bero på att mobbning i större utsträckning förekommer bland unga i allmänhet. Vidare tenderar yngre personer i större utsträckning att vara i en process att definiera sin sexuella läggning. De kan därför vara mer osäkra i sin sexuella identitet och i större utsträckning uppfatta utfrysning och baktaleri som trakasserier, än äldre personer som är mer säkra i sin sexuella identitet. Äldre personer har dessutom varit längre i arbetslivet och kan i vissa fall ha slutat uppfatta den typen av negativ behandling som diskriminering. Slutligen kan skillnaden i självrapporterad omfattning mellan olika åldersgrupper även bero på att klimatet på arbetsplatserna har förändrats över tid. Det förekommer mer diskriminering för 20 år sedan än vad det gör idag (Hegna et al. 1999, Moseng 2005).

Homofobiska attityder och fördomar

Ungefär hälften av de homo- och bisexuella personerna uppger att deras kollegor har fördomar mot homo- och bisexuella personer (Bildt 2004a, Ljunggren et al. 2003). Förekomsten av homofobiska attityder skiljer sig mellan olika typer av yrken. På vilket sätt redogörs för i avsnitten nedan.

För att ta reda på homo- och bisexuella personers uppfattning användes två olika urval i Arbetslivsinstitutets undersökning *Arbetsvillkor och utsatthet*, ett bland medlemmar i intresseorganisationer för homo- och bisexuella samt ett representativt befolkningsurval. I båda urvalen uppgav en större andel av de homo- och bisexuella personerna än de heterosexuella personerna att det förekom negativa attityder. I föreningsurvalet var det 13 procent av de homo- eller bisexuella som menade att det förekom (Ljunggren et al. 2003).

Anledningen till att den uppskattade omfattningen av diskriminering i form av fördomar och homofobiska attityder skiljer sig mellan heterosexuella personer och icke-heterosexuella beror troligen på heteronormen. Heteronormen osynliggör och underordnar homo- och bisexualitet i förhållande till heterosexualiteten. Att en stor del av ens identitet blir osynliggjord kan ses som en "tyst" och mer subtil form av diskriminering. Vissa heterosexuella cispersoner som inte själva har blivit utsatta för det och som inte heller har kunskap om heteronormens effekter, kan ha svårt att uppfatta det som kränkande (Bildt 2004a).

Skillnader mellan kvinnor och män

I vissa studier framkommer det skillnader i vilken omfattning som män respektive kvinnor utsätts för diskriminering. Homo- och bisexuella män rapporterar oftare än kvinnor att de är utsatta för direkt diskriminering (Bildt 2004b, Ljunggren et al. 2003, Mustola & Vanhala 2004). Att homo- och bisexuella män uppfattas vara mer utsatta än kvinnor bekräftas av ett annat resultat i Arbetslivsinstitutets studie. Tio procent av de homo- och bisexuella instämmer helt eller delvis i påståendet att deras arbetskamrater skulle föredra att slippa samarbeta med homo- och bisexuella kvinnor, när det gäller samma påstående om homo- och bisexuella män är det en större andel, 15 procent, som instämmer (Ljunggren et al. 2003).

Transpersoner

Avgörande för vilket bemötande en transperson får av omgivningen är sannolikt beroende på vilken transidentitet man har och på vilket sätt den uttrycks. De personer som omgivningen varken kan placera in i facket man eller kvinna bemöts ofta med förvirring, vilket medvetet eller omedvetet kan leda till att personen behandlas på ett kränkande sätt. Sannolikt är omgivningens uppfattning om hur mycket personen bryter mot normer om kön och sexualitet avgörande för bemötandet, både för icke-heterosexuella personer och transpersoner.

Vissa transsexuella personer genomgår en könsskorrigering. Det innebär att man till exempel med hormoner eller kirurgi förändrar kroppen så att den stämmer överens med den könsidentitet man har. Sannolikt framkallar de flesta transsexuella i arbetslivet som genomgår en könsskorrigering reaktioner från sina kollegor. Typ av reaktion kan variera, vissa agerar stöttande medan andra kan

ha svårare att hantera sin kollegas ”nya” könsidentitet. Det är till exempel vanligt att personer i omgivningen blir förvirrade och känner sig osäkra på vilket pronomen som ska användas, det vill säga om personen ska omtalas som han eller hon (Huuska 2002).

Vem är det som diskriminerar?

I undersökningen *Arbetsvillkor och utsatthet* uppger majoriteten av dem som har utsatts för diskriminering, 65 procent, att de har blivit det av arbetskamrater, 40 procent att de har blivit det av chefer och en nästan lika stor andel, 38 procent, menar att de har blivit diskriminerade av andra personer som de mött i sitt arbete (Ljunggren et al. 2003).

Skillnader i förekomst av diskriminering mellan olika yrken

I ett flertal undersökningar framkommer det skillnader mellan olika typer av arbetsplatser. I mansdominerande branscher som polis och försvar tenderar homofobi att vara mer utbredd och det förekommer i större utsträckning en negativ jargong om homo- och bisexuella. Vid mer kvinnodominerade arbetsplatser som till exempel vård och omsorg tycks trakasserier av homo- och bisexuella förekomma i mindre utsträckning (Ljunggren et al. 2003, Bildt 2004b, Forsberg et al. 2003).

Vård, barn- och äldreomsorg

I undersökningen *Arbetsvillkor och utsatthet* har två kvinnodominerade branscher undersökts, vård samt kommunal barn- och äldreomsorg. Både heterosexuella och icke-heterosexuella har svarat på enkäten. Totalt menade 4 procent av de som besvarade enkäten att det på arbetsplatsen förekom nedsättande och förlöjligande omdömen om

homo- och bisexuella i allmänhet. Det är en större andel män än kvinnor som uppgav detta, 7 procent, jämfört med 3 procent av kvinnorna. Vidare hävdade 1 procent av dem som svarade på enkäten att det förekom nedsättande och förlöjligande omdömen om någon homo- eller bisexuell arbetskamrat (Ljunggren et al. 2003).

Den allmänna uppfattningen tycks vara att icke-heterosexuella kvinnor inom vård och omsorg har en svårare situation än icke-heterosexuella män. Män kan dra fördel av den status som de får i egenskap av att vara just män i ett i övrigt kvinnodominerat yrke (Forsberg et al. 2003, Rödahl 2004). Enligt Forsberg et al. baseras en del av den sociala gemenskapen inom vården på att man är lika varandra. Icke-heterosexuella kvinnor kan utestängas från den gemenskapen eftersom de i vissa fall uppfattas som annorlunda (Forsberg et al. 2003).

I studien *Homosexuell vårdpersonal i heteronormativ vårdmiljö* har Gerd Rödahl intervjuat sjuksköterskor, undersköterskor och vårdbiträden i åldern 19–58 år som själva definierar sig som homosexuella. Ett fåtal av informanterna beskrev att diskriminering i form av provokationer som till exempel väldigt privata frågor om ens sexliv, trakasserier från religiösa arbetskamrater och fördomar om homosexuella, förekom. De flesta berättade om en mer subtil homofobi i form av homoskämt och förlöjligande kommentarer (Rödahl 2004).

Polis och försvarsmakten

I undersökningen *Arbetsvillkor och utsatthet* har de två mansdominerade branscherna polis och försvar studerats. Både heterosexuella och icke-heterosexuella har svarat på enkäten. Av de kvinnor som är anställda inom polis och försvar var det 17 procent som menade att det förekom nedsättande och förlöjligande omdömen om homo-

och bisexuella i allmänhet, motsvarande andel bland männen var 22 procent. Vidare var det en lika stor andel kvinnor som män, 4 procent, som uppgav att det var riktat mot en specifik homo- eller bisexuell kollega (Ljunggren et al. 2003).

Även inom försvaret och polisen spelar den homo- eller bisexuella personens kön roll för bemötandet. Till skillnad från mer kvinnodominerade yrken uttryckte flera manliga informanter i intervjuundersökningen *Homosexuellas villkor i arbetslivet* att det var lättare för en kvinna att vara homosexuell inom försvaret än för en man. De menade att homosexualiteten nästan är förväntad av en kvinna som arbetar på en sådan manlig arbetsplats. En kvinnlig informant var av en annan åsikt. Hon menade att icke-heterosexuella kvinnor har en svårare situation eftersom de bryter mot två starka normer, dels den manliga normen som finns inom försvaret, dels mot heteronormen. Författarna till rapporten menade emellertid att den homofientliga jargong som finns inom försvaret främst drabbar män. Icke-heterosexuella män kan upplevas som ett dubbelt hot, dels genom att bryta mot den heterosexuella manlighetsnormen, dels genom att riskera att dra ner yrkets status (Forsberg et al. 2003).

Jukka Lehtonen har intervjuat unga hbt-personer som har gjort militärtjänst i Finland. Majoriteten av intervjupersonerna beskriver miljön i försvaret som rasistisk, homofob och kvinnofientlig. På grund av att det finns en negativ attityd mot icke-heterosexuella är hbt-personer i mindre utsträckning intresserade av att göra militärtjänst än andra. Lehtonen menar att även om icke-heterosexuella ungdomar i försvaret sällan utsätts för direkta kränkningar måste de ändå förhålla sig till den jargong som finns. Trots att många hbt-personer undviker militärtjänst så finns det enligt Lehtonen även exempel på det motsatta. Att göra lumpen kan vara ett sätt att bevisa för sig själva

och sin omgivning att man klarar av manliga miljöer med starka normer kring kön och sexualitet (Lehtonen 2002).

Konsekvenser av diskriminering i arbetslivet

Att utsättas för diskriminering eller att riskera att utsättas för diskriminering får en rad konsekvenser i en persons liv. I det här avsnittet presenteras ett antal exempel på sådana konsekvenser och hur de yttrar sig. Liksom för tidigare ämnesområden i detta kapitel kan det även här konstateras att det finns ytterst lite information om unga hbt-personers situation och huruvida diskriminering får andra konsekvenser för dem än för äldre personer. Som tidigare klargjorts är ungas situation på arbetsmarknaden något annorlunda än äldres som redan har hunnit arbeta i flera år. Många unga är i en fas i livet då de är på väg ut på arbetsmarknaden. Att på sitt första jobb utsättas för diskriminering på grund av sin sexuella läggning och/eller könsidentitet kan utöver att det för många skulle vara en väldigt påfrestande situation rimligen också påverka ens förtroende för framtida arbetsgivare och kollegor.

Rädsla

Rädsla och oro är känslor som ofta nämns i studier om diskriminering på grund av sexuell läggning och könsidentitet. Att vara dold på sin arbetsplats, det vill säga att inte låta sina kollegor känna till att man är en hbt-person, innebär ofta rädsla eller oro för att bli ”avslöjad”, vilket förutom att kollegorna får reda på ens identitet också innebär att man kan anses vara lögnare. Det skapar skuld känslor hos många hbt-personer. Rädsla för att bli särbehandlad är också en av orsakerna till att inte *komma ut* för sina kollegor (Huuska 2002). För många försvinner dock inte känslan trots att man är öppen. Ständig rädsla är energi-

krävande och väcker troligen starka känslor av utanförskap och ensamhet (Röndahl 2004).

Utanför gemenskapen

Att vara hbt-person kan innebära att man hamnar utanför gemenskapen på en arbetsplats. Att inte vara en del av ett socialt sammanhang har för de flesta personer många negativa konsekvenser. Ett exempel är studier som visar att hbt-personer som hamnar utanför den sociala samvaron i större utsträckning har sämre hälsa. Det finns emellertid faktorer som mildrar den negativa effekten på hälsan. Personer som har hamnat utanför gemenskapen på arbetsplatsen, men som har ett starkt socialt nätverk utanför arbetsplatsen, uppvisar en god psykisk hälsa och livskvalitet, till skillnad från personer som inte har ett starkt socialt nätverk och utsatts för samma sak. Den mildrande effekten gäller inte för dem som har blivit utsatta för regelrätta trakasserier. Generellt sätt är det en större andel av dem som har utsatts för diskriminering som också har ett svagare socialt nätverk även utanför jobbet (Moseng 2005). Kontakten med kollegor och den sociala samvaron på en arbetsplats värderas högt av många unga (Kaskisaari 2004). Att inte få eller kunna vara en del av den gemenskapen kan för dessa ungdomar antas vara mycket jobbigt.

Sexuell läggning – ett statement?

Många upplever att *komma ut* som icke-heterosexuell på en arbetsplats uppfattas som ett *statement* av omgivningen. Man blir talesperson för en grupp istället för att uppfattas som en person, vilket många hbt-personer upplever som jobbigt (Ljunggren et al. 2003, Robertsson & Tovatt 2007). I *Arbetsvillkor och utsatthet* uppger drygt en tredjedel, 34 procent, av dem som har valt att inte vara öppna med sin sexuella läggning att anledningen är att de inte vill bli kända som den homosexuella

på jobbet (Ljunggren et al. 2003). Till skillnad från hbt-personer som inte vill göras till talesperson för en hel grupp finns även exempel på personer som ser som sin uppgift att vara öppna för att sprida kunskap och på det sättet motverka fördomar och homofobi (Röndahl 2004).

I intervjuundersökningen *Homosexuellas villkor i arbetslivet* pekar författarna på att en del personer ser homosexualitet som en åsikt eller ett fritidsintresse snarare än en identitetsfråga. Detta blir inte minst tydligt i en intervju med en homosexuell polis. Han kommenterar diskussionen om huruvida poliser bör ha uniform eller inte i Prideparaden:

”Många anser då, att vad har homosexualitet att göra med polisen Det är en opinionsyttring, polisen får inte ha någon opinionsyttring, vi ska vara neutrala på allting, objektiva. Men att vara homosexuell, det är identitet, det är ingen opinionsyttring.”

(Forsberg et al. 2003 s.56)

Att detta förekommer är dock ingenting unikt inom just polisen. Författarna menar att skillnaden mellan hur homo- och bisexuella personer uppfattar sin sexuella läggning och hur heterosexuella personer ser på den återkommer på ett liknande sätt inom flera verksamheter. Detta kan försätta icke-heterosexuella i en motsägelsefull situation. Dolda icke-heterosexuella uppmanas att vara öppna med sin sexuella läggning, samtidigt som det av omgivningen snabbt upplevs som att de kräver onödigt mycket uppmärksamhet på grund av sin sexuella läggning om de är öppna (Forsberg et al. 2003).

Strategier för att undvika diskriminering

I det här avsnittet beskrivs vilka strategier hbt-personer har för att undvika och motverka diskriminering. HOMO, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, gav 2007 ut rapporten *Lögnernas förbannelse eller att mota Olle i grind – Strategier hos homo- och bisexuella för att hantera diskriminering*. Den baseras på intervjuer med homo- och bisexuella personer i arbetslivet. Många informanter menade att de själva hade ansvar för att få en tillfredsställande situation på sin arbetsplats (Robertsson & Tovatt 2007). Tyvärr är alla informanter i rapporten medelålders, vilket innebär att unga personers situation inte tas upp. Studien omfattar inte heller transpersoner.

Komma ut

Att kunna vara öppen med sin sexuella läggning är en förutsättning för en god arbetsmiljö och andelen hbt-personer som väljer att vara öppna på en arbetsplats är ett bra mått på hur trygg personalen känner sig och vilken stämning som råder (Bildt 2004a, Huuska 2002, Moseng 2005). Personer kan vara öppna i olika utsträckning beroende på situation och på vilka personer de möter. Många väljer att vara delvis öppna, vilket kan innebära att några kollegor som man litat på känner till ens identitet men inte övriga i personalen. Om man är verksam inom vissa yrken, till exempel sjukvård och skola, har man dessutom kontakt med många andra som man måste ta ställning till om man vill vara öppen för.

Beroende på hur och i vilken omfattning transpersonen uttrycker sin könsidentitet kan normbrytandet vara mer eller mindre uppenbart för omgivningen. För transvestiter, som under begränsade perioder väljer att uttrycka en feminin eller maskulin sida, till exempel genom att ha klän-

ning på sig hemma, kan i större utsträckning välja att vara dold på sin arbetsplats, till skillnad från en transsexuell person som genomgår en könskorrigering. En transsexuell person som tidigare gjort en könskorrigering kan emellertid i större utsträckning välja att vara dold, förutsatt att han eller hon agerar och uttrycker sig på ett sätt som överensstämmer med omgivningens förväntningar på hur en man eller kvinna ska bete sig (Lehtonen 2004c).

Andel som är öppna med sin sexuella läggning eller transidentitet

I Arbetslivsinstitutets enkätundersökning uppgav cirka hälften av de homo- och bisexuella personerna i befolkningsurvalet att de var öppna med sin sexuella läggning (Ljunggren et al. 2003). I den norska undersökningen var motsvarande andel drygt hälften, 60 procent (Hegna et al. 1999). I båda undersökningarna var det en större andel homo- och bisexuella personer som var öppna bland dem som var medlemmar i någon intresseorganisation för hbt-personer, i jämförelse med homo- och bisexuella som inte var det.

Resultatet i den finländska undersökningen är något annorlunda. Drygt en tredjedel av de icke-heterosexuella personerna uppgav att de var öppna för minst hälften av sina kollegor. I enkäten har samma fråga använts som i den svenska undersökningen från 2003. Författarna menar att skillnaden i resultat inte enbart kan förklaras med olika typer av urval, utan att resultatet indikerar att homo- och bisexuella i Sverige är mer öppna mot sina kollegor (Mustola & Vanhala 2004).

I den finländska enkäten som riktades till transpersoner fick personen ange om han/hon/hen uttryckte sitt kön på sin arbetsplats (önskat och/eller upplevt kön om personen var transsexuell och feminina sida om personen var manlig trans-

vestit). Det var en betydligt mindre andel av transvestiterna, 4 procent (2 av 48 personer) som uttryckte sin feminina sida på jobbet, jämfört med 41 procent av de transsexuella kvinnorna (14 av 34 personer) och 90 procent (9 av 10 personer) av de transsexuella männen (Lehtonen 2004c, Mustola 2004).

Uppskattningsvis finns det 50 000 transvestiter i Finland och praktiskt taget alla döljer sin transidentitet på sin arbetsplats (Huuska 2002). Med förbehåll att undersökningen omfattade relativt få transpersoner konstaterades det att transsexuella i större utsträckning liknar homo- och bisexuella gällande andel som är öppna än övriga transidentiteter som ingick i undersökningen (Mustola 2004).

Anledningar till att inte vara öppna

Av dem som har valt att vara öppna på sin arbetsplats uppger en överväldigande majoritet att de upplever det som positivt (Bildt 2004a, Hegna et al. 1999, Ljunggren et al. 2003). Det finns dock en mindre andel som upplever det som negativt, i den svenska undersökningen var det 1 procent och i den norska undersökningen 3 procent. Det är viktigt att påpeka att det inte alltid är hbt-personens eget beslut att *komma ut* för sina kollegor. I den finländska undersökningen uppgav var tionde icke-heterosexuell och 5 procent av transpersonerna att deras sexuella läggning eller könsidentitet hade blivit känd på arbetsplatsen genom andra personer (Mustola & Vanhala 2004). Transpersoner kan utsättas för dubbel diskriminering, dels för sin könsidentitet, dels för sin eventuellt icke heterosexuella läggning.

Det finns flera anledningar till att välja att inte vara öppen inför kollegor, chefen eller personer som man möter i sin yrkesroll. I undersökningen *Arbetsvillkor och utsatthet* är det nära hälften,

47 procent, av dem som valt att inte vara öppna på sin arbetsplats som anger att anledningen är att man vill skilja på arbete och privatliv. Därefter är det 40 procent som menar att arbetskamraterna inte har med det att göra, 34 procent som hävdar att de inte vill bli kända som den homosexuella på jobbet och 24 procent som inte har berättat eftersom de är oroliga för att det skulle börja skvallras (Ljunggren et al. 2003).

Hur många homo- och bisexuella personer som är öppna med sin identitet på en arbetsplats är starkt förknippat med förekomsten av diskriminering (Robertsson & Tovatt 2007, Bildt 2004a). De personer som inte var öppna på sin arbetsplats rapporterade i större utsträckning att det förekom en negativ jargong om homo- och bisexuella. Bildt menar att det tyder på att en negativ jargong bidrar till att homo- och bisexuella inte är öppna, snarare än att öppna homo- och bisexuella personer på en arbetsplats "framkallar" ett diskriminerade beteende (Bildt 2004a, Bildt 2004b).

Även Lehtonen påpekar i sin intervjustudie att stämningen på arbetsplatsen påverkar i vilken utsträckning hbt-personer är öppna. Han tar exemplet med en ung tjej som berättar att även om hon inte *kommit ut* för sina kollegor, i den meningen att hon har berättat om sin sexuella läggning, tror hon att hennes maskulina stil kan ha väckt misstankar och att kollegorna pratar bakom ryggen på henne. Lehtonen menar att en arbetsplatskultur där det förekommer den typen av rykesspridning inte uppmuntrar till öppenhet (Lehtonen 2002).

Att välja att vara dold kan också hänga samman med vilket typ av yrke som man är verksam i. I Lehtonens studie intervjuas bland annat en 18-årig tjej som studerar på en make-up-skola. Hennes studier innebar en nära och intim kontakt med kunder men också med andra studenter. Eftersom hon inte ville att det skulle uppfattas som att hon

gjorde sexuella närmanden valde hon att inte berätta om sin sexuella läggning (Lehtonen 2002). Beroende på vilken typ av yrke man har väljer vissa att vara delvis öppna på arbetsplatsen. Det kan innebära att kollegorna känner till ens sexuella läggning men inte de personer som man möter i sin yrkesroll. Barnomsorgen är ett exempel på ett yrkesområde där få lesbiska och bisexuella kvinnor väljer att vara öppna med sin sexuella läggning gentemot barnens föräldrar (Moseng 2005). Sju procent uppgav i en undersökning bland medlemmar i facket att de är öppna gentemot barn och föräldrar på arbetsplatsen (Bildt 2004a).

Ungas öppenhet

Situationen för unga hbt-personer kan i vissa fall skilja sig från vuxna hbt-personers. Unga hbt-personer tenderar i mindre utsträckning att vara öppna på sin arbetsplats i jämförelse med sina äldre kollegor (Hegna et al. 1999, Lehtonen 2004b). I den finländska undersökningen uppgav 40 procent av killarna och 33 procent av tjejerna under 30 år att ingen av deras kollegor kände till deras sexuella läggning. Av de unga kvinnorna som var öppna rapporterade dessutom en större andel att de fått negativa reaktioner när de *kom ut* för kollegorna (Lehtonen 2004b).

Att andelen öppna skiljer sig åt mellan äldre och yngre hbt-personer kan ha flera orsaker. För det första är unga personer i större utsträckning på väg ut på arbetsmarknaden eller kombinerar jobb och studier. Det innebär att det är fler som har tillfälliga anställningar, vilket kan påverka hur man förhåller sig till att *komma ut* för sina kollegor.

Jukka Lehtonen konstaterar i sin intervjustudie att många unga ser sitt arbete enbart som ett sätt att tjäna extrapengar. Unga mellan 15 och 25 år

som har den typen av korta anställningar, har ofta en operativ relation till sina kollegor och har därför många gånger inte heller något behov av att berätta om sin icke-heterosexuella läggning och/eller transidentitet. Emellertid finns det, liksom bland äldre personer, även en rädsla bland unga att mötas av negativa reaktioner om de berättar. En förutsättning för att kunna berätta för andra om sin identitet är emellertid att man har definierat sin sexuella läggning eller transidentitet för sig själv. Ungas situation kan även här skilja sig från äldres beroende på hur långt man har kommit i den processen (Lehtonen 2002). Personer som är osäkra på sin sexuella läggning är dessutom i mindre utsträckning öppna på sin arbetsplats än andra (Moseng 2005).

Många hbt-personer inser tidigt att de inte är heterosexuella. I den finländska undersökningen uppgav 42 procent av killarna och 32 procent av tjejerna att de alltid hade vetat och 91 procent av killarna och 75 procent av tjejerna visste innan de var 20 år gamla (Lehtonen 2004b). Även för ungdomar som vet tar det vanligtvis ett par år innan de väljer att berätta om sin hbt-identitet för sin omgivning.

Den centrala frågan för många unga hbt-personer angående öppenhet är i första hand huruvida de ska berätta för sin familj om sin sexuella läggning och/eller könsidentitet eller inte. När personen sedan kommer ut i arbetslivet har det funnits gott om tid för att öva på att dölja sin sexuella läggning och på att agera enligt de normer som finns i samhället (Lehtonen 2002, 2004b). Vissa ungdomar väljer, istället för att dölja att de är hbt-personer, att utmana normerna och aktivt bryta mot dem som en del av sitt identitetsskapande (Lehtonen 2002).

Hur unga undviker diskriminerande situationer

Ett sätt att undvika diskriminering är att välja bort arbetsplatser och yrken där man vet att det finns en negativ attityd mot icke-heterosexuella personer. I undersökningen *Arbetsvillkor och utsatthet* uppger drygt var tionde homo- och bisexuell att omgivningens attityder har påverkat deras yrkesval (Ljunggren et al. 2003).

I Lehtonens intervjustudie berättar en 20-årig kille om sina erfarenheter av att ha jobbat i kyrkan. När han avslutat sina studier valde han att inte gå tillbaka till det jobbet eftersom han visste att det fanns personer på arbetsplatsen som var negativt inställda till hbt-personer (Lehtonen 2002). Transsexuella som genomgått en könskorrigering väljer i vissa fall att byta arbetsplats. Genom att se till att hamna i ett nytt sammanhang behöver inte kollegor och andra känna till personens tidigare könsuttryck, utan personen kan fullt ut uppfattas tillhöra den könsidentitet som personen har (Huuska 2002).

Sammanfattning

I den här sammanfattningen kommer främst resultat som gäller unga hbt-personers situation på arbetsmarknaden att diskuteras. Syftet med kapitlet var framförallt att ge en bild av unga hbt-personers utsatthet för diskriminering på arbetsmarknaden.

Idag finns det relativt lite kunskap om unga hbt-personers situation på arbetsmarknaden. Det finns ett antal studier som beskriver situationen för homosexuella och bisexuella i allmänhet. Även om yngre personer som befinner sig på arbetsmarknaden ingår i de större undersökningarna som har gjorts är det få undersökningar som tar upp om ungas situation skiljer sig från äldres och i sådana fall på vilket sätt. Transpersoner är ytterligare en osynliggjord grupp och då i synnerhet unga transpersoner. Det finns ett antal olika transidentiteter och i de få studier som finns på området indikerar resultatet att det finns stora skillnader i hur personer med olika transidentiteter drabbas av diskriminering.

Det är inte bara inom forskningen som gruppen unga hbt-personer har förbisetts. Inte heller Arbetsförmedlingen har uppmärksammat denna grupp. Då statistik saknas går det inte att uttala sig om det är fler i den här ungdomsgruppen än bland övriga ungdomar som har svårigheter med att ta sig in på arbetsmarknaden. Det finns dock flera indikatorer, som till exempel förekomsten av diskriminering och unga hbt-personers sämre hälsa, som tyder på att så skulle kunna vara fallet.

Det finns ett samband mellan en sämre psykisk hälsa och utsattheten för diskriminering. Unga hbt-personer i allmänhet och unga transpersoner i synnerhet mår sämre än andra unga. Det är av stor vikt att undersöka på vilket sätt diskriminering i arbetslivet kan påverka hälsan hos unga hbt-personer i ett längre perspektiv samt vilka eventuella skillnader som finns i jämförelse med

äldre personers hälsa. Det är viktigt att komma ihåg att majoriteten av alla hbt-personer inte har utsatts för direkt diskriminering i form av till exempel mobbning eller särbehandling. Flertalet påverkas dock av den underordningen av icke-heterosexuella läggningar och transidentiteter som på grund av heteronormen finns i samhället.

Det finns vissa skillnader mellan unga och äldre hbt-personers utsatthet för diskriminering. En större andel unga än äldre homosexuella och bisexuella har utsatts för baktaleri, utfrysning, trakasserier och mobbning. Det dock en större andel äldre än unga hbt-personer som har utsatts för diskriminering i form av att man inte har fått en tjänst som man sökt eller att man blivit uppsagt på grund av sin sexuella läggning.

Effekter av att bli diskriminerad eller framförallt av risken att bli diskriminerad är bland annat rädsla och oro. Hbt-personer riskerar även att hamna utanför gemenskapen på en arbetsplats. Ungdomar har generellt sett ett behov av att tillhöra ett socialt sammanhang och att identifiera sig med en grupp. Att som ung person och ny på arbetsmarknaden inte släppas in i en arbetsgrupp kan antas vara en svår situation för många personer. Att *komma ut* som hbt-person uppfattas ofta som ett *statement* av omgivningen och man görs till talesperson för en hel grupp. Många hbt-personer upplever det som jobbigt och drar sig därför för att berätta. Heteronormen innebär att man i de flesta möten med nya människor förväntas vara och behandlas som om man vore heterosexuell. Det är många personer som upplever det som påfrestande att ständigt behöva *komma ut* i nya situationer.

Det finns olika strategier för att undvika diskriminering. Det är relativt vanligt att man väljer att vara dold, det vill säga att inte berätta för sina kollegor om sin hbt-identitet. Det är en större andel unga hbt-personer som är dolda än äldre, vilket kan bero på flera saker. En förutsättning för att man ska kunna berätta för sin omgivning om sin hbt-identitet är att man har kommit ut för sig själv. En annan skillnad mellan äldre och yngre är typ av anställning, unga har ofta tidsbegränsade kortare anställningar och ser i vissa fall arbetet enbart som ett sätt att tjäna pengar. När så är fallet kan det kännas mindre viktigt att dela med sig av vem man är och att lära känna sina kollegor.

Avslutningsvis är det viktigt att komma ihåg att en hbt-identitet i arbetslivet kan och bör ses som en tillgång. I den finländska antologin uttrycker en transperson det så här:

"Thanks to my 'plural gender', I may avoided thinking about myself as, say, a woman in the sense that I would have anticipated meeting barriers because of my womanhood. On the other hand, I express my genders – or the cocktail of gender characteristics that I find my own – in ways that are acceptable in our culture, so my gender expression – despite the fact that it challenges the 'normal' binary gender opposition – does not work against me. All things considered, I feel like a lucky person."

(Lehtonen 2004c s. 190)

Referenser

- Bildt, C. (2004a). *Fackmedlemmars uppfattningar om diskriminering på grund av sexuell läggning på arbetsplatsen*. Arbetslivsrapport nr 2004:10, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Bildt, C. (2004b). *Redovisning av regeringsuppdraget att beforska homo- och bisexuellas arbetsvillkor*. Arbetslivsrapport nr 2004:16, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Brynja, O. & Bildt, C. (2005). *Utbildning som förändringsverktyg – fokus på sexuell läggning inom Försvaret, Polisen och Svenska kyrkan*. Arbetslivsrapport nr 2005:13, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Forsberg, G., Jakobsen, L. & Goldina, S. (2003). *Homosexuellas villkor i arbetslivet*. Karlstad: Karlstad universitet.
- Hegna, K., Kristiansen, H-W. & Moseng B-U. (1999). *Levekår og livskvalitet blant lesbiske kvinner og homofile menn*. NOVA Rapport 1/1999. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Huuska, M. (2002). Trans People – Gender-variant People at Work. In J. Lehtonen (Ed.). *Sexual and gender minorities at work*. Helsingfors: Stakes.
- Josefsson, C. & Kindenberg, U. (2005). *Normer i heterofabriken*. Stockholm: NTG Fritt fram.
- Kaskisaari, M. (2004). Young lesbian and bisexual women and their coping at work. In J. Lehtonen & K. Mustola (Eds.). *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexual and gender at work*. Research Reports 2b/04. Ministry of Labor: Finland.
- Lehtonen, J. (Ed.). (2002). *Sexual and gender minorities at work*. Helsingfors: Stakes.
- Lehtonen, J. (2004b). Lesbian, gay and bisexual youth in the labour market. In J. Lehtonen & K. Mustola (Eds.). *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexual and gender at work*. Research Reports 2b/04. Ministry of Labor: Finland.
- Lehtonen, J. (2004c). Trans people and their occupational choices. In J. Lehtonen & K. Mustola (Eds.). *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexual and gender at work*. Research Reports 2b/04. Ministry of Labor: Finland.
- Ljunggren, G., Fredriksson, K., Greijer, Å. & Jädert Rafstedt, M-L. (2003). *Arbetsvillkor och utsatthet. En studie genomförd som ett led i arbetet att motverka diskriminering eller kränkande särbehandling beroende på sexuell läggning*. Stockholm: Statistiska centralbyrån, programmet för arbetsmiljöstatistik.
- Moseng, B-U. (2005). *Lesbiske og homofile arbeidstakere – en pilotundersøkelse*. NOVA Skriftserie 3/2005. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Mustola, K. (2004). Outline results of a questionnaire targeted at gender minorities. In J. Lehtonen & K. Mustola (Eds.). *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexual and gender at work*. Research Reports 2b/04. Ministry of Labor: Finland.
- Mustola, K. & Vanhala, A. (2004). Outline results of a questionnaire at sexual minorities. In J. Lehtonen & K. Mustola (Eds.). *Straight people don't tell, do they...? – Negotiating the boundaries of sexual and gender at work*. Research Reports 2b/04. Ministry of Labor: Finland.

Robertsson, H. & Tovatt, C. (2007). *Lögnernas förbannelse eller att mota Olle i grind – Strategier hos homo- och bisexuella för att hantera diskriminering*. Stockholm: HOMO, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning.

Röndahl, G. (2004). *Homosexuell vårdpersonal i heteronormativ vårdmiljö: en studie, med fenomenografisk ansats, om upplevelser i arbetsmiljön*. Uppsala: Uppsala universitet, institutionen för folkhälso- och vårdvetenskap, enheten för vårdvetenskap.

Ungdomsstyrelsen (2009). *Ung idag 2009 – en beskrivning av ungdomars villkor*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Internet

www.arbetsformedlingen.se
(januari 2009).
(Arbetsförmedlingen)

www.do.se (januari 2009).
(Diskrimineringsombudsmannen)

KAPITEL 8

Verksamheter för en bättre hälsa

I detta kapitel beskriver vi verksamheter som bedrivs för att förbättra hälsan bland homosexuella, bisexuella och transpersoner. Endast ett fåtal verksamheter finns på nationell och lokal nivå. Det är en realitet för målgrupperna att om de inte lever i större städer är den övergripande bilden att verksamheter av den art som här presenteras i huvudsak lyser med sin frånvaro. De presenterade verksamheterna är aktuella och spännande verksamheter som kan göra skillnad.

UMO.se är en ungdomsmottagning på nätet, som är en del av den nationella it-strategin för vård och omsorg. Den riktar sig till alla unga i Sverige. Umo.se strävar efter att utforma sin information så att alla känner att informationen är riktad just till dem. Detta når man genom en tydlig medvetenhet om normer och genom att utforma sitt material tillgängligt och icke-diskriminerande.

Egalia och BFree är två olika fritidsverksamheter för unga. Egalia beskrivs av arrangörerna som ett ”fritidshäng för unga hbt:isar” och drivs av RFSL Stockholm. De vill erbjuda en trygg, kostnadsfri, ledarledd och drogfri mötesplats för att stödja unga hbt-personers komma-ut-process. BFree i Karlstad är en kommunal verksamhet för homosexuella, bisexuella och transpersoner i anslutning till en kommunal ungdomsgård.

Ett bättre hbt-Norrland är ett skolinformationsprojekt med målet att nå ut till skolor, fritidsgårdar, festivaler, mässor och andra arenor där unga be-

finner sig och informera om hbt-frågor. Tanken är även att ge unga homosexuella, bisexuella och transpersoner möjlighet att träffa likasinnade.

Vi berättar också om ett sommarläger för att stärka unga transpersoner. Ytterligare ett verksamhets-exempel finns med i utredningen om pedagogiskt arbete i en gymnasieskola. Detta exempel berättar vi om i kapitel 5.

Varje verksamhet är unik och därför beskrivs de utifrån olika teman, men de förenas av sina aktiva ställningstaganden kring de normer som är dominerande i samhället, vilket för alla exemplen resulterar i normkritiska arbetssätt. I utredningens sammanfattning har vi samlat gemensamma erfarenheter och slutsatser om verksamheterna och deras finansiering.

Valet av verksamhetsexempel har utgått från ambitionen att få en spridning över landet och att de har olika typer av huvudmän, samt att de utgör inspirerande och omtalade exempel bland de fåtaliga verksamheter som arbetar med att förbättra unga hbt-personers hälsa. Detta betyder inte att dessa exempel är de enda som jobbar med frågorna. Det finns även många andra goda verksamheter och engagerade människor i det offentliga samhället samt inom den ideella och den kommersiella sektorn.

UMO.se – normmedvetenhet för en bättre hälsa

UMO är en nationell ungdomsmottagning på nätet för unga mellan 13 och 25 år. På webbplatsen www.umo.se finns relevant, aktuell och kvalitets-säkrad information om sex, hälsa och relationer. UMO är del av den nationella it-strategin för vård och omsorg. Webbplatsens grunduppdrag är formulerat av regeringen och innefattar bland annat att skapa förutsättningar för lika villkor och ett ökat handlingsutrymme för unga och då särskilt de grupper och individer som riskerar att inte få sina rättigheter tillgodosedda.

UMO arbetar med uttalat normkritiska perspektiv och strävar efter att integrera arbete mot alla former av diskriminering i allt material på webbplatsen. De normkritiska perspektiven utgår från de i lagstiftningen fastlagda sju diskrimineringsgrunderna: kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning, könsidentitet och ålder. Lagstiftningen innefattar därmed även diskriminering av homosexuella, bisexuella och transpersoner.

Företrädare för UMO menar att de normkritiska perspektiven bidrar till att de aktivt arbetar mot alla former av diskriminering och därmed i högre grad kan bidra till en bättre hälsa i sin målgrupp.

Allt material på webbplatsen är riktat till alla, så även texter om ämnen relaterade till hbt. Med öppenhet och respekt vill UMO visa på att människors livsval och förutsättningar ser olika ut.

Uppdraget

För att underlätta ungas möjligheter till rådgivning kring sexuell och reproduktiv hälsa samt kring relationer och psykisk hälsa inledde regeringen under sommaren 2007 en satsning på en virtuell ungdomsmottagning på internet. Webbplatsen invigdes i november 2008. Regeringen gav detta uppdrag till Integrations- och jämställdhetsdepartementet i enlighet med folkhälsopropositionen *En förnyad folkhälsopolitik* (Prop. 2007/08:110).

”... skall innehålla kvalitetssäkrade texter om framförallt sexuell och reproduktiv hälsa, relationer, könsroller, kroppens utveckling, stress, psykisk hälsa, livsstilsrelaterade ämnen samt om mäns våld mot kvinnor inklusive hedersrelaterat våld och förtryck, och våld i samkönade relationer. ... Allt redaktionellt innehåll skall genomsyras av ett tydligt jämställdhetsperspektiv.”

(Prop. 2007/08:110 s. 88)

Regeringens målsättning var att en virtuell ungdomsmottagning skulle bidra till att stärka och stödja unga kvinnors och mäns identitetsutveckling och möjlighet att utveckla sunda relationer. Man ville förbättra ungas hälso- och livssituation genom ökad kunskap och tillgång till pålitlig och lättillgänglig information. Det tydligt formulerade jämställdhetsperspektivet¹ innebär att allt material på webbplatsen ska ha en medvetenhet om könsnormer och aktivt undvika att återge stereotypa bilder av kön och sexualitet.

Integrations- och jämställdhetsdepartementet gav, via Socialstyrelsen, uppdraget till Sjukvårdsrådgivningen SVR AB som är ett landstingsägt bolag. De driver också webbplatsen 1177.se som är en nationell public servicetjänst för hälso- och sjukvårdsinformation på nätet. Sjukvårdsrådgivningens tjänster drivs utan kommersiellt intresse. De är en av flera utförare som samverkar kring genomförandet av en nationell it-strategi för vård och omsorg i Sverige. Målet med it-strategin är att stödja och effektivisera vården, stärka patientens ställning och skapa god tillgänglighet till vården.

Den virtuella ungdomsmottagningen utvecklas i projektform men denna fas är avslutad och webbplatsen är nu en permanent verksamhet. UMO drivs i dagsläget av Sjukvårdsrådgivningen SVR AB på uppdrag av Sveriges landsting och regioner.

UMO.se innehåll, funktioner och kvalitetsarbete

UMO.se är en satsning för att förbättra tillgängligheten till vården och underlätta ungas möjligheter att få svar på frågor som kan upplevas som svåra att ställa. Det kan vara frågor om att förhindra oönskade graviditeter, om kroppen, sex, sexuellt överförbara sjukdomar, hedersrelaterat våld och frågor om psykisk hälsa, rättigheter och relationer.

Webbplatsen är strukturerad i nio olika teman som till exempel: *kroppen, kärlek & vänskap, jag, att må dåligt* och *våld & kränkningar*. Under varje tema finns texter och bilder som fördjupar temat. Under temat *jag* finns till exempel texter om sexuell läggning, blyghet, förväntningar, självkänsla, föreställningar, att få kön och kropp att stämma och trans. Det är ett av flera exempel på hur UMO utan att särskilja vissa grupper, inte-

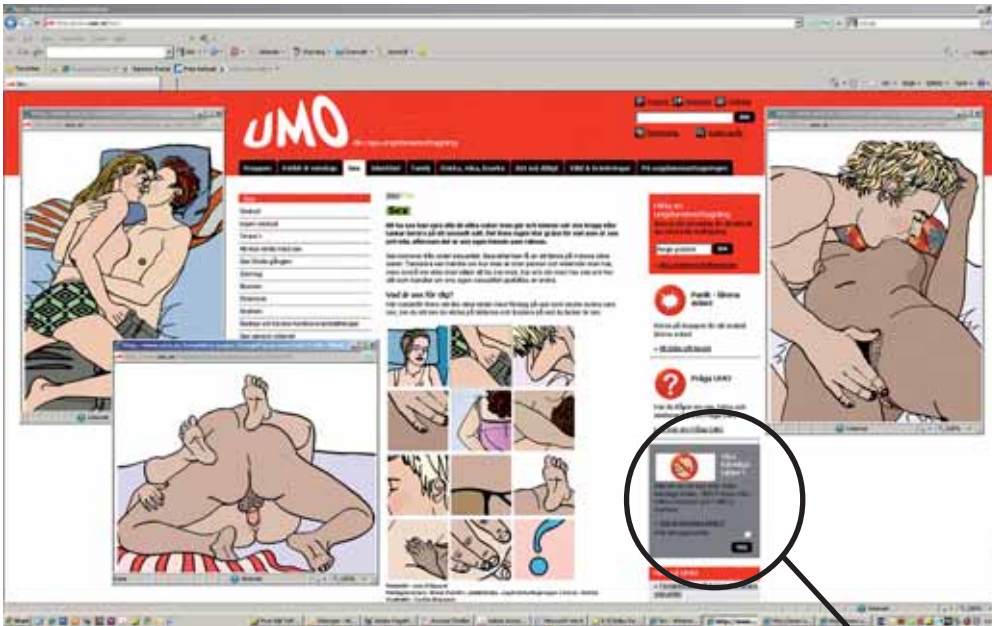
rerar information riktad till alla grupper av unga på en och samma plats.

Informationen på webbplatsen förstärks ytterligare med bilder, ljud och filmer. Det finns till exempel filmer om olika sorters diskriminering och bilder som illustrerar unga i sexuella situationer. Unga som besöker webbplatsen får aktivt välja om de vill se på bilder med naket eller sexuellt innehåll genom att bilderna endast kan ses i sin helhet om den unge klickar på en miniatyr av bilden. Man kan också klicka i en funktion som automatiskt tar bort samtliga bilder med naket eller sexuellt innehåll.

Unga kan även ställa egna frågor direkt på webbplatsen. Frågorna ställs anonymt i ett formulär, därefter får de en personlig kod för att kunna följa upp svaret, som oftast ges inom ett par dagar. Varje inkommen fråga går via en samordnare, som skickar frågan vidare till en person på en ungdomsmottagning (barnmorska, läkare, sjuksköterska, dietist, psykolog eller kurator). Alla externa svars personer har fått utbildning i använda normkritiska perspektiv och samtliga svar granskas av samordnaren innan de skickas ut. I en del fall svarar samordnaren själv på frågan som sedan blir granskad av en annan samordnare före publicering.

På webbplatsen finns en katalog över alla ungdomsmottagningar i landet. Där kan de unga söka efter närmaste mottagning om de vill ha hjälp eller någon att prata med.

Den fortsatta utvecklingen av UMO sker i nära samarbete med landets ungdomsmottagningar, skolhälsovården, intresseorganisationer och andra som jobbar med unga. Allt material på webbplatsen följer en särskild kvalitetssäkringsprocess som består av granskning och bearbetning i flera steg. Sista granskande instans är ett redaktionsråd, som består av personal knutna till

Bilder och illustrationer

Precis som med våra texter strävar vi efter att vårt bildmaterial ska göra att man känner sig välkommen, genom att visa personer med olika kroppsform, sexuell läggning, etnicitet, kön, stil, ålder, religiositet och funktionalitet. Det är också viktigt att bilderna är lätta att förstå och att man känna igen sig i dem.

På UMO finns en del bilder med nakenhet och sex. Exempel är spelet bilder av könsorganen och bilderna som visar hur man kan onanera. Vi strävar efter att bilder med nakenhet ska bidra till att öka våra besökares kunskap om kroppen och stärka deras självkänsla i förhållande till sina kroppar. Vi strävar efter att bilder med sexuellt innehåll ska förmedla en positiv bild av sex och främja respektfullhet och ömsesidighet i förhållande till sex.

Eftersom sådana bilder kan upplevas som känsliga ligger de aldrig på startsidan eller högt upp i informationsstrukturen. Man kan också välja att dölja dem med hjälp av kontrollen "Känsliga bilder". Den finns på startsidan och på sidor som innehåller bilder med nakenhet och sex. Väljer man "Dölj känsliga bilder" på kontrollen, döljs sådana bilder på sajten. Funktionen fungerar av tekniska skäl inte i animerade bildspel och spelet Kroppsmemory. Informationen som finns i bildspelen finns också i vanliga artiklar. Därmed går man inte miste om informationen även om man inte vill titta på bildspelen.

Allt bildmaterial med nakenhet och sex testas på vår ungdomspanel innan det publiceras.

Om känsliga bilder och panikknapp. Skärmdump från UMO:s webbplats.

olika ungdomsmottagningar runtom i Sverige samt några experter på diskrimineringsfrågor. I rådet finns barnmorska, psykolog, sjuksköterska, kurator, läkare och experter på etnicitet, religion, funktionsnedsättningar och hbt.

Ungas åsikter är en viktig del i UMO:s arbete och de har därför en panel av unga som granskar material och kommer med nya idéer för att förbättra webbplatsen. På så sätt säkras att webbplatsen utvecklas efter målgruppens villkor och behov. Alla besökare på webbplatsen kan anmäla sig till denna panel. UMO välkomnar också alla att ge kommentarer på innehållet och att skicka in egna berättelser som publiceras på webbplatsen.

Normmedvetenhet och integrerande arbete

I uppdraget från regeringen stod att allt material skulle genomsyras av ett jämställdhetsperspektiv. Projektgruppen för UMO valde att tolka det som att de skulle jobba med ett integrerat normkritiskt perspektiv. De vill skapa förutsättningar för lika villkor genom att ge unga kunskaper och möjlighet till reflektion för att kunna påverka sin situation, såväl i familjeliv och relationer som i skolan och på jobbet. Genom att känna till sina rättigheter och skyldigheter ökar möjligheten att själv bestämma hur man vill ha det.

Det normkritiska arbetet genomsyrar hela verksamheten. Arbetsgruppen för UMO menar att det är nödvändigt att sträva efter att vara medveten om normer och exkluderande strukturer i allt arbete, för att det sedan ska återspeglas på webbplatsen. De har till exempel fått utbildning, arbetat fram riktlinjer för sina egna arbetsprocesser och för externa samarbetspartner, och utbildat de som arbetar med frågetjänsten. De har också arbetat med tillgänglighet på webbplatsen. På

webbplatsen ska de normkritiska perspektiven synas på flera nivåer: struktur och rubriker, språk, bilder, funktioner med mera.

Att arbeta integrerat är för UMO att inte särskilja information specifikt för vissa grupper, utan att integrera informationen i alla texter där ämnen är relevanta. Alla unga som söker sig till webbplatsen ska känna att den vänder sig till dem, oavsett vem den unge är. Unga hbt-personer kan få information under till exempel fliken *jag* eller under fliken *kroppen*. All information ska kunna läsas av alla: exempelvis killar, tjejer, heterosexuella, cispersoner, transpersoner, homosexuella, bisexuella, personer med funktionsnedsättning och så vidare. Ett mål är att nå även de som inte kommer till de lokala ungdomsmottagningarna. Tanken är att ökad tillgänglighet av hälsoinformation på webben ska bidra till förbättrad hälsa och ökad jämställdhet och jämlikhet.

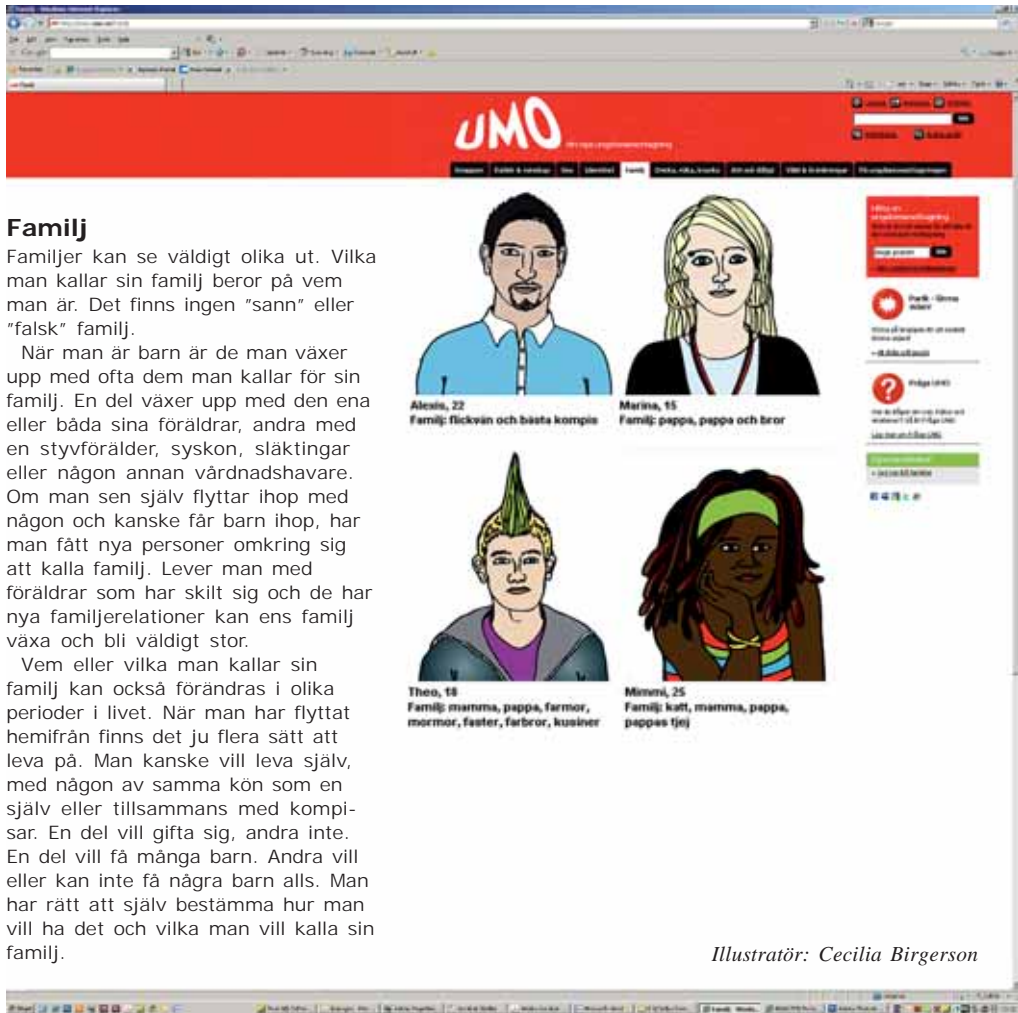
På webbplatsen vill personerna bakom UMO medvetandegöra, ifrågasätta och problematisera normer samt visa hur unga kan förhålla sig till rådande normer. Det kan leda till ökad allmän kunskap om skillnader i förutsättningar och ojämlikhet. Det kan förhoppningsvis även bidra till minskad diskriminering och förbättrad hälsa, inte minst för särskilt utsatta grupper.

Här är två exempel på hur UMO:s perspektiv återspeglas i text, där den första formuleringen inte är lika normmedveten och integrerande som den senare.

Måste föräldrarna få veta att man varit på ungdomsmottagningen?

Måste föräldrar eller någon annan vuxen få veta att man varit på ungdomsmottagningen?

Familjekonstellationer kan se olika ut. Alla barn lever inte med två föräldrar, ibland lever barn och unga med andra vårdnadshavare. Genom att inte skriva i bestämd form samt skriva ut *någon annan vuxen* inkluderas även andra i skrivningen, exempelvis de unga som inte lever med sina biologiska föräldrar.

Familj

Familjer kan se väldigt olika ut. Vilka man kallar sin familj beror på vem man är. Det finns ingen "sann" eller "falsk" familj.

När man är barn är de man växer upp med ofta dem man kallar för sin familj. En del växer upp med den ena eller båda sina föräldrar, andra med en styvförälder, syskon, släktingar eller någon annan vårdnadshavare. Om man sen själv flyttar ihop med någon och kanske får barn ihop, har man fått nya personer omkring sig att kalla familj. Lever man med föräldrar som har skilt sig och de har nya familjerelationer kan ens familj växa och bli väldigt stor.

Vem eller vilka man kallar sin familj kan också förändras i olika perioder i livet. När man har flyttat hemifrån finns det ju flera sätt att leva på. Man kanske vill leva själv, med någon av samma kön som en själv eller tillsammans med kompisar. En del vill gifta sig, andra inte. En del vill få många barn. Andra vill eller kan inte få några barn alls. Man har rätt att själv bestämma hur man vill ha det och vilka man vill kalla sin familj.

Alexis, 22
Familj: flickvän och bästa kompis

Martha, 15
Familj: pappa, pappa och bror

Theo, 18
Familj: mamma, pappa, farmor, mormor, faster, farbror, kusiner

Miriam, 25
Familj: kuff, mamma, pappa, pappas tjej

Illustratör: Cecilia Birgerson

Exempel på normkritiskt perspektiv från UMO:s webbplats.

För att skydda sig mot klamydia ska man använda kondom, även när man har munsex.

För att skydda sig mot klamydia ska man använda kondom vid slidsamlag och analsamlag. Vid munsex till en kille kan man använda kondom och till en tjej en slicklapp.

Att skriva ut att det finns både kondom och slicklapp gör att både killar och tjejer inkluderas av informationen att det är viktigt med skydd vid sex.

Empowerment

UMO vill ge stöd åt unga så att de kan skapa sig större möjlighet att fatta beslut och agera i sitt eget liv. Denna ambition kan samlas under begreppet *empowerment*. Detta ska vara integrerat i allt arbete och kan göras på fyra sätt:

1. Visa alternativ

Genom att visa på alternativ kan man reducera de hinder som finns för att en individ ska ha kunskap om sina rättigheter samt använda sin förmåga.

2. Ge kunskap

Om unga får kunskap kan deras prestationsförmåga och självförtroende öka.

3. Öka medvetenheten om normer

Ungas medvetenhet om normer kan öka om de får reflektera kring förtryckande normer.

4. Genom identifikation

Unga kan stärka och spegla sina olika identiteter, förutsättningar och villkor om de får tillfälle till identifikation.

Slutord

Företrädarna för UMO menar att webbplatsen är framgångsrik och att framgången bottnar i ett brett arbete med många frågor samt att de normkritiska perspektiven innebär att alla besökare känner att webbplatsen är till för just dem. Genom sitt arbete med ett integrerat normkritiskt perspektiv hoppas UMO kunna hjälpa unga att forma sitt eget liv samt förbättra deras hälso- och livssituation.

UMO:s företrädare poängterar att webbplatsens fokus är att ta upp allt som ryms inom *sex, hälsa och relationer*. Webbplatsens material ska alltid återspegla frågor om normer samt upplevas som tillgängliga av läsarna. Det finns därmed en skillnad mellan hur UMO arbetar och vad som blir resultatet av detta arbete. Medan arbetet med texterna genomsyras av ett normkritiskt förhållningssätt så syftar de slutgiltiga texterna inte till att lära ut någon form av rätt förhållningssätt till tolkningen av samhällets normer, utan tvärtom till att öppna materialet för alla genom att undvika diskriminering.

Två mötesplatser i ideell och kommunal regi

Det finns få mötesplatser i Sverige för unga homosexuella, bisexuella och transpersoner som liknar ungdoms- eller fritidsgårdar. Förutom RFSL:s och RFSL Ungdoms mer renodlade föreningsaktiviteter för sina medlemmar runt om i landet är avsaknaden av mötesplatser slående. Ungdomsstyrelsen har identifierat två intressanta exempel som är undantag från denna regel. Det handlar dels om den kommunala ungdomsgårdsverksamheten BFree i Karlstad, dels om den föreningsdrivna verksamheten Egalia i Stockholm.

I Ungdomsstyrelsens antologi *Mötesplatser för unga* (Ungdomsstyrelsen 2008) diskuteras samhällets organiserade och stödda organiserade fritidsverksamheter för unga. Vilka ska de rikta sig till och hur öppna är de? Är det kommunen, ideella organisationer eller andra som ska driva dem? Ofta förstås dessa verksamheter som antingen förebyggande eller främjande. Det förebyggande arbetet har av tradition fokuserat på att undvika risksituationer medan det främjande arbetet är inriktat på att stärka människors egna resurser.

De två mötesplatserna presenterar sig som öppna fritidsverksamheter till sina målgrupper, i Egalias fall som *”fritidshäng för hbt:isar”* och i BFree:s fall *”ett HBT-café för dig som är 13 år och uppåt!”*. Verksamheterna är inte öppna verksamheter i den mening som traditionellt avses med öppen fritidsverksamhet. Snarare är de riktade till grupper som har riskfaktorer för ohälsa och verksamheten på mötesplatserna är mer eller mindre anpassad för att aktivt arbeta med sina målgrupper. De är däremot inte unika i sin form eller sitt syfte.

Egalia – en ideellt driven mötesplats i Stockholm

Egalia är en mötesplats och en fritidsverksamhet för unga hbt-personer i åldern 13–20 år. Mötesplatsen är en frizon från vuxna, vilket betyder att besökarna inte ska behöva vara rädda för att stöta på vuxna de inte vill ska veta att de besöker Egalia. Hit kan unga komma utan att få sin sexuella identitet och könsidentitet ifrågasatt. De vill erbjuda en trygg, kostnadsfri, ledarledd och drogfri mötesplats för att stödja unga hbt-personers komma-ut-process.

Den egna arbetsmetoden, den så kallade *Egalia-modellen*, syftar till att vara identitetsstärkande och bryta socialt utanförskap. De arbetar för att motverka psykisk ohälsa hos målgruppen som i stor utsträckning är utlämnad till krogmiljöer (där de flesta ändå inte har åldern inne för att delta) eller internet när de vill träffa likasinnade.

Bakgrund

Innan Egalia startades drev RFSL Stockholm en samlingspunkt kallad *Icke-heteronormativ ungdom* (IHU) med träffar en gång i veckan. Syftet med IHU var att erbjuda ett socialt sammanhang för unga hbt-personer, fungera identitetsstödjande för att ge stöd i början av komma-ut-processen samt för att öka livskvaliteten i gruppen. IHU blev med tiden allt mer välbesökt och deltagarantalet ökade kraftigt. Den ökande populariteten gjorde att lokalen blev trångbodd och personalen fick svårigheter att erbjuda individuellt stöd åt besökarna då resurserna inte räckte till.

Mellan 2006 och 2009, finansierades Egalia av Allmänna arvsfondens projektmedel. I början anställdes en projektledare och två fritidsledare, vilket utökades till tre fritidsledare under 2008. Tack vare projektmedlen blev det möjligt för Egalia att bli en mötesplats där de enskilda behoven hos de unga besökarna kunde tillgodoses. Personalen fick möjlighet att utveckla *Egaliamodellen* och resurser att nå ut till fler grupper av unga, till exempel gruppen unga homosexuella, bisexuella och transpersoner med utländsk bakgrund och unga med olika funktionshinder. Det underlättade också för personalen att uppmärksamma och bemöta trender i ohälsa hos målgruppen, till exempel självskadebeteenden.

Egalia arbetade under hösten 2009 med att finna fortsatt finansiering för att göra verksamheten permanent. Detta visade sig dock vara svårt då Egalia, enligt egna uppgifter, inte är kvalificerad till många av bidragen på grund av olika formella hinder. Ett exempel på problematik är att Stockholms stads stöd till öppna fritidsverksamheter inte passar för Egalias verksamhet som attraherar unga från flera kommuner.

Mål och syfte

- Motverka och förebygga målgruppens psykiska ohälsa.
- Bryta den etniska och sociala segregationen.
- Utveckla målgruppens skapandekraft, demokratiska deltagande och deltagande i samhälls- och kulturliv.
- Stärka målgruppens tilltro till den egna förmågan, till möjligheten att själva och tillsammans med andra kunna påverka sin vardag samt till möjligheten till inflytande och organisering i samhället.

- Säkra en permanent finansiering av verksamheten Egalia.

Verksamhet

Egalia håller öppet två kvällar i veckan: måndag och torsdag mellan klockan 17 och 20. Öppettiderna på Egalia är valda efter att man funnit att tre timmar är optimalt för att sista timmen inte ska bli ”stökig”. Vid varje öppethållande finns tre till fem vuxna närvarande: projektledaren, fritidsledarna och RFSL Stockholms ungdomsverksamhetsansvarige. Det senaste året har Egalia haft cirka 2 500 besök av 400 individer, det innebär ungefär 80 besök i veckan, varav i snitt nio i veckan är förstagångsbesökare.

Under den första timmen varje kväll tas besökarna emot och särskilt de nya besökarna får extra uppmärksamhet. Personalen lägger stor vikt vid att förstagångsbesökarna ska känna sig välkomna. Att våga ta sig till Egalia första gången kräver en stor portion vilja och mod av en ung människa som är mitt i en process att hitta sig själv.

För att minimera att barriärer skapas mellan besökarna och Egalia är många av deras metoder och rutiner utformade för att skapa en välkomnande och lättillgänglig miljö. Varje ny besökare får broschyrer, informationsblad och en förstagångsenkät. Informationen från enkäterna ger en god uppfattning om Egalias besökare, deras behov och hur de upplever verksamheten. I lokalen finns en karta över Stockholms län. När nya besökare anländer får de sätta en nål på kartan där de bor. Kartan visar att det finns fler än besökaren själv som besökt Egalia från dennes bostadsområde. Personalen arbetar också med att alla besökare ska hjälpa till att skapa en välkomnande atmosfär för nya besökare.

Vid varje öppethållande genomförs en *samling*. Samlingen är ett viktigt verktyg för att skapa kon-

tinuitet och trygghet i verksamheten, den används för att alla deltagare ska få tillgång till samma information och på så sätt ska känna sig välkomna och delaktiga. Under samlingen introduceras Egalia och nolltoleransreglerna mot olika beteenden som kan motverka Egalias syften, begreppen kring hbt förklaras, en presentationsrunda genomförs med alla närvarande, kvällens kökshjältar uppmärksammas med applåder och kvällens aktiviteter går igenom. Under tiden skickas en mejllista runt. Under presentationsrundan får samtliga deltagare presentera sig med namn, hur gamla de är, hur många gånger de varit på Egalia och med vilket pronomen de vill bli tilltalade, till exempel han, hon eller hen.

Samlingen skapar kontinuitet och ger alla deltagare samma information. Vem som håller i samlingen kan dock variera, oftast är det en ledare, men ibland är det en besökare och ibland en blandning av ledare och besökare. I de två senare fallen är det viktigt att besökaren som håller i samlingen inte är samma person varje gång. På så sätt

kan denne inte misstas för att vara ledarnas favorit eller för att vara ledare.

Enligt Egaliamodellen är det viktigt att de vuxna som arbetar på Egalia är personer som de unga kan identifiera sig och prata med. Därför bör de som arbetar som fritidsledare på Egalia ha erfarenhet av att vara hbt, ha en medvetenhet om ett normkritiskt förhållningssätt till det heteronormativa samhället samt vara trygga i sin identitet och helt klara med sin komma-ut-process.

Vid varje tillfälle lagas det mat. Matlagningen sysselsätter besökarna och hjälper till att skapa ett hälsosamt förhållande till mat. På Egalia har man identifierat att ätstörningar är vanliga bland unga hbt-personer och personalen jobbar aktivt för att motverka problem i gruppen. Under varje samling väljs minst två kökshjältar ut som hjälper till att diska och göra rent efter maten. Egalias personal menar att kökshjältesystemet har fungerat som ett bra sätt att få besökarna att ta ansvar och känna stolthet för Egalia.

EGALIA
FRTIDSHÄNG FÖR HBT: ISAR UNDER 20 ÅR
ÖPPET KL 17-20 MÅNDAG & TORS DAG

VÄLKOMMEN TILL EGALIA!

VI SOM SES HÄR ÄR EN BLANDNING AV BIN, TRANS, HOMOSAR, JAG VILL INTE DEFINIERA MIG, GENDERBENDERS, FLÅTOR, VET INTE RIKTIGT, BÖGAR, TRANSGENDERISTER... LISTAN KAN GÖRAS LÅNG.

HÄR FINNS CHANSEN FÖR DIG ATT HÄNCA, FIKA, SE FILM, PYSSLA, SNACKA MED ANDRA SOM KÄNNER LIKADANT OCH FÅ EN PAUS I NORMKAOSET.

VI SES PÅ SVEAVÄGEN 59, T-BANA RÄDMANSGATAN, MÅNDAGAR OCH TORSDAGAR 17-20

ALLT ÄR GRATIS OCH MAN BEHÖVER INTE BLI MEDLEM ELLER NÅT SÄNT.
WWW.RFSL.SE/STOCKHOLM/EGALIA

STÖD EGALIA GENOM ATT SÄTTA IN DITT BILDRAG PÅ BG: 273-4382

RFSL
MED STÖD AV
HBT-ROBUSTHET

Mer info se: www.rfsl.se/stockholm eller maila egaliam@stockholm.rfsl.se

Egalia bjuder in till fritidshäng för "hbt:isar" under 20 år med en flyer.

Det genomförs även aktiviteter under kvällarna och det finns mindre projekt att engagera sig i, bland annat pyssel, spel och pingis men också mer tidskrävande aktiviteter som tvåtillverkning och screentryck. Egalia har även arrangerat sociala aktiviteter utanför lokalerna som picknick, bio och bowling samt besökt kulturevenemang som berört hbt-frågor.

När personalen upptäcker att det finns behov av kunskap inom olika områden, till exempel genom att flera av deltagarna har ställt frågor, har man arrangerat workshops, diskussioner och föreläsningar. Bland annat har besökarna frågat efter information om sex och relationer, vilket resulterat i att personalen startat ett *snacka-sex-café*. Inom Egalia har det också gjorts projekt med deltagarna, till exempel Radio Egalia där deltagarna fick lära sig att göra radio, en självförsvarsutbildning, ett scenprojekt och Pride Ung inför Pride-festivalen 2008.

Liksom inom många andra fritidsverksamheter råder nolltolerans mot alkohol, tobak, droger, mobbning och diskriminering på Egalia. Däremot arbetar ledarna på Egalia inte direkt med deltagarnas sociala situation och man frågar aldrig besökarna om deras hemförhållanden, identitet eller bakgrund. Ledarna träffar bara deltagarna de få timmar Egalia är öppet, de har alltså ingen kontakt med föräldrar, skola eller andra institutioner som också har kopplingar till besökaren.

Unga hbt-personer har liksom andra unga olika livssituationer och behov. Det är svårt för personalen på Egalia att ensamma ha resurser och kompetens att hjälpa alla, därför är det extra viktigt att känna till vilka andra som tillhandahåller stöd. Egalia arbetar därför aktivt för att säkra att de andra instanserna som de skickar ungdomarna vidare till har hbt-kompetens och kan ge ett gott bemötande.

Egaliamodellen

Egaliamodellen är grund för alla metoder som används inom Egalias verksamhet. Den uppges bygga på erfarenheter från RFSL Stockholms verksamheter, RFSL Ungdoms erfarenheter, olika forskningsrapporter² och metodutbyten med andra frivilligorganisationer.

Egaliamodellens tre grundpelare är:

1. trygghet
2. representation
3. kontinuitet.

Syftet med Egaliamodellen är att den ska fungera som en försäkring för att formen för Egalia finns kvar oavsett vem som arbetar med, ansvarar för eller finansierar verksamheten.

Unga hbt-personer har ett behov av en trygg plats, en plats som är helt fri från alla former av hatbrott, trakasserier, homofobi och transfobi samt samhällets heteronormativitet. Egalia erbjuder också ett tryggt och alternativt möte med hbt-världen. Förutom Egalia finns det två andra forum där unga möter den vuxna hbt-världen: krogmiljöer och internet, vilka båda kan vara eller upplevas som otrygga.

Genom att arbeta med representation ska Egalia fungera identitetsstärkande. För många av Egalias besökare är Egalia den första plats där de får möta öppna hbt-personer. Det finns således ett behov av förebilder att identifiera sig med. De menar att många unga hbt-personer upplever det problematiskt att offentliga och öppna hbt-personer ofta bekräftar de rådande fördomarna och stereotyperna. Egalia försöker att skapa möjligheter för besökarna att se att det finns flera olika sätt att vara hbt på.

Kontinuitet i verksamheten handlar om att vara en trygghet för de unga som är inne i förändringsprocesser. Att en ung person kan lita på att Egalia

är öppet två kvällar i veckan underlättar ifall det till exempel inte skulle gå bra när personen kommer ut för familjen eller i skolan. Det finns också ett annat syfte med kontinuiteten – den innebär att besökarna känner sig trygga men också att besökarna tröttnar på Egalia. När en ung besökare börjar föreslå nya projekt för att locka fler besökare, eller uttrycker att Egalia är tråkigt, så vet personalen att det är dags för den unge att gå vidare. Egalia har inte längre något att ge personen i fråga då den unge har tagit till sig av det som Egalia kan erbjuda och kan ta ett steg ut i vuxenlivet med den trygga upplevelsen från Egalia med sig.

Inom RFSL Stockholms verksamhet används den så kallade *startgruppsmetoden* som har legat till grund för skapandet av Egaliamodellen. Målet med startgrupperna ser olika ut från grupp till grupp, men gemensamt är att de ska vara en identitetsstödjande samtalsgrupp och ett socialt forum där deltagarna kan diskutera tankar och funderingar. Startgrupperna träffas under fem veckor och finns i två åldersgrupper: en för unga upp till 25 år och en för personer över 25 år. I varje grupp ingår 8–14 deltagare och två ledare med god kunskap om heteronormativitet och hbt-frågor.

För startgrupperna finns en detaljerad modell över de fem träffarna som har olika teman. De första träffarna går ut på att prata om var deltagarna befinner sig idag och vilka tankar de har kring identitet, kategorisering och homofobi. Under de senare träffarna, då mötesformerna är något lösare, diskuteras komma-ut-processen och hur deltagarna kan gå vidare. Det är viktigt att det inte tas för givet att deltagarna vill komma ut, de kan ha gjort ett aktivt val att inte komma ut. Utöver diskussionerna får deltagarna göra värderingsövningar där de till exempel får ta ställning till olika påståenden.

BFree – en kommunal fritids- verksamhet i Karlstad

Kommunala verksamheter för unga hbt-personer lyser i det närmaste helt med sin frånvaro. Ett av de fåtaliga exemplen är Café BFree i Karlstad. Det är en verksamhet som hör ihop med en större utbildningssatsning där kommunens anställda utbildats i frågor som kan relateras till homosexuellas, bisexuellas och transpersoners villkor och hur diskriminering kan undvikas.

Café BFree är en kommunalt driven mötesplats för unga personer som har funderingar kring könsidentitet, homosexualitet, bisexualitet och transsexualism eller som redan definierar sig som tillhörande en hbt-grupp. Under en kväll i veckan kan unga hbt-personer känna att Tolvmansgatans fritidsgård är deras, dit kan de komma och träffa andra i samma situation. Syftet med BFree är att ungdomarna som är där ska kunna stärka varandra och utbyta tankar och idéer. Det ska vara en trygg plats i en fördomsfri miljö, oavsett om man är hbt eller inte.

Det hela startade med att grundaren bakom BFree såg ett behov av en mötesplats för unga med tankar och funderingar kring hbt-frågor. Tanken är att det ska vara ett samarbete med RFSL:s verksamhet i Karlstad. Som besökare på en kom-

munal fritidsgård behöver ungdomarna inte engagera sig i en förening, utan de kan komma dit oanmälda och bara vara. Verksamheten är inte strukturerad och följer inte ett schema utifrån en arbetsmodell. Genom BFree's verksamhet vill man också öka medvetenheten, kunskapen och förståelsen för hbt.

Inför starten inledde fritidsledarna ett samarbete med RFSL Ung Karlstad och tjejjouren i Karlstad. Idén förankrades också hos Kultur- och fritidsförvaltningen. Cafét BFree invigdes hösten 2007 med livemusik och fest, vilket lockade ett stort antal besökare. Verksamheten satte igång och under den första perioden kom i snitt sex besökare per tillfälle.

Mellan hösten 2008 och hösten 2009 hade BFree ett uppehåll i sin verksamhet på grund av personalbyte på Tolvmansgatans fritidsgård. Fritidsgårdens lokalisering passade inte heller målgruppen. I september 2009 startade verksamheten igen och i början av 2010 kommer BFree att flyttas över till Ungdomens Hus i Karlstad. Med den nya centrala lokaliseringen hoppas BFree att fler unga besökare ska komma och om så blir fallet kommer verksamheten med stor sannolikhet att permanentas.

Verksamhet

Till verksamheten har det kommit unga i åldern 13–20 år och vid varje tillfälle har förstagångsbesökare kommit. Besökarna på BFree är till övervägande del inte samma ungdomar som kommer under fritidsgårdens övriga verksamhet. Verksamheten är öppen för alla unga som vill komma. Under kvällen kan ungdomarna pyssla, spela spel eller umgås med fritidsledarna och det händer även att de bakar eller lagar mat tillsammans. Ibland arrangeras föreläsningar, till exempel om hatbrott, eller temakvällar tillsammans med *Älvan* som är en verksamhet för tjejer i samma byggnad.

BFree har marknadsförts på Karlstad kommuns webbplats och på sociala nätverk på internet som Facebook och Quiser. Kommunen har även tryckt upp affischer, broschyrer och foldrar. Syftet är att BFree ska bli en mötesplats för unga hbt-personer och att de äldre ungdomarna ska stödja de yngre. Verksamheten ska fungera identitetsstärkande och öka känslan av tillhörighet. En viktig del är att de unga besökarna får möjlighet att träffa och prata med vuxna som inte är lärare eller föräldrar. Inom fritidsgården räknas BFree som en gruppverksamhet, det är därför viktigt att de som vanligtvis besöker fritidsgården är medvetna om att BFree är riktad till hbt-personer en kväll i veckan. BFree's verksamhet är inte sponsrad med extra pengar utan ligger som en gruppverksamhet under den ordinarie fritidsverksamheten.

Under hösten 2009 tog personalen på BFree kontakt med kuratorer och skolsköterskor på Karlstads skolor. Genom att ge skolpersonalen information om BFree och lämna foldrar i deras väntrum vill fritidsledarna göra det enklare för unga att hitta till verksamheten. Förhoppningen är att det ska finnas ett framtida samarbete med kuratorer och skolsköterskor så att de kan kontaktas om BFree ser att ungdomarna har problem, till exempel med självskadebeteende eller ätstörningar. BFree har också en fortsatt nära kontakt med Tjejjouren och RFSL Ungdom Karlstad. De har även gjort studiebesök hos Egalia i Stockholm för att ta del av deras erfarenheter.

Stöd i kommunen

Karlstads kommunfullmäktige tog beslut om att alla kommunalanställda och politiker i Karlstad skulle få en utbildning om hbt under våren 2009. Ansvaret för att genomföra utbildningen lades på förvaltningarna som själva fick utforma hur de ville utbilda sin personal. Kultur- och fritidsförvaltningen valde att arrangera två halvdagar,

dessa innehöll bland annat föreläsare från RFSL, workshops, värderingsövningar och en fakta-utbildning med allmänmänsklig inriktning. Utöver detta arrangerades möten på varje enskild arbetsplats inom förvaltningen där personalen diskuterade hur de praktiskt skulle bemöta hbt-personer och öka normmedvetenheten. Att vara normmedveten kan ibland vara så enkelt som att fråga om den unge har en partner, istället för att fråga om den unge har en pojkvän eller flickvän.

Men BFree har också mött motstånd, bland annat från andra fritidsledare. Dessa frågor har BFree:s personal bemött genom att förklara vikten av att stötta en grupp unga som ofta hamnar i skymundan och som har behov av en trygg mötesplats.

Ett bättre HBT Norrland

RFSL Nord har sedan början av 2000-talet vuxit och utvidgat sitt område från 10 till 19 kommuner, ett område som omfattar en fjärdedel av Sveriges yta och där de största städerna är Piteå, Luleå och Skellefteå. Med projektet *Ett bättre HBT Norrland* fick RFSL Nord möjlighet att nå ut med information till fler orter i Norrland. Projektet finansierades av Allmänna arvsfonden och målet var att nå ut till skolor, fritidsgårdar, festivaler, mässor och andra arenor där unga befinner sig och där informera om hbt samt att ge unga homosexuella, bisexuella och transpersoner möjlighet att träffa likasinnade. Projektet pågick under tre år mellan april 2006 och mars 2009.

Bakgrund

I Norrland finns en del utmaningar i samband med hbt-frågor som inte är lika uppenbara i andra mer tätbefolkade delar av Sverige. Avstånden är långa vilket gör det svårt att nå ut till alla, samtidigt som det är svårt för hbt-personer att finna och träffa likasinnade. RFSL Nord menar att situationen är svår i Norrland då det förutom stora avstånd också finns gott om fördomar och okunskap. Enligt RFSL:s egna undersökningar ligger några kommuner i vissa fall på bottenlistan över att vara hbt-vänliga. Hatbrott, trakasserier och våld mot hbt-personer är vanligt förekommande.³ Därför startades projektet *Ett bättre HBT Norrland* 2006. En projektledare och ett antal informatörer anställdes. Genom projektet ville man förbättra situationen för de målgrupper som ryms under hbt-be-

greppet men menade att det normkritiska perspektiv man arbetade utifrån även kunde ha positiva effekter på hälsosituationen för samtliga unga.

I mars 2009 avslutades projektet och verksamheten har nu övergått till RFSL Nords ordinarie skolinformationsverksamhet som är avgiftsfinansierad. RFSL Nord räknar med att verksamheten troligtvis inte kommer att fortgå i samma storlek som tidigare eftersom få kommuner har råd att hyra in informatörerna.

Syfte, mål och uppföljning av projektet

Projektets huvudmål:

- Att samhället ska vara säkert att leva i för hbt-personer.
- Fördomar och hat ska minskas.

Projektets effektmål:

- Minska hbt-personers risk för att bli utsatta för homofobiska och transfobiska brott.
- Informera unga om hbt-personer för att minska fördomar och hat i samhället.
- Ge bättre undervisning i skolorna för att öka förståelsen för individer som inte följer samhällets norm.
- Genomföra en enkätundersökning för att få en samlad bild av hotbilden mot hbt-gruppen.
- Stötta unga hbt-personer och ge dem ett bra liv i Norrland.
- Ge unga hbt-personer möjligheter att träffa likasinnade och utbyta erfarenheter.

Effektmålen har delvis följts upp av de enkätundersökningar som gjorts samt genom sammanställningar av hur många personer projektet har nått ut till.

Verksamhet

Projektet hade fyra arbetsområden: skolan, festivaler och andra arrangemang, enkätundersökningar samt ungdomsläger och ungdomsarrangemang. Inledningsvis arbetade man med att planera, ta fram utbildningsmaterial, ha möten med skolansvariga och hitta samarbetspartner. Därefter utbildades informatörer som skulle föreläsa och föra diskussioner på skolorna. Skolinformationen vände sig till skolor i Norrbotten och norra Västerbotten. Eleverna som informerades gick i årskurs nio eller andra året på gymnasiet. Under projektet genomfördes närmare 400 informationstillfällen i olika skolor. Om man antar att det i varje klass går i snitt 25 personer så blir det totalt 10 000 elever som nåts av informationsprojektet. Under hösten 2008 utbildades över 300 lärare, annan skolpersonal och rektorer. Projektet möjliggjorde att information nådde ut till orter som annars är svåra att nå på grund av stora avstånd och dyra transportkostnader.

Projektet syftade även till att vara närvarande där unga är på sin fritid, på så sätt kunde fler unga nås än genom endast skolinformation. *Ett bättre HBT-Norrland* var till exempel på mässan Stora Nolia i Piteå med scenframträdande och ett informationstålt samt på MR-dagarna i Luleå med bokbord.⁴ Möjligheten att synas på olika arrangemang anser projektgruppen har skapat en positiv bild av projektet och gett kunskap om de normer som finns om bland annat kön och sexuell läggning samt konsekvenserna av dessa normer. På arenor utanför skolan öppnas även möjligheten att träffa andra grupper som anhöriga, politiker och föräldrar.

Det fjärde arbetsområdet, ungdomsarrangemang, ledde till ett antal större arrangemang för unga hbt-personer. Två exempel är ungdomsläger i Finland tillsammans med finska och ryska unga hbt-personer och en ungdomskonferens. Målet var att stärka ungdomarnas självkänsla och ge dem ett sätt att känna tillhörighet. Arrangemangen var också en frizon där de unga inte behövde känna sig rädda för hot, mobbning eller för att bli ifrågasatta.

Metoder

Normkritiskt tänkande har genomsyrat hela projektet, med avsikt att öka kunskapen om bland annat sexuell läggning, kön, normer och dess konsekvenser för att förhindra diskriminering. Arbetet med ett normkritiskt tänkande har förankrats bland skolpersonal på alla nivåer.

Skolinformationstillfällena var utformade så att elever och lärare i förväg fick förbereda frågor till projektets informatörer. Informatörerna utgick sedan från gruppens frågor, vilket gjorde att enskilda elever inte behövde känna sig utpekade. Det gjorde också att eleverna fick se att de inte var ensamma om att ha dessa funderingar.

Föreläsarna utgick från kön, identitet och kärlek och problematiserade ”heteronormativiteten” och hur den fungerar. Till sitt stöd använde informatörerna bland annat materialet *Bryt!* som tagits fram av RFSL Ungdom tillsammans med myndigheten Forum för levande historia.⁵ Materialet fokuserar på normerna istället för på de som bryter mot normerna. Genom interaktiva övningar och diskussioner synliggörs maktstrukturer och rådande normer, en av dessa övningar är *Ett steg fram*. Syftet med övningen är att synliggöra de fördelar och nackdelar som kan komma av att följa respektive bryta mot normer.

Övningen börjar med att gruppen eller klassen ställer upp sig på en linje bredvid varandra. Se-

dan läser informatören upp olika påståenden som gruppmedlemmarna ska ta ställning till, antingen utifrån sig själva eller vissa tilldelade roller. För varje påstående som stämmer in på personen eller rollfiguren ifråga ska personen ta ett steg framåt. När alla påståenden är upplästa får deltagarna diskutera hur det kändes att gå framåt eller stå kvar och vilka fördelar och nackdelar olika personer har i samhället på grund av de normer som finns kring till exempel kön, sexuell läggning och etnicitet.

RFSL:s
metodmaterial

De interaktiva övningarna var enligt projektledaren effektiva för att få både unga och vuxna att sätta sig in i homosexuellas, bisexuellas och transpersoners situation och på så sätt skapa acceptans och förståelse för personers olika förutsättningar beroende på de normer som finns i samhället. Med ökad kunskap och reflektionsförmåga ville informatörerna minska diskriminering, fördomar och hat.

Projektledaren menar att skolinformationstillfällena gav unga kunskaper om RFSL:s verksamhet och vetskapen om att det finns RFSL-föreningar i länet bidrar till att målgrupperna inte känner sig ensamma. Möjligheter öppnas för dem att träffa andra personer som de kan identifiera sig och utbyta erfarenheter med.

I projektgruppen diskuterade man även vikten av att utbilda lärare, annan skolpersonal och rektorer. Därför användes ett halvår till att fokusera extra på denna grupp. Projektgruppen menade att kunskapen om hbt var mycket låg bland lärare och annan skolpersonal, samtidigt som de är en grupp som har stor möjlighet att påverka undervisningen och skolans normer samt stå för kontinuitet i informationsspridningen.

Enligt projektledaren var den bästa arbetsmetoden att börja arbeta uppifrån i skolans organisation eftersom normkritiken måste förankras på alla nivåer. Skolpersonalen fick en tre timmar lång utbildning som gav dem förståelse för hur de kan ändra sitt undervisningssätt. Även deras skyldigheter och ansvar togs upp. Skolpersonalen fick som stöd i sitt arbete en pärm med informationsmaterial. Denna pärm skickades dessutom ut i minst ett exemplar till samtliga skolor i regionen. Utbildningarna och temadagarna gav förhoppningsvis arbetet med skolornas likabehandlingsplaner en skjuts på vägen, ett arbete som enligt projektledaren kommit i skymundan på flera håll i Norrland.

Enkäten

Under projektet genomfördes två enkäter, en före informationsprojektet inleddes och en för att utvärdera projektet. Enkäterna var framtagna i samarbete med Umeå universitet. Syftet med enkäterna var att kartlägga norrländska ungdomars attityder till hbt och se hur unga homosexuella, bisexuella och transpersoner upplevde möjligheterna att vara öppna med sin sexuella läggning och identitet. Genom att göra två enkäter, en före och en efter projektet, hade man möjligheter att se projektets effekter.

Den andra enkäten gick ut både till elever som nåtts och till elever som inte nåtts av information från projektets skolinformatörer. Båda enkäterna

visade att de ungdomar som ryms under hbt hade en låg tilltro till att få acceptans från sin omgivning ifall de skulle komma ut. Siffrorna visade mer accepterande attityder i den andra enkäten för den grupp av unga som nåtts av information från projektet. Exempelvis svarade eleverna som nåtts av RFSL:s information i större utsträckning att det inte går att se på en person vilken sexuell läggning den har och att de tror att risken för våld och utsatthet är mindre än för dem som inte fått information. Kön visade sig vara en genomgående faktor som påverkar hur respondenterna svarat, där flickor var betydligt mer öppna inställda än killar.

Ett läger för unga transpersoner

Verksamheter riktade till unga transpersoner har länge varit sällsynta. Detta betyder att den identitetsutveckling som unga transpersoner tillsammans kan genomgå i syfte att stärka jaget, självkänslan och i förlängningen hälsan inte har tillfredsställts genom sådana verksamheter. I följande avsnitt presenteras dock en av de fåtaliga verksamheter som riktar sig till just unga transpersoner.

RFSL Ungdom anordnade sommaren 2009 ett läger för transpersoner i åldern 14–25 år. Syftet med lägret var att stärka deltagarnas självkänsla och att erbjuda ett forum där det skulle vara möjligt att träffa andra med liknande erfarenheter. Lägret varade i fem dagar och var fyllda av workshops, pyssel, film, fotboll, bad, lekar och social samvaro. Beskrivningen av detta läger bygger på en intervju med projektledaren.

Projektbidrag till lägret hade sökts från Allmänna arvsfonden. Bidraget gjorde att RFSL Ungdom kunde stå för deltagarnas kostnader för resa, logi, mat och aktiviteter. Att organisationen stod för alla omkostnader gjorde det möjligt för unga från

hela Sverige att delta på lägret. Totalt deltog 25 unga. Projektledaren berättade att det fanns unga som inte fick delta på grund av att föräldrarna inte accepterat sitt barns transidentitet.

Till lägret anställdes nio personer som ledare. Alla uppgavs ha stor erfarenhet av unga transpersoners livsvillkor och majoriteten av de anställda var själva transpersoner. Tanken med att blanda ledare som var transpersoner och de som inte var det var dels att visa att det finns kompetenta personer som är kunniga i transfrågor trots att de inte själva är transpersoner, dels att de som är transpersoner ska kunna agera som förebilder för ungdomarna.

”Vi tänkte mycket på det här med förebilder när vi planerade kollot och rekryterade personal. Och det var en enorm resurs under veckan, förebilder är ju väldigt viktig.”

(Lägrets projektledare)

Verksamhet

Varje ung person blev tilldelad en ledare att vända sig till med frågor och annat, men det fanns också möjlighet att vända sig till vilken ledare som helst. Varje dag genomfördes samtal i mindre grupper, så kallade basgrupper. I basgrupperna genomfördes alltid samtalsrundor för att alla skulle få komma till tals. Tanken var att samtliga deltagare skulle bli sedda varje dag, även de som tog mindre plats. Det var även lättare för ledarna att hålla extra koll på fyra eller fem personer än att försöka uppmärksamma alla 25 ungdomarna varje dag.

På lägret fanns en mängd olika aktiviteter att välja mellan som film, självförsvar, pyssel, fotboll, avslappning, kroppskännedom, brännboll med mera. Mycket kompetens fanns hos ledarna själva, men även externa föreläsare användes. Bland annat anlätades Aleksa Lundgren som spelade sin

pjäs *Infestus* som handlar om hennes könskorrigering. Pjäsen var mycket uppskattad av ungdomarna eftersom de fick se en framgångsrik person som gjort resan från man till kvinna och som dessutom använde sin transition på ett konstnärligt sätt. Lägrets projektledare menade att det är lätt att det blir problemfokuserat när det handlar om transpersoner. Det är därför bra att kunna förmedla en motbild och visa att det finns många psykiskt stabila och lyckliga transpersoner.

För att motverka en ofta missvisande bild av transpersoners sexualitet fördes samtal om relationer och sex. Ungdomarna gavs möjlighet att ställa anonyma frågor som sedan besvarades av ledarna. Det var många frågor som kom upp och som skulle ha varit svåra att ställa i andra sammanhang. I samtalen lyftes att det inte spelar någon roll om man aldrig eller väldigt ofta vill ha sex. En del transpersoner är asexuella, men det är viktigt att en ung transperson även kan bli sedd som en person med sexualitet. Professionella, speciellt inom vården, upplevs av lägrets projektledare som att de många gånger väljer att inte prata om sex och sexualitet med transpersoner. Personer som ska påbörja hormonbehandling riskerar i så fall att få bristande information

”Om man börjar äta hormoner så kan man få en ökad sexlust och det är inget man pratar om, man får ofta höra att när man börjar med hormoner så får du humörsvingningar, finnar och det här och det här, men inget om ökad sexlust.”

(Lägrets projektledare)

Lägrets positiva effekter

Projektledaren upplevde att lägret påverkade ungdomarna positivt, att de blommade upp och blev mer öppna. Visst fanns det ungdomar som tog för sig direkt och mådde bra när de kom, men i slutet av lägerveckan märktes en markant skillnad på hur de uppträdde och mådde.

”Det var helt enormt vilken skillnad det var på ungdomarna den första dagen, en del av dem var blyga eller ångestfyllda och de allra flesta rätt nervösa och sen sista dan när till och med en av de mer tystlåtna drog ett skämt inför hela gruppen.”

(Lägrets projektledare)

Att lägret påverkade ungdomarna positivt märktes även på minskat självskadebeteende bland deltagarna. Det var flera ungdomar som hade färska skärsår när de kom till lägret, men under veckan såg inte ledarna att det uppkom några nya sår. Projektledaren har en bild av att många unga transpersoner har ett självskadebeteende, även om det är långt ifrån alla. Av den anledningen fanns handlingsplaner framtagna för hur självförvållade skador skulle bemötas.

Lägret bestod av 25 transungdomar med olika transidentiteter, de hade kommit olika långt i sin transidentitet och de var i olika åldrar. Trots olikheterna hade många ändå liknande erfarenheter av att bli ifrågasatta, kränkta och diskriminerade. Lägret möjliggjorde för ungdomarna att dela sina upplevelser och erfarenheter och att för en gångs skull uppleva känslan av att vara i majoritet i ett sammanhang. Detta talar för att riktade insatser till gruppen unga med transidentitet, och som inte skulle kunna uppnås i verksamheter med annan sammansättning, kan vara betydelsefulla för deras hälsa.

”... framför allt så framhöll de [ungdomarna] att det var så himla skönt vara i en frizon, att få vara normen. Att få slippa vara ifrågasatt.”

(Lägrets projektledare)

Projektledaren betonade att syftet med lägret var att peppa och stärka ungdomarna. Ledarna undanhöll inte att det kan finnas svårigheter med att vara transperson, men de var noga med att förmedla glädje och framtidshopp och inte förstärka bilden av transpersoner som enbart problemtungd.

”Vi [ledarna] pratade inte om saker som vi varit med om, utan vi var bara trygga och stabila och glada transpersoner och det var skitbra.”

(Lägrets projektledare)

När lägret närmade sig slutet fick ungdomarna göra en utvärdering av lägerveckan och de omdömen som lämnades var väldigt positiva. Utvärderingarna visade att ledarna varit toppen, att de var trygga och lätta att prata med, att det varit fantastiskt att få träffa andra transpersoner, att alla på lägret var fantastiska och starka, att det har varit peppande med den mötesplats som lägret utgjorde. Några skrev att detta hade varit en av de bästa veckorna i deras liv.

Näst sista dagen ordnades en ”firelsedag”. Då fick alla skriva upp saker på lappar som de tyckte var värda att fira och som sedan hängdes upp. Därefter bakades en tårta och det sjöngs ”*ja må vi leva*”. Ungdomarna valde att fira allt ifrån att det fanns flugsmällare för att döda alla mygg till att man fick testosteron.

”Sista dagen var det mycket gråt, att behöva åka tillbaks till sitt lilla samhälle där det kanske inte finns någon till transperson. Och det känns ju hemskt, men jag tänker att lägret ändå var bra. Jag tänker att det gett så mycket att få se att det finns fler som en själv.”

(Lägrets projektledare)

Det var inte bara ungdomar från mindre samhällen som upplevde att det var jobbigt när lägret var slut. Att vara den enda transungdomen i en skola i Stockholm kan vara lika ensamt.

Flera av deltagarna har behållit kontakten via bland annat Facebook och en återträff var inbokad under Pridefestivalen. Många av ungdomarna har genom lägret fått ett större kontaktnät och möjlighet att åka och hälsa på varandra. Att lägret var uppskattat och något som ungdomarna verkligen behövde blir tydligt i dialogen på Facebook. Där framgår att flera av deltagarna lyfter fram lägret som något som gjort att de orkar med sin vardag.

Positiva upplevelser utanför lägret

Projektledaren förmedlade ett antal erfarenheter från lägrets deltagare om verksamheter, faktorer och omständigheter som har haft en positiv inverkan på dem och deras livssituation.

En viktig omständighet är möjligheten att få träffa andra transpersoner, både vuxna och andra ungdomar. Många av ungdomarna poängterar också hur viktiga verksamheter och organisationer som translägret, Egalia, HBTQ-studenterna och RFSL Ungdom är för dem. Uttalanden som *”tänk att jag trodde att jag var den enda”* och att det varit bra *”att man fått vara sig själv”* yttrades av flera deltagare. Många framhävde också det positiva i att lägret var transseparatistiskt för deltagarna. På så sätt slapp de hamna i skymundan, vilket de

ofta upplevde sig göra i hbt-sammanhang där sexuell identitet och inte könsidentitet är i fokus. Från denna erfarenhet av lägret spanns tankar kring andra positiva sammanhang.

Verksamheter som Egalia och lägret har för många fungerat som en frizon som hjälpt dem mot nedstämdhet och varit till stor hjälp i det identitetsskapande arbetet. Till exempel har unga transpersoner kunnat få tips och kunskap från dessa verksamheter och en chans att ställa frågor och experimentera med sin könsidentitet utan att bli utsatt för konstiga blickar eller kommentarer. De ungdomar som läst genusvetenskap vid ett universitet eller en högskola har även upplevt detta som en sorts frizon, där de dessutom lärt sig förstå mekanismerna bakom trans- och homofobi, vilket upplevts som stärkande.

Att se transpersoner inom kultursektorn upplevs också som positivt bland flertalet unga transpersoner. Både fiktiva och verkliga karaktärer kan fungera som identifikationsobjekt och förebilder. Till exempel framhölls boken *Zip* av Elvira Birgitta Holm (2004) och flera karaktärer i Mangaserier samt så kallad J-rock (japansk rock) där artisterna ofta har en androgyn karaktär.

Viktigt är även att få stöd från någon i sin närhet: vänner, familj, en kurator, lärare eller dylikt. Många menar att det kan räcka med stöd från en enda person för att läget inte ska kännas helt hopplöst. Frågan om vikten av stöd från personer i sin närhet understryks i utredningens kapitel om sexuell utsatthet. Sist men inte minst nämns internet som ett viktigt forum för unga transpersoner. Olika bloggar och communityn, som till exempel Quiser, är viktiga informations- och kontaktkällor. På internet kan unga transpersoner knyta kontakt med andra likasinnade och inse att de inte är ensamma.

Referenser

Holm, E. (2004). *Zip*, Stockholm: Bonnier Carlsen.

Prop. 2007/08:110, *En förnyad folkhälsopolitik*.

RFSL (2006). RFSL:s kommunundersökning 2006, www.rfsl.se

Statens Folkhälsoinstitut (2005). *Homosexuellas, bisexuellas och transpersoners hälsosituation, Återrapportering av regeringsuppdraget att undersöka och analysera hälsosituationen bland hbt-personer 2005:19*. Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.

Statens Folkhälsoinstitut (2008). *Vem får man vara i vårt samhälle Om transpersoners psykosociala situation och psykiska hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut.

Ungdomsstyrelsen (2008). *Mötesplatser för unga – aktörerna, vägvalen och politiken*. Stockholm: Ungdomsstyrelsen.

Internet

www.regeringen.se

www.rfsl.se

www.levandehistoria.se

Noter

¹ www.regeringen.se

² Till exempel Statens folkhälsoinstitut (2008) och (2005)

³ RFSL:s kommunundersökning 2006, www.rfsl.se, intervju med projektets ledare.

⁴Stora Nolia är en stor årlig besöksmässa. MR-dagarna, Mänskliga Rättighetsdagarna, är en stor återkommande mötesplats för praktiker, forskare, myndigheter, politiker och ideellt engagerade som arbetar med eller vill lära sig mer om mänskliga rättigheter. År 2008 arrangerades dessa i Luleå.

⁵ Se <http://www.levandehistoria.se/node/120>

KAPITEL 9

Några unga berättar

I Ungdomsstyrelsens uppdrag ingår även att ge röst åt och lyfta fram hur unga agerar för att må bra och belysa deras åsikter och livserfarenheter. Vi träffat några unga människor för att de ska berätta om vad som upplevs som positivt och vad som upplevs som problematiskt i deras vardag. RFSL Ungdom hjälpte oss att komma i kontakt med sju icke-heterosexuella personer mellan 18 och 24 år som delade med sig av sina livshistorier. Ingen heterosexuell transperson ingick bland dessa personer. Varje intervju varade i cirka en timme och vi pratade om när de upptäckte sin sexuella läggning och könsidentitet, om de har berättat för sina närmaste och hur det var, erfarenheter från skoltiden samt erfarenheter från arbetsliv och hur de mår. Inledningsvis kan vi nämna att dessa individers historier bekräftar att gruppen unga är en heterogen grupp. Alla utom två är inflyttade till Stockholm från olika delar i Sverige, en person kommer från Åland. Ungdomarna representerar sig själva och vi kan inte dra några generella slutsatser, men vi kan med hjälp av dessa personers erfarenheter fördjupa vår förståelse.

Eva 18 år

Att komma på och att komma ut

Eva har vuxit upp i en förort nära Stockholm och hon har berättat för sin familj att hon inte är heterosexuell vilket hon känner var oproblematiskt, hennes föräldrar tog det jättebra, hon har alltid kunnat prata med sina föräldrar. Eva beskriver sig som icke-heterosexuell.

”När jag var 12 år trodde jag att jag var homosexuell, sen fanns det en period då jag trodde att jag var bisexuell och nu känner jag att jag är queer... det är något som förändras över tid tror jag. Ända sen jag var 12 år har jag varit icke-heterosexuell.”

Skolan

För Eva har skolmiljön varit en jobbig miljö, hon har inte många positiva minnen från sin skolgång och ser väldigt mycket fram mot studenten. Just nu går hon i en gymnasieskola långt från föräldrahemmet och hon pendlar cirka två timmar varje dag till och från skolan. Eva har medvetet valt att separera skolliv, privatliv och familjeliv. Hon har inte berättat för sina skolkamrater om sin sexuella läggning.

”Mina gymnasievänner är inga nära vänner, de kanske anar att jag är icke-hetero, men det är inget vi talar om. De berättar inte om deras läggning och då finns det ingen anledning för mig att prata om min. Det är ett sätt att skydda sig. Jag går i en klass och en skola där folk inte vet så mycket om hbt. De har levt

och lever så skyddade liv. I den miljön har det varit svårt att komma och säga: 'Hej jag är ganska svag och inte så normal'. I min klass skulle det vara helt gallet att säga så, framförallt för att det mest är tjejer i min klass. Det är väldigt homo-socialt bland killar men också tjejer, man kan inte prata om saker som icke-heterosexualitet. Okej det skulle gå, folk skulle nog inte hata mig, men jag skulle bli stämplad. I tjejgruppen är sammanhållningen tajt, men om jag skulle berätta om min sexuella läggning skulle jag få en stämpel för resten av mitt liv ... och jag bestämde mig för att inte göra det – för då skulle jag få representera en hel samhällsgrupp och det kände jag att jag inte orkade. De har ju inte varit med om så mycket och jag orkade inte försätta mig i en situation där jag skulle behöva förklara en massa saker. Har man vuxit upp i en miljö med bara vita heterosexuella heteromänniskor ... nej då går det inte.”

Mobbning

”Jag blev mobbad när jag gick i fyran – och det är först nu som jag har lyckats bearbeta det som hände. Det har satt djupa spår, ett års terapi har hjälpt. Det var andra tjejer i klassen som var på mig, det handlade om makt, och några tyckte väl att jag hade för mycket makt. Jag har upplevt mycket utanförskap och mobbning i mitt liv. ... Konsekvensen är tyvärr att jag har svårt att lita på människor. Nu känns det inte lika hemskt.”

Eva bytte skola efter årskurs 4, men även i den nya skolan upplevde hon att det fanns mycket hierarkier, hon hade det jättejobbigt med sin kropp under den här perioden. I årskurs 7 bytte hon till en fotbollsskola även där var det mycket mobbning, hon var inte utsatt – men ständigt rädd för att bli det.

”Jag ingick i ett gäng och kände mig å ena sidan trygg men å andra sidan rädd. Det var killarna som mobbade, mycket slag o sparkar ... Jag påverkades jättemycket av det. Jag var med i Friends ett tag och i början försökte jag hela tiden stoppa mobbarna och lägga mig i, men sen gav jag upp. Jag fick till och med skäll från lärarna att det var mitt fel att jag inte hade förhindrat mobbing, då gav jag upp.”

Hälsofrämjande aktiviteter

Eva berättar att Egalia har betytt väldigt mycket för henne, hon beskriver mötesplatsen som en frizon.

”Egalia har jag varit mycket på. Det är det bästa! För två år sedan började jag gå där. Det har varit min räddning – den verksamheten kan stötta så många hbt-personer. Jag fick tips av en kompis att jag kunde ta kontakt med RFSU Ungdom och gick på deras vinterkonferens (seminarier, mingel och så) och sen dess har jag varit på Egalia. Det är en frizon där det inte finns några laddningar eller fokus på sexualitet – en frizon där jag har känt mig fredad. Det är så många som är väldigt utsatta inom hbt så sådana här mötesplatser är så viktiga!”

Eva berättar att hon har vänner som inte har haft samma tur som hon med förstående föräldrar. Hon beskriver att dessa personer mår dåligt på grund av att de känner ett utanförskap i samhället, de blir utstötta ur familjen och möter ofta oförståelse för att det finns en allmän uppfattning att det är lätt att leva som hbt-person i Sverige där vi har kommit så långt med sådana här frågor.

Via Egalia har Eva kommit med i en teatergrupp som heter Kaos, hon beskriver verksamheten och sin egen roll i gruppen som bland det bästa som hänt henne. Hon berättar stolt att de hade en föreställning på Pride i Stockholm sommaren 2008. Gruppens medlemmar är en del av hennes extra familj. Eva berättar att en tjej i gruppen nyligen tog sitt liv och att medlemmarna träffades för att stötta varandra och försöka komma ut ur en kollektiv depression som drabbade medlemmarna i teatergruppen.

Framtid

Eva ser ljus på sin framtid och en stor trygghet för henne är hennes extra familj som består av vänner som enligt henne inte lever enligt heteronormen. Föräldrarna har varit okej enligt henne, men de förstår inte alltid, därför är det så viktigt med denna extra familj. Då de normativa inslagen blir för många för Eva i hennes vardag, är den egna extra familjen en trygghet.

Marika 22 år

Marika är född och uppvuxen på Åland, hon flyttade till Helsingfors för att studera, men trivdes inte så bra och hade problem att göra sig förstådd. Sedan 2009 har hon bott i Stockholm.

”Jag tröttnade på Helsingfors, jag kan inte finska ... så jag ville testa på hur det är att bo i Sverige istället. Så kom jag in här, går på psykologprogrammet på Stockholms universitet och trivs jättebra nu med både utbildning och stan så att jag blir nog kvar i Stockholm ett tag nu under de kommande åren.”

Under gymnasietiden hade Marika kontakt med RFSL Ungdom och deltog på deras konferenser och utbildningar. Hon och några av hennes vänner bestämde sig för att starta en hbt-förening på Åland.

”Så för ungefär fyra år sedan startade vi en förening som heter Regnbågsfyren för hbt- personer på Åland. Det har funnits en organisation tidigare på Åland som inte var registrerad eller någonting. Den bestod av två äldre män och den var väldigt hemlig. Det var kanske en generation innan min som körde mer så här att det var lite hemligt och att man ska skämmas lite. Tidigare var det så här att man kanske kunde skicka post till ett postfack och så kunde man kanske få svar och man visste inte vem som svara i den här organisationen och allt var hemligt. Då kände vi att nej, det måste vara synligt, vi behöver pratar mer på Åland. Så då var det jag och några kompisar som tänkte att nu startar vi upp det här ... alla kön och alla läggningar ... idag har vi ungefär 50 medlemmar.”

Att komma på och att komma ut

Marika berättar att det var någon gång under högstadiet som hon långsamt kom till insikt om att det kanske inte bara var beundran som hon kände för vissa tjejer, utan något annat. Någon gång i årskurs 8 fick hon kännedom att det fanns benämningar som bisexuell, homosexuell och så vidare. Hon var 16 år då hon bestämde sig för att berätta för sin familj och sina vänner att hon var lesbisk. Marika definierar sig inte så idag. Hennes vänner, syskon och mormor tog det jättebra, men föräldrarna hade svårt att acceptera det och de behövde processa det under drygt ett år.

”De behövde ett år på sig att låta det sjunka in och det var nog väldigt känsligt en tid först, vi undvek att prata om det. Jag tänker ofta på alla stackars ungdomar vars föräldrar inte ställer upp för dem eller behandlar dem som strunt. Vänner kan man säga till om de inte accepterar en som man är, men man kan inte byta ut sina föräldrar. En stor bidragande orsak till att många mår dåligt är att de först har gått och funderat över hur dom ska berätta och om det ska tas emot på ett schyst sätt ... RFSL har föräldragrupper där föräldrar kan komma och snacka och dela erfarenheter och det verkar vara en jättebra grej ... dels för föräldrar till homo- och biungdomar men också föräldrar till transungdomar, det kan vara olika tankar man har ... de kanske mest behöver prata och så är det kanske de som mest drar sig för det, det är kanske för de som redan har accepterat och kommit långt.”

Marika berättar att alla föräldrar får ett kit med barnsaker på BB och hon utvecklar under intervjun ett förslag om en ”tonårslåda” som alla föräldrar borde få enligt henne då deras barn fyller 13 år.

”I lådan ska det finnas information om droger, alkohol och tobak och så där, då kan man också ge information om olika sexuella läggningar och heteronormen och var man kan vända sig och hur man kan prata om det.”

Idag vill inte Marika definiera sig ”... det känns bara väldigt begränsande ... man vet inte hur man kommer bli imorgon.”

Marika har många vänner och några av dem är transpersoner. Under intervjun berättar Marika att all okunskap och alla fördomar om transpersoner gör livet svårt för många av hennes vänner.

”... ens kön och ens könsidentitet eller könsuttryck blir så mycket mer synligt. Det finns där hela tiden. Sexuell läggning kan man dölja om man vill, men att vara könsöverskridande, det kan man inte dölja. Allmänt så är det tabu att mixa könsuttryck, om en kille tar till något feminint attribut så blir det uppståndelse. Som transperson måste man försvara sig varenda sekund. Att hela samhället är uppbyggt kring manligt och kvinnligt är så begränsande. Det är bara jobbiga begränsade val man ställs inför då man tänker på toaletter, bad, apoteksgrejer. Det är så många gånger per dag som man måste ta ställning kring sitt kön och visa det för andra jämfört med sin sexuella läggning.”

Skolan

Marika beskriver sin grund- och gymnasieskoltid som harmonisk och hon trivs på Stockholms universitet, men hon lyfter vikten av bättre kompetens bland lärare och andra viktiga aktörer som möter unga. Hon har en vision om att människor ska ha ett normkritiskt tänkande i sin vardag. Hon tror inte att en kort kurs i genusvetenskap eller kortvariga informationskampanjer ger något.

”Det ska finnas ett normkritiskt tänkande hela tiden, ett öppet och inkluderande tankesätt när det gäller kön, köns- mångfald och sexuella minoriteter. Viktiga grupper som kommer i kontakt med ungdomarna skulle kunna påverka jättemycket. En lärare i skolan skulle kunna ha det med sig som en grundläggande grej inte bara för hbt-personer utan för alla. Inom vården också. Jag märker bara nu när jag pluggar till psykolog. Jag frågade föreläsaren om man kunde ta upp något annat än man och kvinna och problematisera den köns kategoriseringen, hon kunde inte förstå det, inte klassen heller. Har man inte har den erfarenheten så kan man inte förstå det, men de var nyfikna på ett positivt sätt. Fast om ingen kan ge den kunskapen på universitetsnivå, då finns det utvecklingsmöjligheter.”

Hälsofrämjande aktiviteter

Marika har vänner som är med i teatergruppen Kaos, själv är hon aktiv i en fotbollsklubb som heter Kenta BK.

”Medlemmarna i gruppen kallar sig female to whatever, det kan vara att man är född med en tjej kropp och så identifierar

man sig som något annat än tjej och då kan det vara som kille eller ingenting alls. Vi träffas två gånger i månaden iallafall. Spelar fotboll eller sjunger i kör eller går och simmar tillsammans eller äter middag. Som transperson så är det inte som om man springer till simhallen och vill visa sin kropp och vet exakt vilket omklädningsrum man ska gå in i. Då är det bra att hyra simhallen för sig själv och få en trygg space. Vi är cirka 20 till 40 personer som träffas och vi har en kompis som åker från Uppsala bara för att kunna vara med. Det betyder mycket.”

Marika arbetar ideellt som skolinformatör och hon beskriver sina möten med eleverna som energigivande för henne mycket på grund av att hon känner att hon släcker en enorm kunskaps-törst bland ungdomarna. Känslan att göra skillnad är en stor drivkraft för henne.

”De sitter för det mesta tysta som möss och suger åt sig som svampar, man märker att de törstar efter någon som kommer och pratar på ett neutralt sätt och de är väldigt nyfikna. Många har ju hört ifrån media, teve och internet och många vet många ord, men att verkligen få det förklarar för sig, då landar det någonsans. Många behöver få se andra som lever öppet, få en levande rollmodell för sig själva.”

En hälsofrämjande faktor som Marika lyfter är tillgången till internet. Hon är själv mycket aktiv på bland annat Facebook.

Peter, 24 år

Att komma på och att komma ut

Peter berättar att han var 19 år då han kom ut som homosexuell för sina föräldrar. Under hans gymnasietid visste alla andra, men inte hans föräldrar.

”Jo jag mådde fruktansvärt dåligt, jag var öppen överallt, alla mina kompisars föräldrar, alla lärare alla egentligen var jag öppen gentemot, det var inte så att jag skrek ut att jag var böig heller men alla visste vem jag var liksom utom mina föräldrar det var en ganska absurd grej egentligen alltså. Särskilt eftersom vi alltid kunnat prata om allt annat i vår familj, båda mina föräldrar har varit personer man kan snacka med om det mesta, men just det pratade vi inte om.”

Peter visste att han skulle flytta till Stockholm för att studera till socionom och ville berätta för sina föräldrar innan flytten. Han och hans syster hade planerat allt i minsta detalj.

”Min mamma blev väldigt ledsen, chockad och rädd tror jag, då blev det så definitivt för henne också. Hon började klandra sig själv och min pappa. Hon var jätteorolig för vad folk skulle tycka och att jag skulle bli utsatt och mobbad och allt det här. Hon fick inte in det här att jag faktiskt hade varit öppen med det sedan jag var 16, i tre år i alla fall och att jag hade ett fungerande socialt liv. Men hon tänkte att jag skulle få hiv och hon tänkte att jag skulle bli utnyttjad av äldre män. Hon är psykolog också så hon hade med sig mycket ifrån sin gamla psykologutbildning där, de böckerna läste jag för övrigt också hemma i smyg. De fanns ju

kvar i mammas bokhylla liksom och där låg homosexualitet under sexuella avvikelser eller abnormitet då så det var tillsammans med nekrofil, pedofili, sofil och alla de här som man då ansåg vara sexuella störningar och det stod ganska sjuka saker om det men jag tror att det var den senaste uppdateringen hon hade fått av den frågan faktiskt. Pappa var väldigt lugn, han sa att han vetat det ett tag och sa att om det är så här du vill vara så har jag inga problem med det.”

Peters mamma fick processa det faktum att hennes son är homosexuell under cirka ett år, hon läste mycket, pratade inte mycket med Peter under denna tid, men allt vände då hon hälsade på Peter i Stockholm och fick träffa Peters pojkvän.

”Jag träffade en kille direkt när jag flyttade till Stockholm och sen efter, på våren där någon gång så fick mamma också träffa honom när vi hade varit tillsammans i kanske åtta månader och det var då som det lossnade väldigt mycket. Hon fick se att han var en snällis och att vi var glada ihop. Hon fick prata med oss två ihop och jag tror det var då det föll på plats, den här konstellationen, jag tror inte att hon har kunnat se mig riktigt med en kille innan, jag tror att den bilden var väldigt hotfull för henne så när hon fick sitta, jag kommer ihåg att vi tog en fika och sedan gick vi vidare och tog något glas vin med mina föräldrar, så mamma var jättenervös kommer jag ihåg, hon darrade på rösten, så bara släppte det, hon grät lite och hon ställde en massa alldeles för raka frågor till min pojkvän eller du vet rakt på, så du vet hon var

ganska socialt defekt den kvällen, men sen efter det har det faktiskt gått bra.”

Skolan

Peter tyckte att skoltiden var oproblematiske. Gymnasiet minns han som en lycklig period och många lärare var exemplariska och använde exempel i undervisningen som bröt mot heteronormen.

Mobbning

Peter berättar att han alltid har haft många vänner och aldrig haft problem med trakasserier eller hot, han tror att personer som med sitt utseende eller beteende bryter mot heteronormen i större utsträckning riskerar att råka illa ut.

”Jag har aldrig blivit mobbad eller hotad, men det har nog berott på att jag gick ... jag vet inte, kan tänka mig att jag var i en skyddad miljö på något sätt var jag nog inte så där tacksam att mobba heller, jag hade alltid ganska gott om vänner till exempel. Till exempel som den kompis jag raggade upp under högstadiet, han var ganska outgoing fjollig, alltså bröt mycket mer mot normer, så han har fått utstå en hel del vet jag för han har stuckit ut mycket mer. Jag var ändå så ganska vanlig, jag har aldrig strävat efter att passera som hetero jag tycker inte det är hedervärdigt i sig men jag, tror inte att jag har varit lika provocerande, utåt sett liksom. Han hade så stort blonderat hår, tajta t-shirts, och han var väldigt yvig i sitt kroppsspråk och så jag tror att det störde folk mycket mer på något sätt. Det hade inte jag riktigt varken från början eller sen så jag har aldrig behövt utstå trakasserier. Jag har alltid haft bra folk omkring mig”

Peter berättar om en nära vän från Malmö som var tvungen att bryta med sin far på grund av sin sexuella läggning.

”Han var i ganska tidig ålder klassiskt feminin, ganska fjollig. Hans pappa var en stram muslim och märkte att ’det var något fel med hans son’. Min vän blev misshandlad av sin pappa och utkastad från hemmet. Så det var så han löste det, blev utkastad och har ingen kontakt med sin pappas släkt, men han behöll kontakten med sin mamma för att föräldrarna skiljde sig.”

Arbetsliv

Peter arbetar sedan två år tillbaka som socialsekreterare i en kommun i Storstockholm. Han arbetar med unga med missbruks- och beroendeproblematik och med personer som har en kriminell livsstil. Enligt Peter fanns det ingen hbt-medvetenhet på hans arbetsplats, Peter säger att det är han som har infört den.

”Våra blanketter eller överhuvudtaget praxis på vår arbetsplats var att man aldrig frågade om partners eller så, ingenting könsneutralt aldrig, det var väldigt heteronormativt, man frågade kvinnor om deras barn och man frågade män om, har du bil? liksom. Man frågade absolut inte män om de har sålt sex till exempel.”

Peter tror att hans närvaro har påverkat kollegorna och han har blivit lyssnad på. Idag har man ändrat formuleringar i blanketter och samtalsrutiner och använder könsneutrala begrepp och förhållningssätt. Hans sätt att berätta för kollegor att han är bögd då tillfället kräver det är att nämna sin pojkvän.

